

iibf

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

ESKİŞEHİR OSMANGAZI UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND
ADMINISTRATIVE SCIENCES

CİLT / VOL: 10 SAYI / NO: 3
ARALIK / DECEMBER 2015
ISSN 1306-6730

	Sayfa
Türkiye İçin Ricardocu Denkliğin Ekonometrik Testi <i>Hüseyin AĞIR</i> <i>Ayşe ZABUN</i>	7
Türkiye’de Finansal Gelişme ile Ticari Serbestleşmenin Büyümeye Etkisi <i>Mehmet Zeki AK</i> <i>M. Kemal AYDIN</i> <i>Nurullah ALTINTAŞ</i>	29
Türkiye’de Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi <i>Suna KORKMAZ</i> <i>Ahmet AYDIN</i>	47
Should Be Frightened of Change in Freight Rates? A Casualty Analysis Between International Maritime Transportation Costs and Industrial Stock Market Returns <i>Halil ŞİMDİ</i> <i>Hakan TUNAHAN</i>	77
Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Tercihine Etkisi: Zonguldak Örneği <i>Hüseyin ÇAVUŞOĞLU</i> <i>Mehmet PEKKAYA</i>	91
Etik Liderlik Tarzının İş Performansı, İçsel Motivasyon ve Duyarsızlaşma Üzerine Etkisi: Kamu Kuruluşunda Bir Uygulama <i>Altan AYAN</i>	117
İş Yükümlülüğünün İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi <i>Adnan ÖZYILMAZ</i> <i>Zümrüt SÜNER</i>	143

Serbest Bölgeler Hala Avantajlı Mı? İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölgesi Ve İstanbul Çatalca Serbest Bölgesi Bağlamında Bir İnceleme

Filiz KADI

165

Yapay Sinir Ağlarıyla Hisse Senedi Fiyatları ve Yönlerinin Tahmini

Muhammed M. T. ÇALIŞKAN

Devran DENİZ

177

Anayasa'da Yer Alan Temel Hak ve Özgürlüklere İlişkin Düzenlemeler ve Vergi İlişkisi

Satiye KUZU

195

Eskişehir İlindeki Anadolu Liselerinin Görelî Etkinliklerinin Ölçümü

Emel ŞIKLAR

Hamza DOĞAN

215

Kazanç Açıklamaları ve Şirket Değeri İlişkisi: BIST100 Şirketleri Üzerine Bir Olay Analizi

Ali GÜVERCİN

Yusuf DEMİR

233

Vergi Ceza Hukukunda Tekerrür Hükümlerinin Vergi Cezaları Açısından Değeriendirilmesi

Ahmet AK

255

“Presentable” Duygusal Emek: İlaç Mümessillerinde Duygusal Emegin İşe Bağlılığa Etkisi

Gaye ATİLLA GÖK

277

Türkiye İçin Ricardocu Denkliğin Ekonometrik Testi

Hüseyin AĞIR

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İİBF, İktisat Bölümü
huseyinagir@hotmail.com

Ayşe ZABUN

Doktora Öğrencisi., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı

Türkiye İçin Ricardocu Denkliğin Ekonometrik Testi

Özet

Ricardocu Denklik Hipotezi (RDH), kamu harcamaları sonucunda ortaya çıkan bütçe açıklarının finansmanında, borçlanma ya da vergileme yolunun seçilmesinin özel kesimin harcamaları üzerinde bir etkisinin olmayacağını, tüketim- tasarruf- yatırım- faiz ve cari işlemler hesabının da bundan etkilenmeyeceğini ileri sürmektedir. Bu çalışma eş bütünleşmeye dayalı FMOLS yöntemiyle Türkiye Ekonomisi üzerine 1975-2013 dönemi yıllık verilerini kullanarak RDH'yi test etmektedir. Buna göre, Türkiye Ekonomisi için RDH geçerli değildir ve hükümet tüketimi özel tüketimi ikame etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ricardocu Denklik Hipotezi, Türkiye Ekonomisi, Eşbütünleşme, FMOLS, Wald Testi

An Econometric Test of Ricardian Equivalence For Turkey

Abstract

The Ricardian Equivalence Hypothesis (REH) asserts that whether a government finances its spending with debt or a tax way has no effect on total level of expenditure of private sector, and consumption, savings, investment, interest rates, the current account will not be affected in financing the budget deficit resulted from public spending. This study aims to test validity of REH for the Turkish Economy with annual data of 1975-2013 period by using FMOLS method based on co-integration analysis. The results show that REH doesn't apply for Turkish Economy and government consumption substitutes private consumption.

Keywords: The Ricardian Equivalence Hypothesis, Turkish Economy, Cointegration, FMOLS, Wald Test

1. Giriş

Ricardocu Denklik Hipotezi (RDH), en yalın haliyle “reel kamu harcamalarının finansman biçiminin önemli olmadığı” tezini ileri sürmektedir. Buna göre; hükümetlerin harcamaları sabit tutarak vergileri indirmesi ya da vergileri sabit tutarak harcamaları arttırmasıyla oluşabilecek bütçe açıkları, borçlanma ile finanse edilirse özel kesimin harcamaları üzerinde bir etkisi olmayacak, tüketim tasarruf yatırım ve cari işlemler hesabı bundan etkilenmeyecektir. Çünkü, vergi toplamının zamanlaması, içinde bulunulan dönemden gelecek döneme doğru kaydırılmaktadır. Kamunun borçlanması nedeniyle gelecekte ödenmesi gereken borç anapara ve faizi için ortaya çıkabilecek vergiler bugünden tam olarak kestirilebilmektedir. Cari dönem vergilerindeki azalmalar cari dönem tüketimini elbette arttırabilir, fakat ileri görüşlü olan tüketiciler cari dönem tüketimlerini değiştirmeyeceklerdir. Dolayısıyla bütçe açıkları nedeniyle artan kamu açıkları, özel tasarruflardaki artış yoluyla dengelenecektir. Toplam tasarruflar değişmediği için faiz oranları ve yatırımlar da bundan etkilenmeyecektir.

Devlet borç senetlerinin gerçek bir servet unsuru olup olmadığı konusundaki tartışmalar, ya da kamu açıkları ve/veya kamu borçlarının genel etkilerinin teorik tartışmaları, David Ricardo’ya kadar götürülebilecekken bu konu, Barro (1974)’nun “Are Government Bonds Net Wealth?” isimli çalışmasıyla somutlaştırılmaktadır. Buna göre; borçlanmayla finansman vergilerin ertelenmesinden ibarettir ve bu da şimdiki vergileme ile denktir. Yani, kamu finansmanının vergi veya borçlanma yoluyla sağlanmasının bireylerin tüketimi ve ekonominin sermaye birikimi üzerinde bir etkisi yoktur.

Buchanan (1976), Barro (1974)’de ileri sürülen fikirlerin önceden David Ricardo tarafından önerildiğini, Ricardo’nun özellikle kamu açıklarının finansmanı şeklinin çok fazla önemli olmadığını belirttiğini ileri sürmekte ve Ricardo ile Barro’nun ileri sürdüğü görüşler arasında bir farkın bulunmadığını iddia etmektedir (Arıcan, 2005: 79): Borçlanma ya da vergileme ile finansmanın etkilerinin denk olacağını ileri süren bu iki görüş nedeniyle önerme “Barro- Ricardo denkliği” ya da “Ricardo Denklik Teoremi” olarak adlandırılmaktadır.

Barro (1974)’ya göre, bugünkü bütçe açığının finansmanında kullanılan kamu borç senetlerini ellerinde bulunduranlar, kendilerini zengin hissedebilirler. Bununla birlikte gelecekte bu borç ve borç faizlerini ödeyebilmek adına vergiye katlanacak olanlar da aynı şekilde kendilerini fakir hissedeceklerdir. Doğal olarak bugün edinilen kamu borçlanma senetleri net servetin bir parçası olamayacaktır. Ancak bu senetlerin değerleri, gelecekte konulacak vergi değerlerinden daha yüksek olduğunda net servet olarak algılanabilecektir (Yıldırım vd., 2008: 440).

RDH, vergiyi ödeyenler tarafından, devletin borç ve faiz ödemelerini yapabilmesi için gelecekteki vergilerin arttırılacağını; gelecekteki yüksek vergilerin cari dönem

düşük vergilerin oluşturabileceği etkileri telafi edeceğini varsaymaktadır (Barro, 1989: 38). Bununla birlikte cari dönemle gelecek dönemde vergiyi üstlenenler farklı kişiler olabilmektedir. Barro (1974), insanların çocuklarına bıraktıkları mirasa önem verdiklerini ileri sürmekte ve bunların çocuklarına devreden yüksek vergiler için daha fazla tasarruf yolunu seçebildiklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla bütçe açıklarına neden olan vergi indirimleri tasarrufu teşvik ederken tüketimi arttırmayacak, ulusal tasarruflar, yatırım ve faiz oranları da etkilenmeyecektir.

Diğer taraftan, RDH'nin geçerli olabilmesi için öne sürülen varsayımlar, konunun en çok tartışmalı olduğu alanlardan birisini oluşturmaktadır. Zira ileri sürülen varsayımların gerçekte ne kadar uyumlu olduğu tartışmalara konu olmaktadır. Barro (1974) tartışmalı olan bu soruları eserinde cevaplamaktadır (Yay, 1996: 1345-1348). Modelin dayandığı varsayımlardan bazıları şu şekilde ifade edilmektedir: Bireyler sonsuz yaşama sahiptir; bireyler rasyonel ve ileri görüşlüdürler (gelecekteki vergi yüklerini iyi bir şekilde tahmin edebilen); nesiller arası transferler mümkündür; sermaye piyasalarında tam rekabet koşulları geçerlidir; reel kamu harcamaları, transfer harcamaları, para arzı, fiyatlar genel düzeyi ve nominal faiz oranları ise sabittir.

Bu çalışmanın amacı, konu ile ilgili literatür tartışmalarını bir araya getirerek Türkiye Ekonomisi için RDH'yi test etmektir. Bunu yapabilmek için kullanılacak oldukça farklı ekonometrik modeller iktisat yazınında göze çarpmaktadır. Bununla birlikte ilgili yazın daha çok tüketim fonksiyonu tahminleri yardımıyla konuyu irdelemektedir. Bu çalışma 1970-2013 yıllık verilerini kullanarak Giorgiani ve Holden (2001)'in kullandığı ekonometrik modeli, VAR (Vector Autoregressive) yöntemiyle Johansen Eşbütünleşme analizi sonrasında FMOLS (Full Modified Ordinary Least Square) yöntemi yardımıyla tahmin etmektedir.

Çalışmada öncelikle RDH ile ilgili literatür tartışıldıktan sonra, bu tartışmalar ışığında ortaya konulacak olan teknik bilgi ve sonuç tartışmaları, ekonometrik analize yön verecektir.

2. Literatür ve Teorik Tartışmalar

RDH üzerine hem ulusal hem de uluslar arası literatürde yapılmış teorik ve uygulamalı çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda kullanılan ampirik tartışmalar sonucunda RDH'nin ülkeden ülkeye ve değişik yöntemlere göre farklı sonuçlar verdiği gözlemlenmektedir. Bu çalışmalardan bazıları bu bölümde tanıtılmaktadır.

İlk olarak, Feldstein (1980) çalışmasında RDH'yi test etmektedir. Çalışmada tüketim harcamaları üzerinde hükümet harcamaları, vergi ve transferdeki

değişikliklerin ortalama etkileri tahmin edilmiştir. Feldstein (1980), RDH'yi test ederken şu modeli kullanmaktadır:

$$C_t = \beta_0 + \beta_1 Y_t + \beta_2 W_t + \beta_3 SSW_t + \beta_4 G_t + \beta_5 T_t + \beta_6 TR_t + \beta_7 D_t + e_t \quad (1)$$

Burada C; toplam tüketim harcamasını, Y; cari geliri, W; özel servetin piyasa değeri, SSW; gelecekteki sosyal güvenlik yardımlarını, G; toplam devlet harcamasını, T; toplam vergi gelirlerini, TR; devletin kişilere transferlerini, D; toplam kamu borcunu göstermektedir.

1930-1977 dönemi yıllık verilerinin kullanıldığı modelde Feldstein, en küçük kareler yöntemi (EKK) ile tahmin yapmaktadır. Yazar, RDH için $\beta_4 < 0, \beta_5 = 0, \beta_6 = 0$ ve $\beta_2 = \beta_7$ koşullarının geçerli olması gerektiğini ileri sürmektedir ve çalışmanın sonucunda hipotez reddedilmiştir. Diğer taraftan, hükümet harcamalarında vergi değişikliği ve transfer harcamalarının toplam talep üzerinde etkili olabileceği sonucuna da ulaşmaktadır.

RDH'nin test edildiği diğer önemli bir çalışma Bernheim (1987)¹ tarafından yapılmıştır. Yazar çalışmasında farklı regresyonlar kullanarak ve değişik ülke grupları için (39 farklı ülke örneği ve 26 farklı ülke örneğinde) panel veri analizi tahmini yapmaktadır. Bernheim (1987) çalışmasında daha önce yapılan çalışmaları da ele alarak şu şekilde özetlemektedir:

$$C_t = \alpha_0 + \alpha_1 (Y_t - T_t) + \alpha_2 (T_t - G_t - r_t D_t) + \alpha_3 G_t + \alpha_4 D_t + \alpha_5 W_t + X_t \underline{\alpha} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada, C; özel tüketimi, Y; ulusal geliri, T; vergi gelirini, G; devlet harcamalarını, D; kamu borcunu, W, özel serveti, r; faiz oranı, X; dışsal değişkenler vektörü, ε ise hata terimini göstermektedir. Böylece (Y-T) vergi gelirini, (T-G-rD) bütçe dengesini göstermektedir. Bernheim Ricardo Eşitliği için $\alpha_2 = 0$ olması gerektiğini ileri sürmektedir (Uğurlu ve Düzgün, 2009: 104).

Bernheim (1987) çalışmasındaki ikinci model ise Denklem (3)'teki gibidir:

$$C_t = \beta_0 + \beta_1 Y_t + \beta_2 (T_t - G_t - r_t D_t) + \beta_3 G_t + \beta_4 D_t + \beta_5 W_t + X_t \underline{\alpha} + \eta_t \quad (3)$$

Burada ikinci modelin birinci modelden farkı, gayri safi gelir yerine net gelirin modele eklenmesidir. Keynesyen yaklaşım burada $\alpha_2 = 0$ ve $\beta_2 = -\beta_1$ olması ve sınanması gerektiğini ima ederken, Ricardo Eşitliğinin geçerli olması için ise $\beta_2 = 0$ sınanması gerektiği vurgulanmaktadır (Marinheiro, 2001: 11).

¹ RDH'yi tüketim fonksiyonu tahminleriyle test eden geniş bir literatür özeti (özellikle ABD ekonomisi için) Bernheim (1987) çalışmasında yer almaktadır.

Bernheim (1987)'deki üçüncü model ise:

$$C/Y = \beta_1 + \beta_2 DEF/Y + \beta_3 G/Y + \beta_4 D/Y + \beta_5 W/Y + \beta_6 YG + \beta_7 PG + \varepsilon \quad (4)$$

şeklinde kurulmaktadır. Burada C; özel tüketimi, D; toplam kamu borcu, G; cari devlet harcaması, DEF; cari açık, YG; cari GSYİH'nin gecikmeli GSYİH oranının logaritması, PG; cari nüfusun gecikmeli nüfusa oranının logaritması, Y ise GSYİH'yi temsil etmektedir.

Bu modelde kamu borç değişkeni modelden dışlanarak modele cari açık değişkeni eklenmiştir. Değişkenlerin farkları alınarak yapılan panel veri analizi tahmini sonucunda, RDH açısından önemli olan değişkenin bütçe açığı katsayısı olduğu ifade edilmektedir. Bu bağlamda $\beta_2 = 0$ hipotezinin red edilmemesi durumunda RDH'nin geçerli olabileceği savunulmuş ve sonuçta hipotezin geçerli olduğu bulgulanmıştır.

Marinheiro (2001) çalışmasında RDH'nin kuramsal gerekliliğinin gözden geçirilmesini varsayımlar üzerinden ele alarak değerlendirmektedir. Çalışmada Portekiz ekonomisinde RDH'nin geçerliliği için literatürden yararlanarak model uygulamaları yapılmış, indirgenmiş tüketim fonksiyonu ve Euler denklemi kullanılmıştır.

İlk olarak Kormendi (1983) ele alınmaktadır:

$$\begin{aligned} \Delta PC_t = & \alpha_0 + \alpha_1 \Delta Y_t + \alpha_2 \Delta GS_t + \alpha_3 \Delta W_t + \alpha_4 \Delta TR_t + \alpha_5 \Delta TX_t + \alpha_6 \Delta RE_t \\ & \alpha_7 \Delta GINT_t + \alpha_8 \Delta GB_t + u_t \end{aligned} \quad (5)$$

Burada PC; özel tüketimi, Y, net milli geliri, GS; hükümet harcamalarını, W; özel serveti, TR; transferleri, TX; vergi, RE; dağıtılmamış karlar, GINT; faiz ödemeleri, GB; kamu borcu değişkeni olarak belirlenmiştir. Kormendi (1983)'te eş bütünleşmeden sonra hata düzeltme tahmini yapılmıştır ve RDH ile uyumlu bulunmuştur. Diğer yandan, modele TR transfer değişkeninin dahil edilmesiyle RDH ile uyumsuz sonuçlar elde edilmiştir. Yani kamu harcamalarının tüketim üzerinde negatif etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

Marinheiro (2001)'de, Pereleman (1993) yaklaşımı kullanıldığında ise sonuçlar RDH'nin aksi yönünde olmuştur. Denkliğin getirdiği kısıtlamalar veriler tarafından red edilmektedir. Portekiz ekonomisinde sadece kısmi denklik olduğu belirlenmiş, kamu açığının vergiyle ikamesinin özel tüketim üzerinde olumlu etki yaptığı belirtilmiştir (Marinheiro, 2001: 27).

Çalışmada daha sonra Euler Denklemi yaklaşımı sınanmıştır. Bu yaklaşımda RDH'de gerçekleşen sapmanın iki kaynağının, planlama döneminin sınırlılığı ve

tüketimin cari açığa aşırı duyarlılığı olduğu ifade edilmektedir. Çalışmanın sonucunda ise, tüketim fonksiyonuna dayalı olarak Ricardo denkliğine ilişkin edinilen görgül bulguların, Portekiz ekonomisi için belirsiz olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Giorgiani ve Holden (2001) çalışmasında RDH'nin gelişmekte olan ülkelerde geçerli olup olmadığını test etmektedir. Makalede, düşük gelir grubundaki (low-income countries) 10 ülke için panel ekonometrik analiz yapılmaktadır. Öncelikle RDH'nin geçerli olabilmesi için şu varsayımların gereği vurgulanmaktadır: Birincisi, bireyler rasyonel ve ileri görüşlüdür. İkincisi, sermaye piyasası tam/mükemmeldir. Üçüncüsü, vergiler götürü vergidir ve sonuncusu da vatandaşlar vergilerini ödemek zorundadır (Giorgiani ve Holden, 2001: 3).

Çalışmada Bernheim (1987) modeline benzer bir tüketim fonksiyonu tahmin edilmektedir. 1975-1999 veri döneminin kullanıldığı regresyon modelinde panel veri analizi yapılmıştır. Model şu şekilde denkleştirilmektedir:

$$\frac{C}{Y} = \beta_1 + \beta_2 \frac{DEF}{Y} + \beta_3 \frac{G}{Y} + \beta_4 \frac{DD}{Y} + \beta_5 \frac{FD}{Y} + \beta_6 YG + \beta_7 PG \quad (6)$$

Burada C; özel tüketimi, Y; gelir, DEF; cari açık G; hükümet tüketimi, DD; iç borç, FD; dış borç, YG; reel büyüme, PG; nüfus büyümesini temsil etmektedir. Çalışmada RDH'nin geçerliliği için $\beta_2 = \beta_4 = \beta_5 = 0$ olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ayrıca eğer hükümet tüketimi özel tüketimi ikame ediyorsa, $\beta_3 < 0$; hükümet tüketimi özel tüketimi tamamlıyorsa da $\beta_3 > 0$ değerini alması gerektiği belirtilmektedir.

Sonuçlara bakıldığında DEF/Y ve dış borç FD/Y değişkenlerinin anlamsız ve iç borç DD/Y değişkeninse anlamlı ve negatif bulunmuştur. Bernheim (1987)'de ileri sürülenin aksine RDH'nin aslında tutabileceği ve gelişmekte olan ülkelere oluşan örneklerde gerçekten bu hipotezin tuttuğuna dikkat çekilmiş, hipotez kabul edilmiş ve kamu tüketiminin, özel tüketim tarafından ikame edileceği belirtilmiştir.

Arıcan (2005), RDH'yi 1988-2003 dönemi yıllık verilerini kullanarak Türkiye Ekonomisi için test etmektedir. Kullanılan model şu şekildedir

$$Y = \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 \quad (7)$$

Modeldeki bağımlı değişken (Y) bütçe açıkları, bağımsız değişkenler (X1 ve X2) ise sırasıyla vergi ve borçlanmayı temsil etmektedir. Kurulan regresyon modelinde en küçük kareler yöntemiyle (EKK) tahminler yapılmış ve Lagrange Yöntemi ile model test edilmiştir. EKK tahminleri, vergilerdeki 1 birimlik artış bütçe açıkları üzerinde 1.45 birimlik bir değişime neden olurken, borçlanmadaki bir birimlik artış bütçe açığı üzerinde 1.49 birimlik değişime neden olduğu tespit edilmektedir. Bu

sonucun bütçe açıklarının borçlanma ya da vergiyle finansmanı açısından bir farklılık göstermemektedir şeklinde yorumlanmaktadır. Diğer taraftan kamu borçlarının yükselmesinin artan faiz oranları aracılığıyla bireysel tüketimi azalttığı sonucuna da Lagrange Yöntemi kullanılarak ulaşılmaktadır. Arıcan (2005) Ricardocu denklik hipotezinin Türkiye Ekonomisi için geçerliliğini kabul etmektedir.

Uğurlu ve Düzgün (2009), RDH'yi Türkiye ekonomisi için 1990-2007 dönemine ait reel değerlerle üç aylık veriler kullanarak test etmektedir. Kurulan model şu şekildedir:

$$\text{ÖZLT}_t = \beta_1 + \beta_2 \text{BTAC}_t + \beta_3 \text{DEVH}_t + \beta_4 \text{DEVB}_t + \beta_5 \text{BYGS}_t + u \quad (8)$$

Burada, ÖZLT; özel tüketim, BTAC; bütçe açığını, DEVH; kamu harcamalarını, DEVB; kamu borcunu, GSYB; reel GSYİH' nin cari GSYİH oranını göstermektedir. Kullanılan regresyon modelinde zaman serileri analizi yapılmıştır. Türkiye'nin büyük ekonomik krizleri olan 1994 ve 2001 yılları için kukla değişkenler de ekonometrik modele eklenmiştir. Yapılan yeni modeldeki sonuçlara değinilecek olunursa, tüm değişkenler %1 seviyesinde anlamlı bulunmuştur. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranı ise, yaklaşık %70 olarak belirlenmektedir.

Yazarlar, Türkiye için test edilen RDH'nin geçerliliği için $\beta_2 = 0$ koşulunun geçerli olması gerektiğini, ayrıca $\beta_2 = \beta_4 = 0$ değerinin de test edilmesi gerektiğini ifade ederek, bu iki hipotezin kabul edilmesi durumunda (reddedilmemesi) durumunda Ricardo denkliğinin kabul edileceğini ifade etmektedir.

Çalışmanın bulgularına göre ise, $\beta_2 = 0$ ve $\beta_2 = \beta_4 = 0$ koşulları istatistiksel olarak reddedilmiştir. Bu durum, Türkiye'de tüketicilerin Ricardiyan bir davranış sergilemediğini ortaya koymaktadır. Devletin bütçe açığının finansmanında vergi yerine borçlanmayı tercih etmesi, ekonomik birimlerce servette değişiklik olarak algılanmış olabilecektir. Servet artışı sonucunda ise, tüketimler artabilecektir. Bu durumda RDH'nin reddedilmesi, Türkiye'de Ricardocu varsayımların geçersiz olduğunu da ortaya koymaktadır.

Çetin (2005), çalışmasında kamu borçlarının makro ekonomik etkilerini analiz ederek, bütçe açığının borçlanma ile finanse edilmesi durumunda üretim, faiz ve fiyatlar genel düzeyini etkileyip etkilemediğini tartışmakta ve RDH'yi VAR analizi, varyans ayrıştırması ve etki-tepki analizlerini ve 1989-2004 aylık verileriyle test etmektedir. Ekonometrik modelde altı farklı değişken (Kamu Harcamaları, Kamu Borcu, Para Arzı, Faiz Oranı, Üretim Düzeyi, Fiyat) kullanılmaktadır: buna göre; kamu borçlarının fiyatlar üzerindeki etkisinin %9 civarında olduğu bulunurken, faiz haddindeki etkisinin ise gecikmeli olarak %10 civarında olduğu belirlenmiştir. Diğer

yandan kamu borçlarını açıklamada en yetersiz kaldığı değişkenin ise üretim düzeyi olduğu belirlenmiştir.

RDH’de kamu borçlarındaki artışın özel kesim servetinde bir artışa yol açmayacağı fiyatlar genel düzeyi, üretim ve faiz üzerinde bir etkisinin olmayacağı ileri sürülmektedir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ise, kamu borçlarının üretim düzeyinde bir etkisinin olmaması ve geleneksel görüşün aksine fiyat ve faiz üzerinde negatif etkisinin olması sonucu Ricardocu denklik hipotezini destekler bulgular ortaya koyduğu ifade edilebilmektedir. Başka bir ifadeyle, kamu borcundaki artışlar ileride ödenecek ilave bir vergi olarak algılanabilmektedir.

RDH’de bütçe açıkları ile cari işlemler arasında da bir ilişkinin olmadığı savunulmaktadır. Ata ve Yücel (2003) RDH’nin bu yönünü analiz etmektedir. 1975-2002 yıllık verilerin kullanıldığı modelde, zaman serisi analizi kullanılmakta, Eş-Bütünleşme ve Granger nedensellik testi ile değişkenlerin yönü tespit edilmeye çalışılmaktadır. Model logaritmik olarak şu şekilde denkleştirilmiştir:

$$\ln CA = \alpha_0 + \beta_1 \ln BD + e_1 \quad (9)$$

CA; cari işlemler açıklarını, BD ise bütçe açıklarını simgeleyen (9) numaralı denklemde, serilerin eşbütünleşik oldukları ortaya konulduktan sonra eşbütünleşmeye dayalı Granger nedensellik analizinin sonuçları, birinci gecikme düzeyinde bütçe açıklarından cari açıklara; dördüncü ve yedinci gecikmelerde ise ilişkinin yönü cari açıklardan bütçe açıklarına doğru olduğu bulunmuştur. Tahmin edilen analizler sonucunda Türkiye ekonomisi için Ricardocu Denklik Hipotezinin geçerli olmadığı ortaya konulmuş ve hipotez red edilmiştir.

Pereleman ve Pestieau (1993) OECD ülkeleri için yapmış olduğu çalışmasında, RDH için bir tüketim fonksiyonu tahmin etmiştir. Bu fonksiyondaki model şu şekilde denkleştirilmiştir:

$$C = \alpha_0 + \alpha_1(Y - TX) + \alpha_2 DEF + \alpha_3 W + \alpha_4 GB + \varepsilon_t \quad (10)$$

Burada GB; kamu borcunu ve TX; vergi gelirlerini temsil etmektedir. Bu modelde Ricardo Eşitliği şu şekilde yorumlanmaktadır. $\alpha_1 + \alpha_2 = 0$ ve $\alpha_4 = 0$ hipotezlerinin geçerli olması durumunda RDH kabul edilecektir. Buna göre 1 dolarlık vergi almak yerine borç alındığında, alınan bu borcun cari tüketim üzerinde etkisi olmayacağı ifade edilmektedir.

Afonso (1999) tarafından yapılan çalışmada Denklem 11’de kullanılan tüketim modeliyle borçlu ve az borçlu kategorilerinde toplam 176 ülke incelenmektedir.

$$C_{it} = \beta_i + \delta C_{it-1} + \theta A_{it-1} + \gamma D1_{it} + u_{it} \quad (11)$$

Burada C; toplam tüketimi, A; varlık stokunu ve D1 ise borçlu ve daha az borçlu ülkeleri gösteren kukla değişkeni göstermektedir. Kurulan modellerde servet değişkeninin pozitif değerinin, incelenen ülkelerde RDH'nin geçerli olacağına işaret olduğu belirtilmektedir. Yapılan bu tahminin ardından kukla değişkenin doğuracağı endişeler olabileceğinden dolayı ilgili değişken modelden çıkarılmıştır. Bu denkleme göre Avrupa tüketicisi için Ricardocu hipotezin kabul edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Yazar aynı çalışmada bir başka model üzerinde de çalışmaktadır. Kurulan bu yeni model ve değişkenler şu şekildedir:

$$C_{it} = \beta_1 + \beta_2 def_{it} + \beta_3 div_{it} + \beta_4 y_{it} + \beta_5 popg_{it} + u_{it} \quad (12)$$

Denklemden, C; özel tüketim/GSYİH, def; bütçe açığı/GSYİH, div; kamu borcu/GSYİH y; reel büyüme oranını ve popg; nüfusun büyüme oranını temsil etmektedir. 10 Avrupa ülkesi için ve 1980-1996 döneminde yıllık verilerle panel veri analizi tahmin edilmiştir. Servet değişkeni olarak borç ve M1 kullanılmış, 1980-1996 veri dönemine ait yıllık verilerle çalışılmıştır. Bu modelin test sonucunda Afonso β_2 katsayısının pozitif olduğunu ve istatistiksel olarak sıfıra eşit olmadığını ve bu sonucun RDH ile açıkça çeliştiğini vurgulamaktadır. Aynı modelde kamu borcu değişkeninin dışlanması durumunda da sonucun aynı olduğu gösterilmektedir. Sonuç olarak RDH, yapılan panel veri analizi sonucunda red edilmiştir (Uğurlu ve Düzgün, 2009: 105).

Zengin (2000) modelinde 1987-1999 dönemi verileri kullanılarak Türkiye'de bütçe açıkları ile dış ticaret açıkları arasında doğrudan ya da dolaylı nedensellik ilişkisini sekiz değişkenli bir modelle VAR analizi, Granger nedenselliği, varyans ayrıştırması ve etki tepki analizi yapmaktadır. Modelde kullanılan değişkenler para arzı; bütçe açığı; dış ticaret açığı; iç gelir; dış gelir; döviz kuru; faiz oranı ve enflasyon oranını temsil etmektedir.

Sonuçlar değerlendirildiğinde, yapılan testler sonucunda ikiz açıklar hipotezinin desteklendiği ifade edilmektedir. Çalışmada, bütçe açıklarının doğrudan dış ticaret açığını etkilediği, dolaylı olarak da ticaret açıklarının etkisi altında olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Zengin çalışmasında eş bütünleşme yöntemi kullanarak RDH'nin geçerli olmadığını sonucuna varmıştır.

Bir diğer çalışma Kormendi (1983) tarafından, 1931-1976 yılları arasında ABD ekonomisi için yapılmıştır.

$$\Delta PC_t = a_0 + a_1 \Delta Y_t + a_2 \Delta GS_t + a_3 \Delta W_t + a_4 \Delta TR_t + a_5 \Delta TX_t + a_6 \Delta RE_t + a_7 \Delta GINT_t + a_8 \Delta GB_t + u_t \quad (13)$$

Modelde PC; özel tüketi, Y, net milli gelir, GS; hükümet harcamaları, W; özel servet, TR; transferler, TX; vergi, RE; dağıtılmamış karlar, GINT; faiz ödemeleri, GB; kamu borcu değişkeni olarak ifade edilmektedir. Kormendi (1983) kurduğu ekonometrik modelde eş bütünlüşme ve hata düzeltme tahmini yapmaktadır.

Kormendi (1983) çalışmasında standart ve konsolide yaklaşım olarak model tahmini sonucunda RDH geçerliliği için farklı sonuçlar elde etmektedir. Standart yaklaşıma göre hükümet harcamaları $a_2 = 0$ olduğu durumda özel sektörün yok sayılacağı ima edilirken, özel tüketimin $a_5 < 0, a_6 < 0$ ve $a_7 > 0$ olduğu durumda kişisel gelire bağlı olduğu ima edilmektedir. Kamu borçlarının ise servet üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu $a_8 > 0$ durumu savunulmakta, konsolide yaklaşımda ise kamu harcamalarının tüketimi negatif etkilediği ve $a_2 < 0$ olduğu belirtilmektedir. Yapılan testler sonucunda $a_5 = a_6 = a_7 = a_8 = 0$ olduğu gösterilerek RDH ile uyumlu; fakat modele transfer değişkeninin eklenmesiyle birlikte ise RDH ile uyumsuz olduğu sonucuna varılmaktadır (Marinheiro, 2001: 9).

RDH ile ilgili diğeri bir çalışma ise Waquas ve Awan (2011) tarafından Pakistan ekonomisi için 1973- 2009 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak yapılmıştır. Çalışmada öncelikle RDH ile ilgili yapılmış benzer çalışmalar üzerinde durulmaktadır. Çalışmada hükümet harcamaları, kamu borcu, harcanabilir gelir, bütçe açığı ve net servet kullanılan değişkenler olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada ele alınan değişkenlerin durağanlıkları sınıandıktan sonra, Johansen Eş Bütünlüşme analizi yapılmış ve değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin varlığı kanıtlanmıştır. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde ise, yapısal tüketim fonksiyonu altında Pakistan ekonomisi için RDH'ye dair herhangi bir kanıt bulunamamıştır.

Şen (2007) çalışmasında, 1983-2005 dönemine ait yıllık verileri kullanarak bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Çalışmada Granger nedensellik analizi yapılmaktadır. Yapılan testler sonucunda hem bütçe açığından cari işlemler açığına doğru, hem de cari işlemler açığından bütçe açığına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Yani elde edilen bulgular neticesinde Türkiye ekonomisi için RDH'nin geçerli olduğu kabul edilmiştir.

Kör (2012) çalışmasında ise, Türkiye ekonomisinde bütçe açıkları ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki tespit edilmeye çalışılmaktadır. 1992-2011 dönemine ait üçer aylık verilerin kullanıldığı ekonometrik modelde, bütçe açığı, cari işlemler açığı, reel faiz oranı ve büyüme değişkenleri kullanılarak Granger nedensellik testi ve etki- tepki analizi yapılmaktadır.

Granger nedensellik analizi sonucunda, hem bütçe açığından cari işlemler açığına doğru; hem de cari işlemler açığından bütçe açığına doğru bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmakta, sonuçlar RDH'yi desteklemektedir. Nedensellik testinin

ardından değişkenler arasındaki ilişkinin dönemsel bazda ele alınması için etki-tepki analizi yapılmaktadır. Bu analiz sonucunda da cari işlemler açığından bütçe açığına doğru dönem içerisinde herhangi bir tepki gözlemlenmediği sonucuna ulaşılmaktadır. Sonuçlar genel olarak değerlendirildiğinde 1992-2011 yılları arasında bütçe açığından cari işlemler açığına doğru bir ilişki tespit edilememiş, ve bulgular Keynesyen yaklaşımın aksine RDH'nin Türkiye ekonomisinde geçerli olduğu yönünde olmaktadır.

Kayhan vd., (2013) çalışmalarında bütçe açıklarının oluşmasına sebebiyet veren kamu harcamalarının Türkiye ekonomisinde dış ticaret açıkları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmalarında geleneksel nedensellik analizlerinin yanında frekans alanı nedensellik analizini kullanan yazarlar iki değişken arasında 1987Q1–2011Q3 üç aylık veri dönemi için çift yönlü nedensellik bulmuşlardır. Bununla birlikte kamu harcamalarından dış ticaret açığına doğru nedensellik daha kısa dönemde ortaya çıkarken dış ticaret açığından kamu harcamalarına doğru nedenselliğin hem kısa hem de uzun dönemde ortaya çıktığı sonucuna ulaşmışlardır.

Erdoğan ve Yıldırım (2014) ise 2001–2012 yılları arasında oluşan bütçe açıklarının cari denge üzerindeki etkisini Türkiye ekonomisi için incelemektedir. Çalışmalarında ARDL ve eşbütünleşme analiz tekniklerini kullanan yazarlar bütçe açıklarının cari denge üzerinde olumsuz etkisinin olduğunu ve bu etkinin kısa dönemde bile ortaya çıktığını ifade etmektedirler.

Çebi ve Çulha (2013) ise 2002–2012 yılları arasında Türkiye ekonomisinde kamu harcamalarının dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini reel döviz kuru aracılığı ile incelemektedirler. Analizlerinde yapısal VAR analizi yapan yazarlar kamu harcamalarındaki bir artışın reel döviz kurunun değerlenmesine dış ticaret dengesinin bozulmasına neden olacağını belirtmektedirler.

Rauf ve Khan (2011) çalışmalarında Pakistan ekonomisi için bütçe açığı dış ticaret açığı ilişkisini incelemişlerdir. Granger nedensellik analizi yapan yazarlar çalışmalarında 1980–2009 döneminde bütçe açığının temel belirleyicisinin dış ticaret açıklarının olduğunu bildirmişlerdir.

3. Ricardocu Denklik Hipotezinin Türkiye İçin Testi

Bu bölümde, RDH teorik ve ampirik literatür kısmında tartışılan modellerden biri olan Giorgiani ve Holden (2001) modeliyle ampirik olarak analiz yapılacaktır. Bunun için öncelikle analizlerde kullanılacak değişkenler tanıtılarak bu değişkenler için birim kök analizi yapılacaktır. Birim kök analizleri sonuçlarına göre VAR analizi ve testleri, Johansen eş bütünleşme yöntemi, FMOLS ve Wald testleri ile analizler yapılarak hipotezin geçerli olup olmadığı Türkiye ekonomisi için tespit edilecektir.

3.1. Veri Seti ve Özellikleri

Analizlerde kullanılan değişkenler farklı kaynaklardan elde edilmiştir. Ulaşılabilecek en uzun gözlem sayısı kullanılmaya çalışılmış olmakla birlikte, veri setinin 1975 yılından itibaren seçilmesine karşılık Türkiye'nin iç borç (ib) değişkenine ancak 1980 yılından bu yana ulaşılabilmiştir. Kişi başına gelir değişkeni olarak kullanılan GDP-per değişkeni, birim olarak kullanılmışken diğer tüm değişkenler GSYİH içerisindeki oranlar olarak kullanılmışlardır. Diğer yandan, uygulamada ampirik çalışmalarda kullanılan değişkenlerin logaritmik formları ile çalışmak önerilmektedir. Ancak bu çalışmanın veri setinde negatif değerli seriler de bulunduğu için logaritmik değerler kullanılmamıştır. Ampirik analizlerde kullanılacak olan bu verilerin simgeleri, açıklamaları, kaynağı ve kapsadığı döneme ilişkin açıklamalar Tablo 1'de sunulmaktadır.

Tablo 1. Ekonometrik Analizlerde Kullanılan Değişkenler

Simgesi	Açıklaması	Kaynağı ve Dönemi
household	Household final consumption expenditure, etc. (% of GDP) Özel Tüketim Harcamaları Gelir	Word Bank- WDI 1975-2013
cad	Current Account Balance (% of GDP) Cari İşlemler Dengesi Gelir	IMF-IFS International Debt Statistics 1975-2013
government	General government final consumption expenditure (% of GDP) Genel Yönetim Bütçe Açığı	Word Bank- WDI 1975-2013
ib	iç borç gelir	TCMB EVDS 1980-2013
external debt	External debt stocks (% of GNI) Dış Borç Stoku Gelir	Word Bank- WDI 1975-2013
gdp per	GDP per capita (current US\$) Kişi Başına Gelir	Word Bank- WDI 1975-2013
pop	Population growth (annual %) Nüfus Büyüme Oranı	Word Bank- WDI 1975-2013

3.2. Birim Kök Testi

Ekonometrik çalışmalarda zaman serilerinin özelliklerini inceleyen çok sayıda birim kök analizi yer almaktadır. Literatürde en sık tercih edilenlerden birisi ise ADF (Augmented Dickey Fuller) birim kök testleridir (Dickey ve Fuller, 1981). ADF testlerinde, temel hipotez (sıfır hipotezi) serinin durağan olmadığı şeklinde ortaya konulmaktadır. Bununla birlikte ADF testlerinin temel hipotez ve alternatif hipotez ayırımında zayıf olabileceği de ileri sürülmektedir. Diğer taraftan zaman serilerinin özelliklerini araştırırken "durağandır" temel hipotez testlerinin daha uygun

olabileceği ileri sürülmektedir (Sukar ve Hassan, 2001: 114). Bu çalışmada bunlardan biri olan KPSS (Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin, 1992: 159-179) testi kullanılmaktadır. Test serinin durağan olduğu temel hipotezini Lagrange Multiplier (LM) ile sınamaktadır. Sonuçlar Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Seri	Seviye		I. Fark	
	<i>Sabit Terimli</i>	<i>Sabit Terim + Trendli</i>	<i>Sabit Terimli</i>	<i>Sabit Terim + Trendli</i>
cad	0.538027	0.214197	0.082524	0.069928
external debt	0.609293	0.181154	0.228930	0.105134
ib	0.527792	0.083729	0.097006	0.083648
government	0.474079	0.141269	0.105878	0.051091
pop	0.735270	0.128555	0.154440	0.084469
gdp per	0.760384	0.214407	0.458581	0.141125
household	0.478648	0.160278	0.171720	0.120909
Asimptotik Kritik Değerler				
%1	0.739000	0.216000	0.739000	0.216000
%5	0.463000	0.146000	0.463000	0.146000
%10	0.347000	0.119000	0.347000	0.119000

Buna göre yapılan KPSS analizleri sonucunda seviye ve sabit terimli modellerin hepsinde test istatistiğinin asimptotik kritik değerlerden büyük olduğu dolayısıyla H_0 hipotezinin reddedildiği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle seriler seviyede ve sabit terimli modellerde durağan değildir. Seviye ve sabit terimli+trendli modellerde ise, ib ve pop değişkenlerinin %5 anlamlılık seviyesinde asimptotik değerlerden küçük olduğu; pop değişkeninin %10 anlamlılık seviyesinde asimptotik değerden büyük olduğu ortaya çıkmaktadır. Yani, sabit terimli+trendli modelde ib değişkeni durağanlaşmaktadır. Bununla birlikte veri değişkenlerin I. Farklara bakıldığında ise, hem sabit terimli ve hem de sabit terimli+trendli modellerde KPSS test istatistikleri %1; %5 ve %10 anlamlılık seviyelerinde asimptotik kritik değerlerden küçük değerler almıştır. Başka bir ifadeyle, H_0 hipotezi kabul edilmektedir ve serilerin I. Farklarında durağan hale geldiği görülmektedir.

Zaman serilerinin özelliklerinin araştırılması, hangi ekonometrik tekniğin kullanılması gerektiği açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada serilerin I(1) olması, eş-bütünleşme analizi için Johansen Yönteminin kullanılmasının bir sakınca içermeyeceği kabul edilmektedir.

Bu çalışmada kullanılacak olan ekonometrik yöntem FMOLS yoluyla bazı parametrelerin (cari açık; iç borç; dış borç değişkenlerine ait parametrelerin birlikte istatistiksel anlamlılık testi) birlikte sifıra eşitliğini sınamaktır. FMOLS yapabilmek için serilerin eşbütünleşik olmaları gerekmektedir. Evvela yapılması gereken şey ise VAR temelli Johansen Eşbütünleşme testlerini tahmin etmek olacaktır. Bu tahminler için kullanılacak ekonometrik model ise Giorgiani ve Holden (2001) tarafından kullanılan Denklem 10.'daki modeldir:

$$\frac{C}{Y} = \beta_1 + \beta_2 \frac{DEF}{Y} + \beta_3 \frac{G}{Y} + \beta_4 \frac{DD}{Y} + \beta_5 \frac{FD}{Y} + \beta_6 YG + \beta_7 PG + u \quad (10)$$

Ekonometrik olarak Denklem 10.'daki değişkenler arasındaki ilişkiyi görebilmek için değişkenleri bir sistem anlayışı içinde ele alan VAR (vektör otoregressif) modeli ile tahminlere başlamak gerekmektedir. VAR yönteminin en önemli özelliği değişkenleri önceden bağımlı bağımsız değişken şeklinde ayırma tabi tutmamasıdır. Ayrıca ekonomik teori içinde oluşan model konusunda çok katı ön kabulleri bulunmamaktadır (Charemza ve Deadman, 1997:156).

VAR analizi için modelde kullanılacak gecikme sayıları oldukça önemlidir çünkü sonuçlar gecikme sayısına aşırı duyarlıdır. Gecikme sayısı araştırılan konunun niteliğine ve araştırmacının isteğine bağlı olarak belirlenebileceği gibi tahminlerin güvenilir olması açısından bir kısım seçim kriterlerine başvurularda da belirlenebilmektedir. Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarts (SC) kriterleri gecikme seviyesinin tespitinde en çok kullanılan kriterler arasında yer almaktadır. Diğer taraftan uygulamalı çalışmalarda literatürde yıllık veriler için daha çok tercih edilen gecikme uzunluğu "1" olarak seçilmektedir. Diğer yandan, gecikme sayısının hata terimlerinde görülen ardışık bağımlılığı ortadan kaldırana kadar gecikmenin eklenmesi de uygulanmaktadır (Charemza ve Deadman, 1997:159-160; Arestis vd., 2001: 24). Bu çalışmada SC kriterine göre uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir. Bir gecikme uzunluğu kullanıldığında, karakteristik polinomların ters köklerinin de çemberin içerisinde olduğu başka bir ifadeyle modelin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Eşbütünleşme ilişkisinin varlığında, köklerden birisinin birim ve diğerlerinin ise mutlak değer olarak birden küçük olması zorunludur. Bununla birlikte karakteristik köklerin simetrik iz düşümlere sahip olması VAR sisteminin istikrarlı bir yapıda olduğunu ve eş bütünleşme ilişkisinin normal bir dağılım taşıdığını desteklemektedir. (Altıntaş ve Çetintaş, 2010: 47). Diğer taraftan VAR modelinde uygun gecikme uzunluğunda yapılan otokorelasyon LM testi sonucuna göre

modelde otokorelasyona rastlanılmamış (LM ist= 52,39 [prob.= 0.3439]) ve değişen varyans problemiyle de karşılaşmamıştır ($\chi^2 = 813,42$ istatistik değerine denk gelen [prob.= 0.2264]). VAR analizi, doğrusaldır ve fonksiyonel form içermez. Bu yüzden model kurma hatası ile karşılaşılmaz (Tarı, 2014: 464). Diğer bir ifadeyle VAR modeli ilişkilerin yönüyle ilgilenmeyip ilişkilerin doğru kurgulanmasına olanak tanımaktadır (Gujarati, 1995).

VAR modellemesinin uygun bir şekilde gerçekleştirilmesinin ardından yapılması gereken, her bir modelde yer alan değişkenler arasında eş bütünleşme olup olmadığının Johansen eş-bütünleşme yöntemiyle incelenmesidir (Johansen, 1988, 1992; Johansen ve Juselius, 1990, 1992).

3.3. Johansen Eşbütünleşme Testleri

Tablo 3. Johansen Eşbütünleşme: Trace İstatistiği

Hypothesized		Trace	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.890668	196.1006	134.6780	0.0000
At most 1 *	0.739377	125.2730	103.8473	0.0009
At most 2 *	0.567463	82.24316	76.97277	0.0187
At most 3 *	0.491323	55.42438	54.07904	0.0377
At most 4	0.437534	33.79424	35.19275	0.0702
At most 5	0.280580	15.38064	20.26184	0.2054
At most 6	0.140440	4.842704	9.164546	0.3011

Tablo 4. Johansen Eşbütünleşme: Maximum Eigenvalue İstatistiği

Hypothesized		Max-Eigen	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.890668	70.82760	47.07897	0.0000
At most 1 *	0.739377	43.02980	40.95680	0.0288
At most 2	0.567463	26.81878	34.80587	0.3255
At most 3	0.491323	21.63014	28.58808	0.2979
At most 4	0.437534	18.41360	22.29962	0.1600
At most 5	0.280580	10.53794	15.89210	0.2879
At most 6	0.140440	4.842704	9.164546	0.3011

Tablo 5. Normalize Edilmiş Eş Bütünleşme Vektörü

HOUSEHOLD	CAD	GOVERN	IB	EXL_DEBT	GDP_P	POP	C
1.000000	-4.702	0.1233	-0.1475	0.0859	-0.0045	-24.018	-22.390
	(0.475)	(0.595)	(0.048)	(0.119)	(0.0005)	(4.306)	(16.29)

*Parantez içindeki değerler standart hatayı göstermektedir.

Johansen Eş bütünleşme testleri, hem *trace* (iz) ve hem de *eigenvalue* (en büyük özdeğer) istatistiklerine göre serilerin eşbütünleşik olduklarını ortaya koymaktadır. Eşbütünleşme denklemi sonuçları ise şöyledir: Cari işlemler açıklarının artması; iç borçlanma oranının artması; kişi başına gelirin artması ve nüfus artış oranında yaşanan bir artış, özel sektörün tüketimi üzerinde pozitif bir etki yapmaktadır. Ve tüm adı geçen parametreler istatistiksel olarak kuvvetli bir şekilde anlamlılığa işaret etmektedir. Hükümet harcamaları ve dış borçlanma değişkenlerinin ise istatistiksel olarak anlamsız olduğu görünmektedir.

3.4. Tam Değiştirilmiş EKK (fully modified OLS) Sonuçları

Tam değiştirilmiş EKK (FMOLS) tahmincisi, klasik EKK tahmincisinde sapmayı ve içselliği düzelterek tam değiştirilmiş EKK tahmincisini elde etmektedir. FMOLS tahmincisi, hata terimlerinin simetrik ve tek-yönlü uzun dönem kovaryans matrisi tahminini kullanmaktadır. FMOLS tahminleri için, eşbütünleşme ilişkisine sahip olduğu varsayılan bir zaman serisi süreci gerekmektedir (Phillips ve Hansen, 1990: 99-125).

Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı gösterildikten sonra FMOLS tahminleri Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. FMOLS Test Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistiği	Prob.
cad	-0.465418	0.213202	-2.182993	0.0383
government	-0.269301	0.257680	-1.045098	0.3056
ib	0.116967	0.030100	3.885940	0.0006
external_debt	-0.024214	0.063145	-0.383471	0.7045
gdp_per	0.000517	0.000279	1.851306	0.0755
population	13.00297	2.244165	5.794121	0.0000
C	46.74039	7.217300	6.476160	0.0000
R-squared	0.783968	Mean dependent var		70.77194
Adjusted R-squared	0.734115	S.D. dependent var		3.799536

S.E. of regression	1.959195	Sum squared resid	99.79957
Durbin-Watson stat	1.754446	Long-run variance	2.822077

Tablo 6'daki FMOLS tahminleri, cari açık (CAD) hükümet harcamaları (GOVERNMENT) ve dış borçlanma (EXTERNAL_DEBT) değişkenlerinin Tüketimi (C/Y) negatif etkilediği fakat bunlardan CAD değişkeninin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu, diğer değişkenler olan IB (iç borçlanma) GDP_PER (kişi başına reel gelir) ve POPULATION (nüfusun büyüme oranı) değişkenlerinin de tüketimi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır.

3.5. Wald Testi ve Sonuçları

Parametrelere uygulanan Wald Testi sonuçları ise Tablo 3.7.'de sunulmaktadır. Buna göre ele alınan dönemde parametrelerin birlikte sıfıra eşitliği reddedilmektedir. Yani parametreler birlikte sıfırdan farklıdır. Teknik olarak ifade edilen bu bulgu, Türkiye Ekonomisi için RDH'nin geçerli olmadığını söylemektedir. Diğer yandan kamu harcamalarını simgeleyen C2 parametresi <0 olduğundan (-0,269301) kamu tüketiminin özel tüketimi ikame ettiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 7. Wald Testi Sonuçları

Test İstatistiği	Katsayı	df	Prob.
F-statistic	7.451368	(3, 26)	0.0009
Chi-square	22.35411	3	0.0001
Null Hypothesis: C(1)=C(3)=C(4)=0			
Null Hypothesis Summary:			

4. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Ricardo tarafından tartışılan ve Barro (1974) tarafından somutlaştırılan ve özünde kamu harcamalarının finansman şeklinde borçlanma ya da vergileme yolunun seçilmesinin özel kesimin harcamaları üzerinde bir etkisinin olmayacağını, tüketim-tasarruf- yatırım- faiz ve cari işlemler hesabının da bundan etkilenmeyeceğini ileri sürmektedir. RDH, bir çok çalışmaya konu edilmesine rağmen, uygulanmasındaki tartışmalar hala devam etmektedir. RDH'ye ilişkin tartışmaların büyük bir kısmı da dayandığı varsayımların geçerliliğinin sağlanıp sağlanamaması ile ilgilidir. Barro (1974) bu eleştirilere açıklık getirmektedir.

Maliye politikasında bütçe açığının, vergi ya da borçlanma yoluyla karşılanmasının makro ekonomik değişkenler üzerine etkisi iki boyutta incelenmektedir: Keynesyen görüşe göre, herhangi bir vergi indirimine yönelik olarak ortaya çıkan bütçe açığının borçlanma ile finansmanı bireylerce servet artışı olarak algılanabilmektedir. Bu algılama sonucunda bireylerin tüketimleri de

artabilecekler. Ricardocu görüş ise, bireylerin rasyonel görüşlü oluşu- kusursuz sermaye piyasalarının varlığı- verginin götürü oluşu- sonlu yaşam ufkuna sahip olunması vs. gibi nedenlerle şimdiki borçlanmanın ileride aynı oranda vergi anlamına geldiğinin farkında olduklarını bütçe açığının vergi ya da borçlanma ile finansmanında bireylerin kararlarında bir değişiklik olmayacağını savunmaktadır. Dolayısıyla vergi indirim yoluyla ellerinde kalan parayı tasarruf edip tüketimlerinde bir değişim yaşanmayacaktır.

Buna göre veri dönem içerisinde RDH Türkiye Ekonomisi için geçerli değildir ve kamu tüketimi özel tüketimi ikame etmektedir. Dolayısıyla RDH'de ileri sürülen önerme, yani kamu harcamalarının finansmanı şekli, Türkiye Ekonomisi için önemlidir ve tüketim- tasarruf- yatırım- faiz ve cari işlemler hesabı gibi değişkenler de finansman şeklinden etkilenmektedir.

Çalışmada RDH aleyhine bulgular elde edilmesinin en önemli nedenlerinden biri, RDH için yukarıda ifade edilen varsayımların Türkiye ekonomisi için geçerli olmadığından kaynaklanabilir. Çünkü, Türkiye'de vergiler sadece götürü vergi şeklinde değildir ve gelecekteki vergilerin ne kadar olabileceğini tahmin edebilmek güç olabilmektedir. İkincisi, bireyler borçlanma kısıtı içerisinde, yüksek cari faiz oranlarında borçlanmalarını ve tüketimlerini sürekli erteleyebilmektedirler. Bu yüzden gelirden oluşabilecek bir artış tüketimlere yansiyabilecektir. Üçüncüsü, Türkiye'de yaşanan yüksek ekonomik dalgalanmalar ekonomik kriz benzeri oluşumlarla geleceği belirsiz kılmaktadır. Bu belirsizlikle bireyler geleceğe yönelik rasyonel tahmin yapamamakta ve sonuç olarak tüketimlerini cari gelire göre belirlemektedirler. Sonuncusu ise sermaye piyasaları borç alacak ilişkilerinde tam rekabet şartlarına göre kusursuz bir şekilde işlememektedir.

Kaynaklar

Afonso, A., (1999), Public Debt Neutrality And Private Consumption Same Evidence From The Euro Area, DGEP Research And Forecasting Department, Ministry Of Finance, Working Papers, No:11.

Altıntaş, H. ve Çetintaş, H., (2010), "Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişki Ekonometrik Analizi: 1970-2005", Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, 36, Ağustos- Aralık, ss. 33-56.

Arıcan, E., (2005), "Ricardocu Denklik Teoremi ve Teorilerde Kamu Açıklarına ilişkin Yaklaşımlar: Türkiye Ekonomisine İlişkin Bir Uygulama", Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: XX, Sayı:1, ss.77-94.

Arestis, P., Demetriades, P.O. and Luintel, B.K., (2001), "Financial Development and Economic Growth: The Role of Stock Markets", Journal of Money, Credit and Banking, 33 (1), February.

Ata, A.Y. ve Yücel, F., (2003), "Eş Bütünleşme ve Nedensellik Testleri Altında İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, cilt:12, sayı: 12, ss. 97-110.

Barro, R.J., (1974), "Are Government Bonds Net Wealth?", Journal of Political Economy, ss. 1095-1117.

Barro, R.J., (1989), "The Ricardian Approach to Budget Deficits", The Journal of Economic Perspectives, 3 (2), pp. 37-54.

Bernheim, B.D., (1987), Ricardian Equivalence: an Evaluation of Theory and Evidence, NBER Working Papers, No: 2330.

Buchanan, J.M., (1976), "Barro on the Ricardian Equivalence Theorem", Journal of Political Economy, 84 (2), pp. 337-342.

Charemza, W.W. and Deadman, D.F., (1997), New Directions in Econometric Practice, Cheltenham: Edward Elgar.

Çebi, C. ve Çulha, A.A., (2013), "The Effects of Government Spending Shocks on the Real Exchange Rate and Trade Balance in Turkey", TCMB Working Paper, No. 13/37.

Çetin, A., (2005), "Kamu Borçlarının Makro Ekonomik Etkileri: Ampirik Analiz", Gaziosman Paşa Üniversitesi, İİBF Dergisi, cilt:19, sayı:1, ss.68-79.

Dickey, A.D., ve Fuller, A.W., (1981), "Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With A Unit Root", *Econometrica*, 49 (4), ss. 1057-1072 <http://www.u.arizona.edu/~rlo/readings/278800.pdf>, (01.02.2014).

Erdoğan, S. ve Yıldırım, D.Ç., (2014), "The Relationship Between The Budget Deficit and Current Account Deficit in Turkey", *Emerging Markets Journal*, 3 (3), ss. 81 – 86.

Feldstein, M., (1980), *Government Deficits and Aggregate Demand*, NBER Working Paper, No: 435, pp. 1-38.

Giorgiani, G. and Holden, K., (2001), Does The Ricardian Equivalence Proposition Hold In Less Developed Countries, pp. 1-8. <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/0269217032000064062>, (05.01.2015).

Gujarati, D.N., (1995), *Temel Ekonometri*, Literatür Yayıncılık, İstanbul.

Johansen, S., (1988), "Statistical Analysis of Cointegration Vectors", *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12, pp. 231-254

Johansen, S., (1992), "Determination of Cointegration Rank in The Presence of a Linear Trend", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54 (3), pp. 383-397.

Johansen, S. and Juselius, K., (1990), "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration –With Application to the Demand for Money", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, pp. 169-210.

Johansen, S. and Juselius, K., (1992), "Testing Structural Hypothesis in A Multivariate Cointegration Analysis of the PPP and the UIP for UK", *Journal of Econometrics*, 53, pp. 211-244.

Kayhan, S., Bayat, T. ve Yüzbaşı, B., (2013), "Government Expenditures and Trade Deficit in Turkey: Time Domain and Frequency Domain Analyses", *Economic Modelling*, 35, ss. 153 – 158.

Kormendi, R.C., (1983), *Government Spending And Private Sector Behavior*; *American Economic Review*, S. 73, pp. 944-1010.

Kör, E., (2012), "İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Örneği", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kwiatkowski, D., Phillips, P.C.B., Schmidt, P. and Shin, Y., (1992), "Testing The Null Hypothesis of Stationary Against The Alternative of Unit Root:" How Sure are We That Economic Time Series Have a Unit Root ? *Journal of Econometrics*, 54, pp. 159-178.

Marinho, C.F., (2001), Ricardian Equivalence an Emprical Application to the Porteguese Economy No: 11, pp. 2 - 46., http://econweb.econ.kuleuven.ac.be/internationale.economie/home/Publications/CES_DPS/Dps0112.pdf, (08.02.2015).

Pereleman, S. and Pierre, P., (1993), The Determinants of The Ricardian Equivalence in The OECD Countries, in H. A. Verbon and F.A. Van Winden (eds), The Political Economy Of Government Debt, Amsterdam: North Holland, pp. 181-194.

Phillips, P.C.B. and. Hansen, B.E., (1990), "Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I (1) Processes," Review of Economics Studies, 57, pp. 99-125.

Rauf, A. ve Khan, A.Q., (2011), "An Empirical Study to Find the Relationship Between Trade Deficit and Budget Deficit in Pakistan", Academic Research International, 1 (3), ss. 36 – 46.

Sukar, A. and Hassan, S., (2001), "US Exports and Time –Varying Volatility of Real Exchange Rate", Global Finance Journal 21, pp. 109-119.

Şen, E., (2007), "İkiz Açıklar İlişkisi (Türkiye Analizi: 1983-2005 Dönemi)", Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 155s.

Tarı, R., (2014), Ekonometri, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Uğurlu, E., ve Düzgün, R., (2009), "Türkiye Ekonomisi İçin Ricardo Eşitliği Hipotezinin Test Edilmesi", Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: XXVI, Sayı: 1,ss. 99-115.

Waquas, M. ve Awan, M.S., (2011), Are, Pakistan Consumer Ricardian ?, Economic and Business Review, sayı: 3, ss.161-177.

Yay, T., (1996), "Ricardocu Denklik Teoremi", İşletme ve Finans Ansiklopedisi, ss. 1342-1348.

<http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CBsQFjAA&url=http%3A%2F%2Fturanyay.org%2Ffiles%2Fother%2Fricardo.pdf&ei=btKkVYzbCeb8ygPy5oDQDw&usg=AFQjCNF5FDITDkJbfFNeqADQNpjSb-tmvw>, (19.03.2015).

Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, M., (2009), Makroekonomi, Seçkin Yayınları, Ankara.

Zengin, A., (2000), "İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması Ekonomik Yaklaşım", Gazi Üniversitesi, 2 (35), ss.37-67.

Türkiye’de Finansal Gelişme ile Ticari Serbestleşmenin Büyümeye Etkisi

Mehmet Zeki AK

Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi
mak@sakarya.edu.tr

M. Kemal AYDIN

Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi
mkaydin@sakarya.edu.tr

Nurullah ALTINTAŞ

Araştırma Görevlisi, Sakarya Üniversitesi
İktisat Bölümü

Türkiye’de Finansal Gelişme ile Ticari Serbestleşmenin Büyümeye Etkisi

Özet

Ticaretin ve finansın önündeki engelleri azaltıp dışa açılan ekonomilerin içe dönük ekonomilere göre daha hızlı büyüme kaydettiğine vurgu yapan neoliberal yaklaşımlar, gerek politika yapıcıların gerekse araştırmacıların yoğun ilgisini çekmektedir. Söz konusu ilgi temelinde gerçekleştirilen bu çalışma, neoliberal yaklaşımı destekleyen bulgular ortaya koymaktadır. Çalışmada 1980-2010 döneminde Türkiye ekonomisinde ticari serbestleşme, finansal gelişme ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Bu amaca dönük olarak Johansen eş-bütünleşme testleri ile Dinamik En Küçük Kareler Yöntemi (DOLS) ve Düzeltilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (FMOLS) uygulanmıştır. Johansen testi sonuçlarına göre değişkenler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi bulun-maktadır. Bir başka ifade ile finansal gelişme ve ticari serbestleşme, ülkenin büyüme performansını belirleyen güçlü birer faktördür. Diğer taraftan DOLS ve FMOLS testleri, ticari serbestleşmenin büyüme üzerindeki etkisi-nin finansal serbestleşmenin büyüme üzerindeki etkisinden daha güçlü olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Gelişme, Ticari Serbestleşme, İktisadi Büyüme, FMOLS, DOLS

The Impact of Financial Development and Trade Liberalization on Economic Growth in Turkey

Abstract

Neoliberal approaches, which emphasizes that outward looking economies has a faster growth than inward looking economies by reducing the obstacles of trade and finance, gains intense interest of both policymaker and researchers. Based on this interest, this study presents findings that support neoliberal approaches. In this study, trade liberalization in Turkish economy and the relation between financial growth and expansion parameters in the period 1980-2010 are examined. For this aim, Johansen cointegration test with DOLS and FMOLS methodologies are applied. According to results of Johansen test there is a cointegration relation between the parameters. In other words, financial growth and trade liberalization are substantial factors that determine the growth performance of the country. On the other hand, DOLS and FMOLS tests shows that trade liberalization has more powerful effect than financial liberalization on growth.

Keywords: Financial Development, Trade Liberalization Growth, DOLS and FMOLS methodologies

1.Giriş

1970'li yılların ikinci yarısından itibaren liberal kapitalist sistemi etkisi altına alan durgunluk dalgası, kâr hadlerini düşürerek ciddi boyutlarda bir birikim fazlası ortaya çıkmıştır. Sistemin merkezindeki ülkeler, ortaya çıkan bu birikim fazlasını, kâr hadlerinin daha yüksek olduğu çevre ülkelere aktarmaya yönelmişlerdir. Esasen bu gelişmeler liberal yaklaşım üzerine oturtulacak yeni bir sürecin başladığının işaret fişekleridir. Nitekim yaklaşık otuz yıl boyunca izlenmiş olan *ulusal kalkınmacı* politikalardan vazgeçilerek *neoliberal dalga* olarak adlandırılan yeni bir politikalar demeti benimsenmektedir. Paradigma değişimi önce liberal kapitalist sistemin merkezinde yaşanmış ve sonra Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere çok sayıda çevre ülkesine yayılmıştır.

Dönüşümün yaşandığı ülkelerden biri de Türkiye'dir. '70'li yıllarda sarsıcı sosyo-ekonomik ve politik krizlere maruz kalmış ve istikrarını yitirmiş bir çevre ülkesi olarak Türkiye, 1980 yılının başında yürürlüğe koyduğu *24 Ocak Kararları* ile sermaye birikim modelini değiştirtirmiş; ithal ikameci yaklaşım temelinde kurgulanmış ulusal kalkınmacı politikadan vazgeçerek dışadönük büyüme politikasını benimsemiştir. 1980-89 dönemine damgasını vuran bu dönüşüm iki aşamada hayata geçirilmiştir. *Ticari serbestleşme* olarak bilinen ilk aşamada mal ve hizmet piyasaları ile ithalat, *finansal serbestleşme* olarak bilinen ikinci aşamada ise finans piyasaları serbestleştirilmiştir. Şöyle de söylenebilir: Finans piyasaları serbestleştirilerek ticari serbestleşme süreci tahkim edilmiştir. *2001 Krizi'nin* ardından gerçekleştirilen kurumsal reformlar ile dönüşüm tamamlanmıştır.

Bu çalışma, *24 Ocak Kararları* ile başlayan dönüşümün, yani ticari ve finansal serbestleşme sürecinin, özgün koşulları veri iken Türkiye'nin büyüme performansı üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmanın literatüre üç noktada katkı yapması beklenmektedir (a) Her ülkenin özgün koşullarını dikkate alan bu tür vaka çalışmalarına ihtiyaç vardır. Ticari serbestleşme ile finansal gelişmenin büyüme üzerindeki etkisinin zaman serisi kullanılarak ülke özelinde incelenmesi daha sağlıklı sonuçlar vermektedir. Çünkü bu durumda söz konusu etki bağlamında ülkenin özellikleri göz ardı edilmemiş olmaktadır. (b) Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen FMOLS testi ile Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen DOLS testinin kullanılması, finansal gelişme, ticari serbestleşme ve büyüme üçgeni arasındaki uzun dönem ilişkinin ortaya konmasını sağlayacaktır. (c) Bu çalışmada Türkiye'de *24 Ocak Kararları* ile başlayan dönüşümün büyüme üzerindeki etkisini ortaya koyan sağlam sonuçlar elde etmek için 1980-2010 dönemine ait yeterince büyük bir veri kümesi kullanılmıştır.

Bu girişin ardından ikinci bölümde ticari ve finansal serbestleşme ile büyüme arasındaki ilişki temelinde teşekkül etmiş bulunan içsel büyüme modeline dayalı

teorik literatür gözden geçirilecektir. Üçüncü bölümde teorik ve ampirik literatür özetlenecektir. Dördüncü bölümde ampirik çalışmada kullandığımız yöntem ve veri seti tanıtılacaktır. Beşinci bölümde ise ampirik çalışmanın ortaya koyduğu bulgular değerlendirilecektir.

2. İçsel Büyüme Modeline Dayalı Teorik Çerçeve

1950'li ve 1960'lı yıllarda çok fazla ilgi duyulan konulardan biri olan büyüme teorileri, 1970'li yıllarda gözden düşmüş olmakla birlikte, 1980'lerin ortalarından itibaren yeniden ilgi odağı olmaya başlamıştır. Geçen yüzyılın bilhassa son yarısında yaşanan teknolojik ilerlemeler, büyüme üzerine geliştirilmiş temel varsayımların gözden geçirilmesini gerekli kılarak yeni teorilerin inşa edilmesine zemin hazırlamıştır.

1950'li yıllardan günümüze kadar büyüme teorisinin gelişim süreci incelendiğinde üç temel dalga ortaya çıktığı görülmektedir. Harrod (1948) ve Domar (1947) modeli, birinci dalga olarak kabul edilebilir. İkinci dalga, Solow-Swan veya Ramsey-Caas-Koopmans modelleri ile bu modellerin çeşitli uzantıları olarak tezahür eden neoklasik büyüme modelidir. Neoklasik büyüme modeline alternatif bir yaklaşım olarak, Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından başlatılıp son yirmi yılda geliştirilen içsel büyüme modelleri ise üçüncü dalgayı oluşturmaktadır (Solow,1994: 45).

İçsel büyüme teorilerini, neoklasik büyüme teorisinden ayıran en temel farklılık, teknolojik gelişmeyi dışsal bir değişken olarak değil, model içinde belirlenen bir değişken olarak alıyor olmasıdır. Bir başka ifade ile bu teoriler arasındaki temel farklılık, politika değişikliğinin büyüme üzerinde uzun dönemli bir etkisinin olup olmadığı sorunu üzerinden tecessüm etmektedir. Neoklasik büyüme teorisi, teknolojik gelişmeyi dışsal bir değişken olarak kabul ettiği için, ülkelerin izlediği politikaların büyümeyi etkilemeyeceğini öngörmektedir. Politika değişikliği, sadece kaynak dağılımını değiştirerek statik yani bir defalık etkiler yaratmaktadır. Bununla birlikte 1980'li yılların ortalarından itibaren geliştirilen içsel büyüme teorileri, politika değişikliğinin ortaya koyabileceği dinamik etkileri de dikkate alarak yeni bir ufuk açmıştır. Şöyle de söylenebilir: İçsel büyüme teorileri, politika değişikliğinin ekonomiyi hangi kanallardan etkilediğine odaklanarak finansal gelişme, ticari serbestleşme ve büyüme arasındaki bağlantıya ilişkin incelemelere bir canlanma getirmiştir.

Ticari serbestleşme ve finansal gelişme ile büyüme arasında teorik bağlantıları açıklamak için, genellikle Rebelo (1991) tarafından geliştirilen AK tipi içsel büyüme modeline başvurulmaktadır. Söz konusu model, farklı politika tercihlerinin farklı büyüme oranları ortaya koyabileceği varsayımı üzerinden kurgulanmıştır.

Rebelo'ya (1991) büyüme oranlarının ülkeler itibariyle farklılıklar göstermesi, farklı iktisat politikaları izliyor olmalarından kaynaklanmaktadır. Sermayenin azalan marjinal getirisi varsayımını kaldırıp dışsal teknolojik gelişmenin olmadığı durumda bile uzun dönem büyümenin sürdürülebileceğini en basit biçimde gösteren AK modelinin üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi yazılabilir:

$$Y_t = AK_t \quad (1)$$

Bu fonksiyonda Y_t toplam yurtiçi üretimi, A teknoloji seviyesini temsil eden pozitif bir sabiti, K_t ise sermaye stokunu göstermektedir. AK modeli, sermaye stoku artarken sermayenin getirisinin azalmayacağı varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Azalan verimlerin olmadığı bu modele göre yüksek sermaye stokuna sahip olan ülke, yatırımları artırarak büyümeyi hızlandırabilmektedir.

Dışticaretin büyüme üzerine etkisi, genellikle sermaye getiri oranı değişkeni aracılığıyla olmaktadır. İçsel büyüme teorileri, dışticarete getirilen kısıtlamaların büyüme üzerindeki etkisinin A değişkeni aracılığıyla olduğuna odaklanmaktadırlar. Bu nedenle A değişkeni, dar anlamıyla korumacı ticaret politikasının (τ) bir fonksiyonu olarak yazılabilir. Burada τ değişkeni korumacı dış ticaret politikasının bir göstergesidir ve basitçe, tarife oranı ile özdeşleştirilebilir. Denklem, dış ticaret üzerinde kısıtlar artarken, hiçbir kısıtlamanın olmadığı ideal durumda ulaşılabilecek olan ideal sermaye verimliliğinin bir miktar (q_1t kadar) törpüleneceğini anlatır.

$$A = q_0 - q_1t \quad (2)$$

Sermaye birikimi ise aşağıdaki biçimde ifade edilebilir:

$$K_t = I_{t-1} + (1-\delta) K_{t-1} \text{ ve } I_t = s.Y_t \quad (3)$$

Burada δ amortisman oranını, s yatırım oranını göstermektedir. Her iki değişkenin de sabit olduğu varsayılmaktadır. Bu durumda t döneminde yatırımlar tasarruflara eşitlenmektedir. Y_t 'nin belirleyicilerinden biri olan A 'nın sabit olduğunun kabul edilmesi, her sermaye biriminin marjinal ürünün A 'ya eşit olduğunu göstermektedir. Sermaye biriminde bir önceki döneme göre ortaya çıkan yüzde değişim, aşağıdaki logaritmik ifade ile anlatılabilir.

$$\log (K_t - K_{t-1}) = \log [sA + (1-\delta)]$$

$$\Delta \log K_t = sA - \delta \quad (4)$$

Teknolojik düzey (A) pozitif olduğu sürece, sermayenin ortalama ve marjinal verimliliği de sabit olacaktır. Denklem 4'e göre tarife oranları sabit iken sermaye stokunun büyüme oranı da sabittir. sA sabit iken, sermaye birikiminin pozitif olması isteniyorsa, $sA > (\delta)$ olmalıdır. Yani dışsal teknolojik gelişme olmaksızın, sermaye birikimi sağlanabilmektedir.

Üretim fonksiyonunun logaritması ve türevini aldıktan sonra denklem 4'teki sermaye hareketleri ve denklem 2'deki sermaye getiri oranı aşağıdaki denklemde yerlerine konursa uzun dönem üretimin büyüme oranı elde edilmektedir.

$$\Delta \log Y_t = \Delta \log K_t = s\theta_0 - s\theta_1\tau - \delta \quad (5)$$

Denklem 5, büyüme hızının tarife oranları ile azalan buna mukabil tasarruf oranları ile artan karakterini göstermektedir. Bu nedendir ki, yatırımların getiri oranını artırıcı her politika, büyüme hızını kalıcı olarak artıracaktır.

AK tipi modele göre ekonomi durağan durum dengesinde ise, kişi başına gelirin, sermayenin ve tüketimin büyüme oranı birbirine eşit olmaktadır. Bir başka ifade ile büyüme, teknolojik gelişmeden bağımsız olarak gerçekleşmektedir. Büyüme süreci, tasarruf oranı, ticaret politikası, aşınma-yıpranma oranı gibi parametreler tarafından açıklanmaktadır.

Denklemde finansal gelişmenin büyüme üzerindeki etkisi tasarruf değişkeni aracılığıyla ifade edilmektedir. Ticari serbestleşmenin büyümeyi nasıl etkileyeceğini görmek için, matematiksel formülü finansal gelişmeyi de kapsayacak şekilde genişletmek gerekmektedir.

Sermayenin marjinal verimliliği ile finansal gelişmişlik düzeyi arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu varsayımı altında, s değişkeni ϕ_{s_t} çarpımına indirgenebilir. Kaldı ki bu gösterimde s_t 'nin temsil ettiği finansal gelişme değişkeninin, rekabet ve etkinlik üzerinden sermayenin (marjinal ve dolayısıyla) ortalama ürününü belirlediği ifade edilebilir. Bu durumda, denklem 5 yeniden yazılır ise,

$$\begin{aligned} \Delta \log Y_t = \Delta \log K_t &= s(\theta_0 - \theta_1\tau) - \delta \\ &= \phi_{s_t}(\theta_0 - \theta_1\tau) - \delta \\ &= \phi_{s_t}\theta_0 - \phi_{s_t}\theta_1\tau - \delta \end{aligned}$$

elde edilir. Böylece

$$\Delta \log K_t > 0 \text{ için } \phi_{s_t}\theta_0 > \phi_{s_t}\theta_1\tau - \delta \quad (6)$$

olmalıdır.

6 numaralı önermeden, ilk olarak, ticaret politikasının sermaye stokunu ve çıktıdaki değişimin yönünü belirlediği şekilde bir çıkarsama yapılabilir. İkinci çıkarsama ise şöyledir: Ticari serbestleştirme öngören politikalar, büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Finansal serbestleşme öngören politikalar ise, bu pozitif etkiyi çarpan mekanizması gibi artırarak büyümeye ivme kazandırmaktadır.

3. Teorik ve Ampirik Literatür Özeti

Finansal gelişme, ticari serbestleşme ve büyüme arasındaki ilişkiye dair literatür, bu çalışmada temel olarak iki kategoride incelenmektedir. *İlk kategori*, içsel büyüme modelleri çerçevesinde şekillenen ve büyümenin neoklasik modeller ile açıklanamayan nedenlerini finansal gelişme ve ticari serbestleşme çerçevesinde açıklayan çalışmalardan oluşmaktadır.

Finansal gelişme ile büyüme arasındaki ilişkiyi içsel büyüme modelleri bağlamında inceleyen çalışmaları, fiziki sermaye birikimi üzerindeki etkilere yoğunlaşan çalışmalar ve verimlilik artışını ön plana çıkaran çalışmalar olarak sınıflandırmak mümkündür. Finansal gelişmenin fiziki sermaye birikimi üzerinden büyümeye olan etkisini içsel büyüme modelleri çerçevesinde inceleyen ilk çalışma Bencivenga ve Smith (1991) tarafından gerçekleştirilmiştir.¹ Bu çalışmada finansal gelişmenin likidite riskini azaltarak tasarrufların yatırıma dönüşen bölümünü ve dolayısıyla uzun dönem denge büyüme oranının artıracığına vurgu yapılmaktadır.

Finansal gelişmenin uzun dönem büyüme koşulları üzerindeki etkisini verimlilik artışı üzerinden inceleyen Greenwood ve Javanovic (1990) ile King ve Levine (1993), finansal gelişmenin, ileri teknoloji kullanımını yaygınlaştırarak verimlilik artışını ve sonuç itibarıyla büyümeyi hızlandıracağını belirtmektedir. Saint-Paul'e (1992) göre etkin çalışan finansal piyasalar riskin dağıtılmasını mümkün kılacağı için, daha riskli fakat daha verimli teknoloji kullanımı söz konusu olacak ve büyüme hız kazanacaktır. Finansal gelişmenin verimlilik üzerinden büyümeyi uyaracağını ileri süren bir diğer çalışma Pagano (1993) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaya göre, finansal kurumların gelişmesi, tasarrufların sermayenin marjinal etkinliği en yüksek olan projelere aktarılmasını sağlayarak yatırımların verimliliğini artırmakta ve böylece büyümeye katkı sağlamaktadır. Roubini ve Sala-i Martin (1992) ise, finansal baskı politikalarının, tasarruf hacmini ve dolayısıyla sermayenin verimliliğini azaltacağı için, büyüme ivmesini yavaşlatacağını söylemektedir.

İçsel büyüme teorileri bağlamında ticari serbestleşmenin büyüme üzerindeki etkisine dair öncü çalışmalar Romer (1986) ve Lucas (1988) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaların şekillendirdiği içsel büyüme yaklaşımı, beşeri sermaye ile dış ticaret arasında birbirini karşılıklı olarak besleyici bir ilişki olduğu varsayımından hareket ederek ticareti serbestleşmenin büyümeye katkı yapacağını ileri sürmektedir. Öte yandan Grossman ve Helpman'a (1991) göre, ticari serbestleşme politikası izleyen ülkelerin içsel büyümeleri, uluslararası bilgi taşmaları ile birlikte ele alınmalıdır. Ticaretin doğurduğu bilgi akışı / taşmaları, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin sahip olduğu teknolojik bilgiye erişimini kolaylaştırdığı için, sermayenin ve işgücünün verimliliğini artırarak büyümeyi hızlandırmaktadır. Dollar (1992), ticari serbestleşmenin, hem daha fazla yabancı sermaye kullanımını

¹ Bu bağlamda bir diğer çalışma Greenwood ve Smith (1997) tarafından yapılmıştır.

mümkün kıldığını, hem de ihracat kanalı üzerinden teknolojik ilerlemeyi tetiklediğini belirtmektedir. Barro ve Sala-i Martin'e (1995) göre, ticari serbestleşmenin bir yansıması olarak teknolojinin yaygınlaşması, ülkeler arasındaki verimlilik farklılıklarını azaltarak gelişmekte olan ülkelerin büyüme ivmesini yükseltecektir. Bir başka ifade ile ticari serbestleşme ile birlikte, teknoloji kullanımı anlamında *geri* olan ülkenin *lider* ülkeyi yakalaması ve daha yüksek bir büyüme ortaya koyması mümkün olacaktır. Sachs ve diğerleri (1995) ise, uluslararası ticaretin, kaynak dağılımında etkinliği artırarak, bilginin ve teknolojinin yaygınlaşmasını hızlandırarak, rekabeti derinleştirerek büyümeye katkı sağlayacağını ileri sürmektedir.²

İkinci kategoride yer alan çalışmalar, finansal gelişme ve ticari serbestleşme ile büyüme arasındaki ilişkiye dair yapılan ampirik çalışmaları kapsamaktadır. Ticari serbestleşme ile finansal gelişmenin büyümeye olan etkisini *birlikte* ele alan bu çalışmalar, ülke grupları itibarıyla ve ülke özelinde yapılmış çalışmalar olarak iki ana başlık altında toplanabilir. Bütün bu çalışmalarda kullanılan yöntem, genellikle zaman serileri analizi ve panel veri analizidir.

Katırcioğlu ve diğerleri (2007), Hindistan özelinde finansal gelişme, ticari serbestleşme ve büyüme ilişkisini incelemiştir. 1965-2004 dönemi verileri kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışmada Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik analizi uygulanmıştır. Eşbütünleşme testinden elde edilen bulgular, finansal gelişme, uluslararası ticaret ve reel büyüme arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi olduğunu göstermektedir. Granger nedensellik testleri ise iki farklı sonuç ortaya koymaktadır: Büyüme ticaret hacmini genişletmektedir. Bir başka ifade ile *büyümeden ticarete doğru yürüyen tek yönlü* bir nedensellik ilişkisi söz konusudur. Diğer taraftan büyüme ile finansal gelişme arasında *çift yönlü* bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Türkiye'nin 1989:1-2007:11 dönemine ait aylık verilerini kullanan Yücel (2009), finansal gelişme, ticari serbestleşme ve büyüme ilişkisini Johansen-Juselius eşbütünleşme ve Granger nedensellik temelinde incelemiştir. Eşbütünleşme testinin bulgularına göre büyüme (GSYİH artışı), ticari serbestleşme (dış ticaret hacmi / GSYİH) ve finansal gelişme (M2 / GSYİH) arasında uzun dönemli istikrarlı bir ilişki bulunmaktadır. Büyüme, ticari serbestleşme *pozitif* yönde, finansal gelişme ise *negatif* yönde etkilemektedir. Finansal gelişmenin negatif etkisi, ticari serbestleşmenin pozitif etkisinden daha *güçlüdür*. Granger nedensellik sınaması ise, finansal gelişme, ticari serbestleşme ve büyüme arasında *çift yönlü* nedensellik

²İçsel büyüme teorileri bağlamında ticari serbestleşmenin her koşulda büyümeye katkı sağlamayacağını savunan çalışmalar için bkz. Levine ve Renelt, 1992; Harrison, 1996; Rodriguez ve Rodrik, 2001.

ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Türkiye özelinde finansal gelişme, ticari serbestleşme ve büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bir başka çalışma, Kar ve diğerleri (2011) tarafından Ocak 1989 - Kasım 2007 dönemine ait aylık veriler kullanılarak yapılmıştır. Bu çalışmada *doğrusal* ve *doğrusal olmayan* Granger nedensellik testleri uygulanmıştır. Doğrusal olmayan Granger testlerinin ortaya koyduğu sonuçlara göre ticari serbestleşme büyümeyi, büyüme finansal gelişmeyi, finansal gelişme de ticari serbestleşmeyi uyarılmaktadır. Öte yandan bu testler ticari serbestleşme ile büyüme arasındaki ilişkinin *çift yönlü* olduğunu göstermektedir.

Atif ve diğerleri (2010), Pakistan'ın 1980-2009 dönemine ait yıllık verilerini kullanarak finansal gelişme ile ticari serbestleşmenin büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Sınır testi uygulanan bu çalışmada büyüme (GSYİH artışı), ticari serbestleşme (dış ticaret hacmi / GSYİH) ve finansal gelişme (M2 / GSYİH) arasında gerek *kısa* gerek *uzun* dönemde *pozitif* yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Daha açık bir ifade ile büyüme performansının, ticari serbestleşme ve finansal gelişme politikalarına duyarlı olduğu görülmüştür. Bu bulgudan hareketle şöyle bir yaklaşım önerilmektedir: Hükümet, etkin makroekonomik politikaların yanı sıra, ticari ve finansal serbestleşme öngören reformlar yaparak büyümeyi hızlandırabilir.

Benzer şekilde Chimobi (2010) 1970-2005 dönemi verilerini kullanarak Nijerya özelinde büyüme, ticari serbestleşme ve finansal gelişme değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Uygulanan Johansen eşbütünlük testinin sonuçlarına göre büyüme, ticari serbestleşme ve finansal gelişme (özel sektöre verilen kredilerin, yurtiçi kredilerin ve para arzının gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı) arasında eşbütünlük ilişkileri yoktur. Öte yandan Granger nedensellik testi, ticari serbestleşme ile finansal gelişmenin büyüme üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını, bilakis büyümenin, ticari serbestleşme ile finansal gelişmeyi uyardığını ortaya koymaktadır.

Bojanic'in (2012) 1940-2010 dönemini kapsayan çalışması, Bolivya'da büyüme, ticari serbestleşme ve finansal gelişme değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisini Granger testi ile sınamaktadır. Söz konusu dönemde Bolivya'da yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler (40'lı yıllardaki askeri dikta, 50'li ve 60' yıllarda önemli sektörlerde millileştirmeler ve şiddetli enflasyon, 70'li yıllarda dış borca dayalı büyüme ve hiperenflasyon, ayrıca iç savaş ve devrim), bu çalışmayı ilginç kılmaktadır. Test sonuçlarına göre büyüme, ticari serbestleşme ve finansal gelişme değişkenleri arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi bulunmaktadır.

Awojobi (2013), 1960-2009 dönemi verileri temelinde finansal gelişme ve ticari serbestleşme odaklı büyüme hipotezlerini test ederek Yunanistan'a özgü bir büyüme modeli tanımlamaya çalışmıştır. Ticari serbestleşme ile büyüme

arasındaki ilişki incelenirken VECM tahmin modeli kullanılmıştır. Öte yandan finansal gelişme ile büyüme arasındaki ilişki, Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Test sonuçları, söz konusu değişkenler arasında uzun dönemde *yakınsama* olduğunu ortaya koymaktadır. Granger testine göre, finansal gelişme ile büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte finansal gelişme ile ticari serbestleşme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi yoktur. Bir başka ifade ile finansal gelişme, büyümeyi *doğrudan*, ticaret hacmini *dolaylı olarak* uyarmaktadır.

Nazlıoğlu ve diğerleri (2014), 1965-2008 dönemine ait yıllık verileri kullanarak finansal gelişme ile büyüme arasındaki ilişkiyi Panel veri analizi ile test etmiştir. 21 Güney Afrika ülkesini kapsayan bu çalışmanın bulgularına göre sadece üç ülkede finansal gelişmeden büyümeye doğru yürüyen *tek yönlü* bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Büyümeden finansal gelişmeye doğru yürüyen nedensellik ilişkisi sadece Nijerya için tespit edilmiştir. Benzer şekilde sadece üç ülkede ticari serbestleşmeden büyümeye doğru yürüyen *tek yönlü* bir nedensellik ilişkisi söz konudur. Öte yandan Kenya ve Madagaskar'da nedensellik ilişkisinin yönü büyümeden ticari serbestleşmeye doğrudur. Gabon'da ise bu ilişki çift yönlüdür.

4. Verilerin Tanımlanması ve Yöntem

4.1. Verilerin Tanımlanması

Sabit fiyatlarla gayrisafi yurtiçi hâsıla (RGDP), özel sektöre verilen kredilerin gayrisafi yurtiçi hâsıla içindeki payı (BANK) ve ticari serbestleşme oranı (OPEN) veri setini oluşturmaktadır. 1980-2010 yılına ait yıllık veriler Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir.

Literatürde 'ticari serbestleşme'yi ve 'finansal gelişme'yi ölçmek için farklı değişkenler kullanılmaktadır.

1. 'Bir ülkenin finans piyasasında kullanılan araçların hem çeşitlenmesi hem de yaygınlaşması' olarak tanımlanan 'finansal gelişme', ölçülmesi kolay olmayan bir değişkendir. Keza bu değişkeni ölçmek için farklı göstergeler kullanılmaktadır. Levine (2005), 'finansal gelişme' ile 'büyüme' arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan çalışmaların temel sorununun, finansal gelişmişlik derecesini ölçmek için kullanılacak göstergelerin belirlenmesi olduğunu belirtmektedir. Hangi gösterge, finansal gelişmişlik düzeyini daha iyi ölçmektedir? Doğru olan, ilgili ülkenin özgün koşullarını en iyi yansıtan göstergeyi kullanmaktır. Örneğin Türkiye'de bankacılık temelli göstergeler kullanılır ise finansal gelişmişlik düzeyi daha iyi ölçülebilir (İsmihan ve diğerleri, 2013; İsmihan ve Özkan, 2012). Çünkü Türkiye'de bankacılık sektörü, 1990'lı yıllar boyunca, özel sektöre kredi aktarmak yerine, faiz hadlerinin yüksekliğini dikkate alarak devlet tahvillerine yatırım

yapmayı tercih etmiştir. Temel faaliyeti hazır müşteri durumundaki devleti fonlamaya indirgenmiş olan bankacılık sektörü *tembelleşmiş* ('lazy banking') ve finansal gelişme akamete uğramıştır. Daha doğrusu, finansal gelişme ile büyüme arasındaki ilişki kırılğan hale gelmiştir. Bu nedendir ki, bu çalışmada finansal gelişmişlik düzeyinin göstergesi olarak özel sektöre verilen kredilerin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı kullanılmıştır.

2. Ticari serbestleşme kavramı ile ticareti engelleyen unsurların zaman içinde azaltılması kastedilmektedir. Bir ülkenin ticari serbestleşme düzeyini, dışa açıklık derecesi (dış ticaret hacminin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı) belirlemektedir. Bununla birlikte söz konusu düzeyi ölçmek için alternatif yaklaşımlar geliştirildiği de bilinmektedir (Leamer, 1988; Dollar, 1992; Sachs ve diğerleri, 1995; Edwards 1998; Rodriquez ve Rodrik, 2001; Greenaway ve diğerleri, 2002; Harrison, 1996; Wacziarg ve Welch, 2008). Bu çalışmada ticari serbestleşme düzeyini ölçmek için genel eğilime uyularak dış ticaret hacminin gayrisafi yurtiçi hasılaya oranı [(ihracat + ithalat) / GSYİH x 100] kullanılmıştır.

4.2.Yöntem

Finansal gelişme ile ticari serbestleşmenin büyümeyi nasıl etkilediğini ölçmek için yapacağımız analiz, üç aşamalı bir test ihtiva etmektedir. *İlk* aşamada değişkenlerin zaman serisi özellikleri belirlenmiştir. Durağanlık analizi kapsamında serilere ADF ve DF-GLS birim kök testleri uygulanmıştır. *İkinci* aşamada, Johansen (1988) testi uygulanarak değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin mevcudiyeti ortaya konmuştur. Bilindiği gibi eşbütünleşme analizi, değişkenler arasındaki uzun dönem (denge) ilişkisini tahmin etmeyi ve sınamayı mümkün kılan bir çerçeve sunmaktadır. *Üçüncü* aşamada ise Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen FMOLS testi ile Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen DOLS testi kullanılarak eşbütünleşme ilişkisinin katsayıları yorumlanmıştır.

5. Ekonometrik Analiz

5.1. Birim Kök Testi

Johansen'e (1988) göre eşbütünleşme ilişkisinin tahmin edilebilmesi için, tüm değişkenlerin birinci farklarında durağan olmasını gerekmektedir. Bu nedenle öncelikli olarak, serilerin birim köke sahip olup olmadıkları araştırılmıştır. Bir başka ifade ile finansal gelişme, ticari serbestleşme ve büyüme arasındaki ilişkiler incelenirken, serilerin durağanlığını tespit etmek için ADF ve DF-GLS birim kök testleri uygulanmıştır. Bu testlerde gecikme uzunluğunun belirlenmesine imkân veren çok sayıda bilgi kriteri kullanılmaktadır. ADF test yönteminde bağımlı değişkenin otokorelasyona yol açmayacak optimal gecikme uzunluğunun saptanmasında Schwarz Bilgi Kriteri (SBC) kullanılmıştır.

Serilerin durağanlığını tespit etmek için kullanılan birim kök testlerinin sonuçları

Tablo 1’de verilmiştir. Değişkenlerin düzey değerlerine uygulanan birim kök testi sonuçlarına göre, serilerin birim kök sahip olduğu yani serinin durağan olmadığı sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Seriler ancak birinci farkları alındıktan sonra durağan hale gelmektedir. Serilerin durağanlığını incelemek için kullanılan her iki (ADF ve DF-GLS) birim kök testi birbirlerini destekler niteliktedir.

Tablo 1. ADF ve DF-GLS Birim Kök Testleri Sonuçları

	Değişken	ADF	DF-GLS
Düzye			
Sabit Terim	LRGDP	-0.691959 [0,8339]	-0.389095
	LBANK	-0.260101 [0,9197]	-0.367741
	LOPEN	-2.610705 [0,1024]	-1.205184
Sabit Terim ve Trend	LRGDP	-2.998072 [0,1492]	-3.087364
	LBANK	-1.382713 [0,8455]	-1.478464
	LOPEN	-3.842325 [0,0284]	-2.648157
Birinci Fark			
Sabit Terim	LRGDP	-6.136045 [0,0000]	-6.200243
	LBANK	-5.146821 [0,0002]	-5.223668
	LOPEN	-4.568560 [0,0011]	-3.846719
Sabit Terim ve Trend	LRGDP	-6.025759 [0,0002]	-6.186830
	LBANK	-5.346709 [0,0008]	-5.546529
	LOPEN	--4.585876 [0,0055]	-4.640539

Not: ADF testi ve DF-GLS testinin uygun gecikme uzunluğunun tahmini için Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır.

Tablo 2. VAR Modeli: Gecikme Uzunluğu Test Sonuçları

	LL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	16.79745	NA	8.24e-05	-0.89015	-0.75138	-0.844921
1	108.8290	160.3130*	3.90e-07	-6.24703*	-5.69194*	-6.06608*
2	111.9299	4.801347	5.82e-07	-5.866443	-4.895032	-5.549787

Notlar: LR = Logaritmik Olasılık Oranı / The Likelihood Ratio, FBE = Son Tahmin Hatası / Final Prediction Error, AIC = Akaike Bilgi Kriteri / Akaike Information Criterion, SC = Schwartz Kriteri / Schwarz Criterion, HQ = Hannan-Quinn Kriteri / Hannan–Quinn/ Information Criterion

* İlgili test için uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

5.2. Johansen Eşbütünleşme Testi

Serilerin birinci dereceden durağan oldukları görüldükten sonra, ikinci aşamada Johansen eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Bilindiği gibi, bu analiz gecikme uzunluğunun seçimine duyarlıdır. Bu nedenle eşbütünleşme testinde kullanılacak gecikme sayısının saptanması için gayrisafi yurtiçi hâsıla, ticari serbestleşme ve yurtiçi kredilerden oluşan VAR modeli oluşturulmuştur. AIC, FBE, AIC, SC ve HQ bilgi kriterleri yardımıyla gecikme uzunluğu bir olarak belirlenmiştir.

VAR modelinden yola çıkılarak yapılan tanısal *test kontrolleri*, belirlenen gecikme uzunluğunda otokorelasyon ve değişen varyans sorunu tespit edilmiştir. Bu sorun giderilene kadar, gecikme uzunluğu artırılarak söz konusu testler yeniden yapıldığında iki gecikmeli modelde otokorelasyon ve değişen varyans sorununun olmadığı görülmüştür Johansen eşbütünleşme testinde beş model mevcuttur. Bu modellerden hangisinin seçileceğine Pantula ilkesiyle karar verilecektir. Bu ilkeye göre sonuçlar, en çok kısıtlayıcı durumdan en az kısıtlayıcı duruma doğru sıralanır. Yani $r = 0$ ve model 1'den başlanır ve $r = k-1$ ve en son modele doğru sonuçlar sıralanır. Test süreci en kısıtlayıcı durumdan başlar ve her aşamada iz istatistiği kritik değeriyle karşılaştırılır. Test süreci sıfır hipotezinin reddedilmediği ilk durumda durdurulur. H_0 hipotezi eşbütünleşme yok demektir, yani iz istatistiği kullanılarak $r = 0$ reddedilebilir. İz istatistiği kendi kritik değerinden büyüktür ve $r = 1$ hipotezi reddedilemez. Dolayısıyla bu modelde tek bir eşbütünleşik vektör vardır.

Tablo 3'deki sonuçlar, eşbütünleşme vektör sayısının bir ($r=1$) ve en uygun modelin de model 3 olduğunu göstermektedir. İlk kez sıfır hipotezi model 3 [sınırlı sabit ve trend yok] için reddedildi ve iz test istatistikleri değişkenler arasında bir eşbütünleşme vektörü bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle Türkiye'de 1980-2010 döneminde değişkenler arasında istikrarlı uzun dönemli ilişkisi var olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Pantula İlkesi

H_0	r	Model 2	Model 3	Model 4
	0	35.19275 [0.0000]	29.79707 [0.0002]	42.91525 [0.0008]
	1	20.26184 [0.0140]	15.49471 [0.2248]*	25.87211 [0.1668]
	2	9.164546 [0.0250]	3.841466 [0.8300]	12.51798 [0.2817]

Not: r , eşbütünleşik vektör sayısıdır. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini göstermektedir.

* sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

5.3. Eşbütünleşme İlişkisinin Katsayılarının Tahmini

Johansen analizi sonucunda değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu görüldükten sonra, FMOLS ve DOLS eşbütünleşme yöntemleri kullanılarak uzun

dönemli katsayı test edilmiştir (Tablo 4).

Görüldüğü gibi hem FMOLS hem de DOLS sonuçları, Türkiye’de finansal gelişme ile ticari serbestleşmenin iktisadi büyüme üzerinde etkili birer faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu değişkenler arasında uzun dönemli ve ‘pozitif’ yönlü bir ilişki söz konusudur.

FMOLS sonuçlarına göre bağımsız değişkenlerde (finansal gelişme ve ticari serbestleşme) kaydedilen yüzde 10’luk bir artış, büyümeyi (sırası ile) yüzde 2.1 ve yüzde 5.1 oranında uyarılmaktadır. Benzer şekilde DOLS sonuçlarına göre, finansal gelişme ve ticari serbestleşme ile büyüme arasında uzun dönemli ve pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur: (a) Finansal gelişmede kaydedilen yüzde 10’luk artış büyümeyi yüzde 1.5 artırmaktadır. (b) Ticari serbestleşmede kaydedilen yüzde 10’luk artış büyümeyi yüzde 5.6 artırmaktadır. Değişkenlere ilişkin katsayılar istatistiki olarak anlamlıdır.

Tablo 4. FMOLS ve DOLS

Bağımsız Değişken, LGDP FMOLS				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
LBANK	0.215335	0.105224	2.046454	0.0502*
LOPEN	0.518705	0.120099	4.318991	0.0002*
C	5.575002	0.391513	14.23962	0.0000*
R-squared	0.725314	Mean dependent var		8.223479
Adjusted R-squared	0.705694	S.D. dependent var		0.225513
S. E. of regression	0.122341	Sum squared resid		0.419083
Durbin-Watson stat	0.620508	Long-run variance		0.023831
Bağımsız Değişken, LGDP DOLS				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık
LBANK	0.151973	0.076587	1.984319	0.0604*
LOPEN	0.567049	0.101552	5.583823	0.0000*
C	5.623312	0.340562	16.51185	0.0000*
R-squared	0.843867	Mean dependent var		8.211442
Adjusted R-squared	0.784387	S.D. dependent var		0.219005
S. E. of regression	0.101693	Sum squared resid		0.217172
Durbin-Watson stat	0.823279			

(*) işareti % 10 düzeyinde anlamlılığı temsil etmektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmada, 1980-2010 dönemi yıllık verileri kullanılarak, Türkiye’de finansal gelişme ile ticari serbestleşmenin büyüme üzerindeki etkileri (birim kök ve eşbütünleşme analizi ile) incelenmiştir. Dickey ve Fuller (1981) ile Eliot, Rothenberg ve Stock (1996) tarafından geliştirilmiş olan ADF ve DF-GLS testleriyle

sınanan serilerin, düzeyde durağan olmadıkları, ancak birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmüştür. Bunun üzerine Johansen'in (1988) yöntemi kullanılarak seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığı incelenmiştir. Elde edilen temel bulguya göre, finansal gelişme, ticari serbestleşme ve büyüme arasında uzun dönem denge ilişkisi bulunmaktadır. Daha sonra DOLS ve FMOLS analizleri yapılarak eşbütünleşme katsayıları tahmin edilmiştir. Birbirini destekler nitelikte olan analiz sonuçlarına göre hem finansal gelişme hem de ticari serbestleşme büyümeyi uyarılmaktadır. Bununla birlikte her iki analiz de, ticari serbestleşmenin büyüme üzerindeki etkisinin, finansal gelişmenin büyüme üzerindeki etkisinden daha güçlü olduğunu ortaya koymuştur.

Bu bulgulardan hareketle şu iki temel tespiti yapabiliriz: (a) Finansal gelişme ve ticari serbestleşme süreçleri, '80'li yılların başından itibaren Türkiye'nin büyüme performansı üzerinde etkili olmuştur. (b) Ticari serbestleşmenin büyümeyi artırıcı etkisi, finansal gelişmenin büyümeyi artırıcı etkisinden daha büyüktür.

Şimdi ikinci tespitimizi gerekçelendirmeye çalışalım. Bu durum (ticari serbestleşmenin büyümeyi artırıcı etkisinin finansal gelişmenin büyümeyi artırıcı etkisinden daha büyük olması), muhtemelen, Türkiye'nin 1980 sonrası dönemde peş peşe yaşadığı krizler (1994, 2000 ve 2001) ile 2008'de yaşanan küresel krizin, finansal gelişmenin büyüme üzerindeki pozitif etkisini sınırlandırmış olmasından kaynaklanmıştır. Öte yandan bir diğer gerekçe de şu olabilir: Mukayeseli üstünlükler temelinde yürüyen ticari serbestleşme süreci, uzun dönemde, kullanılabilir kaynakları (araştırma ve geliştirme, ürün çeşitlendirme gibi) büyüme yaratan faaliyetlere kaydırmıştır.

Kaynaklar

Atif, R. M., A. Jadoon, K. Zaman, A. Ismail, R. Seemab (2010), "Trade Liberalization, Financial Development and Economic Growth: Evidence from Pakistan: 1980-2009", *Journal of International Academic Research*, 10 (2), 30-37.

Awojobi, O. (2013), "Does Trade Openness and Financial Liberalization Foster Growth: An Empirical Study of Greek Economy", *International Journal of Social Economics*, 40 (6), 537-555.

Barro, R. J. ve X. Sala-i Martin, (1995). *Economic Growth*, New York: McGraw-Hill

Bencivenga, V. R. ve B. D. Smith (1991), "Financial Intermediation and Endogenous Growth", *Review of Economic Studies*, 58(2), 195-209.

Bojanic, A. N. (2012), "The Impact of Financial Development and Trade on The Economic Growth of Bolivia", *Journal of Applied Economics*, 15 (1), 51-70.

Chimobi, O. P. (2010), "The Causal Relationship among Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in Nigeria", *International Journal of Economics and Finance*, 2 (2), 137-147.

Dickey, D. A. ve W.A. Fuller (1981), "Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root", *Econometrica*, 49 (4), 1057-1072.

Dollar, D. (1992), "Outward-oriented Developing Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs: 1976-1985", *Economic Development and Cultural Change*, 40 (3), 523-544.

Edwards, S. (1998), "Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know", *Economic Journal*, 108 (447), 383-398.

Elliott, G. R., T. J. Rothenberg and J. H. Stock (1996), "Efficient Tests for an Autoregressive Unit Root", *Econometrica*, 64 (4), 813-836.

Greenaway, D., W. Morgan, P. Wright (2002), "Trade Liberalization and Growth in Developing Countries", *Journal of Development Economics*, 67 (1), 229-44.

Greenwood, J. ve B. D. Smith. (1997), "Financial Markets in Development, and The Development of Financial Markets." *Journal of Economic Dynamics and Control*, 21(1), 145-181.

Greenwood, J. ve B. Jovanovic (1990), "Financial Development, Growth and The Distribution of Income", *Journal of Political Economy*, 98(5), 1076-1107.

Grossman, G. M., ve E. Helpman (1991), *Innovation and Growth in The Global Economy*, Cambridge: MIT Press.

- Harrison, A. (1996), "Openness and Growth: A time-series, Cross-country Analysis for Developing Countries", *Journal of Development Economics*, 48 (2), 419-447.
- İsmihan, M. ve F. G. Özkın (2012), "Public Debt and Financial Development: A Theoretical Exploration", *Economics Letters*, 115 (3), 348-351.
- İsmihan, M., B. Özkösem, S. M. Cilasun (2013), "Finance, Instability, Debt and Growth: The Turkish Case, 1980-2010", EY International Congress on Economics I, Gazi University, An-kara, Turkey, October 24-25.
- Johansen, S. (1988), "Statistical Analysis of Co-integrating Vectors," *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12 (2-3), 231-254.
- Kar, M., S. Nazlıoglu, H. Agir (2011), "Financial Development and Trade Openness: Linear and Nonlinear Causality Analysis". 12th International Symposium on Econometrics Operations Research and Statistics, May 26-29, 2011, Denizli, Turkey.
- Katircioglu, S. T., N. Kahyalar, H. Benar (2007), "Financial Development, Trade and Growth Triangle: The Case of India", *International Journal of Social Economics*, 34 (9), 586-598
- Kennedy, P. (2003), *A Guide to Econometrics*, Cambridge, MA: MIT Press.
- King, R. G., ve R. Levine (1993) "Finance, Entrepreneurship and Growth", *Journal of Monetary Economics*, 32(3), 513-542.
- Levine, R. (2005), "Finance and Growth: Theory and Evidence", in (eds.) Philippe Aghion and Steven N. Durlauf (2005), *Handbook of Economic Growth*, North Holland: Elsevier Science, 865-934.
- Levine, R., ve D. Renelt (1992), "A Sensitivity Analysis of Cross-country Growth Regressions", *American Economic Review*, 82, 942-963.
- Leamer, E. E. (1988), "Measures of Openness", (ed.) Robert E. Baldwin (1988), *Trade Policy Issues and Empirical Analysis*, University of Chicago Press, 145-204.
- Lucas, R. (1988), "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics*, 22(1), 3-42.
- Nazlıoglu, Ş., K. Menyah, Y. Wolde-Rufael (2014), "Financial Development, Trade Openness and Economic Growth in African Countries: New Insights from A Panel Causality Approach", *Economic Modelling*, 37, 386-394.
- Pagano, M. (1993), "Financial Markets and Growth: An Overview", *European Economic Review*, 37(2-3), 613-622.

- Phillips, P. C. ve B. E. Hansen (1990), "Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I (1) Processes", *The Review of Economic Studies*, 57 (1), 99-125.
- Rebelo, S. (1991), "Long-Run Policy Analysis and Long-Run Growth", *The Journal of Political Economy*, 99 (3), 500-521.
- Rodriguez, F. and D. Rodrik (2001), "Trade Policy and Economic Growth: a Skeptic's Guide to the Cross national Evidence", *NBER Macroeconomics Annual 2000*, Volume 15. MIT Press, 261-338.
- Romer, P. (1986), "Increasing Returns and Long Run Growth", *Journal of Political Economy*, 94 (5), 1002-1037.
- Roubini, N. ve X. Sala-i Martin (1992), "Financial Repression and Economic Growth.", *Journal of Development Economics*, 39(1), 5-30.
- Saint-Paul, G. (1992), "Technological Choice, Financial Markets and Economic Development", *European Economic Review*, 36(4), 763-781.
- Sachs, J. D., A. Warner, A. Åslund, S. Fischer, (1995), "Economic Reform and The Process of Global Integration", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1-118
- Stock, J. H. ve M. W. Watson (1993), "A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order Integrated Systems", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*: 783-820.
- Solow, R. M. (1994), "Perspectives on Growth Theory", *The Journal of Economic Perspectives*, 45-54.
- Yücel, F. (2009), "Causal Relationships between Financial Development, Trade Openness and Economic Growth: The Case of Turkey", *Journal of Social Sciences*, 5 (1), 33-42.
- Wacziarg, R. ve K. H. Welch (2008), "Trade Liberalization and Growth: New Evidence", *The World Bank Economic Review*, 22 (2), 187-231.

Türkiye’de Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi

Suna KORKMAZ

Doç. Dr., Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
skorkmaz@balikesir.edu.tr

Ahmet AYDIN

Yrd. Doç. Dr., Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü
aydin@balikesir.edu.tr

Türkiye’de Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi

Özet

Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ekonominin en önemli araştırma alanlarından birisidir. Çünkü ülkeye ve döneme göre ilişkinin yönü ve önemi değişebilmektedir. Bu çalışmanın amacı; Türkiye için dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını araştırmaktır. 2002:Q1 ile 2014:Q2 dönemi üçer aylık ihracat birim değer endeksi, ithalat birim değer endeksi ve ekonomik büyüme (GSYİH) değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkileri VAR modeli oluşturularak incelenmiştir. Granger nedensellik testi sonucuna göre, Türkiye’de ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Bu sonuç; ithalat itişli büyüme, büyüme çekişli ithalat yaklaşımlarının Türkiye için geçerli olduğunu desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: İhracat, İthalat, Ekonomik Büyüme, Granger Nedensellik Testi.

The Relationship between Foreign Trade and Economic Growth in Turkey: Causality Analysis

Abstract

The relationship between foreign trade and economic growth is one of the most important research field in the literature. Because the direction and significance of this relationship may varies from country to country and time to time. In this context the aim of this study is to investigate the causal relationship between foreign trade and economic growth, whether it is valid for Turkey. The causal relationships were investigated between the quarterly data sets of the export unit value indices, import unit value indices and economic growth (GDP) for the period of 2002:Q1- 2014:Q2 by using the VAR model. According to Granger causality test results, it was found bi-directional causality between import and economic growth in Turkey. These results, support import-led growth, growth-driven import hypotheses for the case of Turkey.

Keywords: Export, Import, Economic Growth, Granger Causality Test.

1. Giriş

Ekonomik büyüme hızı, bir önceki döneme göre ülkenin toplam üretim kapasitesinin (GSYİH) dolayısıyla da refah seviyesinin ne kadar arttığını yansıtmaktadır. Refah seviyesini yükseltmek isteyen ülkeler, sanayileşerek büyümeye çalışırken, çoğu zaman kaynak kısıtıyla karşı karşıya kalmakta, ulusal kaynaklar yetersiz kaldığında, dış kaynak kullanımı devreye girmektedir. Günümüzde neredeyse hiçbir ülke, kendi kendine yeterlilik (otarşi) politikası

izleyememektedir. Özellikle teknolojik gelişmelerin desteklediği haberleşme ve iletişim imkânlarının küresel yayılımı, dünya çapında uluslar-üstü kurumların oluşması, sermaye hareketleri ve dış ticaret gibi yollarla ülkeler giderek birbirleriyle daha yakın ilişkiler kurmakta hatta birbirlerine bağımlı hale gelebilmektedirler. Ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin geleneksel olarak önemli kanallarından birisi, kısaca dış ticaret akımları olarak adlandırılan ihracat ve ithalattır. Gerek ülkede bulunmayan mal, hizmet veya üretim faktörlerinin temini, gerekse ülkede üretilen malların dış satımı bu kapsamda yer almaktadır. A.Smith ve D.Ricardo'dan başlayarak klasik düşünceye mensup yazarlar, işbölümü ve serbest ticaretin yararlarına vurgu yaparak, serbest dış ticaretin, katılan tüm ülkelerin refahını arttırabileceğini ifade etmişlerdir (Seyidoğlu, 2013: 54).

Ülkelerin, diğer ülkelerle dış ekonomik ilişkilerde bulunabilmesi için, ihracat vb. döviz kazandırıcı faaliyetlerde bulunmaları gerekmektedir. Azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, özellikle yetersiz gelir seviyesinin yol açtığı tasarruf açığı ve sermaye kıtlığı nedeniyle, gereksinim duydukları ithalatı yaparken büyük zorluklarla karşılaşmakta, büyüme veya kalkınma süreçleri sekteye uğrayabilmektedir. Bu bağlamda dış ticaretin yani ihracat ve ithalatın ekonomik büyüme ile etkileşimi oldukça karmaşık boyutlar alabilmekte, karşılıklı sebep-sonuç ilişkileri gözlenebilmektedir. Elbette bu ilişkilerin yönü ve önem derecesinin belirlenmesi, ülkenin büyüme ve kalkınması için uygulanacak politikaların seçimi ve bu politikaların zaman içerisinde değişen koşullara göre revize edilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Dış ticaret ve büyüme arasındaki ilişkinin yön ve derecesi araştırılırken, dış ticaret kapsamında sadece ihracatın dikkate alınması ve ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğinin sınanması, birbirinden çok farklı ve yanıltıcı sonuçlar verebilmekte, gerçekte gözlenmeyen bazı nedensellik ilişkilerinin sanki gözleniyormuş gibi değerlendirilmesine neden olabilmektedir. Nitekim Awokuse (2008: 161)'nin belirttiği gibi dış ticaret-büyüme ilişkilerinin analizinde, sadece ihracatı dikkate alan ve ithalatı ihmal eden analizler yanlış bulgular verebilmektedir. Bu nedenle, ihracat ve ithalatın büyümeyle ilişkisinin birlikte değerlendirilmesi, daha gerçekçi bulgulara ulaşılması ve daha doğru politika önerileri geliştirilebilmesi bakımından da faydalı olacaktır. Literatür bölümünde, Türkiye üzerine yapılan çalışmaları içeren Tablo 2' de görülebileceği gibi, değişken, zaman, yöntem vb. farklılıklar nedeniyle, bulgular da farklılaşmaktadır. Bilhassa Türkiye gibi ithalata önemli ölçüde bağımlı üretim sektörlerine sahip olan ülkeler açısından durum kritikleşmekte ve ihracat yanında ithalatında üçüncü bir değişken olarak analize dahil edilmesi gerekmektedir. Eğer ülkenin sahip olduğu kıt döviz kaynakları etkin kullanılacaksa, üretim sektörlerinin ve ekonominin verimlilik düzeyleri yükseltilecekse, büyüme-ihracat-ithalat ilişkisinin sağlıklı biçimde tespit edilmesi önemlidir. Bu husus esasen çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır.

Bu kapsamda ‐ihracat ve ithalat, Türkiye'nin büyüme performansında nasıl bir rol oynamıştır?‐ sorusuna yanıt arayan bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin 2002:Q1 ile 2014:Q2 dönemi üçer aylık ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme (GSYİH) verilerini kullanarak, ekonomik büyüme, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisini incelemektir. İhracat çekişli büyüme(ELG), ithalat itişli büyüme(ILG), büyüme çekişli ihracat(GDE) ve büyüme çekişli ithalat(GDI) hipotezlerinin Türkiye açısından geçerli olup olmadığının araştırılması, bulguların literatürdeki analizlerin sonuçlarıyla karşılaştırılması ve uygulamaya dönük politika önerilerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler ana hatlarıyla incelenmiş ve Türkiye özelinde ekonomik büyüme-dış ticaret ilişkisi ile ilgili değerlendirmelere yer verilmiştir. İkinci bölümde, 2000'li yıllarda yayınlanan analizleri kapsayan bir literatür incelemesi yapılmış, üçüncü bölümde analizde kullanılan veri seti, yöntem ve uygulama sonuçları açıklanmış, son bölümde ulaşılan bulgular ve politika önerilerine yer verilerek çalışma tamamlanmıştır.

2. Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme ve Türkiye

Bu bölümde öncelikle dış ticaret-büyüme ilişkisi incelenmiş, ardından Türkiye açısından bu ilişki ana hatlarıyla değerlendirilmiştir.

2.1 Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Günümüzde her ülke, sahip olduğu üretim faktörlerini, coğrafi ve fiziksel koşulları, teknolojik düzeyi veri alarak, ekonomik büyüme ve kalkınmasını geerleştirebilecek farklı stratejiler benimseyebilmektedir. Nihai hedef olan büyüme ve kalkınma açısından, genel olarak ülkelerin, birbirini tamamlayıcı nitelikte iki farklı strateji uyguladıkları görülmektedir: ithal ikamesine dayalı strateji ve ihracata dayalı strateji. Bu stratejiler aynı zamanda, ekonomik büyüme amacıyla kullanılacak araçları da betimlemektedir. Örneğin ilk strateji tercih edildiğinde, dışarıdan ithalatla alınan mal ve hizmetlerin ülke içinde üretilebileceği bir yapı veya kapasite oluşturulmaya çalışılmakta, bu amaçla ülkeye yönelen ithalat –gümrük vergileri, görünmez engeller vb.- çeşitli araçlarla engellenmektedir. İkinci strateji seçildiğinde, ithal ikameci strateji çerçevesinde oluşturulan kapasitenin üreteceği mal ve hizmetlerin ülke dışına satışı ve böylece döviz girdisi sağlanmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla aslında bu iki strateji, birbirine rakip olmaktan ziyade birbirini tamamlayan stratejilerdir. Ancak uygulamada yapılan hataların, maalesef birinci stratejinin amacına ulaşamamasına, başta dış ödeme sorunları ve döviz darboğazı olmak üzere ciddi ekonomik bunalımların doğmasına neden olduğu görülmüştür.

İktisat literatüründe, çok sayıda ve kimi zaman farklı düşünceye mensup yazarlar tarafından dış ticaretin yararlarının açıklanması, dış ticaret akımlarının ve genel olarak dış ticaret politikalarının, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmenin önemli bir aracı olarak kullanılmasına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda söz konusu kaynaklara yeterince sahip olmayan ya da sahip olduğu halde verimli üretim yapamayan ülkeler, bu ihtiyaçlarını dış ticaret kanalıyla karşılayabileceklerdir. Dış ticaretin, katılan tüm ülkelerin refahının artmasını sağlayacağı, Klasik düşüncenin önemli temsilcileri olan A. Smith'in Mutlak Üstünlükler ve D. Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlükler teorilerinde açıkça belirtilmiştir. Klasik düşünürleri takiben, Heckscher-Ohlin Faktör Donatımı Teorisi başta olmak üzere, Rybczynski'nin ticaret hadleri ile ilgili açıklamaları ve yeni dış ticaret teorileri geliştirilmiştir. Bu teoriler içinde büyüme ile dış ticaret arasında doğrudan ilişki kuran Bhagwati'nin "Yoksullaştıran Büyüme"si ayrı bir öneme sahiptir: genelde büyümenin refahı arttırması beklenirken, bazen ticaret hadlerindeki bozulma öyle şiddetli olur ki, büyüyen ülkenin refah seviyesi azalabilir (Seyidoğlu, 2013: 27-34, 82-135).

Dış ticaret yani ihracat ve ithalat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri incelenirken, bu üç değişkenin her birinin, diğerleriyle ilişkisi bakımından tespit edilebilecek 10 farklı olası bulgu (hipotez) vardır:

1. İhracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik (İhracat Çekişli Büyüme),
2. İthalattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik (İthalat İtişli Büyüme),
3. Büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik (Büyüme Çekişli İhracat),
4. Büyümeden ithalata doğru tek yönlü nedensellik (Büyüme Çekişli İthalat),
5. İhracat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik (İhracat Çekişli Büyüme ve Büyüme Çekişli İhracat),
6. İthalat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik (İthalat İtişli Büyüme ve Büyüme Çekişli İthalat),
7. İhracattan ithalata doğru tek yönlü nedensellik (İhracata Dayalı İthalat),
8. İthalattan ihracata doğru tek yönlü nedensellik (İthalata Dayalı İhracat),
9. İhracat ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik (İhracata Dayalı İthalat ve İthalata Dayalı İhracat),
10. İhracat, ithalat ve büyüme arasında herhangi bir nedensellik yoktur.

İhracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi, "İhracat Çekişli Büyüme (Export-Led Growth-ELG)" olarak bilinmektedir. Dış ticaret, fiziksel ve beşeri sermayenin birikimini teşvik ederek üretimi arttırmaktadır (Frenkel ve Romer, 1999: 394). İhracat, kaynakların etkin dağılımını sağlayarak büyümeyi

hızlandırmaktadır (Perraton, 2011: 286). Dolayısıyla ELG hipotezinde ihracat artışı, büyümenin en önemli değişkenlerinden biri olarak görülmektedir (Hussain ve Saaed, 2014: 364). Teknolojinin sistem dışındaki bir değişken olarak değerlendirildiği Neoklasik görüşte, ihracat artışı büyümenin temel kaynağı olarak görülür. İhracata dayalı büyüme 4 farklı şekilde açıklanabilmektedir: İlki, kısa dönemde Keynesyen görüşü takiben ihracat, dış ticaret çarpanı aracılığıyla gelir artışına yol açmaktadır (Ramos, 2001:613). Zira mal ihracatı, ithalatla birlikte Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'yı (GSYİH) belirleyen temel bir bileşendir. İkincisi, ihracattan kazanılan dövizin, yurt içi ve yurt dışı talebin karşılanması için yapılacak üretimde ihtiyaç duyulan girdi ithalinin finansmanında kullanılması ve böylece üretimin artması, büyümenin hızlanmasıdır (Ramos, 2001:613; Guru-Gharana, 2012: 233). Üçüncüsü ihracatın, rekabetin artması, ölçek ekonomilerinin gelişmesi, yönetimde etkinlik ve teknolojik ilerleme ile büyümeye neden olmasıdır (Helpman ve Krugman(1985)'den aktaran Dawson ve Sanjuán-López, 2013: 48; Ramos, 2001:614). Dördüncüsü ise, İçsel Büyüme Teorisi'nin vurguladığı üzere, ihracat sektörlerinin, büyümeye yol açan etkin üretim yöntemleri vb. pozitif dışsallıklar yaratmasıdır (Grossman ve Helpman(1993)'den aktaran Awokuse, 2007: 389-390). Bu son yaklaşım, ihracatın ekonomik büyümeye olan desteğinin, ihracatla artan verimlilik ve dışsal ekonomilere dayandığını yansıtmaktadır. Ancak bu durum, her zaman-koşul ve yerde geçerli değildir (Tablo 1). Özellikle hammadde ve maden kaynakları ihraç eden ülkelerde, ihracatın artışı ekonomik büyümenin hızlanmasına yetmemektedir. Araştırma-Geliştirme faaliyetlerinde bulunulması ve ihracatın yüksek katma değerli ürün gruplarına kaydırılması gerekmektedir (Agayev, 2011: 242). Yani birincil mallar ihracatının yoğun olduğu ülkelerde, ELG hipotezini destekleyen bulgular elde edilmesi zor görünmektedir.

Agarwal(2012: 1865), ihracat çekişli büyümenin başarıyla uygulandığı ülkeler arasında; Almanya, Finlandiya, Japonya, Güney Kore, Çin, Malezya, Tayland, Tayvan ve Singapur gibi ülkeleri saymaktadır. De Matteis(2004:585), 82 ülkeyi kapsayan ve ihracat ile büyüme(GSYİH) arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, ihracat artışının ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilediğini, bu etkinin gelir seviyesi yükseldikçe daha da belirginleştiğini ve arttığını ifade etmiştir. Asya'nın başarılı ihracatçı ve hızlı büyüyen ülkelerine bakıldığında, başlangıçta ithal ikameci yani korumacı politikalar izleyen ülkeler, daha sonra ihracata yönelmişlerdir. Hızlı büyüyen ihracat sayesinde artan ulusal gelir, ülkelerin kredibilitelerini yükseltmiş, sermaye/hasıla oranları hızla düşen ülkeler, aynı tasarruf oranıyla bile yüksek büyüme hızları yakalamayı başarabilmişlerdir. Dur-kalk politikasından kaçınan dış ödeme açığı içindeki ülkeler, diğer ülkelerin hızlı büyümesine destek olmuşlardır. Asya'da ihracata dayalı politika, bu sayede başarılı olmuştur (Krueger 1990: 109).

İthalattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi, "İthalat İtişli Büyüme (Import-Led Growth-ILG)" olarak adlandırılmaktadır. İthalat, bir yandan üretim fonksiyonundaki teknoloji faktörünü elde etme, diğer yandan da üretim için ihtiyaç duyulan, ancak ülkede bulunmayan veya miktar ve nitelik olarak yetersiz olan ara ve sermaye mallarını temin imkânı vermesi nedeniyle, büyümeyi teşvik edebilmektedir. Özellikle içsel büyüme modelleri bu noktada Ar-Ge'ye atıf yaparken, dünyada geliştirilen yeni teknoloji ve bilgiye ulaşım kanalı olması nedeniyle ithalatın, uzun vadeli büyümede önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır. İthalat yeni teknolojilerin ülkeye transferindeki aracı rolüyle, kimi zaman ekonomik büyümeye katkı bakımından, ihracattan daha önemli rol de oynayabilmektedir (Awokuse 2008: 162). Esfahani(1991: 93), bilhassa sanayileşmekte olan ülkelerde ithalat ve ihracatın büyüme üzerinde önemli etkisi olduğunu, ithalatta yaşanan sıkıntıların büyümeyi sekteye uğrattığını belirtmiştir.

Büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi, "Büyüme Çekişli İhracat"tır (Growth-Driven Exports-GDE). Vernon(1966: 191-207), Ürün Dönemleri Hipotezi'nde, yeni malların ilk üretim aşamasından başlayarak, dış ticarete konu olmalarına kadar yaşanan süreci açıklamıştır. Nispeten yüksek gelire sahip ülkelerde yapılan yatırımların ve teknolojik gelişmenin sonucunda üretilen yeni mallar, ülkenin uluslararası rekabet gücünü olumlu etkilemekte ve ihracatını teşvik etmektedir. Büyüme ile birlikte beşeri sermaye ve teknolojideki ilerlemeler sayesinde verimlilik artmakta, maliyetler düşmekte ve böylece büyüme, ihracat artışına destek olmaktadır (Kaldor, 1957; Lancaster, 1980). Eğer büyümeden kaynaklanan verimlilik artışları, ihracata yönelik üretim yapan sektörlerde gerçekleşebilirse, bu durum ihracat artışına yol açabilecektir. Büyümedeki değişim, ihracattaki değişimi açıklayabilmektedir(Abu Shibab vd. 2014). GDE, gelir artarken yurtiçi talepteki bir aksaklık veya yurt içi üretimde teknolojik ilerleme vb. nedenlerle ortaya çıkabilmektedir. Aksine bazen de, ihraç edilebilir mallar ve ticarete konu olmayan mallara yönelik yurtiçi talebin artması sonucunda, ekonomik büyüme artarken ihracat düşebilmektedir (Helpman ve Krugman (1985)'den aktaran Dawson ve Sanjuán-López, 2013: 48).

Büyümeden ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi, "Büyüme Çekişli İthalat"tır (Growth-Driven Imports-GDI). Büyüme ile birlikte ithalatın artması, temelde iki nedenle ortaya çıkabilmektedir. İlki, büyümenin gelir artışına yol açması ve bu sayede artan satın alma gücünün yabancı mallara yönelik talebi ve tüketim mali ithalatını arttırmasıdır. İkincisi ise, artan büyüme sonucu üretim kapasitesi büyüyen ekonomide, girdi ihtiyacının artması ve bunun sonucunda daha fazla ara mal ve sermaye mali ithal edilmesidir.

İhracat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, "İhracat Çekişli Büyüme" ve "Büyüme Çekişli İhracat"ın birlikte görüldüğü durumdur. Yani, ihracattan

büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ve büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedenselliği birlikte kapsamaktadır. Uzun vadede ihracat artışı büyümeye neden olurken, büyüme sonucunda üretim altyapısı gelişmekte dolayısıyla ihracat tekrar artmaktadır. Endüstri içi ticaret teorisine göre, büyüme kaynaklı ölçek ekonomilerinden dolayı verimlilik arttığında, ihracat da artmaktadır. Bilhassa piyasada az sayıda firma faaliyet gösteriyorsa, ölçek ekonomileri maliyetleri düşürecek ve böylece ihracat ile büyüme arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi görülecektir (Helpman ve Krugman (1985)'den aktaran Dawson ve Sanjuán-López, 2013: 48).

İthalat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinde ise, “İthalat İtişli Büyüme” ve “Büyüme Çekişli İthalat” birlikte görülmekte, yani ithalattan büyümeye ve büyümeden ithalata doğru çift yönlü nedensellik gözlenmektedir. Bu ilişkiye göre, dışa açık ülkelerde artan ticaret (ithalat), büyümeyi hızlandırmakta, gelir artışı sağlamakta, gelir artışı ise çoğaltan mekanizması yoluyla, marjinal ithal eğilimine bağlı olarak tekrar ticaret artışına(ithalat) neden olmaktadır (Yapraklı 2007: 99). İlaveten, büyümeden ithalata doğru nedensellik çerçevesinde, büyüme kaynaklı üretim artışı, girdi ithalatını da arttırmaktadır.

2.2 Türkiye’de Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi: İzlenen Politikaların Özeti

Türkiye’de 1950-1960 döneminde izlenen liberal politikalar sürdürülememiş, yaşanan olumsuzluklar, planlı kalkınma yaklaşımına geçişin altyapısını hazırlamıştır. 1960’lı yıllardan itibaren ithal ikamesine dayalı strateji ve Keynesyen politikalar izlenmiş, ancak bu strateji döviz tasarrufu sağlaması beklenirken tam tersi döviz darboğazına yol açmıştır. Şüphesiz, yüksek kamu açıkları, Kıbrıs Savaşı, politik istikrarsızlıklar vb. pek çok faktör bu süreçte etkili olmuştur ancak 1978-1979 İstikrar Tedbirleri’ne rağmen ülkede ekonomik bunalım atlatılamamıştır. Türkiye, dünyada küreselleşme veya liberalizasyon olarak tanımlanan, devletlerin ekonomideki ağırlığını ve piyasaya müdahalelerini azaltmayı hedefleyen sürece 24 Ocak 1980 kararları ile dahil olmuştur. Ekonominin yapısında köklü bir değişim getiren bu kararlarla, dış ticaretin önündeki engeller kaldırılmış, ihracat ve ithalat miktar ve bileşim olarak önemli değişime uğramıştır. Sanayileşme ve dolayısıyla büyüme stratejisi ihracata yönelik kurgulanmış ama ne yazık ki 2000’li yıllara dek istikrarlı bir büyüme gerçekleştirilememiştir. Bu hususta, siyaseten güçlü olmayan hükümetlerin kapsamlı reform programları uygulayamamaları, istikrar tedbirlerinin uygulamadaki hatalar nedeniyle beklenen sonuçları vermemesi, dış konjonktürden kaynaklanan sorunlar ve sonuçta ülkenin krizden krize koşması etkili olmuştur. 1989 yılında yaşanan stagflasyon ve sonrasında kimi zaman düşük

kimi zaman yüksek yoğunluklu kriz ortamı, 5 Nisan 1994 İstikrar Tedbirleri ile aşılmaya çalışılmış ama yine beklenen iyileşme sağlanamamıştır. İlave olarak 1997 Asya ve 1998 Rusya krizleri, 2000 Kasım'ında kur riski, 2001 Şubat'ında kur ve faiz riskinden kaynaklanan krizler, 2000-2002 Enflasyonla Mücadele Programı(EMP)'nin başarılı olamaması vb. nedenlerle, Türkiye bir türlü 2002 yılına dek istikrarlı büyümeyi yakalayamamıştır. Bu çalışmada 2002 yılının başlangıç yılı olarak seçilmesinin nedeni; başarısızlığa uğrayan EMP'nin ardından uygulanan, yapısal reformlara öncelik vererek, makroekonomik politika uygulamalarını ikinci plana bırakan ve bu politikaları da başarıyla uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın(GEGP/2002-2004) başlangıç dönemi olmasıdır. Türkiye bu sayede uzun yıllardır sorun yaratan makroekonomik istikrarsızlık dönemlerinden sıyrılmış, 2002-2006 döneminde istikrarlı bir büyüme süreci yakalayabilmiştir. Bu dönem aynı zamanda dış ticarete önemli gelişmelerin gözleendiği bir dönemdir. İhracat ve ithalat, yapısal sorun olan cari açık bir kenara bırakıldığında, miktar ve bileşim olarak önemli değişim ve gelişim göstermiştir (Şahin, 2014, 120-232, 248-274). Türkiye, cari açık, işsizlik ve dış borçlar gibi sorunları çözüme kavuşturamasa da, öngörülen yapısal reformları gerçekleştirmiş, makroekonomik istikrarı sağlamış, finans piyasalarında güçlü bir yapı oluşturabilmiştir. Bu sayede, 2008 yılındaki Dünya Finans Krizi'nden olumsuz etkilenmesine rağmen, diğer ülkeler ile karşılaştırıldığında, nispeten az hasar alan ülkelerden biri olmuştur (Kaderli ve Küçükaya, 2012: 95).

2013 yılı itibariyle Türkiye'nin dış ticareti ve büyümesine ilişkin verilere bakıldığında; ihracat 151.8 milyar \$, ithalat 251.6 milyar \$, dış ticaret açığı 99.8 milyar \$, ticaret hacmi 403.4 milyar \$, ihracatın ithalatı karşılama oranı %60.3, reel GSYİH büyüme oranı %4.1 olarak gerçekleşmiştir(TÜİK, 2014). Bu verilerden ihracat ve ithalatın 2013 yılı itibariyle, Geniş Ekonomik Gruplar(BEC) sınıflamasına göre dağılımları, esasen ELG, ILG, GDE ve GDI hipotezlerinin Türkiye örneğinde geçerliliği bakımından önemli ipuçları vermektedir. İhracat bakımından ağırlık ara mallarda olup (%50), ikinci sırada tüketim malları (%40) ve son sırada sermaye malları (%10) yer almaktadır. İthalatın bileşimine bakıldığında, toplam ithalatın %73'ü ara mallar, %15'i sermaye malları ve %12'si tüketim mallarından oluşmuştur. Ara mal ithalatının toplam ithalat içindeki payı 2005 yılından itibaren %70'in altına hiç düşmemiştir. 2000 yılından beri ihracat ve ithalatın bileşimindeki bu yapı fazla değişim göstermemiştir(TCMB, 2014). Bu verilere göre, Türkiye'nin ithalatının büyük bölümü(%88) ara malı ve sermaye malı ithaline aittir. Bu durum genel olarak, ihracat yapabilmek için ithalat yapma zorunluluğu olarak değerlendirilmektedir. Çünkü ara mallar, başka malların üretiminde kullanılmaktadır. Diğer yandan ihracatın %50'si ara mallara ait olup, katma değeri pek yüksek olmayan birincil ürün, hammadde ve diğer girdi nitelikli ürünleri kapsamaktadır. Önceki bölümde belirtildiği gibi, ihracat yapısı birincil ürün grubu ağırlıklı olan ülkelerde, Ar-Ge'ye dayalı yüksek katma değerli ürünler ihracatının

nispeten düşük oranda kalması, ihracat çekişli büyüme ve büyüme çekişli ihracat hipotezlerinin geçerliliğini zorlaştırmaktadır. Türkiye açısından da bu durumun geçerli olduğu söylenebilir. Analizin ilerleyen aşamalarında yapılacak nedensellik testleri yardımıyla, bu hususta daha net sonuçlara varılabilecektir.

3. Literatür Özeti

Literatürde büyüme-dış ticaret ilişkisini araştıran çalışmalar, kapsanan ülke ve analiz yöntemi bakımından iki gruba ayrılabilir. Birinci grupta, panel veri analizi ve panel nedensellik teknikleriyle yapılan nispeten çok sayıda ülkeyi içeren analizler yer alır. Örneğin Chang vd. (2014), Ndoricimpa (2014), Zeren ve Savrul (2013), Gül ve Kamacı (2012), Agayev (2011) ve Konya (2006) gibi... İkinci grupta ise, bir veya birkaç ülkeyi kapsayan nedensellik analizleri bulunmaktadır. Bu çalışmanın uygulama kısmı sadece Türkiye'yi kapsadığından, bir veya birkaç ülkenin büyüme-dış ticaret ilişkisini sorgulayan analizlere odaklanılmıştır. Bu kapsamda, yöntemsel olarak nedensellik analizine yer veren çalışmalardan oluşturulan literatür özeti ikiye ayrılarak, yabancı ülkeler üzerine yapılan çalışmalar Tablo 1 ve Türkiye üzerine yapılan çalışmalar da Tablo 2'de sunulmuştur. İlgili tablolar oluşturulurken, bir sonraki bölümde yer alan test bulgularını karşılaştırılabilmek ve inceleme dönemlerinin birbirine yakın olmasını sağlamak amacıyla, bilhassa 2002 yılı sonrası çalışmalara yer verilmiştir.

Tablo 1. Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisini İnceleyen Yabancı Literatür Özeti (2002 Sonrası-Kronolojik Sıralama)*

Yazar(lar)	Yöntem	Veri Seti / Frekans	Ülke(ler) / Dönem	Bulgu(lar)	Kategori**
Love ve Chandra (2005)	Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli (VECM), Granger nedensellik	X, GSYİH / yıllık	Pakistan:1970-2000, Bangladeş:1973-2000, Hindistan:1950-1998, Sri Lanka: 1965-1997, Nepal:1964-2000, Butan: 1980-1997, Maldivler:1977-2000	Bangladeş: G→X. Hindistan: X→G. Nepal: X→G. Butan: G→X. Maldivler: X→G. Pakistan ve Sri Lanka: -	Bangladeş: 3, Hindistan: 1, Nepal: 1, Butan: 3, Maldivler: 1, Pakistan:10, Sri Lanka:10
Singh ve Konya (2006)	VAR, hata düzeltme modeli, Eşbütünleşme, Toda-Yamamoto-Dolado-Lütkepohl nedensellik	X, M, GSYİH / yıllık	Hindistan: 1951-2004	X↔G, M↔G, X↔M	5, 6, 9
Tang (2006)	Hata düzeltme modeli, ARDL, Granger nedensellik	X, GSYİH / 3 ay	Hong Kong: 1973(1)-2005(1)	X↔G	5
Awokuse (2007)	Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, Granger nedensellik	X, M, GSYİH vd. / 3 ay	Bulgaristan: 1994(1)-2004(3), Çek Cumh.: 1993(1)-2002(4), Polonya: 1995(1)-2004(2)	Bulgaristan: G→M, X↔G. Çek Cumhuriyeti: X→G, M→G. Polonya: M→G	Bulgaristan: 4, 5, Çek Cumh.: 1, 2, Polonya: 2

Furuoka (2007)	Eşbütünlüşme, Granger nedensellik	X, GSYİH / yıllık	Endonezya, Malezya, Filipinler: 1985-2002	-	10
Narayan (2007)	ARDL Sınır testi, eşbütünlüşme, Granger nedensellik	X, M, GSYİH / yıllık	Fiji: 1960-2001, Papua Yeni Gine: 1961-1999	Papua Yeni Gine; KD: $X \leftrightarrow G$, $M \rightarrow X$. UD: $X \rightarrow M$, $G \rightarrow M$. Fiji; UD: $X \rightarrow G$, $M \rightarrow G$	P. Yeni Gine: KD: 5, 8 UD: 7, 4. Fiji; UD: 1, 2
Awokuse (2008)	Granger nedensellik, genelleştirilmiş etki-tepki fonksiyonları, eşbütünlüşme ve hata düzeltme modeli	X, M, GSYİH vd. / 3 ay	Arjantin: 1993(1)-2002(2) Kolombiya: 1994(1)-2002(2) Peru: 1990(1)-2002(2)	Arjantin ve Kolombiya: $M \leftrightarrow G$. Peru: $M \rightarrow G$	Arjantin: 6, Kolombiya: 6 Peru: 2
Omotor (2008)	Kısıtsız (unrestricted) hata düzeltme modeli, ARDL, Sınır testi, nedensellik	X, GSYİH / yıllık	Nijerya: 1979-2005	$G \rightarrow X$	3
Iyer vd. (2009)	VAR, Eşbütünlüşme, Toda-Yamamoto-Dolado-Lütkepohl (MWALD) Granger nedensellik	X, M, GSYİH vd. / 3 ay	Avustralya: 1988(3)-2003(3)	$M \rightarrow G$	2
Mahadevan (2009)	Eşbütünlüşme, çokdeğişkenli hata düzeltme modeli, VAR, Toda-Yamamoto nedensellik	X, M, GSYİH vd. / yıllık	Singapur: 1974-2004	$M \leftrightarrow G$, $X \rightarrow G$	6, 1
Rangasamy (2009)	VAR, Eşbütünlüşme, Granger nedensellik	X, GSYİH / 3 ay	Güney Afrika: 1975(1)-2007(3)	$X \rightarrow G$	1
Andraz (2010)	Eşbütünlüşme, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik	X, GSYİH vd. / yıllık	Portekiz: 1977-2004	$X \rightarrow G$ (UD)	1
Iqbal vd. (2010)	VAR, eşbütünlüşme, hata düzeltme modeli, Granger nedensellik	X, M, GSYİH vd. / 3 ay	Pakistan: 1998(1)-2009(4)	$X \leftrightarrow G$, $M \leftrightarrow X$, $M \rightarrow G$	5, 9, 2
Jenkins ve Katircioğlu (2010)	Eşbütünlüşme, hata düzeltme modeli, ARDL, VAR, Granger nedensellik	X, M, GSYİH vd. / yıllık	Güney Kıbrıs: 1960-2005	$G \rightarrow X$, $G \rightarrow M$, $M \rightarrow X$	3, 4, 8
Li vd. (2010)	Eşbütünlüşme, hata düzeltme, Granger nedensellik	X, M, GSYİH / yıllık	Çin: 1981-2008	$X \leftrightarrow G$	5
Guru-Gharana ve Adhikari (2011)	Genişletilmiş VAR, Toda-Yamamoto-Dolado-Lütkepohl Nedensellik	X, M, GSYİH vd. / yıllık	Çin: 1979-2008	$X \leftrightarrow G$	5
Paul (2011)	VAR, Eşbütünlüşme, hata düzeltme modeli, etki-tepki, varyans ayrıştırma	X, M, GSYİH / yıllık	Bangladeş: 1979-2010	$X \leftrightarrow M$, $X \rightarrow G$	1, 9
Bajo-Rubio ve Díaz-Roldán (2012)	Eşbütünlüşme ve Granger nedensellik	X, GSYİH / 3 ay	Çek Cumh, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovenya ve Slovakya: 1996(1)-2009(4)	Çek Cumhuriyeti: $X \rightarrow G$. Diğer ülkeler: -	Çek Cumhuriyeti: 1 Diğer ülkeler: 10
Ferreira vd. (2012)	MWALD nedensellik, Yol analizi (Path Analysis)	X, M, GSYİH vd. / yıllık	Korta Rika: 1960-2011	$X \rightarrow G$, $X \rightarrow M$, $M \rightarrow G$	1, 8, 2
Guan ve Hong (2012)	VAR, Eşbütünlüşme, Granger Nedensellik	X, M, GSYİH / yıllık	ABD: 1960-2010	$X \leftrightarrow G$, $G \rightarrow M$	5, 4

Guru-Gharana (2012)	VAR, Toda-Yamamoto-Dolado-Lütkepohl	X, GSYİH vd. / yıllık	Hindistan: 1971-2008	1971-2008: G→X. 1992-2008: X↔G	1971-2008: 3 1992-2008: 5
Saad (2012)	Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, Granger nedensellik	X, GSYİH vd. / yıllık	Lübnan: 1970-2010	X→G	1
Dar vd. (2013)	Dalgacık tabanlı korelasyon (wavelets based correlation) ve yatay kesit korelasyon (cross correlation)	X, Sanayi üretimi (GSYİH) / aylık	Hindistan: 1992(1)-2011(10)	KD: -, UD: X↔G	KD: 10, UD: 5
Enu vd. (2013)	Eşbütünleşme, VAR, hata düzeltme modeli, Granger nedensellik	X, M, GSYİH vd. / yıllık	Gana: 1980-2012	X→M, X↔G, M↔G	5, 6, 7
Hye vd. (2013)	ARDL (Autoregressive Distributed Lag), Granger nedensellik	X, M, GSYİH / yıllık	Pakistan ve Bangladeş: 1971-2009 Hindistan ve Sri Lanka: 1960-2009 Nepal: 1965-2009, Bhutan: 1981-2009	Hindistan ve Butan: X↔G, M↔G, X↔G. Nepal: G↔M, M→X, X→G. Bangladeş: G↔M, X→M, X→G. Sri Lanka: X↔G, M↔G, X→M, Pakistan: M↔G, X↔M, G→X	Butan: 5, 6, 9 Nepal: 6, 8, 1 Bangladeş: 6, 7, 1 Sri Lanka: 5, 6, 7 Pakistan: 6, 9, 3 Hindistan: 5, 6, 9
Abu Shihab vd. (2014)	Granger nedensellik	X, GSYİH / yıllık	Ürdün: 2000-2012	G→X	3
Hussain ve Saaed (2014)	Eşbütünleşme, Granger nedensellik	X, M, GSYİH / yıllık	Suudi Arabistan: 1990-2011	G→M, M→X	4, 8
Ajmi vd. (2015)	Doğrusal nedensellik ve doğrusal olmayan Hiemstra ve Jones, Diks ve Panchenko Granger nedensellik	X, GSYİH / yıllık	Güney Afrika: 1911-2011	Doğrusal Nedensellik Analizi: - Doğrusal Olmayan Testler; Hiemstra ve Jones: G→X. Diks ve Panchenko: G↔X	3, 5
Tang vd. (2015)	Eşbütünleşme, VAR, MWALD Toda-Yamamoto nedensellik	X, GSYİH vd. / 3 ay	Hong Kong: 1973(1)-2007(2) Güney Kore: 1960(1) - 2007(2) Singapur: 1966(1)-2007(2) Tayvan: 1961(1)-2007(2)	İki Değişkenli Model; Hong Kong-Singapur: X↔G, Güney Kore-Tayvan: G→X Üç değişkenli Model: X↔G	İki değişkenli model; Hong Kong, Singapur: 5 Güney Kore, Tayvan: 3 Üç değişkenli model: 5

Not: *: "GSYİH": Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, "GSMH": Gayrisafi Milli Hasıla, "M": İthalat, "X": İhracat, "G": Büyüme(Gelir), "KD": Kısa dönem, "UD": Uzun dönem,

"→": Tek Yönlü Nedensellik, "↔": Çift Yönlü Nedensellik, "-": Nedensellik yok.

** Kategoriler (Nedensellik Bulguları):

1. İhracata Dayalı (İhracat Çekişli) Büyüme (ELG-Export-led Growth): ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik,
2. İthalata Dayalı (İthalat İtişli) Büyüme (ILG-Import-led Growth): ithalattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik,
3. Büyümeye Dayalı (Büyüme Çekişli) İhracat (GDE-Growth-driven Export): büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik,
4. Büyümeye Dayalı (Büyüme Çekişli) İthalat (GDI-Growth-driven Import): büyümeden ithalata doğru tek yönlü nedensellik,
5. İhracat Çekişli Büyüme ve Büyüme Çekişli İhracat(ELG-GDE): ihracat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik,
6. İthalat İtişli Büyüme ve Büyüme Çekişli İthalat(ILG-GDI): ithalat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik,
7. İhracata Dayalı İthalat: ihracattan ithalata doğru tek yönlü nedensellik,
8. İthalata Dayalı İhracat: ithalattan ihracata doğru tek yönlü nedensellik,
9. İhracat ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik: ihracata dayalı ithalat ve ithalata dayalı ihracat,
10. Değişkenler arasında herhangi bir nedensellik yoktur.

Kaynak: Tabloda yer alan çalışmaların detaylı incelenmesi suretiyle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3.1 Dış Ticaret Büyüme İlişkisi İle İlgili Yabancı Literatür Özeti

Dış ticarete açıklığın, ekonomik büyüme üzerinde önemli etkisi olduğunu saptayan Frankel ve Romer (1999: 395), karmaşık ve oldukça farklı sonuçlarla karşılaşılabilirliğini de belirtmişlerdir. Yazarların belirttiği bu hususu doğrulayacak şekilde, literatürde büyüme-dış ticaret ilişkisini farklı dönemlerde, çeşitli yöntemlerle inceleyen çok sayıda analiz mevcuttur. Bu analizlerin bir bölümü regresyon analizi kullanmışlardır. Örneğin, Alavinasab (2013), İran'ın 1961-2010 dönemi yıllık GSYİH, petrol dışı ihracat, ithalat, döviz kuru vb. değişkenlerini kullanarak, EKK regresyon, ADF birim kök ve Johansen eşbütünleşme testleri sonucunda, petrol dışı ihracatın ekonomik büyümeyi pozitif, ithalatın ise ekonomik büyümeyi negatif etkilediğini tespit etmiştir. 1980-2009 periyodu için, GSMH ihracat vb. yıllık verileri kullanarak, Hindistan'daki büyüme ve ihracat ilişkisini EKK regresyon analizi ile inceleyen Sahni ve Atri (2012), ihracat ile GSMH arasında pozitif ve güçlü bir ilişki bulunduğunu tespit etmiş ve ELG hipotezinin doğrulandığını bildirmiştir. 1975-2009 yıllık ihracat ve GSYİH verileri ile EKK regresyon analizi kullanan Usman vd. (2012), Lüksemburg'un ihracatıyla ekonomik büyümesi arasında pozitif ve önemli ilişki tespit etmiştir. Cetin ve Inguva (2011), 1981-2010 dönemi yıllık GSYİH, petrol dışı ihracat ve ithalat arasındaki ilişkiyi regresyon analiziyle incelemiş, Suudi Arabistan'ın GSYİH'sı ile petrol-dışı ihracatı ve GSYİH'sı ile ithalatı arasında pozitif ve önemli ilişki olduğunu belirtmiştir.

Literatürde, ELG hipotezine destek veren ve vermeyen çok sayıda analiz bulunmaktadır. Hye vd. (2013), Ferreira vd. (2012), Paul (2011), Mahadevan (2009), Rangasamy (2009) vb., ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik yani ihracat çeşitli büyüme bulgusuna ulaşan yazarlar arasında sayılabilir. Örneğin Hye vd.(2013), Nepal için 1981-2009, Bangladeş için de 1971-2009 dönemi yıllık ihracat, ithalat, GSYİH değişkenlerini ve ARDL ile Granger nedensellik yöntemlerini kullanarak, bu ülkelerde ELG hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varmışlardır. Buna karşılık Omotor (2008), ihracatı büyük ölçüde petrole dayalı olan Nijerya için, ELG hipotezinin geçerli olmadığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Awokuse (2008) Arjantin, Kolombiya ve Peru açısından ELG hipotezinin desteklenmediğini bildirmişlerdir.

Ferreira vd. (2012), Guan ve Hong (2012), Iqbal vd. (2010), Iyer vd. (2009), Awokuse (2008) vb. yazarlar, ithalattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik yani ithalat itişli büyüme hipotezini destekleyen bulgulara ulaşmışlardır. Guan ve Hong (2012: 39-43), ABD'nin 1960-2010 yılı yıllık ihracat, ithalat ve GSYIH verilerini kullanarak, ihracat ile büyüme arasında iki yönlü, ithalat ile büyüme arasında tek yönlü nedensellik tespit etmişlerdir.

Ajmi vd. (2015), Tang vd. (2015), Abu Shihab vd. (2014), Hye vd. (2013), Guru-Gharana (2012), Jenkins ve Katircioglu (2010), Omotor(2008) vb. yazarlar, büyüme çekişli ihracat hipotezini destekleyen kanıtlara ulaşmışlardır. Omotor (2008:222-231), 1979-2005 dönemi Nijerya ekonomisi için, ARDL modeline göre; ihracat ve işgücünün büyüme pozitif, döviz kuru ve ithalatın ise büyümeyi negatif etkilediği sonucuna ulaşmış, büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik bulunduğunu bildirmiştir. Ürdün'ün, 2000-2012 yıllık ihracat ve GSYİH verilerini kullanan Abu Shihab vd. (2014), nedensellik analizi sonucunda büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

Hussain ve Saaed (2014), Guan ve Hong (2012), Jenkins ve Katircioglu (2010) vb. yazarlar, analizlerinde büyüme çekişli ithalat olgusuyla karşılaşmışlar, yani büyümeden ithalata doğru tek yönlü nedensellik tespit etmişlerdir.

Ajmi vd. (2015), Tang vd. (2015), Hye vd. (2013), Enu vd. (2013), Guru-Gharana (2012), Guan ve Hong (2012) vb. yazarlar, ihracat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, yani hem ihracat çekişli büyüme hem de büyüme çekişli ihracat bulgusu elde etmişlerdir.

İthalat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptayan, yani ithalat itişli büyüme ve büyüme çekişli ithalat sonucuna varan analizlere örnek olarak; Hye vd. (2013), Enu vd. (2013), Mahadevan (2009), Awokuse (2008) vb. verilebilir. Enu vd. (2013), 1980-2012 dönemini kapsayan yıllık ihracat, ithalat ve GSYİH verilerini kullanarak, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini, Eşbütünleşme, VAR, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik yöntemleri ile araştırmışlardır. Bulgularına göre, ithalat ile büyüme arasında çift yönlü, büyüme ve ihracat arasında çift yönlü ve ihracattan ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Benzer şekilde Mahadevan (2009), Singapur'un 1974-2004 dönemi yıllık ihracat, ithalat ve büyüme verileri yardımıyla, Eşbütünleşme, VAR, çok değişkenli hata düzeltme modeli ve Toda-Yamamoto nedensellik testlerini kullanarak, ithalat ile büyüme arasında çift yönlü ve ihracattan büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi bildirmiştir.

Son olarak, Bajo-Rubio ve Díaz-Roldán (2012), Furuoka (2007), Love ve Chandra (2005) vb. yazarlar, ihracat ve/veya ithalat ile büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını vurgulamışlardır.

Tablo 2. Türkiye Üzerine Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişisini İnceleyen Literatür Özeti (2002 Sonrası-Kronolojik Sıralama)*

Yazar(lar)	Yöntem	Veri Seti / Frekans	Ülke(ler) / Dönem	Bulgu(lar)	Kategori**
Tuncer (2002)	Eşbütünleşme, VAR, Toda-Yamamoto nedensellik	X, M, GSYİH vd. / 3 ay	Türkiye: 1980(1)-2000(4)	M→X, M↔G, G→X	8, 6, 3
Özer ve Erdoğan (2006)	VAR, Granger nedensellik, varyans ayrıştırma, etki-tepki analizi	X, M, GSYİH / 3 ay	Türkiye: 1987(1)-2006(2)	X→G, X→M, M→G	1, 2, 7
Kurt ve Terzi (2007)	VAR, varyans ayrıştırma, etki-tepki analizi	İmalat sanayi X ve M, GSYİH vd. / 3 ay	Türkiye: 1989(1)-2003(04)	G↔M, X→G, X→M	6, 1, 7
Yapraklı (2007)	Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, Granger nedensellik	Toplam-sanayi-tarım-maden. X, GSMH / yıllık	Türkiye: 1970-2005	Toplam-Sanayi X→G, Tarım-Madencilik X↔G	Toplam/Sanayi: 1 Tarım/Maden.: 5
Koççat (2008)	Eşbütünleşme	X, GSYİH vd. / 3 ay	Türkiye: 1980(1)-2003(4)	-	10
Kurt ve Berber (2008)	VAR, varyans ayrıştırma, etki-tepki analizi	X, M, GSMH vd. / 3 ay	Türkiye: 1989(1)-2003(04)	X→M, X→G, M↔G	7, 1, 6
Aktaş (2009)	Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik	X, M, GSYİH / aylık	Türkiye: 1996(1)-2006(6)	KD: X↔G, M↔G, X↔M. UD: X→M, M→X, G→X, G→M	KD: 5, 6, 9 UD: 7, 8, 3, 4
Bilgin ve Şahbaz (2009)	Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, Toda-Yamamoto Granger nedensellik	X, M, Sanayi üretim endeksi vd. / aylık	Türkiye: 1987(1)-2007(12)	X→G	1
Genç vd. (2010)	VAR, Toda-Yamamoto nedensellik	X, GSYİH vd. / yıllık	Türkiye: 1980-2007	X↔G	5
Öztürk ve Acaravcı (2010)	VAR, eşbütünleşme, Toda-Yamamoto Granger nedensellik	X, GSYİH vd. / 3 ay	Türkiye: 1989(4)-2006(3)	X→G	1
Şimşek ve Kadılar (2010)	ARDL sınır testi, Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, Granger nedensellik	X, GSYİH vd. / yıllık	Türkiye: 1960-2004	X→G (UD)	1
Takım (2010)	Granger nedensellik	X, GSYİH / yıllık	Türkiye: 1975-2008	-	10
Taştan (2010)	Frekans alanı yöntemleri, Eşbütünleşme, Spektral Granger nedensellik testi	X, M, Sanayi üretimi (GSYİH) / aylık	Türkiye: 1985(1)-2009(5)	G→X, M→G	3, 2
Aytaç ve Akduğan (2012)	Eşbütünleşme, Granger nedensellik, VAR, hata düzeltme modeli, etki-tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırma	X, M, GSYİH / 3 ay	Türkiye: 2001(1)-2011(3)	Granger: M→X, M→G, X→G. Varyans ayrıştırma: G→M, G→X	Granger : 8, 2, 1 Varyans ayrıştırma: 4, 3
Mangır (2012)	Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, Granger nedensellik	X, GSYİH / 3 ay	Türkiye: 2002(1)-2011(3)	KD: X↔G, UD: X→G	KD: 5, UD: 1

Çeştepe vd. (2013)	Toda-Yamamoto nedensellik, VAR	X, M, GSYİH vd. / yıllık	Türkiye: 1974-2011	G→X, M→X	3, 8
Aksu (2014)	Granger nedensellik ve Toda-Yamamoto-Dolado-Lütkepohl (MWALD) nedensellik, Zivot-Andrews kırılma testi	X, M, GSMH / yıllık	Türkiye: 1960-2009	X→G, M↔G	1, 6
Korkmaz (2014)	VAR, Toda-Yamamoto Granger Nedensellik	X, GSYİH / 3 ay	Türkiye: 1998(01)-2013(03)	X→G	1
Önder ve Hatırlı (2014)	ARCH, GARCH, Granger nedensellik, üç aşamalı en küçük kareler (3AEK)	İmalat sanayi X, GSMH vd. / 3 ay	Türkiye: 1994-2009	X↔G	5
Uçan ve Koçak (2014)	Eşbütünleşme, hata düzeltme modeli, Granger nedensellik	X, M, büyüme / 3 ay	Türkiye: 1990-2011	M↔G, X→G	6, 1

Not: "GSYİH": Gayrisafi Yurtiçi Hasıla, "GSMH": Gayrisafi Milli Hasıla, "M": İthalat, "X": İhracat, "G": Büyüme(Gelir), "KD": Kısa dönem, "UD": Uzun dönem,

"→": Tek Yönlü Nedensellik, "↔": Çift Yönlü Nedensellik, "-": Nedensellik yok.

** Kategoriler (Nedensellik Bulguları):

1. İhracata Dayalı (İhracat Çekişli) Büyüme (ELG-Export-led Growth): ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik,
2. İthalata Dayalı (İthalat İtişli) Büyüme (ILG-Import-led Growth): ithalattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik,
3. Büyüme Dayalı (Büyüme Çekişli) İhracat (GDE-Growth-driven Export): büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik,
4. Büyüme Dayalı (Büyüme Çekişli) İthalat (GDI-Growth-driven Import): büyümeden ithalata doğru tek yönlü nedensellik,
5. İhracat Çekişli Büyüme ve Büyüme Çekişli İhracat(ELG-GDE): ihracat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik,
6. İthalat İtişli Büyüme ve Büyüme Çekişli İthalat(ILG-GDI): ithalat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik,
7. İhracata Dayalı İthalat: ihracattan ithalata doğru tek yönlü nedensellik,
8. İthalata Dayalı İhracat: ithalattan ihracata doğru tek yönlü nedensellik,
9. İhracat ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik: ihracata dayalı ithalat ve ithalata dayalı ihracat,
10. Değişkenler arasında herhangi bir nedensellik yoktur.

Kaynak: Tabloda yer alan çalışmaların detaylı incelenmesi suretiyle yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3.2 Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye üzerine yapılan ve dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini inceleyen literatür özeti Tablo 2’de sunulmuştur.

Türkiye’nin,1980-2005 dönemi, yıllık GSMH, ihracat vb. verilerini, eşbütünleşme ve zaman serisi regresyon analizleriyle inceleyen Değer(2006), toplam mal ve hizmet ihracatının, Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerinde anlamlı ve pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Özcan ve Özçelebi(2013); 2005(1)-2011(11) dönemi aylık ihracat, ithalat, sanayi üretim endeksi vb. verileri arasındaki ilişkiyi, eşbütünleşme, VAR, hata düzeltme modeli kullanarak incelemiş, ELG hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu bulgusuna ulaşmışlardır. Saraç(2013) tarafından yapılan analizde, 1989(2)-2011(4) ihracat, ithalat, ekonomik büyüme vd. üçer aylık veriler kullanılarak, Markov Rejim Değişim Modeli ve MSIA(M)-ARX(p) modeli çerçevesinde, Türkiye’de ihracat ve ithalatın, daralma ve genişleme dönemlerinde ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Alagöz(2009)’ün 1980-2006, Ersungur ve Doru(2014)’nun 1980-2010 dönemleri

için yaptıkları analizlerde, dış ticaretten GSYİH'ya tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiş, dış ticaretin kalkınmayı olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.

Türkiye üzerine yapılan analizlerde, ELG hipotezini destekleyen ve desteklemeyen çok sayıda analiz bulunmaktadır. Uçan ve Koçak (2014), Korkmaz (2014), Aksu (2014), Özcan ve Özçelebi (2013), Aytaç ve Akduğan (2012), ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik yani ihracat çekişli büyüme bulgusuna ulaşan yazarlar arasında sayılabilir. Özcan ve Özçelebi (2013), 2005(1)-2011(11) dönemi, aylık ihracat, ithalat, sanayi üretim endeksi (GSYİH) değişkenlerini ve eşbütünleşme, VAR, hata düzeltme modeli kullanarak, Türkiye'de ELG hipotezinin geçerli olduğu sonucuna varmıştır. Korkmaz (2014: 119), Türkiye için ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini ele aldığı analizde 1998:01-2013:03 çeyrek yıllık verileri kullanarak, ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedenselliğe rastlamış ve ELG hipotezinin desteklendiğini bildirmiştir. Buna karşılık, Takım (2010), Türkiye açısından ELG hipotezinin desteklenmediğini vurgulamıştır.

Aytaç ve Akduğan (2012), Taştan (2010), Özer ve Erdoğan (2006) vb. yazarlar, ithalattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik yani ithalat itişli büyüme hipotezini destekleyen bulgulara ulaşmışlardır. 1987-2006 yılları arası Türkiye'de ekonomik büyüme, ithalat ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkilerini araştıran Özer ve Erdoğan(2006: 93), ihracattan büyüme ve ithalata, ithalattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine ulaşmışlar, etki-tepki ve varyans ayrıştırma testleri de bu sonuçları desteklemiştir.

Çeştepe vd. (2013), Aytaç ve Akduğan (2012), Taştan (2010) vb. yazarlar, büyüme çekişli ihracat hipotezini destekleyen kanıtlara ulaşmışlardır. Çeştepe vd. (2013), 1974-2011 dönemi Türkiye'nin ihracat, ithalat, GSYİH yıllık verilerini ve VAR modelini kullanarak, Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulamışlardır. Yazarların bulgularına göre, büyümeden ihracata tek yönlü ve ithalattan ihracata tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.

Aktaş(2009) ile Aytaç ve Akduğan(2012), analizlerinde büyüme çekişli ithalat olgusuyla karşılaşmışlar, yani büyümeden ithalata doğru tek yönlü nedensellik tespit etmişlerdir. Aktaş(2009)'un bulgusu uzun dönemde gözlenmiştir.

Aktaş(2009) ve Önder ve Hatırlı (2014), ihracat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi, yani hem ihracat çekişli büyüme hem de büyüme çekişli ihracat bulgusu elde etmişlerdir.

İthalat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptayan, yani ithalat itişli büyüme ve büyüme çekişli ithalat sonucuna varan analizlere örnek olarak; Uçan ve Koçak (2014), Aksu (2014), Kurt ve Berber (2008), Kurt ve Terzi (2007), Tuncer (2002) verilebilir. Kurt ve Berber (2008: 57), 1989:01- 2003:04 dönemini kapsayan üçer aylık verileri kullanarak, dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerini, VAR ve varyans ayrıştırması yöntemleri ile araştırmışlardır.

Bulgularına göre, dışa açıklık ile büyüme arasında çift yönlü, büyüme ve ithalat arasında çift yönlü, ithalattan ihracata ve ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri tespit edilmiştir. Benzer şekilde Uçan ve Koçak(2014), Türkiye'nin 1990-2011 dönemi, üçer aylık ihracat, ithalat ve büyüme verileri yardımıyla, eşbütünleşme, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik testlerini kullanarak, ithalat ile büyüme arasında çift yönlü ve ihracattan büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi bildirmişlerdir.

Takım (2010), Koççat (2008) vb. yazarlar, ihracat ve/veya ithalat ile büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığını vurgulamışlardır.

Buraya kadar yapılan açıklamalar, Tablo 1 ve Tablo 2'deki bulgular birlikte dikkate alındığında, ihracat ve ithalat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkilerine dönük bir görüş birliği sağlanamadığı, kullanılan veri seti, analiz yöntemi, dönem ve ülkelere göre farklı sonuçlarla karşılaştığı, hatta aynı ülke için, aynı dönemlerde farklı sonuçların ortaya çıktığı gözlenmektedir. Örneğin; Bilgin ve Şahbaz(2009), Türkiye'nin 1987:1-2007:12 dönemi aylık ihracat, ithalat ve sanayi üretimi verilerini kullanarak, ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik (ELG) bulgusuna ulaşırlarken, Taştan (2010), Türkiye'nin 1985(1)-2009(5) dönemi aylık ihracat, ithalat ve sanayi üretimi verileriyle, büyümeden ihracata doğru tek yönlü nedensellik (GDE) ve ithalattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik (ILG) tespit etmiştir. Bu bilgiler ışığında, her zaman ve her koşulda geçerli olan bir teori ya da hipotez, şu ana kadar ortaya konamamıştır. O halde bu konudaki analizlerin, değişen koşullar, yeni yöntemler ve yeni veriler dikkate alınarak, zaman içinde tekrarlanması gerektiği söylenebilir.

4. Veri Seti, Analiz ve Bulgular

Bu çalışmada, Türkiye için 2002:Q1-2014:Q2 dönemlerini kapsayan çeyrek yıllık veriler kullanılarak, ihracat (X), ithalat (M) ve ekonomik büyüme (GSYİH) arasındaki ilişki incelenmiştir.

$GSYİH_t =$ Harcamalar yöntemi ile (Sabit 1998 Fiyatları ile) reel GSYİH,

$X_t =$ İhracat birim değer endeksini (2010=100),

$M_t =$ İthalat birim değer endeksini (2010=100) ifade etmektedir.

İhracat ve ithalat birim değer endeksleri aylık veriler olduğu için bu veriler üç aylığa çevrilmiştir. Endeks verilerinde aylıktan çeyrek yıllık verilere çevrilir iken geometrik ortalama yöntemi kullanılmaktadır. Elde edilen verilerin her biri bir önceki veriye bağlı olarak değişiyorsa bu değişmeyi en sağlıklı veren yöntem geometrik ortalama yöntemi olacaktır. Bu nedenle özellikle büyüme ve yüzde hesaplarında kullanılması gerekli bir yöntemdir. Mevsimsel verilerin çeyrek yıllık

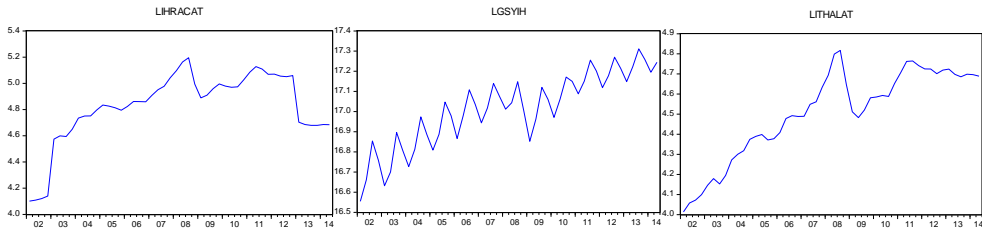
verilere dönüştürülmesi için kullanılan geometrik ortalama formülü şu şekildedir (Kadılar, 2005: 6):

$$Z = \sqrt[3]{Z_I * Z_{II} * Z_{III}} \quad (1)$$

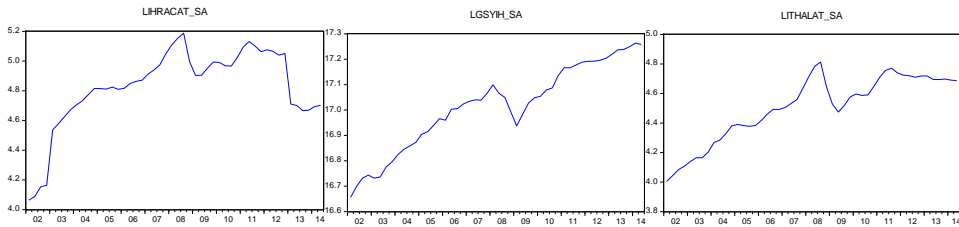
Üç değişkenin logaritması alınmıştır. GSYİH ve ihracat birim değer endeksi değişkenleri TCMB'nin elektronik veri dağıtım sisteminden, ithalat birim değer endeksi değişkeni ise TÜİK'in elektronik veri dağıtım sisteminden alınmıştır.

İhracat, ithalat birim değer endeksi ve GSYİH değişkenleri mevsimsel özellik gösterdiğinden dolayı öncelikle bu sorunun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu nedenle ilk adımda ihracat, ithalat birim değer endeksi ve GSYİH değişkenleri Eviews-7.0 paket programında Tramo/Seats süreci işletilerek mevsimsellikten arındırılmıştır. Serilerin mevsimsellikten önceki ve mevsimsellikten arındırıldıktan sonraki grafikleri aşağıda verilmiştir.

Grafik 1. Mevsimsellikten Arındırma Öncesi Serilerin Durumu

Grafik 2. Mevsimsellikten Arındırma Sonrası Serilerin Durumu

Zaman serisi verilerini kullanan çalışmalarda ikinci adım kullanılan değişkenlerin durağan bir yapıya sahip olup olmadıklarının sınanmasıdır. Durağanlık kavramı, zaman serisi verilerinin sabit bir ortalama etrafında dalgalandığı ve dalgalanmanın varyansının özellikle zaman boyunca sabit kaldığı şeklinde ifade edilir (Dikmen, 2012: 304). Uygulamada değişkenlerin durağanlık testinde en çok kullanılan yöntemlerden Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testleridir. Bu nedenle değişkenlerin durağanlığını belirlemek için bu birim kök testlerinden yararlanılmıştır.

Tablo 3. ADF ve PP Test Sonuçları

	Değişkenler		ADF		PP	
			t-istatistiği	p-değeri	t-istatistiği	p-değeri
LGSYİHSA	Sabitli	Düzeyde	-1.870	0.343	-1.768	0.391
		1.farkı	-5.167	0.000*	-5.139	0.000*
	Trendli-Sabitli	Düzeyde	-2.383	0.383	-2.203	0.476
		1.farkı	-5.183	0.000*	-5.159	0.000*
LXSA	Sabitli	Düzeyde	-3.193	0.026**	-3.144	0.029**
		1.farkı	-5.758	0.000*	-5.790	0.000*
	Trendli-Sabitli	Düzeyde	-1.850	0.664	-1.813	0.683
		1.farkı	-6.617	0.000*	-6.615	0.000*
LMSA	Sabitli	Düzeyde	-2.109	0.241	-2.302	0.175
		1.farkı	-5.019	0.000*	-2.979	0.044**
	Trendli-Sabitli	Düzeyde	-3.009	0.140	-1.833	0.673
		1.farkı	-5.266	0.000*	-3.139	0.104***

*,**,*** işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde değişkenlerin anlamlı olduğunu göstermektedir. ADF ve PP test sonuçlarında p değeri anlamlılık düzeyinden yüksek bulunmuşsa birim kök var, aksi durumda birim kök yok kararı verilmiştir. Kritik değerler MacKinnon'dan (1996) alınmıştır.

Yapılan ADF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre üç değişkenin de düzeyde durağan olmadıkları, ancak birinci farkları alındığında, I(1) seviyesinde durağan hale geldikleri ortaya çıkmıştır. Birinci farklarında durağan hale gelen seriler ile kurulan VAR modelinde seriler çeyrek yıllık olduğu için gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır. Tablo 4'de VAR gecikme uzunluğunu gösteren test sonuçları verilmiştir.

Tablo 4. VAR Modeli Gecikme Sonuçları

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	2.37e-09	-11.346	-11.226*	-11.301
1	28.443	1.77e-09	-11.640	-11.158	-11.461
2	27.134*	1.30e-09*	-11.954*	-11.111	-11.640*
3	10.097	1.48e-09	-11.843	-10.638	-11.394
4	7.102	1.81e-09	-11.665	-10.099	-11.081

Tablo 4'den de görüldüğü model seçim kriterlerinden (LR-Likelihood ratio, FPE-Final prediction error, AIC-Akaike information criterion ve HQ-Hannan-Quinn information criterion) en uygun gecikme sayısının iki olduğunu göstermektedir.

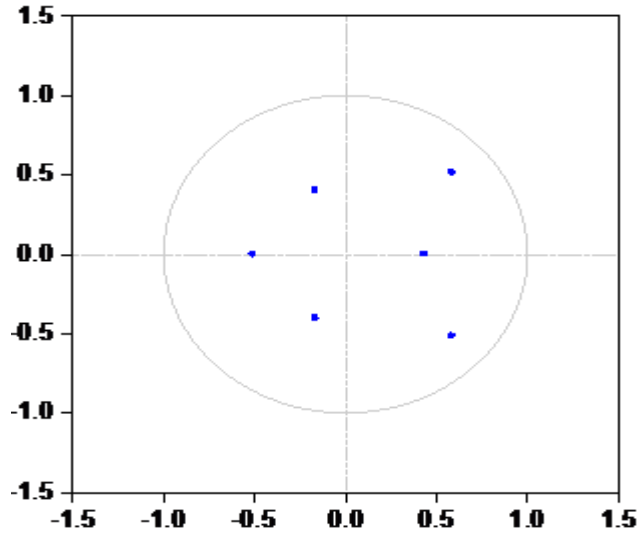
Tahmin edilen VAR modeline ilişkin otokorelasyon testi yapılmıştır. Modele uygulanan LM testi sonuçlarına göre ele alınan 12 gecikme düzeyinde ve %5 anlamlılık düzeyinde otokorelasyonun olmadığı saptanmıştır. Otokorelasyon LM test sonuçları Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Otokorelasyon LM Test Sonuçları

Gecikme Düzeyi	LM İstatistiği	Olasılık Değeri (p)
1	10.295	0.327
2	12.306	0.196
3	7.186	0.617
4	4.545	0.872
5	5.220	0.814
6	9.162	0.422
7	2.196	0.988
8	14.616	0.102
9	7.447	0.591
10	8.177	0.516
11	14.505	0.105
12	5.663	0.773

Kurulan VAR modelinin durağan olduğunu gösteren karakteristik kökler, Grafik 3’de gösterilmiştir.

Grafik 3. VAR Model İçin Karakteristik Kökler

Modelde kullanılan tüm değişkenler aynı dereceden yani I(1) düzeyinde oldukları için Granger nedensellik testi uygulanabilir. Granger nedenselliği, basit bir ifade ile şöyle tanımlanabilir: eğer X değişkeni Y değişkeninin Granger nedeni ise X'deki değişimler Y'deki değişimlere öncülük edecektir. Bu nedenle Y'nin başka değişkenlerle regresyonuna X değişkeninin geçmiş veya gecikmeli değerleri dahil edildiğinde tahmin anlamlı bir şekilde iyileşiyorsa, X'in Y'nin Granger nedeni olduğu söylenebilir (Gujarati, 2004: 697).

$$\Delta LX_t = \sum_{i=1}^n \alpha_i \Delta LGSY\dot{H}_{t-i} + \sum_{j=1}^n \beta_j \Delta LX_{t-j} + \sum_{k=1}^n \gamma_k \Delta LM_{t-k} + u_{1t} \quad (2)$$

$$\Delta LGSY\dot{H}_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i \Delta LGSY\dot{H}_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j \Delta LX_{t-j} + \sum_{k=1}^m \phi_k \Delta LM_{t-k} + u_{2t} \quad (3)$$

$$\Delta LM_t = \sum_{i=1}^p \eta_i \Delta LGSY\dot{H}_{t-i} + \sum_{j=1}^p \psi_j \Delta LX_{t-j} + \sum_{k=1}^p \rho_k \Delta LM_{t-k} + u_{3t} \quad (4)$$

İhracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin tahmininde gecikme uzunluğu iki olarak bulunmuş ve sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Granger Nedensellik Sınama Sonucu

Nedensellik Yönü	Ki-Kare Test İstatistiği	Olasılık Değeri (p)
Bağımlı Değişken: ΔLGSYİHSA		
ΔLXSA ΔLGSYİHSA'nın Granger nedeni değildir	1.675	0.432
ΔLMSA ΔLGSYİHSA'nın Granger nedeni değildir	22.583	0.000*
Bağımlı Değişken: ΔLXSA		
ΔLGSYİHSA ΔLXSA'nın Granger nedeni değildir	3.361	0.186
ΔLMSA ΔLXSA'nın Granger nedeni değildir	1.722	0.422
Bağımlı Değişken: ΔLMSA		
ΔLGSYİHSA ΔLMSA'nın Granger nedeni değildir	16.170	0.000*
ΔLXSA ΔLMSA'nın Granger nedeni değildir	2.314	0.314

*%5' de istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 6'da görülen Granger nedensellik sınama sonucuna göre %5 anlamlılık düzeyine göre boş hipotez reddedilmektedir. Yani ithalat ekonomik büyümenin nedeni iken, ekonomik büyüme de ithalatın nedeni çıkmıştır. İthalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğe rastlanır iken ihracat ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedenselliğe rastlanmamıştır ki bu da aslında Türkiye ekonomisini yansıtan gerçekçi bir durumdur. Türkiye'nin ihracatı ithalata dayanmaktadır. Birçok mamul, yarı mamul ve hammaddeler başka ülkelerden ithal edilerek sağlanmaktadır. İthalat artmakta buna bağlı olarak üretim artarak ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Ancak ekonomi için başka bir olumsuzluk ortaya çıkmaktadır. O da Türkiye'nin sürdürülebilir bir büyüme için gerekli olan dış ticaret fazlasını kısa ve orta dönemde sağlayamayacağıdır.

Analiz bulguları, Türkiye ile ilgili literatür bulgularıyla karşılaştırıldığında; Türkiye’de dış ticaret-ekonomik büyüme ilişkisi bakımından, Tuncer(2002), Kurt ve Terzi(2007), Kurt ve Berber(2008), Aksu(2014) ve Uçan ve Koçak(2014) gibi yazarların bulgularını destekleyecek şekilde büyüme ile ithalat arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisi (ILG ve GDI) elde edilmiştir. Bu bulgu, ithalattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik (ILG) tespit eden Özer ve Erdoğan(2006), Taştan(2010), Aytaç ve Akduğan(2012) ile, büyümeden ithalata doğru tek yönlü nedensellik (GDI) ilişkisi bildiren Aktaş(2009)’ın analiz bulgularını kısmen desteklemektedir. Koçat(2008) ve Takım(2010)’ın, ihracat ile büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunmadığı yönündeki tespitleri, bu çalışmanın bulguları tarafından da desteklenmiş, ihracat ile büyüme arasında herhangi yönde bir nedensellik elde edilememiştir. Buna karşılık, ihracat ile büyüme arasında çift yönlü nedensellik tespit eden Genç vd.(2010), Önder ve Hatırlı(2014), GDE hipotezini destekleyen bulgular elde eden Tuncer(2002), Aktaş(2009), Taştan(2010), Çeştepe vd.(2013), ELG hipotezinin Türkiye bakımından geçerli olduğunu vurgulayan Özer ve Erdoğan(2006), Kurt ve Terzi(2007), Yapraklı (2007), Kurt ve Berber(2008), Bilgin ve Şahbaz(2009), Öztürk ve Acaravcı(2010), Şimşek ve Kadılar(2010), Aytaç ve Akduğan(2012), Mangır(2012), Aksu(2014), Korkmaz (2014), Uçan ve Koçak(2014) gibi yazarların bulgularının aksine, ihracatla büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

5. Sonuç ve Politika Önerileri

Temel amacı ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki nedensellik ilişkisini incelemek olan bu çalışmada, 2002:Q1 ile 2014:Q2 dönemi üçer aylık ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme (GSYİH) verileri arasındaki nedensellik ilişkileri VAR modeli ile incelenmiştir. Granger nedensellik testi bulgularına göre; ihracat çeşitli büyüme(ELG) hipotezi, bu çalışmanın bulgularına göre doğrulanamamış, ihracat ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Buna karşılık, ithalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre; büyüme ihracatın veya ihracat büyümenin nedeni değildir. İhracat artışı büyümeye neden olmamaktadır. Bu durumun, büyük ölçüde Türkiye’nin ihracat yapısından kaynaklandığı düşünülmüştür. Yeni teknoloji ve ürünler ya da üretim teknikleri geliştirebilmek için yeteri kadar Ar-Ge faaliyetlerinde bulunmayan, sadece üretim için ihtiyaç duyulan hammadde ve ara mal temininde kullanılacak döviz sağlayan ihracat sektörleri, ekonomik büyümeye doğrudan katkı sağlayamamaktadır. Birincil ürün gruplarının ağırlıklı olduğu ihracat yapılarında ihracat çeşitli büyümenin görülmesi oldukça zordur. Diğer taraftan, büyüme de henüz ihracatı arttırmamaktadır. Yani büyümeyle birlikte altyapının gelişmesi, ihracat sektörlerinde verimlilik ve ölçek ekonomilerinin gelişmesi vb. yapı değişikliği henüz ortaya çıkmamıştır.

Büyüme ithalatın ve ithalat da büyümenin nedenidir. Türkiye'nin ihraç malları üretebilmek için gereksinim duyduğu temel girdi veya ara mallar ithalat kanalı ile getirildiği için üretim artmakta ve büyümeyi sağlamakta, kısaca ithalat ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Diğer yandan ekonomik büyüme ile artan gelir seviyesi ve talep, ithalatı arttırmakta yani büyüme ithalata neden olmaktadır. Bu sonuçlar; ithalat itişli büyüme ve büyüme çekişli ithalat yaklaşımlarını Türkiye örneğinde desteklemektedir. Bu bulgulara göre önerilebilecek temel politika yaklaşımları şöyle sıralanabilir: Türkiye'nin ihracatını ara mallardan, yüksek katma değerli ve ileri teknolojili sermaye ve nihai tüketim mallarına kaydırması, yaratılan katma değer ve ihracatın artmasını, bu sayede ihracat çekişli büyümeyi sağlayabilecektir. Ekonomik büyüme hızı dikkatle takip edilmeli, program hedeflerine uygun olarak yükseltilmeye çalışılmalıdır. Bu kapsamda, büyümenin motoru olan yatırımların arttırılabilmesi için istikrarlı ve güvenli yatırım ortamının sürdürülmesi çok önemlidir.

İthalatın büyümeyi teşvik ettiği dikkate alınarak, özellikle ara malların daha ucuz maliyetle elde edilebileceği pazarlar veya tedarikçiler aranması gerekmektedir. Üretimin artmasında ithalat önemli bir etkiye sahiptir. İthalat nedeniyle yabancı firmalardaki rekabet ülke içindeki firmaları da etkileyerek endüstrideki firmaların kalitesini artırarak daha kaliteli ve farklı ürünlerin üretilmesini sağlayabilir. Kaliteli ara malları tedarik edilerek faktör verimliliğinde de bir artış yakalanabilir. Teknolojik modernizasyon ile verimliliğin arttırılabilmesi için, başta Ar-Ge çalışmalarının desteklenmesi ve hızlandırılması gerekmektedir. Bu sayede ileri teknoloji ürünlerinin ihracatı arttırılarak, ithalatı azaltılabilir. Ara mallarda ülke içinde üretilen ikamelerin kullanılması büyük ölçüde döviz ihtiyacını azaltacaktır. Büyümeden ithalata yönelen ilişki, büyüme ile artan gelir seviyesinin ithalatı pozitif etkilediğini ortaya koyduğundan, bilhassa lüks malların ithalatının dikkatle izlenmesi, döviz kaynaklarının bu kanalla yurtdışına aktarılmasının belli ölçülerde sınırlandırılması gerekmektedir. İlave olarak; döviz kurlarının istikrarı muhafaza edilmeli, kurlarda aşırı oynaklığa izin verilmemeli, ileri teknoloji ürünlerinin geliştirilmesi ve üretimi teşvik edilmeli, özel niteliklere sahip endüstriler belirlenerek, bunlara öncelikli teşvik uygulamasına gidilmelidir. Bu sektörlerin daha sonra yapacakları ihracat sayesinde, yüksek katma değerli ihracat oranı artabilecektir.

Kaynaklar

- Abu Shibab, R. ve Abdul-Khaliq, T.S.S. (2014), "The Causal Relationship between Exports and Economic Growth in Jordan", *International Journal of Business and Social Science*, 5(3) 302-308
- Agarwal, H. (2012), "Recent Trends in Export Led Growth in India: An Empirical Reinvestigation Of Constraints And Possible Solutions For Inclusive Economic Development", *International Journal of Management Research and Review*, 2(10): 1864-1874
- Agayev, S. (2011), "İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 12 Geçiş Ekonomisi Örneğinde Panel Eştümleme ve Panel Nedensellik Analizleri", *Ege Akademik Bakış*, 11(2): 241-254
- Ajmi, A.N., Aye, G.C., Balcilar, M. ve Gupta, R. (2015), "Causality Between Exports and Economic Growth in South Africa Evidence From Linear and Nonlinear Tests", *The Journal of Developing Areas*, 49(2) 163-181
- Aksu, L. (2014), "Türkiye’de 1960-2009 Yıllarını Kapsayan Dış Ticaret Politikalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkilerinin Ekonometrik Analizi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1): 363-408
- Aktaş, C. (2009), "Türkiye’nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2): 35-47
- Alagöz, M. (2009), "İçsel Büyüme Teorisi Çerçevesinde Türkiye’de Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Nedensellik Analizi (1980-2006)", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 46(529): 75-83
- Alavinasab, S.M. (2013), "Foreign Trade and Economic Growth in Iran: An Empirical Study", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(11): 508-519
- Andraz, J.M. (2010), "What Causes Economic Growth in Portugal: Exports or Inward FDI?", *Journal of Economic Studies*, 37(3): 267-287
- Awokuse, T.O. (2007), "Causality Between Exports, Imports, and Economic Growth: Evidence from Transition Economies", *Economics Letters*, 94: 389–395
- Awokuse, T.O. (2008), "Trade Openness and Economic Growth: Is Growth Export-Led or Import-Led?", *Applied Economics*, 40: 161–173
- Aytaç, A. ve Akduğan, U. (2012), "Dış Ticaret Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Bir Nedensellik Analizi: 2001-2011 Türkiye Örneği", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2): 55-70

- Bajo-Rubio, O. ve Diaz-Roldán, C. (2012), "Do Exports Cause Growth? Some Evidence for the New EU Members", *Post-Communist Economies*, 24(1): 125-131
- Bilgin, C. ve Şahbaz, A. (2009), "Türkiye’de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1): 177-198
- Cetin, R. ve Inguva, S. (2011), "The Impact of Non-Oil Foreign Trade on Economic Growth in UAE", *The Business Review, Cambridge*, 19(1): 256-264
- Chang, T., Simo-Kengne, B.D. ve Gupta, R. (2014), "The Causal Relationship Between Imports and Economic Growth in the Nine Provinces of South Africa: Evidence from Panel Granger Causality Tests", *Journal of Economic Cooperation and Development*, 35(2), 71-90
- Çeştepe, H., Yıldırım, E. ve Bayar, M. (2013), "Doğrudan Yabancı Yatırım, Ekonomik Büyüme Ve Dış Ticaret: Toda-Yamamoto Yaklaşımıyla Türkiye’den Nedensellik Kanıtları", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 27: 1-37
- Dar, A.B., Bhanja, N., Samantaraya, A. ve Tiwari, A.K. (2013), "Export Led Growth Or Growth Led Export Hypothesis in India: Evidence Based On Time-Frequency Approach", *Asian Economic and Financial Review*, 3(7): 869-880
- Dawson, P.J. ve Sanjuán-López, A.I. (2013), "The Export-Income Relationship in Developing Countries: Evidence From Panel Cointegration", *The Journal of Developing Areas*, 47(1): 47-62
- Değer, M.K. (2006), "Turizme ve İhracata Dayalı Büyüme: 1980-2005 Türkiye Deneyimi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2): 67-86
- De Matteis, A. (2004), "International Trade and Economic Growth in a Global Environment", *Journal of International Development*, 16: 575-588
- Dikmen, N. (2012), *Ekonometri Temel Kavramlar ve Uygulamalar*, 2. Baskı, Bursa: Dora Basım Yayın Dağıtım
- Enu, P., Havi, E.D.K. ve Hagan, E. (2013), "The Impact of Foreign Trade on Economic Growth in Ghana (1980-2012)", *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 2(5): 174-191
- Ersungur, Ş. M. ve Doru, Ö. (2014), "Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Kalkınma İlişkisinin Ekonometrik Analizi: 1980-2010", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3): 225-240
- Esfahani, H.S. (1991), 'Exports, Imports, and Economic Growth in Semi-Industrialized Countries', *Journal of Development Economics*, 35(1): 93-116

- Ferreira, G., Harrison, R.W. ve Garcia-Fuentes, P.A. (2012), "On the Causal Links Between Exports And Economic Growth in Costa Rica", *Journal of International Agricultural Trade and Development*, 8(2): 213-240
- Frankel, J.A. ve Romer, D. (1999), "Does Trade Cause Growth?", *The American Economic Review*; 89(3): 379-399
- Furuoka, F. (2007), "Econometric Analysis of the Export-led Growth Hypothesis: Evidence for BIMP-EAGA Countries", *Philippine Journal of Development*; 34(2): 25-42
- Genç, M.C., Değer, M.K. ve Berber, M. (2010), "Beşeri Sermaye, İhracat Ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Analizi", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, V(1): 29-40
- Grossman, G.M. ve Helpman, E. (1993), *Innovation and Growth in the Global Economy*. Cambridge: MIT Press.
- Guan, J.L. ve Hong, Y. (2012), "An Empirical Analysis on U.S. Foreign Trade and Economic Growth", *AASRI Procedia 2, 2012 AASRI Conference on Power and Energy Systems*: 39-43
- Gujarati, D.N. (2004), *Basic Econometrics*, New York: McGraw-Hill.
- Guru-Gharana, K.K. (2012), "Econometric Investigation of Relationships Among Export, FDI and Growth in India: An Application of Toda-Yamamoto-Dolado-Lutkepohl Granger Causality Test", *The Journal of Developing Areas*, 46(2): 231-247
- Guru-Gharana, K.K. ve Adhikari, D.R. (2011), "Econometric Investigation of Relationships Among Export, FDI and Growth in China: An Application of Toda-Yamamoto-Dolado-Lutkepohl Granger Causality Test", *Journal of International Business Research*, 10(2): 31-50
- Gül, E. ve Kamacı, A. (2012), "Dış Ticaretin Büyüme Üzerine Etkileri: Bir Panel Veri Analizi", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(3): 81-91
- Helpman, E. ve Krugman, P. (1985), *Market Structure and Foreign Trade*. Cambridge: MIT Press
- Hussain, M.A. ve Saaed, A.A. (2014), "Relationship between Exports, Imports, and Economic Growth in Saudi Arabia 1990-2011. Evidence from Co-Integration and Granger Causality Analysis", *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences (JETEMS)*, 5(3) 364-370
- Hye, Q.M.A., Wizarat, S. ve Lau, W.Y. (2013), "Trade-led Growth Hypothesis: An Empirical Analysis of South Asian Countries", *Economic Modelling*, 35: 654-660

- Iqbal, M.S., Shaikh, F.M. ve Shar, A.H. (2010), "Causality Relationship between Foreign Direct Investment, Trade and Economic Growth in Pakistan", *Asian Social Science*, 6(9): 82-89
- Iyer, K.G., Rambaldi, A.N. ve Tanbg, K.K. (2009), "How Trade and Foreign Investment Affect the Growth of a Small But Not So Open Economy: Australia?", *Applied Economics*, 41: 1525–1532
- Jenkins, H.P. ve Katircioglu, S.T. (2010), "The Bounds Test Approach for Cointegration And Causality Between Financial Development, International Trade and Economic Growth: The Case of Cyprus", *Applied Economics*, 42(13): 1699-1707
- Kaderli, Y. ve Küçükkaya, H. (2012), "2008 Dünya Finansal Krizi Sonrası Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Gelişmelerin Bazı Ülkelerle Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12: 85-96
- Kadılar, C. (2005), *SPSS Uygulamalı Zaman Serileri Analizine Giriş*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Kaldor, N. (1957), "A Model of Economic Growth", *The Economic Journal*, 67(268): 591-624
- Koççat, H. (2008), "Exchange Rates, Exports and Economic Growth in Turkey: Evidence from Johansen Cointegration Tests", *International Journal of Economic Perspectives*, 2(1): 5-11
- Kónya, L. (2006), "Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach", *Economic Modelling*, 23: 978-992
- Korkmaz, S. (2014) "Türkiye Ekonomisinde İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi", *Business and Economics Research Journal*, 5(4): 119-128
- Kurt, S. ve Terzi, H. (2007), "İmalat Sanayi Dış Ticareti Verimlilik ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1): 25-46
- Kurt, S. ve Berber, M. (2008), "Türkiye'de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(2): 57-80
- Krueger, A. (1990), "Asian Trade and Growth Lessons", *AEA Papers Proceedings: Lessons For Development From the Experience in Asia*, 80(2): 108-112
- Lancaster, K. (1980), "Intra-Industry Trade under Perfect Monopolistic Competition", *Journal of International Economics*, 10: 151-175

- Li, Y., Chen, Z. ve San, C. (2010), "Research on the Relationship between Foreign Trade and the GDP Growth of East China-Empirical Analysis Based on Causality", *Modern Economy*, 1: 118-124
- Love, J. ve Chandra, R. (2005), "Testing Export-led Growth in South Asia", *Journal of Economic Studies*, 32(2): 132-145
- Mahadevan, R. (2009), "The Sustainability Of Export-led Growth: The Singaporean Experience", *The Journal of Developing Areas*, 43(1): 233-247
- Mangır, F. (2012), "Export and Economic Growth in Turkey: Cointegration and Causality Analysis", *Economics, Management, and Financial Markets*, 7(1): 67-80
- Narayan, P.K., Narayan, S., Prasad, B.C. ve Prasad, A. (2007), "Export-led Growth Hypothesis: Evidence from Papua New Guinea and Fiji", *Journal of Economic Studies*, 34(4): 341-351
- Ndoricimpa, A. (2014), "Heterogeneous Panel Causality Between Exports and Growth in COMESA Countries", *The Journal of Developing Areas*, 48(4): 349-361
- Omotor, D.G. (2008), "The Role of Exports in the Economic Growth of Nigeria, the Bounds Test Analysis", *International Journal of Economic Perspectives*; 2(4) 222-235
- Önder, K. ve Hatırlı, S.A. (2014), "Türkiye’de İmalat Sanayi İhracatı ve Büyüme İlişkisinin İktisadi Analizi", *Journal of Yasar University*, 9(34): 5851-5869
- Özcan, B. ve Özçelebi, O. (2013), "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli mi?", *Yönetim ve Ekonomi*, Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F., 20(1): 1-14
- Özer, M. ve Erdoğan, L. (2006), "Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi", *Ekonomik Yaklaşım*, 17(60-61): 93-110
- Öztürk, İ. ve Acaravcı, A. (2010), "Testing The Export-led Growth Hypothesis: Empirical Evidence from Turkey", *The Journal of Developing Areas*, 44(1): 245-254
- Paul, B.P. (2011), *Revisiting Export-led Growth for Bangladesh A Synthesis of Cointegration and Innovation Accounting*, *International Journal of Economics and Finance*, 3(6), 3-15
- Perraton, J. (2011), "Explaining Growth? The Case of the Trade-Growth Relationship", *Journal of Economic Methodology*, 18(3): 283–296
- Ramos, F.F.R. (2001) "Exports, Imports, and Economic Growth in Portugal: Evidence from Causality and Cointegration Analysis" *Economic Modelling*, 18: 613-623
- Rangasamy, L. (2009), "Exports and Economic Growth: The Case of South Africa", *Journal of International Development*, 21: 603–617

- Saad, W. (2012), "Causality between Economic Growth, Export, and External Debt Servicing: The Case of Lebanon", *International Journal of Economics and Finance*, 4(11): 134-143
- Sahni, P. ve Atri, V.N. (2012), "Export -Led Growth in India: An Empirical Investigation", *International Journal of Marketing and Technology (IJMT)*, 2(7): 283-298
- Saraç, T.B. (2013), "İhracat ve İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", *Ege Akademik Bakış*, 13(2): 181-194
- Seyidoğlu, H. (2013), *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, Gel. 19.Baskı, İstanbul: Güzem Can
- Singh, J.P. ve Kónya, L. (2006), "Cointegration and Causality Between Indian Exports, Imports and GDP", *Asia Pacific Journal of Economics&Business*, 10(2): 20-35
- Şahin, H. (2014), *Türkiye Ekonomisi, Gözden geçirilmiş ve genişletilmiş 14. Baskı*, Bursa: Ezgi Kitabevi
- Şimşek, M. ve Kadılar, C. (2010), "Türkiye’de Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Nedensellik Analizi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1): 115-140
- Takım, A. (2010), "Türkiye’de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2): 1-16
- Tang, T.C. (2006), "Export Led Growth in Hong Kong Empirical Evidence from the Components of Exports", *International Journal of Business and Society*, 7(1) 30-52
- Tang, C.F., Lai, Y.W. ve Ozturk, I. (2015), "How Stable is the Export-led Growth Hypothesis? Evidence from Asia's Four Little Dragons", *Economic Modelling*, 44: 229–235
- Taştan, H. (2010), "Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1): 87-98
- TCMB (2014), "Elektronik Veri Dağıtım Sistemi", <http://evds.tcmb.gov.tr> (erişim: 30/11/2014)
- Tuncer, İ. (2002), "Türkiye’de İhracat, İthalat ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980-2000)", *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi*, 9(9): 89-107

TÜİK (2014), "Türkiye İstatistik Kurumu Ulusal Hesaplar Veritabanı", <http://www.tuik.gov.tr> (erişim: 30/11/2014)

Uçan, O. ve Koçak, E. (2014), "Türkiye’de Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki", Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 7(2): 51-60

Usman, M., Ali, M., Kamran, H.W. ve Khalid, H. (2012), "Impact of Exports on Economic Growth-A Case of Luxemburg", Information Management and Business Review, 4(1): 1-7

Vernon, R. (1966), "International Investment and International Trade in the Product Cycle", Quarterly Journal of Economics, 80: 190-207

Yapraklı, S. (2007), "İhracat ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz", ODTÜ Gelişme Dergisi, 34: 97-112

Zeren, F. ve Savrul, B.K.(2013), "Revisited Export-led Growth Hypothesis for Selected European Countries: A Panel Hidden Cointegration Approach", Ekonometri ve İstatistik, 18: 134-151

Should Be Frightened of Change in Freight Rates? A Casualty Analysis Between International Maritime Transportation Costs and Industrial Stock Market Returns

Halil ŞİMDİ

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi
İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü
hsimdi@sakarya.edu.tr

Hakan TUNAHAN

Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi
İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü
htunahan@sakarya.edu.tr

Taşıma Ücretlerindeki Değişimden Korkulmalı mı? Uluslararası Deniz Taşımacılığı Maliyetleri ve Borsa Getirileri Arasında Bir Nedensellik Analizi

Özet

Bu çalışmada, borsa endeksleri ile uluslararası taşıma maliyetleri arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Bu nedenle çalışmada, Dow Jones Birleşik Ortalama endeksi (DJA) ve Borsa İstanbul Sınai endeksinin (BIST-Ind.) Baltık Kuru Yük endeksi (BDI) ile 2007 küresel finansal kriz döneminde nedensellik ilişkilerini Toda-Yamamoto (1995) testi yardımıyla olup olmadığını ortaya koymaya çalışılmaktadır. Çalışmanın verileri endekslerin haftalık getirileri üzerinden hesaplanmıştır. Çalışmanın sonucunda BIST'ten BDI'ya ve BIST Sınai endeksinden BDI'ya doğru tek yönlü bir nedensellik bulunurken DJA ve BDI arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Çalışmanın bulguları dahilinde küresel finansal kriz döneminde uluslararası deniz taşımacılığı maliyetleri dikkate alındığında BIST-Sınai endeksinin DJA'dan ayrıştığı görülmüştür. Böylelikle, uluslararası taşımacılık maliyetlerinin bu nedenle daha küresel sınai endeksler üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küresel Finansal Kriz, Baltık Kuru Yük Endeksi, Borsa İstanbul, Dow Jones Birleşik Ortalama Endeksi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi.

Should be Frightened of Change in Freight Rates? A Casualty Analysis Between International Maritime Transportation Costs and Industrial Stock Market Returns

Abstract

This paper examines on the linkage among stock indexes and transportation costs in global financial crisis. Therefore, we aim to find out whether Dow Jones Composite Average (DJA) and Istanbul Stock Exchange Industrial (BIST-Ind.) have causality relation with Baltic Dry Index (BDI) in 2007-2009 global financial crisis by performing Toda-Yamamoto (1995) causality test with weekly returns of indexes. Tests confirm unidirectional causality from BIST-Ind. to BDI and bidirectional causality between DJA and BDI. Test results show that BIST-Ind. decoupled from DJA in the 2008 global financial crisis when international maritime transportation cost are taken into account. Thus, the impact of international freight rates is influential over more globalized industrial stock markets.

Keywords: Global Financial Crisis, Baltic Dry Index, Istanbul Stock Exchange, Dow Jones Composite Average, Toda-Yamamoto Causality Test.

1.Introduction

It is very difficult to find a definition of globalization accepted globally; but it is obvious that international trade consists of largest part of the debates on the matter since it has been one of the major engine for growth and indicator for strength of global economy. Although the globalization term is not new, after the World War II (especially after mid-1980s) it has been accelerated thanks to technological developments, communication revolution, cheap transportation and liberalization of international trade. Multi-dimensional integration of international trade has been expanded its scope by globalization. World trade in goods and services has increased from 301 billion \$ at 1969 to 4234 billion \$ at 2012 based on the values of 2005 (OECD, 2013).

Maritime transport has vital importance for international trade and spread of globalization. Global seaborne trade has expanded averagely by 3.1% per annum since 1970 and approximately 80% by volume and 70% by value of global trade are carried through sea in 2011 (UNCTAD, 2012:44). According to United Nations Conference on Trade and Development, dry cargo (main bulks and other dry cargoes) loaded volume has been increasing linearly as of 1970 except 2009. Share of dry Cargo loaded was 69% at 2012 among total goods loaded (UNCTAD, 2013:7).

However, financial and economic fluctuations affect the world and international trade frequently. Financial system has been seen as the brain of economy and it coordinates capital for investments (Mishkin, 2005:3). 2007 -2009 global financial crisis has admitted as the most severe financial global crisis after the Great Depression and challenge to global trade (Claessens et. al. 2010:269). The difficulties of advanced economies have led to economic contraction globally. Subprime credit crisis was the first financial crisis of 21th century on a global scale. This global crisis has appeared in United States of America and swept all over the world (Kutlu and Demirci, 2011:122). The crisis has changed dynamics of world economy and as a result of this the volume of international trade decreased dramatically.

In this paper, international maritime transportation cost that is an important expenditure over international trade globally is taken as an indicator for global economic condition. Particularly in the global financial crisis years world trade slowed down and naturally transportation had been affected from this contraction. However, the economy of Turkey was debated in that years regarding the impact of global financial crisis over Turkish economy. When we look to literature there is no such a specific study to find out reaction of Turkish economy to financial crisis. Therefore, we take Turkish industrial index and a global one by using international maritime transportation cost to compare.

2. Measuring Maritime Freight Rates: Baltic Dry Index

BDI was created from Baltic Exchange which was established in 1744 at negotiations between merchants and ships' captains for price of cargo shipping services. In 1985 name of Baltic Exchange was altered to The Baltic Dry Index. BDI is seen a reliable and independent source for cost of shipping and volume of international trade operations (Oomen, 2012:3-4).

BDI is calculated as a weighted average of the Baltic Exchange's indexes for the shipping costs of the four largest dry-vessel classes – Capesize, Panamax, Supramax and Handysize- (Bakshi et. al., 2011:4).

Bulk shipping is associated with the business intensity and quotation of raw materials. Oil is not single input for production of the world (iron, ore, wood, coal, phosphate rock, bauxite, alumina, copper and so on). Thus, international trade of these materials can be seen an indicator of world economic activity. Economic expansion or downturn in the global business environment instantly affects freight rates. (Alizadeh and Muradoglu, 2011:6). Therefore, BDI is accepted as a leading indicator for international economy (Chang and Lin, 2009:3311). Economic slowdown causes to decrease production and demand for raw materials and BDI has a sensitive structure to changes the demand for raw materials and price of oil.

BDI asks brokers around the world for the cost of cargo at various sizes to carry raw materials across ocean routes (Segupta and Tam, 2009:1). Shipping freight rates provides some advantages for industrial production and future movements of stock market. In process of economic growth and stability, the production capacity is expected to be increase. BDI has been one of the most popular indicators on the shipping and a tool for predicting the volume of worldwide trade and production operations (Lin and Sim, 2012:4).

In the global financial crisis years BDI fluctuations were very high. Index is sensitive to international economic conditions. On 20 May 2008 BDI, reflecting the cost of utilizing dry bulk carriers which are specially designed vessels for transporting primary goods-internationally, reached to all time high. On the other hand, the impact of financial crisis demonstrated unfavorable side concretely. After a few months BDI started to fall its lowest point since 1986 on 5 December 2008 by dropping to 663. Furthermore, other stock markets also dropped all time low (Oomen, 2012:3).

3. Literature Overview

Studies about the BDI generally aim to find out that it is a leading, lagging or coincident indicator for economic variables of the countries. Nonetheless, literature review on BDI topic remained limited. However, studies that are ranged below regarding BDI have been gained momentum especially in recent years.

Chang and Lin (2009) determined causality links among BDI, stock indices of BRIC countries and United States for the period of 2003 - 2008 with daily data. Findings of them revealed no co-integration among BDI and stock markets of US and BRIC countries. On the other hand, study showed that fluctuations of China stock market have Granger causality for BDI.

Thorsen (2010) studied relationships between dry bulk shipping freight rates and business cycles for short and long terms. To measure the freight rates, Thorsen gets data of Baltic Freight Index (BFI) which was predecessor of BDI entire period 1985-2009. Thorsen noted that several business cycle indicators including GDP have cointegration with freight rates. Study of Thorsen revealed the existence of relationship between business cycle and dry bulk shipping freight rates.

Bakshi et. al (2011) focused on the BDI as a predictor of global stock returns and global economy. They used returns of 4 regional stock market indexes from Morgan Stanley Capital International (MSCI) indexes. BDI growth rate are positive and statistically crucial for some markets and commodity returns. Bakshi and others searched out predictive ability of BDI for real and financial sectors. Additionally, other finding of study is that positive relation of BDI with growth rate of industrial production which is a significant indicator for developed and emerging market economies.

In the same way, Alizadeh and Muradoglu (2011) showed that the shipping freight rates predict stock markets in twenty six out of twenty nine countries throughout the world. Empirical results of this study focus on the explanatory power of freight rate changes on different sectors. That is, shipping freight rates can predict not only market indexes but also stock market prices at various industries.

Study of Gusanu et. al. (2012) based on lead-lag relationship between freight rates and stock returns in dry bulk shipping industry in US, Europe and Asia for the period of January 2007-September 2011. Study found that stock index leads the freight rates which are determined by BDI.

Unpublished study of Oomen (2012) focused on the power of BDI to predict stock market returns for the period of May 1985 - December 2011 with 320 observations. Author also collected data of the Arab Light Crude Oil, Morgan Stanley Capital International (MSCI) regional indices and 10 different industry sectors. One of the basic findings of the thesis is statistically and economically significant predictability of BDI over stock market returns.

Erdogan et. al. (2013) analyzed the co-movement dynamics between stock and maritime markets by using Dow Jones Industrial Average (DJA) and BDI. Therefore, BDI has been chosen for measurement of maritime markets. Data involves November 1999 - January 2012 weekly and monthly closing prices. They used M-GARCH model and divided the study into three periods: modeling the first and second moments and specification of correlation. Study has found mutual feedback between DJA and BDI. In addition to this, according to paper, the relation during the financial uproar becomes stronger.

Lin and Sim (2012) revealed the relation between trade and income development for Least Developed Countries (LDC). They used BDI to detect cost of bulk carriers for the period of 1995 - 2010. BDI helps to make an interpretation on the income of LDCs since the export of LDCs is constructed on primary goods and many of them are transported by sea. Analysis of Lin and Sim shows that decline of BDI has positive impact on the income of LDCs thanks to trade.

Baumaster et. al. (2013) studied on the forecasting of oil prices. BDI is seen as an indicator for business world for future industrial production and one of the predictors of oil price. They found out new evidence about the monthly real price of oil that is predictable at horizons beyond one year.

Papailias and Thomakos (2013) reported statistics which inform about the coincidence and probable synchronization of annual change of BDI and annual change in some commodities. According to result of the study copper, cotton and tin have highest coincidence with BDI.

This paper aims to find out link between returns of Baltic Dry Index (BDI) with Istanbul Stock Exchange (BIST), Istanbul Stock Exchange Industrial (BIST-Ind.) and Dow Jones Composite Index (DJA) during 2007-2009 Global Financial Crisis which affected the global economy deeply. The relation between DJA and BDI will be helpful to compare BIST and BIST-Ind. with global markets during crisis years.

4. Data and Methodology

The data covers the period of September 2007 – December 2009 when the global financial crisis hit the world intensively. Data of BIST-Ind. includes 119 common observations while BDI and DJA consist of 112 common observations based on weekly returns at the specified dates.

The reason why DJA chosen is it has 65 components which are from Dow Jones Industrial, Dow Jones Transportation Average and the Dow Jones Utility Average. Companies of DJA are various which range from electricity to restaurants.

Additionally, BIST-Ind. covers 162 companies which operate various sectors such as textile, cement, mining and food.

Weekly BDI data series are obtained from Data CNBC and official web site of BIST provides necessary data series for BIST-Ind.. DJIA data is provided by yahoo finance. All prices are adjusted for dividends and splits.

Firstly, natural logarithms of the series are tested to detect stationary levels of data. After that relationships between BDI-DJIA and BDI-BIST Ind. will be revealed by using Toda and Yamamoto test of Granger causality.

4.1. Unit Root Test

For time series studies, stationary is significant to estimate accurate forecasting. Application of least squares regressions on non-stationary variables can clear away spurious regression misleading estimation of relationship between variables (Mahadeva and Robinson, 2004:3). Absence of the unit root which means data is stationary induces the fluctuations around a constant long-run mean and finite variance. Meanwhile, non-stationary series do not reject the random walk hypothesis and shocks from past that have impact on current values (Granger and Swanson, 1997:39).

If the data is non-stationary at level, the data will include a unit root at its differences. Generally, macroeconomic series are not stationary at their levels. Augmented Dickey Fuller (ADF) is accepted a valid test to detect the stationary of the series (Glynn et. al. 2007:66). ADF test eliminates the autocorrelation at error term by using lagged values of time series and it differs from Dickey-Fuller (DF) unit root test (Yilmaz, 2005:69). Appropriate lag criteria of the series is detected by Schwarz Info Criteria (SIC).

The formula of constant and trend of DF is:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \alpha Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

If error term ε_t contains autocorrelation the formula changes into:

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 t + \alpha Y_{t-1} + \delta_i \sum_{i=1}^k \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

The equation aiming to show the whether $\alpha = 0$. If $H_0: \alpha=0$ is rejected, alternative hypothesis will be accepted $H_1: \alpha < 0$ that means time series of Y is accepted stationary at level (Dickey and Fuller, 1981). Test results of the variables are below:

Table 1: ADF Unit Root Test

Intercept Critical Values	Intercept and Trend Critical Values
---------------------------	-------------------------------------

	1%*	5%*	1%*	5%*
	-3,49	-2,88	-4,04	-3,45
Variables	Intercept	Probability	Intercept and Trend	Probability
LNBDI	-1.808	0.3747	-1.983	0.6041
LNDJCI	-1.334	0.6115	-1.091	0.9252
LNBISt-Ind.	-0.777	0.8216	-0.225	0.9918
ΔLNBDI	-4.243	0.0009	-4.246	0.0053
ΔLNDJCI	-10.283	0.0000	-10.313	0.0000
ΔLNBISt-Ind.	-5.967	0.0000	-11.000	0.0000

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

ADF test results bring out that data are stationary at their first differences I(1). Also, all probabilities of the data are less than 1% according to MacKinnon one-sided p-values for both included intercept and intercept and trend. In essence, the analysis of the variables is seen as a problematic issue due to data period that covers crisis years. Therefore, standard unit root tests possibly lead to misleading results due to number of datasets structural breaks. Rapid fluctuations of the series for a short period change the stationary levels of the variables. Thus, the study employs the Kapetanios (2005) m-breaks unit root test which allows at most five unknown structural breaks of the series endogenously. Kapetanios (2005) unit root test was developed from Zivot and Andrews (1992) and Lumsdaine and Papell (1997) unit root tests. The following model (1) is the main result of Kapetanios (2005) m-breaks unit root test:

$$y_t = \mu_0 + \mu_1 t + \alpha y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \gamma \Delta y_{t-i} + \sum_{i=1}^m \phi_i DU_{i,t} + \sum_{i=1}^m \psi_i DT_{i,t} + \varepsilon_t \quad (3)$$

The dummy variables $DU_{i,t} = 1 (t > T_{b,i})$ and $DT_{i,t} = 1 (t > T_{b,i}) - (t - T_{b,i})$ indicate structural break in the mean and trend. Also, $T_{b,i}$ denotes the time of i th structural break and or 0 according to if argument of the function is true, indicator function takes 1 however otherwise it takes 0. The null hypothesis is $H_0 = \rho = 1, \mu_1 = \phi_1 = \phi_2 = \dots = \phi_{\text{max}} = \psi_1 = \psi_2 = \dots = \psi_{\text{max}} = 0$. The minimum t-statistic for all ρ up to m breaks minimize sum of squared residuals in the (1) equation estimation up to i structural breaks (Kapetanios, 2005:124-7). Kapetanios m-break unit root test results are given at table 2:

Table 2. Kapetanios Unit Root Test Results

Level	BDI	BIST-Ind.	DJA
-------	-----	-----------	-----

t- stat	4.239	5.392*	5.392*
Break Dates	-	12.09.2008	03.10.2008
1st Differences of Variables			
t- stat	7.502**	-	-
Break Dates	31.10.2008	-	-

** and * are statistically significant at 1% and 5%.

Datasets of BIST-Ind. and DJA are stationary at levels. However, BDI is stationary at its first differences. Also, all variables have one break date that generally occurs in the global financial crisis of 2008. The break dates coincide with the peak points of the global financial crisis. Helleiner (2011) states that three developments in September 2008 led to totally collapse of market confidence. The first one is the rescue of mortgage lenders Fannie Mae and Freddie Mac by USA government. Next is the bankruptcy of Lehman Brothers investment bank by the middle of the month. After a short period, the world's largest insurance company, American International Group (AIG) was rescued by USA government as Fannie Mae and Freddie Mac (Helleiner, 2011:69). In addition to this September 2008 is the transition point from Phase I to Phase II in the timeline of global financial crisis (Filardo et. al., 2010:22).

4.2. Toda Yamamoto Granger Causality

Causality can be explained by various tests that need to test unit root and cointegration for applicable (Afzal et. al. 2012:32). Toda and Yamamoto (TY) (1995) prepared a new model to estimate Granger causality test with augmented Vector Autoregressive (VAR). TY model contains the prediction of augmented VAR model by adding maximal order of integration (d_{max}) to optimal lag length (k) in the VAR system (Ghazali et. al., 2008:84). Asymptotic distribution of Wald-statistic is guaranteed by augmented VAR (Zapata and Rambaldi, 1997:285). Therefore, TY is used in this paper to test for causality between BDI and other indexes. TY ignores possible non-stationary and cointegration between series for causality. Adding one extra lag to each equation and Wald test results to find whether jointly zero of coefficients of the lagged other variables (Mavrotas and Kelly, 2001:102). Wald test estimates a VAR ($k+d_{max}$) for linear restrictions on the parameters of VAR(k) model and this test has an asymptotic χ^2 distribution which has k degrees of freedom (Sinha and Sinha, 2007:5, Ghazali et. al., 2008:84). The causal relationship between BDI and other indexes would be as below:

$$Y = \alpha + \sum_{i=1}^{k+d} \beta_i Y_{t-i} + \sum_{j=1}^{h+d} \delta_j X_{t-j} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Where t is time period, k and h are optimal lag length, d is the maximal order of integration and ε is error term of the series. Optimal lag lengths of series are detected by Information Criteria. However, autoregressive model stability and no autocorrelation are required by VAR model to find optimal lag length¹. VAR Order $[(k+d)$ and $(h+d)]$ of all listed at Table 3:

Table 3: Optimal Lag Lengths and VAR Order of Series

Series	Optimal Lag Length	d_{max}	VAR Order
BDI & BIST-Ind.	AIC: 3 SC: 2 HQ: 2	1	3
BDI & DJA	AIC: 3 SC: 2 HQ: 3	1	4

*AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information Criterion

Toda-Yamamoto Granger causality test results are indicated at Table 4. Non-stationary variables causal relationship is provided in the levels of all variables.

Table 4: Toda-Yamamoto Granger Causality Test Results

Null Hypothesis	Chi-Sqr	Prob.	Causality
1. BDI does not Granger cause BIST-Ind	3.695	0.2962	Unidirectional Causality BIST-Ind. \longrightarrow BDI
2. BIST-Ind does not Granger cause BDI	7.088	0.0691	
3. BDI does not Granger cause DJA	8.985	0.0295	Bidirectional Causality DJA \longleftrightarrow BDI
4. DJA does not Granger cause BDI	10.173	0.0171	

** and * are statistically significant at 5% and 10%.

Results show that there is a bilateral Granger causality between DJA and BDI. Meanwhile, unilateral causality from BIST and BIST-Ind. to BDI is another outcome of the test.

5. Conclusion

International trade felt the financial crisis pressure globally. Stocks, international trade volume and growth rate of countries were under the negative impact of this financial crisis. This paper examines on the linkage among stock indexes and transportation costs in global financial crisis period. Study covers 2007:09 – 2009:12 weekly closing prices of BDI, BIST-Ind. and DJA. We found out that bilateral Granger causality between DJA and BDI signifies a strong interaction linkage. It brings out

¹ Related tables are given in the Appendix 1 and Appendix 2.

the integration of indexes of the advanced economies. Besides, fluctuations of international maritime freight rates are indicator regarding global economic condition because maritime freight is one of the most important aspects for international trade.

On the other part, the unilateral Granger causality from BIST-Ind. to BDI can denote the existence of interaction however it is lower than DJA and BDI. It depends to small scale of Bist-Ind. and Turkey all around the world. Therefore, global financial crisis impact remained low than other giant economies. In addition to this, strong public finance of Turkey support to resist economic crisis in that years. Nonetheless, it does not mean that Turkey did not affect from global financial crisis. Stagnation in advanced economies decreased the international trade capacity of Turkey.

To sum up, BIST-Ind. decouple from DJA in terms of Granger causality relation with BDI. That is, it is possible to mention that Turkey has experienced relatively less negative effects of the 2007 global financial crisis in terms of BIST-Ind. stock values than DJA and BDI.

References

- Afzal, M., M. E. Malik, I. Begum, K. Sarvar and H. Fatima (2012), "Relationship among Education, Poverty and Economic Growth in Pakistan: An Econometric Analysis", *Journal of Elementary Education*, 22(1), 23-45.
- Alizadeh, A. and Y. Muradoglu (2011), "Stock Market Returns and Shipping Freight Market Information: Yet Another Puzzle!", Available at SSRN 1905590.
- Bakshi, G., G. Panayotov and G. Skoulakis (2011), "The Baltic Dry Index as a Predictor of Global Stock Returns, Commodity Returns, and Global Economic Activity", AFA 2012 Chicago Meetings Paper.
- Baumeister, C., P. Guérin and L. Kilian (2013), "Do High-Frequency Financial Data Help Forecast Oil Prices? The MIDAS Touch at Work", CFS Working Paper. 22.
- Chang, C. and C. Lin (2009), "Causality Analysis between Baltic Dry Index and Stock Markets in BRICs", National Cheng Kung University Department of Transportation & Communication Management Science Paper Series, No:1201.
- Claessens, S., G. Dell'Ariccia, D. Igan and L. Laeven (2010), "Cross-country experiences and policy implications from the global financial crisis", *Economic Policy*, 25(62), 267-293.
- Dickey, D. A. and W. A. Fuller (1981), "Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root", *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Erdoğan, O., K. Tata, B. C. Karahasan and M. H. Şengöz (2013), "Dynamics of the co-movement between stock and maritime markets", *International Review of Economics and Finance*, 25, 282-290.
- Filardo, A., G. Jason, M. Loretan, G. Ma, A. Munro, I. Shim, P. Wooldridg, J. Yetman and H. Zhu (2010), "The International Financial Crisis: Timeline, Impact and Policy Responses in Asia and the Pacific", *BIS Papers*. 52, 21-82.
- Ghazali, M. F., H. Amin, M. Z. Muhammad and S. H. Samsu (2009), "Linkage between Money and Prices: A Causality Analysis for Malaysia", *International Business Research*, 1(4), 82-87.
- Glynn, J., N. Perera and R. Verma (2007), "Unit root tests and structural breaks: a survey with applications", *Faculty of Commerce-Papers*, 455.
- Granger, C. W. and N. R. Swanson (1997), "An Introduction to Stochastic Unit-Root Processes", *Journal of Econometrics*, 80(1), 35-62.

- Gusanu, A., A. Merika and A. Triantafyllou (2012), "Is There a Lead-Lag Relationship Between Freight Rates and Stock Returns in the Dry-Bulk Shipping Industry?", Nineteenth Annual Conference Multinational Finance Society, 24-27 June, Krakow.
- Helleiner, E. (2011), "Understanding the 2007–2008 Global Financial Crisis: Lessons for Scholars of International Political Economy", *Annual Review of Political Science*. 14, 67-87.
- Kapetanios, G. (2005), "Unit Root Testing Against the Alternative Hypothesis of up to m Structural Breaks", *Journal of Time Series Analysis*. 26 (1), 123-133.
- Kutlu, H. ve S. Demirci (2011), "Küresel Finansal Krizi (2007-?) Ortaya Çıkaran Nedenler, Krizin Etkileri, Krizden Kısmi Çıkış ve Mevcut Durum", *Journal of Accounting and Finance*, 52, 121-136.
- Lin, F. and N. Sim (2012), "Trade, Income and The Baltic Dry Index", *European Economic Review*, 59, 1-18.
- Lumsdaine, R. L. and D. H. Papell (1997), "Multiple Trend Breaks and the Unit Root Hypothesis", *Review of Economics and Statistics*. 79, 212-17.
- Mahadava, L. and P. Robinson (2004), "Unit Root Testing to Help Model Building", London, Center for Central Banking Studies.
- Mavrotas, G. and R. Kelly (2001), "Old Wine in New Bottles: Testing Causality Between Savings and Growth", *The Manchester School*, 69(1), 97-105.
- Mishkin, F. (2005), "Is Financial Globalization Beneficial?", NBER Working Paper Series, 11891.
- OECD (2013) <http://stats.oecd.org/index.aspx?queryid=167#>, (16.11.2013).
- Oomen, J.G.M. (2012), "The Baltic Dry Index: A predictor of stock market returns?", Unpublished Master Thesis, Tilburg, Tilburg University Department of Finance.
- Papailias, F. and D. Thomakos (2013), "The Baltic Dry Index: Cyclicalities, Forecasting and Hedging Strategies", *The Rimini Center For Economic Analysis Working Papers*, 65-13.
- Segupta, R. and Y. M. Tam (2009), "Recent Movements in the Baltic Dry Index", *Economic Synopses*, 12, 1-2.
- Sinha, D. and T. Sinha (2007), "Toda and Yamamoto Causality Tests Between Per Capita Saving and Per Capita GDP for India", MPRA, 2564.
- Thorsen, I.S. (2010), "Dry Bulk Shipping and Business Cycles", Unpublished Master Thesis, Bergen, Financial Economics Department of Norwegian School of Economics.

Toda, H.Y. and T. Yamamoto (1995), "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes", *Journal of Econometrics*, 66(1), 225-250.

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2012), "Review of Maritime Transport", New York and Geneva: UN.

United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2013), "Review of Maritime Transport", New York and Geneva: UN.

Yilmaz, Ö.G. (2005), "Türkiye Ekonomisinde Büyüme ile İşsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkisi", *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 2, 63-76.

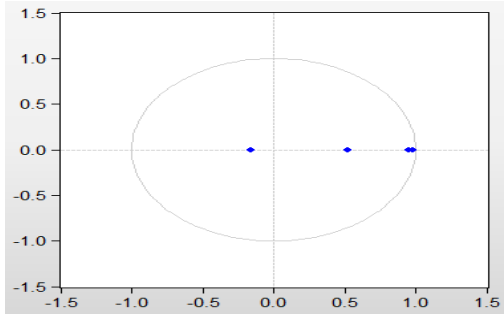
Zapata, H.O. and A.N. Rambaldi (1997), "Monte Carlo Evidence on Cointegration and causation", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 59(2), 285-298.

Zivot, A. and D. W. K. Andrews (1992), "Further Evidence on the Great Crash the Oil Price Shock and the Unit Root Hypothesis", *Journal of Business and Economic Statistics*. 10, 251-70.

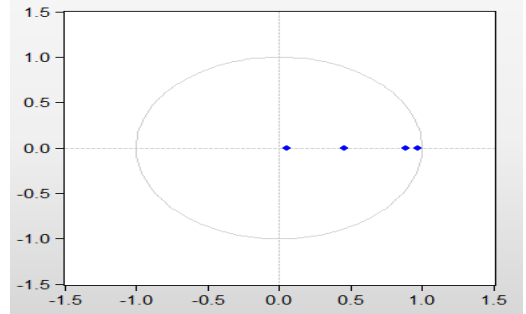
Appendix 1: Summary of LM Test Statistics Tarih:

Series	Lags	LM-Stat	Probability	
BDI&Bist-Ind.	1	10.4667	0.0333	Autocorrelation
	2	7.74085	0.1015	No autocorrelation
	3	1.15854	0.8849	No autocorrelation
	4	3.3348	0.5034	No autocorrelation
	5	3.53134	0.4731	No autocorrelation
	6	2.73074	0.6038	No autocorrelation
	7	4.01861	0.4035	No autocorrelation
	8	2.01615	0.7328	No autocorrelation
BDI&DJA	1	15.12	0.0045	Autocorrelation
	2	7.0595	0.1328	No autocorrelation
	3	5.97129	0.2013	No autocorrelation
	4	4.46766	0.3464	No autocorrelation
	5	3.93975	0.4142	No autocorrelation
	6	1.87563	0.7586	No autocorrelation
	7	1.68788	0.7929	No autocorrelation
	8	1.14326	0.8873	No autocorrelation

Appendix 2: Autoregressive Model Stability*

BDI & Bist - Ind

BDI & DJA

*Note: Graphs obtained from AR roots graph (inverse roots of AR characteristic polynomial). Stability is valid if every point is in the circle.

Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Tercihine Etkisi: Zonguldak Örneği

Hüseyin ÇAVUŞOĞLU

Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi
İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
huseyindp@hotmail.com

Mehmet PEKKAYA

Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi
İİBF, İşletme Bölümü
pehpekkaya@gmail.com

Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Tercihine Etkisi: Zonguldak Örneği

Özet

Propagandayla insanlar birbirlerinin düşüncelerini değiştirmeye ve siyasal tercihlerini etkilemeye tarih boyunca çalışmışlar ve çalışmaktadırlar. Siyasi partilerin icraatlarının kabul görmesi ve geniş kitleler tarafından desteklenmesi için etkili propaganda araçlarını kullanması önemini korumaktadır. Bu çalışmanın amacı, siyasal propaganda araçlarından hangilerinin ne ölçüde seçmen tercihi üzerine etkisinin olduğunu ortaya koymak ve bu etkilenmenin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemektir. Zonguldak'tan alınan 400 kişilik örneğin görüşüne göre; propaganda araçlarından kararlı seçmene göre daha çok kararsız seçmenin etkilenebileceği sonucuna varılabilir. Ayrıca, başta yaş arttıkça veya siyasete ilgi azaldıkça seçmenin siyasal propagandaya daha az duyarlı olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Seçimler, Siyaset, Siyasal propaganda araçları, İstatistiksel hipotez testleri.

The Effect Of Political Propaganda Tools On Elector's Preference: The Sample Of Zonguldak

Abstract

People have historically tried to affect the others' political preferences and alter the others' consideration and they have still been trying. Using effective propaganda tools by the political parties so that their operations can be accepted and widely acclaimed maintains its importance. The objective of this study is to reveal which of the political propaganda tools have effect on electors' preference and to what extent the objective is also to know if this effect changes according to the demographic characteristics of places. According to the opinion of a sample from Zonguldak of 400 persons , it is concluded that indecisive electors can be more affected by these tools than steadfast electors. Besides, it can be stated that as age increases or political interest decreases, electors are less influenced by political propaganda tools.

Keywords: Elections, Politics, Political propaganda tools, Statistical hypothesis testing.

1. Giriş

Sosyal bilimlerde birçok kavramda olduğu gibi siyaset kavramı üzerinde de uzlaşmış ortak bir tanım bulunmamaktadır. Siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel süreçleri kapsayan siyaset kavramının, yalnızca siyasal olayları, uzlaşmayı, çatışmayı değil aynı zamanda siyasal sistemleri, ideolojileri, grupları, hegemonya, baskı gibi kavramları içerdiği belirtilebilir (Dijk, 1997: 15-16). Siyasal sistemin önemli unsurları olarak siyasal partilerin seçmenler üzerinde özellikle seçim dönemlerinde çeşitli araçlarla gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerin tümüne siyasal propaganda denilmektedir. Siyasal propogandanın amacı, seçmenlerin siyasal meselelerdeki görüş, fikir ve davranışlarını etkilemektir. Siyasal iktidara gelebilmek için siyasal partiler, kararlı ve kararsız seçmenleri etkilemek, seçmen kitlesini daha da genişletmek, seçmenleri kendi amaçlarına uygun olarak yönlendirebilmek, kamuoyu oluşturmak ve kendilerini iktidara getirecek oy oranına ulaşabilmek için çeşitli araçları kullanırlar. Bu hedefe ulaşmada en önemli araçlar, siyasal propoganda araçlarıdır.

Demokratik sistemlerde siyasal propoganda araçları seçmenle iletişimi sağlamaktadırlar ve seçmen üzerindeki etkileri farklı düzeylerde. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte siyasal partilerin farklı siyasal propoganda araçları kullandıkları görülmektedir. Propogandanın, teknolojinin gelişmesiyle günümüzde büyük gelişim gösterdiği ve önemini koruduğu görülmektedir (Armağan, 1999: 419). 20. ve 21. yüzyıllarda, iletişim teknolojilerinin hızı ve faaliyet alanında eşi görülmemiş bir gelişmeye tanıklık edilmektedir. Bu gelişme, mesajların hızlı ve etkili bir biçimde yayılmasına yol açmaktadır. Böylece, propoganda amaçlı bilgiler, dünya çapına yayılmaktadır (Jowett ve O'Donnell, 2012: 49).

Propaganda insanlık tarihi ile başlamış ve gelişmiştir. İnsanlar, propaganda vasıtasıyla birbirlerinin düşüncelerini değiştirmeye ve siyasal tercihlerini etkilemeye çalışmıştır (Nasir, 2006: 17). Propaganda köken olarak Latince “yaymak ve üremek” anlamına gelen “propagare” kelimesinden türetilmiştir (Brown, 1992: 11; Romarheim, 2005: 5). Propaganda terimi ilk defa 1622’de Katolik Kilisesi tarafından, öğretilerine karşı olanları propaganda ile “yola getirme” gayesiyle kullanılmıştır (Özkan, 2007: 159; Baltacı ve Eke, 2012: 116). Siyasal alanda ise propaganda kavramı Fransız Devrimi’nden sonra ortaya çıkmıştır (Daver, 1968: 281; Bektaş, 2013: 146).

Propaganda tanımlarında çeşitlilik olduğu görülmektedir. İlk erken tanımlamalardan biri 1922 yılında W. Lippmann tarafından yapılmıştır. Amerikalı yazara göre propaganda insan düşüncelerini ve sosyal bir modeli diğeriyle değiştirme çabasıdır (Lippmann, 1997: 16). Aynı kavramı 1928’de E. Bernays, kamuoyu ilişkilerini girişim, fikir ya da grubu etkileyecek olayları yaratmak veya şekillendirmek amacıyla olan sürekli ve kalıcı bir çaba olarak (Bernays, 2004: 52)

1934'te H.D. Lasswell ise daha geniş anlamda insan eylemini etkileme tekniği olarak tanımlarlar (Udelepp, 2008: 7). II. Dünya Savaşı öncesi yapılan bu üç önemli propaganda tanımında, propagandanın amacının insanları etkilemek olduğu açıktır. II. Dünya Savaşı sonrasında en etkili bilim insanlarından biri olan J. Ellul, propagandayı bir düzen dâhilinde örgütlenmiş bir grubun aktif ya da pasif olarak istenilen bir biçimde eylemde bulunmasını sağlamak maksadıyla kullanılan yöntemlerin bütünü (Ellul, 1973: 61) olarak tanımlar. 20. yüzyılın sonlarında Jowett ve O'Donnell, propagandayı propagandacının niyetine destek olan tepkinin verilmesi amacıyla yaptığı kasıtlı ve sistematik bir girişim olarak açıklarlar (Jowett ve O'Donnell, 2012: 7). Lippmann, Bernays, Lasswell, Ellul, Jowett ve O'Donnell'in propaganda tanımlarına bakıldığında, propaganda bir aktivite, teknik, yöntem olarak açıklanırken; propagandacının amacı ise hedef kitlenin tutum ve davranışlarını etkilemektir (Udelepp, 2008: 7).

Literatür tarandığında, "kitle iletişim araçları" ve "yüz yüze iletişim tekniğinin" etkisiyle ilgili çalışmaların ağırlıkta olduğu görülmektedir. Kitle iletişim araçlarının etkisiyle ilgili araştırmalara bakıldığında, üç paradigma ortaya çıkmaktadır. P. Lazarsfeld ve arkadaşlarının, "The People's Choice (1948) " başlıklı ve sonraki çalışmalarında öne sürdükleri paradigma daha çok teorik ve metodolojik olan karmaşık fikirleri esas alır. Bu paradigmada kitle iletişim araçlarının etkileri düşünülenenden daha karmaşık ve genellikle insanların homojen ilişkilerine bağlıdır. Noelle-Neumann (1973)'in kitle iletişimine dönüş bildirisi Gerbner&Gross (1974)'un yetiştirme teorisinin gelişimiyle birlikte 1970'lerde siyasal iletişimde ikinci paradigma yaşanmıştır. Noelle-Neumann ve Gerbner&Gross, kitle iletişim araçlarının bireyler üzerinde güçlü, uzun soluklu etkileri olduğunu savunurlar. Son olarak, 1980'lerde ve 1990'ların başında siyasal etki araştırmalarının en son aşamasını McQuail (2005) oluşturmuştur. Bu paradigmada, kitle iletişim araçları güçlü davranışsal etkilere sahiptir fakat bu etkiler, eğilimler ve bireylerin karakter özelliklerine bağlıdır (Scheufele ve Tewksbury, 2007: 10-11). Yüz yüze iletişim tekniği ile yapılan çalışmalarda bu tekniğin, seçimlere katılım açısından bir etkisinin olmadığı görüldüğü gibi (Black, 1984: 360; Bennion, 2005: 138) olduğu da görülmektedir (Gerber and Green, 1999: 10939; Gerber ve Green, 2000: 653; Green vd., 2003: 1095). Ayrıca, bazı araştırmalarda, bu tekniğin seçmen tercihine göre katılım etkisinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (McAllister, 1985: 500; Kramer, 1970: 560). Baltacı ve Eke'nin (2012) "Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisine Yönelik Seçmen Algısı: Isparta Örnek Olayı" adlı çalışmasında ise kararsız olan seçmenlerin siyasal propaganda araçlarından daha çok etkilendikleri, televizyonun siyasal propaganda araçları içerisinde diğer araçlara göre daha yüksek bir etki düzeyine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Baltacı ve Eke, 2012: 125).

Seçmenleri bir siyasal parti ya da adaya yönlendirebilmek için seçmenlerin hangi siyasal propaganda araçlarından ne derece etkilendikleri araştırmalarla ortaya konulmalıdır. Siyasal propaganda araçlarının seçmen davranışı üzerindeki etkisine yönelik çalışmaların oldukça az olması çalışmamızı önemli bir konuma getirmektedir. Bu çalışma, araştırmacı ve akademik çevreler için literatüre katkı sağlamanın yanında siyasal partilere ve adaylara faydalı olacağı öngörülebilir.

Çalışmamızın amacı, siyasal propaganda araçlarından hangilerinin ne ölçüde seçmenlerinin tercih üzerine etkisinin olduğunu ortaya koymak ve bu etkinin demografik özelliklere göre nasıl bir değişim gösterdiğinin belirlemektir. Bu amaçla, Zonguldak ili merkezinde farklı özelliklere sahip 400 seçmen üzerinde Ek 1’de listelenen 11 propaganda aracı ile ilgili anket yapılmıştır. Literatürde, Türkiye’deki illerde (Isparta hariç) böyle bir çalışmaya rastlanmamış olması, verilerin Zonguldak’tan alınmasının önemli bir nedenidir. Bu konular hakkındaki görüşler, seçmenlerin özelliklerine göre hipotezler üzerinden test edip değerlendirilmiştir. Aynı zamanda, cinsiyet ve seçmen kararlılığı ile diğer seçmen özellikleri arasındaki ilişkiler Ki-kare testleriyle incelenmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde siyasal propaganda araçlarına, üçüncü bölümünde Zonguldak merkezinde yapılan 11 soruluk bir anket uygulamasına yer verilmiştir.

2. Siyasal Propaganda Araçları

Bu makalede incelenecek siyasal propaganda araçları seçim kampanyaları, kamuoyu araştırmaları, yüz yüze oy toplama (Canvassing), kitle iletişim araçları, siyasal parti toplantıları ve ikna edici mesaj stratejileridir (Kalender, 2000: 90).

2.1. Seçim Kampanyaları

Seçim kavramına demokrasi açısından bakıldığında, yönetilenlerin kendilerini yönetecek kişileri belirleme işlemi olarak tanımlanabilir (Öztekin, 2010; 175). Seçim, dünyada en etkili ve en yaygın siyasal katılma yolu olarak ifade edilmektedir (Sides vd. 2011, aktaran Javaid ve Elahi, 2014: 364). Seçimden önce başlayıp seçim dönemine kadar belirleme işlemi gerçekleştirilebilmeleri için seçmenlere bilgiler sunulmaktadır. Bu bilgilendirmede önemli bir işleve sahip (Devran, 2004: 2; Özkan, 2002: 142) olan seçim kampanyalarının seçmen davranışına etkisi üzerine tartışmalar özellikle son dönemlerde yaşanmaktadır. Bazı bilim insanları, bunların seçmen davranışı üzerinde çok küçük bir oranda etkileri olduğunu savunurken; bazıları da seçim başarısındaki şansını arttırdığını iddia etmektedirler (Gerber ve Green, 1999: 10939).

Seçim kampanyalarının bilgi verme, ikna etme ve kamu seferberliği olmak üzere 3 önemli sonucu hedeflediği söylenebilir (Devine ve Hirt, 1989: 230). Seçim kampanyalarında partiler, adaylar, partilerin program ve politikaları, partilerin ve adayların gündemdeki konular hakkındaki görüşleri, muhalif partilerin olumsuz

çalışmalarıyla ilgili seçmenlere bilgi verilip, bir aday ve partiye destek vermeleri için ikna edilmeye çalışılmaktadır (Kalender, 2000: 91).

Seçim kampanyaları süresince şekillenenler, yüzergezerler ve parti değiştirenler olmak üzere 3 farklı seçmen profilinin ortaya çıktığı, araştırmacıların elde ettikleri sonuçlardan görülmektedir. Şekillenen seçmen tipini, başlangıçta oy kullanma amacı olmayıp, seçim kampanyaları sayesinde bir partiye oy veren seçmenler grubu olarak tanımlanabilir. Başlangıçta bir partiye oy verme amacıyla olan fakat bu partiden vazgeçen, daha sonra ise ilk oy vermeyi düşündüğü partiye dönen seçmenler ise yüzergezer seçmen tipini oluşturmaktadırlar. Parti değiştirenler ise adından da anlaşılacağı üzere siyasal kampanya esnasında daha önce oy verdikleri partiye destek vermekten vazgeçen seçmenlerdir (Özkan, 2007: 120; Karaçor ve Gözüm, 2012: 411).

Norris, seçim kampanyalarını modern öncesi kampanyalar, modern kampanyalar ve post modern kampanyalar olmak üzere 3 grupta toplamaktadır. Modern öncesi kampanyalar, 19. yüzyıldan 1950'li yıllara kadar ki dönemi kapsamaktadır. Bu kampanyanın temel özelliği, siyasetçilerin seçmenlerle doğrudan ve yüz yüze iletişim kurmasıdır. Modern kampanyaların (1950'lerden 1980'lere) özelliği ise televizyonun oldukça etkin olması ve kampanyalardaki profesyonelleşmedir. 1990'lardan başlayıp günümüze kadar ki dönemi kapsayan post modern kampanyalarda, televizyonun yanı sıra özellikle internet gibi kitle iletişim araçları kullanılmıştır (Norris, 2000: 137-149).

Ülkemizde seçim kampanyaları çok partili hayata geçişle birlikte başlamıştır. Siyasi partiler ilk defa bu dönemde devlet radyosunda propaganda yapmışlardır. 1970'li yıllarda televizyonla seçim kampanyaları farklı bir aşamaya geçmiştir. İlk profesyonel seçim kampanyası da 1977 genel seçimlerinde Adalet Partisi (AP) adına reklam ajansı Cenajans yapmıştır (Topuz, 1991: 15; Kalender, 2000: 93; Duman ve İpekşen, 2013: 125, 126; Akay, 2011: 124). 1980'lerden sonra seçim kampanyalarındaki gelişmede, profesyonelleşmenin, reklam ajanslarının ve kamuoyu araştırma şirketlerinin etkili olduğu görülmektedir. Bu gelişmenin nedenleri arasında iletişim teknolojisindeki değişim, televizyonun yaygınlaşması, partilerin ideolojiden ziyade tenkitli söylemler kullanması ve seçmenlerin siyasal görüşündeki değişim yer almaktadır (Bostancı, 1995: 82-87).

2.2. Kamuoyu Araştırmaları

Siyasal propaganda araçlarından kamuoyu araştırmaları tanımlaması; alt veya daha büyük bir grubu genelleştirmek için kullanılan örneklemin elde edildiği popülasyondan sistematik, bilimsel ve tarafsız bilgi toplama işlevi olarak yapılabilir (Lake ve Harper, 2008: 5). Kamuoyu araştırmaları seçmenler üzerinde pozitif ya da negatif etki gösterebilirler (Sağnak, 1996: 310).

Günümüzde siyasal iktidarlar, kamuoyunun istekleri doğrultusunda politikalarını oluşturmakta ve bu politikalarını oluştururken kamuoyu araştırmalarına önem vermektedirler. Kamuoyu araştırmaları siyasal partilerin yanı sıra seçmenler için de büyük önem arz etmektedir. Çeşitli konulardaki görüşlerini kamuoyu araştırmalarıyla siyasal partilere aktarabilmeleri bunun göstergesidir. Siyasal partiler ise kamuoyu araştırmaları vasıtasıyla seçim kampanyalarındaki stratejilerini belirlemektedirler. Seçmenlerin hangi siyasal görüşe sahip olduğu, gündemdeki konularla ilgili görüşleri, partiler ve adaylara karşı tavırları, kitle iletişim araçlarından hangisini ya da hangilerini yoğunlukla kullandıklarının ölçülmesi, büyük bir oranda kamuoyu araştırmalarıyla olmaktadır. Bir anlamda kamuoyu araştırmaları halkın nabzını tutmaktadır (Kalender, 2000: 105). Ülkemizde, 1975 yılındaki ara seçimler nedeniyle Milliyet gazetesince Ankara’da Nermin Abadan Unat, Ahmet Taner Kışlalı, Doğu Ergil ve Türker Alkan’a yaptırılan araştırma ilk geniş çaplı kamuoyu araştırmasıdır (Topuz, 1991: 218; Kalender, 2000: 104).

2.3. Yüz Yüze İletişim (Canvassing)

Yüz yüze iletişim en etkin iletişim biçimlerinden biri olarak kabul edilebilir. Bunun nedeni, bireyin duygularını beden dili ile ifade etmesi ve karşısındakilerle iletişimi bu şekilde kurabilmesidir. Hareketleri, duruşu, kalkışı, oturuşu sayesinde kişinin, fikirleri ve samimiyeti hakkında bir kaniya varılabilir (İpekeşen, 2012: 22).

Kılıçaslan, yüz yüze siyasal iletişim yöntemini formel ve informel olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Konferans, seminer, kongre, sempozyum formel grupta yer alırken ev ziyaretleri, kahvehane sohbetleri ise informeldir (Kılıçaslan, 2008: 36). Yüz yüze oy toplama tekniğinin, seçmeni ikna açısından siyasal partiler ve adaylar için büyük öneme sahip olduğu söylenebilir. Siyasi parti temsilcileri ve adayları, seçmenlerin yoğun olduğu mekanlarda insanlarla sohbet etmekte, kapı kapı dolaşarak kendilerine destek verilmesi hususunda çalışmaktadırlar (Topuz, 1991: 192; Kalender, 2000: 111). Kapı kapı dolaşan siyasal parti temsilcileri ve adayları, broşür, kitap, afiş, rozet, ajanda, gibi gereçleri de dağıtmaktadırlar. Kapı kapı dolaşarak seçmenle birebir iletişim kurulmakta, seçmenlerin düşünceleri, hangi partiye ya da adaya oy verecekleri birinci elden öğrenilmektedir. Parti mensuplarının kapı kapı dolaşarak parti veya adayı tanıtmalarına Yüz yüze oy toplama yani “*Canvassing*” denilmektedir. *Canvassing*, partinin üye sayısının azlığı ya da zamanın kısıtlı olması gibi nedenlerden dolayı telefonla da yapılabilmektedir (Kalender, 2000; 112, 113).

Yüz yüze oy toplama tekniğinin siyasal katılım (Gerber ve Green, 2000: 661; Green vd, 2003: 1095) ve seçmen tercihi açısından olmak üzere iki etkisinin olduğu ve ikincisine göre katılım etkisinin daha yüksek olduğu söylenebilir (Kramer, 1970: 572). Buna örnek olarak ABD’deki 1998 Başkanlık seçimlerinden kısa bir süre önce New Haven şehrinde yapılan araştırma gösterilebilir. Bu araştırmada, yüz yüze görüşmelerin, seçmen katılımını %6’ya kadar arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Gerber ve Green, 1999: 10939).

2.4. Kitle İletişim Araçları

Kitle iletişim araçları, bireylerin konulara ilişki algılarını etkilemektedir (Vavreck, 2009: 14). Bir araştırmaya göre, politika konusunda bilgi sahibi olmak için kitle iletişim araçlarını kullanan kişiler farklı biçimlerde siyasete katılma eğilimindedirler. Ayrıca bireyler, ülkelerindeki siyasi kurumların dürüstlüğü ve etkisi hakkındaki bilgiyi yine kitle iletişim araçları ile öğrenirler (Ahmmed, 2014: 13). Seçmenleri bilgilendirmek, kitle iletişim araçlarının üstlendiği en önemli rollerden biridir (Gelman ve King, 1993: 449). Bu özellik kitle iletişim araçlarını, en önemli bilgi kaynağı yapmaktadır (Semetko, 2010: 163). R. Cobb ve C. Elder, 1970'lerde kitle iletişim araçlarının konuların gündeme taşınmasında ve gündemde kalmasında önemli bir rol oynayabileceğini vurgulamışlardır (Walgrave ve Aelst, 2006: 91).

Kitle iletişim araçlarının özellikle son dönemlerdeki gelişimi, bireylerin dünyanın herhangi bir yerindeki gelişmeyi öğrenmelerini, her türlü meseleyle ilgili bilgi sahibi olmalarını sağlamaktadır (Kalender, 2000: 113). Kitle iletişim araçlarını yazılı araçlar, görsel araçlar ve sözlü araçlar olmak üzere üçe ayırabiliriz. Gazete, dergi, kitap, broşür v.b. kaynaklar yazılı araçlardır. Gazete, ulusal ve uluslar arası gündemin takip edilmesinde en etkili yazılı araçlardan biridir. Görsel araçlardan televizyon, yaygın olarak kullanılması, teknolojideki gelişmeyle dünyanın her yerine ulaşması, televizyonu etkili bir araç haline getirmiştir. Günümüzde televizyon, seçmenleri en çok etkileyen kitle iletişim araçlarının başında gelmektedir. Televizyonun yanında internette günümüzde vazgeçilemez bir araç haline dönüşmektedir (Qualter, 1980: 297). İnternetin yanı sıra "Sosyal medyanın" bir iletişim aracı olarak kullanımı hızla artmaktadır. Sosyal medya, teknolojideki gelişmeye bağlı olarak 2000'li yıllar ve sonrasında yaygınlaşmıştır. Bireyler, neredeyse günümüzde hayatın her alanında sosyal medyadan yararlanmaktadırlar (Köseoğlu ve Al, 2013: 110-112). Sosyal medya, bireylerin birbirleriyle iletişim kurmalarına imkan veren online araçlar ve web ortamına denilmektedir. Bloglar, online sohbet siteleri, RSS, sosyal ağ siteleri, forum, podcast, e posta zincirleri sanal iletişim ortamlardır (Onat, 2010: 105). Sosyal medya kullanımının en başarılı örnekleri arasında "Arap Baharı" olarak adlandırılan Ortadoğu'daki hareketler gösterilebilir. Başta Facebook olmak üzere Twitter, Instagram, Youtube bu halk hareketi öncesinde ve esnasında kitlelerin harekete geçmesinde ve hareketin kamuoyuna iletilmesinde önemli bir rol üstlenmişlerdir (Szajkowski, 2011: 428). Sosyal medyanın siyasal hedefler için kullanımına gösterilebilecek diğer bir örnek de "Taksim Gezi Parkı" olaylarıdır. Siyasal iktidardan rahatsız olan, büyük bir bölümünü gençlerin oluşturduğu grup, Taksim'de bir parka alışveriş merkezi yapılacağını ileri sürerek, sosyal medya üzerinden organize olup tüm ülkeye yayılan hareket başlatmışlardır (Köseoğlu ve Al, 2013: 114).

Kitle iletişim araçları, insanların düşüncelerinin oluşumunda, karar verme noktasına gelmelerinde en önemli etkenlerden biri olarak belirtilebilir. Aynı anda tüm insanlara ulaşacak kapasiteye ulaşmalarıyla kitle iletişim araçları temel bir sosyal kurum haline gelmişlerdir ve “Dördüncü bir güç” karşımıza çıkmışlardır (Ejupi vd., 2014: 637 ve 639). Aynı şekilde siyaset alanındaki önemli etkilerinden dolayı modern demokrasilerde çoğu kez merkezi bir kuvvet oluşturan güç olarak da algılanmışlardır (Green ve Stubager, 2010: 663).

2.5. Siyasal Parti Toplantıları

Siyasal parti toplantıları, partilerin gerçekleştirdiği salon toplantıları, konferanslar, seminerler, mitingler, konserler vb. faaliyetlerdir. Seçim sürecinde siyasal partilerin yerleşim merkezlerinde seçmenlerle iletişime geçtikleri görülmektedir. Bu iletişim özellikle mitinglerle sağlarken, mitingler dışında konferanslar, seminerler, özel geceler ile de sağlanmaktadır. Ülkemizde parti toplantılarının özellikle çok partili hayata geçildikten sonra daha sık yapıldığı görülmektedir. Siyasal partiler açısından bakıldığında genel olarak mitingler, seçmenleri etkilemeye yönelik önemli bir işleve sahiptir. Ülkemizde de seçimin kazanılıp kazanılmamasında önemli bir veri olarak görülmektedirler. Tam bir gövde gösteri şeklinde gerçekleştirilen mitingler, özellikle seçmenlerin destek için motive edilmesinde önemli bir faktördür (Yiğittop, 2009: 249).

2.6. İkna Edici Mesaj Stratejileri

Seçmenlerin iknasında korku çekiciliği (Fear Appeal), kapıyı aralama (Foot-in-the-Door), kapıyı kapatma (Door-in-the-Face) teknikleri, mesaj tekrarı olmak üzere dört araçtan yararlanılmaktadır. Korku çekiciliği, duygusal öğelerin ön planda olduğu fakat rasyonel yönleri de olan tutum temelli bir ikna tekniğidir. Bu araç kullanılırken, rakip parti ya da adayın seçimi kazanmasıyla ülkenin çok kötü günler geçireceği, temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanacağı, ekonomik durumun kötüye gideceği gibi mesajlar kullanılmaktadır. 1991 genel seçimlerinde Doğru Yol Partisi (DYP) lideri Süleyman Demirel, Anavatan Partisi’nin (ANAP) iktidar olması durumunda ANAP’ın ülkeyi sömüreceğini ve enflasyonun artacağını belirtirken; 1995 seçimlerinde de Tansu Çiller ve bazı siyasi parti liderleri, Refah Partisi’nin (RP) iktidarında çağdaşlaşmanın duracağı, laikliğin elde gideceği (Balcı, 2007: 79), Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ) eski Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ise AK Parti döneminde (2002-2014) Türkiye’nin 3 kat büyüdüğü, koalisyon hükümetinin oluşması durumunda enflasyonun, işsizliğin, fakirliğin artacağı, tüm kesimlerin ekonomik sıkıntı çekeceği (Milliyet, 20 Nisan 2015) gibi ifadelerle korku uyandırmaya çalışmıştır.

Kapıyı aralama tekniğinin esasında davranış vardır. Bu teknik deneysel olarak ilk defa Fredman ve Fraser tarafından konu edilmiştir (Goldman vd., 2001: 143). Bu tekniğe göre, bireyler belli bir davranıştan sonra tutumlar kazanırlar ve bu

tutulmaya paralel tekrar davranışta bulunurlar. Örneğin, sevmediği bir partinin mitingine katılmaya ikna edilen bir seçmenin, katılmayanlara göre parti lehine oy verme ihtimali daha fazladır. Kapanı kapatma tekniğinde ise bir istek reddedildiğinde ilk istekle bağlantılı daha küçük bir istekte bulunmaktadır (Güllüpunar, 2013: 1187). Siyasetçiler de genelde seçmenlerden önce büyük ve sonrasında küçük bir talepte bulunmayı tercih ederler (Hogg ve Vaughan, 2011: 244). Son olarak, mesaj tekrarı tekniğinde, bireylerin iknasında mesajın tekrar edilmesinin etkisi büyüktür. Tekrarlar sayesinde mesajlar bireylerce daha iyi anlaşılacak ve akılda kalmaktadır. Genellikle mesajlar slogan şeklinde olup afiş haline getirilebilir (Kalender, 2000: 132-136).

3. Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Tercihine Etkisi Zonguldak Örneği

Siyasal propaganda araçlarının seçmen tercihinin etkisini değerlendirmek üzerine, Bülent Ecevit Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu yönetimi 3. sınıf öğrencileri aracılığıyla 11 soruluk bir anket uygulaması yapılmıştır. Anket, Zonguldak merkezden alınan 400 kişilik gönüllü örnek üzerinde uygulanmıştır.¹ Ankette yer alan ve Ek 1’de listelenen soruların belirlenmesinde, çalışmamızın teorisinde ifade edilen araştırmaların yanısıra C. Baltacı ve E. Eke (2012)’nin çalışması temel alınarak hazırlanmıştır.

Örnek alınan seçmenin özellikleri Ek 2 ve Tablo 1’de verilmiştir. Buna göre 183’ü kadın ve 217’si erkek olan seçmenin %67,25 (269 kişi) gibi çoğunluğu 39 yaş ve altı gençlerden oluşmaktadır. Örnekteki birimlerin, cinsiyet ile yaş arasındaki ilişki istatistiksel olarak 0,05 anlamlılıkta belirlenmiş olup örneklemden kadın seçmenlerin daha çok 29 yaş ve altında gençler olduğu söylenebilir². Bu duruma paralel olarak kadın seçmenlerin çoğunluğunun genç olması, gelir düzeylerinin erkeklere göre oldukça düşük³ olmasına neden gösterilebilir. Ayrıca, orta ve üst düzede siyasetle ilgilenme daha çok erkeklerde olduğu görülmektedir.⁴ Kadın seçmen siyasal parti, aday ve parti lideri gibi değişkenleri oy vermede önemli faktör olarak ifade ederken, erkek seçmen daha çok parti ideolojisi ve icraatlarının önemli faktörler olduğunu ifade etmişlerdir⁵.

Tablo 1. Seçmenin Kararlılık Yapılarına Göre Dağılım ve İlişkilendirmeler

Cinsiyet	Kararlı	Kararsız	Toplam	Tercih Etkili Faktör	Kararlı	Kararsız	Toplam
----------	---------	----------	--------	----------------------	---------	----------	--------

¹ “Makalede sunulan istatistikler, örneklem özelliğini aynı orantıda taşıyan bir popülasyon olsaydı, parametrelerin ne olabileceğine yönelik tahminlerdir.”

² Cinsiyet-yaş grubu arasındaki ilişkide Pearson Ki-kare testi anlamlılığı 0,000.

³ Cinsiyet-gelir durumu arasındaki ilişkide Pearson Ki-kare testi anlamlılığı 0,000.

⁴ Cinsiyet-siyasete ilgi arasındaki ilişkide Pearson Ki-kare testi anlamlılığı 0,035.

⁵ Cinsiyet-oyda önemli olan faktör arasındaki ilişkide Pearson Ki-kare testi anlamlılığı 0,002.

Kadın	106	77	183	Aile	106	46	152
Erkek	133	84	217	Arkadaş veya okul	16	16	32
Toplam	239	161	400	Dernek ve sivil toplum	30	28	58
Pearson Ki-kare	,468 (0,494)			Medya	23	21	44
				Diğer	62	48	110
Yas Grubu	Kararlı	Kararsız	Toplam	Toplam	237	159	396
19-29	89	77	166	Pearson Ki-kare	10,676	(0,030)	
30-39	63	40	103				
40-49	47	31	78	Kamu Araş. İlg. Görüş	Kararlı	Kararsız	Toplam
50 ve üstü	40	13	53	Etkileyebilir	9	12	21
Toplam	239	161	400	Güvenilir olm. etkilemez	108	70	178
Pearson Ki-kare	8,140 (0,043)			Güvenilir ama ekilemez	92	60	152
				Açıklanma. yasaklanmalı	18	11	29
Oyda Önemli Faktör	Kararlı	Kararsız	Toplam	Bilmiyorum	12	7	19
Siyasal parti	59	11	70	Toplam	239	160	399
Aday	25	37	62	Pearson Ki-kare	2,749	(0,601)	
Parti ideolojisi	69	26	95				
Parti lideri	39	19	58	Siyasete İlgiyi İfade	Kararlı	Kararsız	Toplam
İcraatları	38	66	104	İlgilenmez	33	22	55
Toplam	230	159	389	Oy verir	73	41	114
Pearson Ki-kare	58,112 (0,000) CC=			Alt düzeyde	92	80	172
				Orta-üst düzeyde	40	18	58
Meslek	Kararlı	Kararsız	Toplam	Toplam	238	161	399
Akademisyen	19	14	33	Pearson Ki-kare	5,718	(0,126)	
Esnaf	21	12	33				
İşçi	31	23	54	Eğitim Durumu	Kararlı	Kararsız	Toplam
Memur	42	28	70	İlk veya Orta Öğr.	40	25	65
Özel sektör	39	32	71	Lise	74	37	111
Öğrenci	40	33	73	Lisans veya Önlisans	98	80	178
Toplam	192	142	334	Lisansüstü	27	19	46
Pearson Ki-kare	1,098 (0,954)			Toplam	239	161	400
				Pearson Ki-kare	3,946	(0,267)	

Örneklemedeki kadın seçmenin yaş ve gelirlerinin düşük olmasına rağmen seçmen kararlılık yapılarında erkekler ile benzerlik gösterdikleri gözlenmiştir⁶. Seçmen tercihinde etkili olan faktörler cinsiyete göre farklılık göstermezken⁷ seçmen kararlılığına göre farklılık göstermektedir⁸. Bu durumda, kararlı seçmenlerin siyasal tercihlerinin oluşmasında daha çok aile etkisinde kaldığı, kararsızların ise siyasal tercihlerinin oluşmasında aile yerine daha çok arkadaş, okul, dernek ve medya gibi faktörlerden etkilendiği ifade edilebilir. Aynı zamanda yaş ilerledikçe seçmen kararlılığının arttığı⁹ kısmen söylenebilirken “kamu araştırma sonuçları”, “meslek grupları” “eğitim seviyesi” ve “siyasete olan ilgi” gibi diğer seçmen özelliklerinin kararlı-kararsız seçmene göre değişiklik göstermediği gözlenmiştir (Tablo 1).

⁶ Cinsiyet-seçmen kararlılığı arasındaki ilişkide Pearson Ki-kare testi anlamlılığı 0,494.

⁷ Cinsiyet-tercihte etkili faktörler arasındaki ilişkide Pearson Ki-kare testi anlamlılığı 0,193.

⁸ Seçmen kararlılığı-tercihte etkili faktörler arasındaki ilişkide Pearson Ki-kare testi anlamlılığı 0,030.

⁹ Seçmen kararlılığı-yaş grupları arasındaki ilişkide Pearson Ki-kare testi anlamlılığı 0,043.

Tablo 1’deki en önemli çıkarsamalardan biri de; kararlı seçmen siyasi parti, parti ideolojisi ve parti liderinin oy verme yönünün belirlenmesinde önemli olduğunu ifade ederken kararsız seçmen daha çok aday ve icraatlarının önemli rol oynadığını ifade etmişlerdir¹⁰. Diğer bir deyişle, kararlı seçmenin seçimdeki oy yönünde daha ideolojik ve fanatik bir yapı izlerken, kararsız seçmenin oyunun alınmasında aday ve icraatlarıyla ikna olması ağırlıklı etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Propaganda araçları hakkında Zonguldak’tan örnek alınan seçmene anket üzerinden sorulan sorular ve elde edilen boyutlar, Ek 1’de sunulmuştur. Konular “Kesinlikle katılmıyorum 1”, “Kararsızım 3” ve “Kesinlikle katılıyorum 5” olmak üzere 5’li Likert ölçeğiyle ölçülmüştür. Tablo 2’de raporlanan güvenilirlik analizinde Cronbach Alpha değeri 0,861 olarak değerlendirildiğinden anket sonuçlarının oldukça güvenilir olduğu söylenebilir. Çalışmada, kitle iletişim araçlarının (KİA) Cronbach Alpha değeri 0,897 ve propoaganda araçlarının Cronbach Alpha değeri 0,755 olarak bu değişkenlere ait ölçümlerin güvenilir seviyede olduğu ifade edilebilir.

Tablo 2. Güvenilirlik Analizi

	Kitle iletişim araçları (KİA)	Propoaganda araçları (KİA ortalaması ve KİA harici konular)	Tüm sorular
Soru Sayısı	5	7	11
Cronbach Alpha	,897	,755	,861

Tablo 3. Ortalamalar için Verilen Puanların Karşılıkları

Puan Aralığı	Anlamı	Puan Karşılığı	Kısaltma
1,00-1,79	Kesinlikle Katılmıyorum	1	KKMY
1,80-2,59	Katılmıyorum	2	KMY
2,60-3,39	Kararsızım	3	Krz
3,40-4,19	Katılıyorum	4	KY
4,20-5,00	Tamamen Katılıyorum	5	KKY

Kaynak: Alday ve Panaligan, 2013:80; Red vd., 2013:58.

Likert ölçeğiyle anket verilerinden elde edilen puanların her bir konu için sahip olduğu eğilimler üzerine elde edilen ortalamalar; Tablo 3’de gösterilen puan karşılıkları (Alday ve Panaligan, 2013:80; Red vd., 2013:58) ve istatistiksel hipotez testler (Pekkaya ve Akıllı, 2013; Akbulut vd., 2014) ile değerlendirilmiştir. Her iki yaklaşım da Likert ölçekli anketlerin ortalamalarının değerlendirilmesinde kullanılmaktadır. Buradaki istatistiksel hipotez testleri, herbir grup ve alt grup

¹⁰ Seçmen kararlılığı- oyda önemli faktör arasındaki ilişkide Pearson Ki-kare testi anlamlılığı 0,043. Kontenjans katsayısı (CC) 0,361 ile değişkenler arasında orta düzeyde ilişki olduğu (Pekkaya ve Akıllı, 2013:82) söylenebilir.

sayılarının 30'un üzerinde olması nedeniyle verilerin normal dağıldığı kabul edilerek parametrik olan ANOVA ve t testleri gibi yöntemler ile incelenmiştir.

Tablo 4. Seçmenin Propaganda Araçları Hakkındaki Görüşleri ve Karşılığı

Tercih Etkileyen Konular	N	Ort.	Std. Sapma	Değ. Kats.	t testi Anlamlılık		KARAR	
					2'e göre	3'e göre	t testi	Puan A.
Propagandalar	400	2,07	1,25	60,5	,264	,000	KMY	2 KMY
Seçim kampanyaları	400	2,11	1,19	56,3	,078	,000	KMY	2 KMY
Kamu araştırmaları	400	2,92	1,55	53,2	,000	,289	Krz	3 Krz
Yüz yüze görüşmeler	400	2,55	1,31	51,5	,000	,000	KMY-Krz	2 KMY
Televizyon	400	2,36	1,28	54,2	,000	,000	KMY-Krz	2 KMY
Radyo	400	2,20	1,20	54,7	,001	,000	KMY-Krz	2 KMY
Gazete	399	2,28	1,24	54,3	,000	,000	KMY-Krz	2 KMY
İnternet	398	2,20	1,25	56,8	,001	,000	KMY-Krz	2 KMY
Reklam araçları	400	2,05	1,14	55,6	,430	,000	KMY	2 KMY
Siyasal parti topl.	398	2,48	1,34	53,9	,000	,000	KMY-Krz	2 KMY
İkna edici mesaj strj.	400	2,34	1,27	54,4	,000	,000	KMY-Krz	2 KMY
Kitile iletişim araçları	400	2,22	1,03	46,4	,000	,000	KMY-Krz	2 KMY
Propaganda genel	400	2,38	0,82	34,3	,000	,000	KMY-Krz	2 KMY

Not: Ort.: Ortalama, Std. Sapma: Standart sapma; Değ. Kats.: Değişim katsayısıdır. Buradaki t testi, tek örnek t testi anlamlılıklarıdır. Karar sütunundaki t testi sonuçları, 2 ve 3 referans alınarak yapılan t testlerine göre verilmişken, Karar sütunundaki Puan A. (Aralığı) sonuçları, Tablo 3'deki ortalama aralıkları dikkate alınarak yapılmıştır.

Tablo 4'deki sonuçlara göre, seçmen tercihinde propaganda araçlarından kamuoyu araştırma sonuçlardaki kararsız tutum hariç diğer tüm konularda örnek alınan bireylerin görüşleri olumsuz yöndedir. Bu durumda, genel olarak seçmenlerin propaganda araçlarından etkilenmediği ve bazı konularda kararsızlık ile etkilenmemesi arasında kaldıkları gözlenmiştir. Yüz yüze görüşmeler verilerinin en düşük değişim katsayısına sahip olması, seçmenin bu konudaki görüşlerde daha homojen fikre sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Örneklemin %59,75 (239 birim)'inin kararlı seçmenden oluşması, diğer bir deyişle ideolojik yaklaşım içinde olan seçmenin çoğunlukta olması bu yönelimdeki etkiyi açıklayabilir. Bu öngörüye, Tablo 6'daki sonuçların açıklık getireceği söylenebilir.

Cinsiyete göre seçmen tercihini etkileyen konulardan sadece kamuoyu araştırma sonuçlarının istatistiksel olarak 0,05 anlamlılıkta farklılık gösterdiği görülmüştür (Tablo 5). Kadın seçmen kamuoyu araştırma sonuçlarının oy yönünün belirlenmesinde önemli olmadığını ifade ederken erkek seçmen bu konuda kararsız kaldığı söylenebilir. Diğer konularda, kadın ve erkek seçmen arasındaki görüş farklılıkları istatistiksel olarak 0,10 dahi anlamlı değildir.

Tablo 5. Cinsiyete Göre Görüşlerdeki Farklılıklar ve Karşılığı

Tercih Etkileyen Konular	Ortalamalar	t testi Anl.	Puan A. Göre KARAR
--------------------------	-------------	--------------	--------------------

	Kadın	Erkek		Kadın	Erkek
Propagandalar	2,13	2,02	,415	2 KMY	2 KMY
Seçim kampanyaları	2,18	2,04	,245	2 KMY	2 KMY
Kamu araştırmaları	2,58	3,20	,000*	2 KMY	3 Krz
Yüz yüze görüşmeler	2,65	2,47	,171	3 Krz	2 KMY
Televizyon	2,42	2,30	,387	2 KMY	2 KMY
Radyo	2,24	2,17	,538	2 KMY	2 KMY
Gazete	2,36	2,21	,235	2 KMY	2 KMY
İnternet	2,28	2,14	,255	2 KMY	2 KMY
Reklam araçları	2,09	2,00	,440	2 KMY	2 KMY
Siyasal parti topl.	2,53	2,45	,536	2 KMY	2 KMY
İkna edici mesaj strj.	2,37	2,31	,624	2 KMY	2 KMY
Kitle iletişim araçları	2,28	2,17	,266	2 KMY	2 KMY
Propaganda genel	2,39	2,38	,925	2 KMY	2 KMY

Not: Buradaki t testi Anl., bağımsız iki örnek t testi anlamlılıklarıdır. H0 hipotezi “kadın ve erkekler arasında, seçmen davranışını etkileyen propaganda konularına ait görüşlerde farklılık yoktur” şeklinde ifade edilebilir. Gruplar arasında istatistiksel olarak 0,05’de anlamlı farklar yıldızlanmış ve nedenlere ait satır(lar) koyu olarak gösterilmiştir.

Seçmen kararlığına göre sadece kamuoyu araştırma sonuçları hariç diğer tüm seçmen tercihini etkileyen konularda istatistiksel olarak 0,05’te ve hatta 0,01 anlamlılıkta dahi güçlü bir şekilde farklılık gösterdiği gözlenmiştir (Tablo 6). Diğer konularda kararlı seçmen ideolojik bir yaklaşımla, bahsi geçen hemen her propaganda aracında tercihlerin değişmeyeceğini kesin ve net şekilde ortaya koymaktadır. Kararsız seçmen ise propagandalar, seçim kampanyaları, radyo, internet, reklam araçları, ikna edici mesaj stratejilerinin etkili olabileceğini ifade ederken yüz yüze görüşmeler, televizyon, gazete, siyasi parti toplantıları gibi propaganda araçlarından etkilenmeyecekleri konusunda kararsız kalmaları, bu propaganda araçlarından etkilenebileceklerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Kısaca, örnekteki kararlı seçmenin genel propaganda araçlarından etkilenmeyeceği net bir şekilde gözlemlenirken, kararsız seçmenin ise propaganda araçlarından etkilenme konusunda da kararsız bir tutum içerisinde olduğu söylenebilir.

Tablo 6. Seçmen Kararlığına Göre Görüşlerdeki Farklılıklar ve Karşılığı

Tercihi Etkileyen Konular	Ortalamalar		t testi Anl.	Puan A. Göre KARAR	
	Kararlı	Kararsız		Kadın	Erkek

Propagandalar	1,87	2,36	,000*	2 KMY	2 KMY
Seçim kampanyaları	1,92	2,38	,000*	2 KMY	2 KMY
Kamu araştırmaları	2,91	2,93	,933	3 Krz	3 Krz
Yüz yüze görüşmeler	2,26	2,99	,000*	2 KMY	3 Krz
Televizyon	2,13	2,70	,000*	2 KMY	3 Krz
Radyo	1,99	2,51	,000*	2 KMY	2 KMY
Gazete	2,03	2,65	,000*	2 KMY	3 Krz
İnternet	1,97	2,55	,000*	2 KMY	2 KMY
Reklam araçları	1,88	2,29	,001*	2 KMY	2 KMY
Siyasal parti topl.	2,18	2,94	,000*	2 KMY	3 Krz
İkna edici mesaj strj.	2,17	2,59	,001*	2 KMY	2 KMY
Kitle iletişim araçları	2,00	2,54	,000*	2 KMY	2 KMY
Propaganda genel	2,19	2,67	,000*	2 KMY	3 Krz

Tablo 7. Eğitim Seviyesine Göre Seçmen Görüşlerdeki Farklılıklar

Tercih Etkileyen Konular	Ortalamalar				F testi Anl.	Puan A. Göre KARAR			
	Orta O. ve Önc.	Lise	Önlisans ve Lis.	Lisans Üstü		Orta O. ve Önc.	Lise	Önlisans ve Lis.	Lisans Üstü
Propagandalar	2,23	1,95	2,01	2,37	,159	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Seçim kampanyaları	2,03	1,91	2,21	2,28	,132	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Kamu araştırmaları	3,28	2,81	2,86	2,89	,234	3 Krz	3 Krz	3 Krz	3 Krz
Yüz yüze görüşmeler	2,45	2,33	2,75	2,48	,055**	2 KMY	2 KMY	3 Krz	2 KMY
Televizyon	2,08	2,23	2,51	2,46	,078	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Radyo	2,06	2,05	2,32	2,28	,214	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Gazete	2,11	2,15	2,38	2,46	,194	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
İnternet	2,08	1,87	2,41	2,39	,003*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Reklam araçları	1,89	2,02	2,13	2,00	,518	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Siyasal parti topl.	2,20	2,50	2,60	2,41	,234	2 KMY	2 KMY	3 Krz	2 KMY
İkna edici mesaj strj.	2,18	2,17	2,46	2,48	,168	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Kitle iletişim araçları	2,05	2,07	2,35	2,32	,057**	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Propaganda genel	2,35	2,25	2,46	2,46	,154	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY

Not: Buradaki F testi Anl., bağımsız örnek tek yönlü ANOVA F testi anlamlılıklarıdır. Bu testin H0 hipotezi, "Eğitim düzeylerine göre, seçmenin propaganda çeşit/boyutu hakkında farklılık oluşmamaktadır" şeklinde ifade edilebilir. İstatistiksel olarak 0,05'de anlamlı farklılıklar tek yıldızlı ve koyu tonlu; 0,10 anlamlı farklılıklar ise çift yıldızlı olarak gösterilmiştir. Tabloda: Orta O. ve Önc.: Orta Okul ve Öncesi; Önlisans ve Lis.: Önlisans ve Lisans.

Seçmen eğitim seviyesine göre seçmen tercihini etkileyen propaganda araçlarından internet istatistiksel olarak 0,05 ve yüz yüze görüşmeler 0,10 anlamlılıkta farklılık göstermektedir (Tablo 7). İnternet konusunda, Levene testine göre grup varyansları farklı olduğundan incelenen Tamhane testine göre sadece lise ile önlisans/lisans grupları arasında istatistiksel olarak 0,001 anlamlılıkta farklılık gözlemlenmiştir. Yüz yüze görüşmeler konusunda ise grup varyanslarının farklı olduğu reddedilemediğinden incelenen Tukey HSD testine göre sadece lise ile önlisans/lisans grupları arasında istatistiksel olarak 0,045 anlamlılıkta farklılık

belirlenmiştir. Bu iki farklılık dışında bulguya erişemediğinden, eğitim seviyesi hakkında genel bir çıkarsama yapmak güç olmakta, söz konusu diğer farklılıkların rastlantısal olduğu söylenebilir. Ayrıca, F testi istatistiği anlamlılığı 0,057 olan kitle iletişim araçları geneli konusunda grup varyanslarının farklı olduğu reddedilemediğinden incelenen Tukey HSD testine göre gruplar arasında istatistiksel olarak 0,10 anlamlılıkta dahi farklılık belirlenememiştir.

Tablo 8. Aylık Gelir Düzeyine (TL) Göre Seçmen Görüşlerdeki Farklılıklar

Tercih	Ortalamalar					F testi Anl.	Puan A. Göre KARAR				
	0-500	501-1000	1001-2000	2001-3000	3000 üstü		0-500	501-1000	1001-2000	2001-3000	3000 üstü
Propagandalar	2,33	2,36	2,03	1,77	1,88	,009*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	1 KKMY	2 KMY
Seçim kampanyaları	2,40	2,06	2,04	2,02	2,06	,276	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Kamu araştırmaları	2,72	3,14	2,63	3,15	3,14	,040*	3 Krz	3 Krz	3 Krz	3 Krz	3 Krz
Yüz yüze görüşmeler	2,88	2,43	2,50	2,48	2,55	,257	3 Krz	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Televizyon	2,48	2,48	2,19	2,29	2,51	,371	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Radyo	2,31	2,38	2,05	2,15	2,22	,369	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Gazete	2,45	2,38	2,13	2,25	2,31	,493	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
İnternet	2,30	2,30	2,02	2,15	2,47	,206	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Reklam araçları	2,34	2,03	2,08	1,84	1,94	,090	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Siyasal parti topl.	2,71	2,55	2,45	2,49	2,14	,254	3 Krz	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
İkna edici mesaj strj.	2,55	2,40	2,27	2,34	2,10	,387	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Kitle iletişim araçları	2,38	2,32	2,00	2,14	2,29	,317	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Propaganda genel	2,57	2,47	2,29	2,34	2,31	,172	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY

Not: Buradaki F testi Anl., bağımsız örnek tek yönlü ANOVA F testi anlamlılıklarıdır. İstatistiksel olarak 0,05'de anlamlı farklılıklar tek yıldızlı gösterilmiştir.

Seçmen gelir düzeyine göre seçmen tercihini etkileyen propaganda araçlarından sadece propagandalar ve kamuoyu araştırma sonuçlarının istatistiksel olarak 0,05 anlamlılıkta farklılık gösterdiği söylenebilir (Tablo 8). Genel olarak gelir düzeyi yüksek olan seçmenin propagandalardan etkilenme oranının azaldığı söylenebilir. Yapılan ayrıntılı inceleme sonucunda Kamuoyu araştırma sonuçlarından etkilenme oranında, Tukey testine göre gruplar arasında istatistiksel olarak 0,10 anlamlılıkta dahi farklılık belirlenememiştir.

Tablo 9. Yaş Gruplarına Göre Seçmen Görüşlerdeki Farklılıklar

	Ortalamalar				Puan A. Göre KARAR			

Tercih Etkileyen Konular	19-29	30-39	40-49	50 ve üstü	F testi Anl.	19-29	30-39	40-49	50 ve üstü
Propagandalar	2,18	2,17	1,92	1,74	,076	2 KMY	2 KMY	2 KMY	1 KKMY
Seçim kampanyaları	2,29	2,12	1,92	1,77	,019*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	1 KKMY
Kamu araştırmaları	2,89	2,74	2,99	3,26	,236	3 Krz	3 Krz	3 Krz	3 Krz
Yüz yüze görüşmeler	2,68	2,47	2,38	2,57	,346	3 Krz	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Televizyon	2,55	2,42	2,18	1,89	,005*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Radyo	2,34	2,30	2,00	1,87	,028*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Gazete	2,47	2,27	2,13	1,92	,023*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
İnternet	2,34	2,24	2,05	1,90	,098	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Reklam araçları	2,20	1,92	1,90	2,00	,118	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Siyasal parti topl.	2,71	2,43	2,22	2,29	,028*	3 Krz	2 KMY	2 KMY	2 KMY
İkna edici mesaj strj.	2,57	2,19	2,06	2,30	,016*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Kitle iletişim araçları	2,38	2,23	2,06	1,92	,015*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Propaganda genel	2,53	2,34	2,22	2,26	,022*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY

Seçmen yaş gruplarına göre seçmen tercihini etkileyen propaganda araçlarının birçoğunda farklılaşma görülmektedir (Tablo 9). Tablodan elde edilen sonuçlara göre yaş ilerledikçe seçim kampanyalarından, kitle iletişim araçlarından (televizyon, radyo ve gazete) ve kısmen de siyasal parti toplantılarından etkilenme oranı azalmaktadır. İkna edici mesaj stratejileri ise orta yaş grubunu en az etkilemektedir. Bu anlamda örnek verilerine göre, ileri yaşlardaki seçmenin sabit fikirliliği artmakta ve propaganda araçlarından etkilenme oranının azaldığı söylenebilir.

Seçmenin siyasete olan ilgisine göre de seçmen tercihini etkileyen propaganda araçlarının birçoğunda farklılaşma görülmektedir (Tablo 10). Kendilerini siyasetle ilgilenmeyen ve sadece oy veren gruba ait tanımlayan örnekteki seçmenlerin, alt-orta-üst düzey siyasetle ilgilenen seçmenlere göre genel olarak kitle iletişim araçlarından ve propaganda araçlarından daha az etkilenildiğini ifade etmişlerdir.

Tablo 10. Siyasete Olan İlgisine Göre Seçmen Görüşlerdeki Farklılıklar

Tercih Etkileyen Konular	Ortalamalar				F testi Anl.	Puan A. Göre KARAR			
	İlgmz	OV	Alt	Ort-üst		İlgmz	OV	Alt	Ort-üst
Propagandalar	1,58	2,12	2,12	2,29	,014*	1 KKMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Seçim kampanyaları	1,78	2,04	2,24	2,16	,081	1 KKMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Kamu araştırmaları	3,04	2,71	2,88	3,34	,077	3 Krz	3 Krz	3 Krz	3 Krz
Yüz yüze görüşmeler	2,22	2,39	2,69	2,78	,031*	2 KMY	2 KMY	3 Krz	3 Krz
Televizyon	2,11	2,01	2,68	2,31	,000*	2 KMY	2 KMY	3 Krz	2 KMY
Radyo	2,09	1,81	2,51	2,17	,000*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Gazete	2,05	1,92	2,60	2,26	,000*	2 KMY	2 KMY	3 Krz	2 KMY
İnternet	2,13	1,89	2,51	1,98	,000*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Reklam araçları	1,89	1,94	2,07	2,33	,130	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Siyasal parti topl.	2,45	2,22	2,50	3,00	,004*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	3 Krz
İkna edici mesaj strj.	2,22	2,10	2,41	2,71	,018*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	3 Krz
Kitle iletişim araçları	2,06	1,91	2,48	2,21	,000*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Propaganda genel	2,19	2,21	2,47	2,64	,001*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	3 Krz

Not: İlgmz: ilgilenmiyor; OV: sadece oy verir; Alt: alt düzeyde ilgilenir; Ort-üst: orta ve üst düzeyde ilgilenir.

Tablo 11. Tercihe Etki Eden Faktöre Göre Seçmen Görüşlerdeki Farklılıklar

	Ortalamalar				Puan A. Göre KARAR			
	İlgmz	OV	Alt	Ort-üst	İlgmz	OV	Alt	Ort-üst

Tercih Etkileyen Konular						F					
	Aile	Ar-O	Dern	Med.	Diğ.	testi Anl.	Aile	Ar-O	Dern	Med.	Diğ.
Propagandalar	2,11	1,94	1,98	2,41	1,98	,345	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Seçim kampanyaları	2,07	2,19	2,03	2,50	2,00	,186	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Kamu araştırmaları	2,66	3,13	2,97	2,77	3,21	,063	3 Krz	3 Krz	3 Krz	3 Krz	3 Krz
Yüz yüze görüşmeler	2,43	2,84	2,60	3,23	2,34	,001*	2 KMY	3 Krz	3 Krz	3 Krz	2 KMY
Televizyon	2,23	2,59	1,86	3,48	2,26	,000*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	4 KY	2 KMY
Radyo	2,15	2,34	1,88	3,09	2,03	,000*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	3 Krz	2 KMY
Gazete	2,18	2,63	1,84	3,32	2,13	,000*	2 KMY	3 Krz	2 KMY	3 Krz	2 KMY
İnternet	2,15	2,38	1,79	3,27	2,01	,000*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	3 Krz	2 KMY
Reklam araçları	2,07	2,31	1,98	2,32	1,85	,093	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY	2 KMY
Siyasal parti topl.	2,37	2,66	2,59	2,98	2,35	,062	2 KMY	3 Krz	2 KMY	3 Krz	2 KMY
İkna edici mesaj strj.	2,23	2,47	2,48	2,73	2,24	,139	2 KMY	2 KMY	2 KMY	3 Krz	2 KMY
Kitle iletişim araçları	2,16	2,45	1,87	3,10	2,06	,000*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	3 Krz	2 KMY
Propaganda genel	2,29	2,52	2,36	2,82	2,31	,003*	2 KMY	2 KMY	2 KMY	3 Krz	2 KMY

Not: Ar-O: arkadaş ve okul; Dern: dernek ve sivil toplum; Med.: medya; Diğ.: diğer.

Tablo 11 incelendiğinde, tercihe etki eden faktörlere göre de seçmen tercihini etkileyen propaganda araçlarının birçoğunda da farklılaşma görülmektedir. Kendilerini dernek ve sivil toplum kuruluşlarından etkilendiklerini ifade edenler kitle iletişim araçlarından en az etkilendiklerini ifade ederken; medyadan etkilendiklerini ifade edenlerin kitle iletişim araçlarından en çok etkilendiklerini ifade etmelerine rağmen bu etkinin kararsızlık düzeyinde olması dikkat çekicidir. Aile, dernek ve sivil toplum kuruluşlarından etkilenildiğini ifade edenler genel olarak propaganda araçlarından en az etkilenildiğini anlatırken arkadaş, okul ve medyadan etkilenildiğini ifade edenler genel olarak propaganda araçlarından diğer gruplara göre nispeten daha çok etkilenildiğini anlatmışlardır. Bu durumda örnek verilerine göre, aile, dernek ve sivil toplum kuruluşlarından etkilenenlerin propaganda araçlarına karşı daha kapalı ve daha sabit fikirli yapıya sahip olduğu düşünülebilir.

Mesleklere göre seçmen tercihini etkileyen propaganda araçlarından sadece kamuoyu araştırma sonuçları ve internet konularında görüş farklılıkları görülmektedir (Tablo 12). Akademisyen ve öğrenciler kamuoyu araştırma sonuçlarından diğer meslek gruplarına göre nispeten daha az etkilenirken, özellikle esnaf grubunun kamuoyu araştırma sonuçlarından etkilendiğini net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu durumu, tek yönlü ANOVA F testi istatistiksel olarak 0,01 anlamlılıkta desteklemektedir. F istatistiğine göre, memur ve özel sektörde çalışanlar ise internet propagandalarından diğer gruplara göre daha az etkilenildiği sonucuna ulaşırken, internet hakkındaki görüşleri Tukey HSD testi ancak istatistiksel olarak 0.10 anlamlılıkta zayıf şekilde desteklemektedir.

Tablo 12. Mesleklere Göre Seçmen Görüşlerdeki Farklılıklar

Tercih Etkileyen Konular	Ortalamalar						F testi Anl.	Puan A. Göre KARAR									
	Ak.	Esnf	İşçi	Mem	ÖzS	Öğr		Ak.	Esnf	İşçi	Mem	ÖzS	Öğr				
Propagandalar	2,36	1,82	2,00	1,83	2,10	2,33	,098	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY
Seçim kampanyaları	2,27	2,12	1,94	2,09	1,92	2,33	,287	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY
Kamu araştırmaları	2,58	3,58	3,07	2,84	2,96	2,38	,006*	2	KMY	4	KY	3	Krz	3	Krz	3	Krz
Yüz yüze görüşmeler	2,58	2,48	2,50	2,49	2,49	2,78	,755	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY
Televizyon	2,48	2,48	2,56	2,23	2,04	2,42	,211	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY
Radio	2,39	2,48	2,28	2,00	1,96	2,26	,159	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY
Gazete	2,61	2,42	2,33	2,07	2,03	2,42	,120	3	Krz	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY
İnternet	2,52	2,48	2,24	2,09	1,82	2,29	,041*	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY
Reklam araçları	1,91	1,91	1,93	1,93	2,17	2,27	,281	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY
Siyasal parti topl.	2,39	2,48	2,59	2,33	2,34	2,75	,387	2	KMY	3	Krz	2	KMY	2	KMY	2	KMY
İkna edici mesaj strj.	2,42	2,42	2,33	2,06	2,27	2,47	,463	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY
Kitle iletişim araçları	2,38	2,36	2,27	2,07	2,01	2,33	,208	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY
Propaganda genel	2,43	2,47	2,39	2,24	2,30	2,48	,501	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY	2	KMY

Not: Ak: akademisyen; Esnf: Esnaf; Mem: memur; ÖzS: özel sektör; Öğr.: öğrenci.

4. Sonuç

Demokrasinin önemli unsurlarından biri olan siyasal partilerin en önemli amaçlarından biri, siyasal iktidarı ele geçirmektir. Demokratik toplumlarda seçim yoluyla iktidara sahip olan siyasal partiler, geçmişten günümüze değişik araçlarla seçmenleri etkilemeye çalışmaktadırlar. Seçim sürecinde siyasal partiler tarafından yoğun bir biçimde kullanılan siyasal propaganda araçlarının, seçmenle siyasal partiler arasındaki bağın kurulmasında önemli bir payı vardır. Çalışmamızda, siyasal propaganda araçlarının, seçmenlerin tercihlerini etkilemediği ve bazı konularda kararsız kaldığı bulgularına ulaşılmıştır. Bu çalışmada elde edilen tüm bulgu ve sonuçlar, ankete katılan 400 kişinin görüşlerini temsil etmekte olup, bundan dolayı Zonguldak veya Türkiye hakkında genelleme yapılmamıştır.

Araştırmada ortaya çıkan diğer önemli bir sonuç da, siyasal propaganda araçlarının hemen hemen hepsinin farklı etki düzeylerinin bulunmasıdır. Diğer bir deyişle, seçmenler her siyasal propaganda aracından aynı biçimde ve aynı düzeyde etkilenmemektedirler. Siyasal propaganda araçlarından hangilerinin seçmen tercihinde etkili olduğu ve bu etkinin seçmen özelliklerinde nasıl bir değişim gösterdiği, siyasal propaganda araçlarının geleceği açısından önemli olduğu belirtilebilir. Siyasal partiler, siyasal propaganda araçlarıyla ilgili yapılan bilimsel çalışma sonuçlarını ve seçim bölgelerindeki seçmen özelliklerini de dikkate alarak, bu doğrultuda bölgedeki seçmen yapısına göre farklı propaganda araçlarını farklı yoğunluklarda devreye sokabilirler.

Siyasal propaganda araçlarının yalnızca siyasal iktidarın belirlenmesinde değil, aynı zamanda seçmenin yönlendirilmesinde de önemli bir yeri olduğu söylenebilir. Günümüzde bir siyasal partinin, siyasal propaganda tekniklerini kullanmadan seçimlerde başarılı olması beklenemez. Araştırmamızda, Burkan'ın (2009) çalışmasıyla benzer bir sonuca ulaşılmıştır. Buna göre, siyasal propaganda araçlarının, nispeten kararsız seçmenlerin siyasal tercihlerinde etkisi daha fazla bulunmaktadır (Burkan, 2009: 88-89).

Çalışmadaki başlıca bulguları özetlemek gerekirse; eğitim seviyesi azaldıkça gazetenin siyasal tercihi etkileme oranı ve yaş arttıkça propaganda, seçim kampanyaları, televizyon, radyo, gazete, internetin siyasal tercihi etkileme oranı daha da azalmaktadır. Ayrıca, siyasete olan ilgi azaldıkça, propaganda araçlarından etkilenme şiddetinin belirgin şekilde azaldığı dikkat çekmektedir. Siyasal propaganda araçlarını kullanırken hedef kitleye göre taktiklerin belirlenmesi ve buna göre siyasal propaganda araçlarının kullanılmasının büyük bir önemi olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, siyasal partiler iktidara gelebilmek için çeşitli siyasal propaganda araçlarının (Seçim kampanyaları, kamuoyu araştırmaları, yüz yüze oy toplama, kitle iletişim araçları, siyasal parti toplantıları, ikna edici mesaj stratejileri) etkin bir biçimde kullanılmasına önem vermelidirler.

Kaynaklar

Ahmed, M. (2014), "Impact of Mass Media in Creating Political Concern in Bangladesh", Online Journal of Communication and Media Technologies, 4 (2), 1-15.

Akay, R.A. (2011), Güncel Türk Siyasi Yaşamında Siyasal İletişim Danışmanı Kavramı, Marmara Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Doktora tezi), İstanbul.

Akbulut, H. – Pekkaya, M. – Aksakaloğlu, H. (2014), "Meslek Mensuplarının Bakış Açısıyla Ticaret Meslek Liselerindeki Muhasebe Eğitimi: Bursa İli Üzerine Bir Uygulama," MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi, 62,73-91.

Alday, R. B. – Panaligan, A. B. (2013), "Reducing Math Anxiety of CCS Students through E-Learning in Analytic Geometry", Educational Research International, 2, (1), 76-90.

Armağan, A. (1999), "Siyasal Bir İletişim Türü Olarak Propaganda", İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 9, 417-426.

Balcı, Ş. (2007), "Negatif Siyasal Reklamlarda İkna Edici Mesaj Stratejisi Olarak Korku Çekiciliği Kullanımı", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17, 73-106.

Baltacı, C. ve Eke E. (2012), "Siyasal Propaganda Araçlarının Seçmen Davranışı Üzerindeki Etkisine Yönelik Seçmen Algısı: Isparta Örnek Olayı", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4 (1),115-126.

Bektaş, A. (2013), Kamuoyu İletişim ve Demokrasi, İstanbul: Bağlam yayınları.

Bennion, E. A. (2005), "Cought in the Ground Wars: Mobilizing Voters During a Competitive Congressional Campaign", Annals of the American Academy of Political Social Science 601, 123-141.

Bernays, E. (2004), Propaganda, New York: Ig Publishing,

Black, J.H. (1984), "Revisiting the Effects of Canvassing on Voting Behaviour", Canadian Journal of Political Science, 17, 351-374.

Bostancı, M. N. (1995,) Toplum Kültür ve Siyaset, Ankara: Vadi yayınları.

Brown, J.A.C. (1992), Siyasal Propaganda, İstanbul: Ağaç yayıncılık.

Burkan, M.R. (2009), Siyasi Partilerde Siyasal Propaganda ve Seçmen Üzerindeki Etkisi", Ufuk Üniversitesi SBE, Ankara.

Daver, B. (1968), Siyaset Bilimine Giriş, Ankara: Sevinç matbaası.

Devine, P. G. ve Hirt, E. R. (1989), "Message Strategies For Information Campaigns: A Social-Psychological Analysis, Salmon Charles T., (ed), Information Campaigns: Balancing Social Values and Social Change, Sage Publication, California, 229-258.

- Devran, Y. (2004), *Siyasal Kampanya Yönetimi*, İstanbul: Odak İletişim.
- Dijk, T.V. (1997), "What is Political Discourse Analysis", *Belgian Journal of Linguistics*, 11 (1), 11-52.
- Duman, D. ve İpekşen S.S. (2013), "Türkiye'de Genel Seçim Kampanyaları 1950-2002", *Turkish Studies*, 8(7), 117-135.
- Ejupi, V., Siljanovska, L., Iseni, A. (2014), "The Mass Media and Persuasion", *European Scientific Journal*, 10, 636-646.
- Ellul, J. (1973), *Propaganda*, United Kingdo: Random House.
- Gelman, A. ve King, G. (1993) "Why Are American Presidential Election Campaign Polls So Variable When Votes Are So Predictable?", *British Journal of Political Science*, 23, 409-451.
- Genel, M.G. (2010), *Bir Siyasal İletişim Aracı Olarak Almanya'daki Türk Medyasının Almanya'da Yaşayan Türklerin Siyasal Tercihleri Üzerine Etkisi*, Marmara Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Doktora tezi), İstanbul.
- Gerber, A.S, Green D.P (1999), "Does Canvassing Increase Voter Turnout? A Field Experiment", *Proceedings of The National Academy of Sciences*, 96 (4), 10939-10942.
- Gerber, A.S, Green D.P (2000), "The Effects of Canvassing, Telephone Calls and Direct Mail on Voter Turnout: A Field Experiment", *American Political Science Review*, 94 (3), 653-663.
- Gerbner, G. And Gross, L. (1974), "System of Culturel Indicators", *Public Opinion Quarterly*, 38, 460-461.
- Goldman, M, Kiyohara, O. Pfannensteil, D.A. (2001), "Interpersonal Touch Social Labeling and the Foot in the Door Effcet", *The Journal of Social Psychology*, 125 (2), 143-147.
- Green, D.P., Gerber, A.S., Nickerson, D.W. (2003), "Getting Out the Vote in Local Elections: Result from Six Door-to-Door Canvassing Experiments", *The Journal of Politics*, 65 (4), 1083-1096.
- Green, P.C. ve Stubager, R. (2010), "The Political Conditionality of Mass Media Influence: When Do Parties Follow Mass Media Attention?", *British Journal of Political Science*, 40 (3), 663-677.
- Güllüpunar, H. (2012), "Seçim Kampanyalarında Yüz-Yüze İletişim Tekniği Olarak Canvassing: 2011 Seçim Kampanyaları Bağlamında Gümüşhane Araştırması", *Selçuk İletişim*, 7, (2), 82-96.

Güllüpunar, H. (2013), "Seçmen Tercihlerinde Kapı Aralama Kapı Kapatma ve Korku Çekiciliği Tekniklerinin Etkilerinin Tespitine Dönük Bir Araştırma", *International Journal of Social Science*, 6 (3), 1179-1200.

Hogg, M. A. Ve Vaughan, G.M. (2011), *Sosyal Psikoloji*, İbrahim Yıldız ve Aydın Gelmez (Çev.), Ankara: Ütopya yayınevi.

İpekeşen, S.S. (2012), 2011 Genel Seçimlerdeki Siyasal İletişim Faaliyetleri, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.

Javaid U. – Elahi, U. (2014), "Patterns of Political Perceptions, Attitudes and Voting Behaviour: Influence of Media", *A Research Journal of South Asian Studies*, 29, 2, 363-378.

Jowett, G.S. ve O'Donnell, V. (2012), *Propaganda and Persuasion*, United States of America: SAGE Publications.

Kalender, A. (2000), *Siyasal İletişim Seçmenler ve İkna Stratejileri*, Konya: Çizgi Kitabevi.

Karaçor S. ve Gözüm P. (2012), "Türkiye'de Seçmen Tercihlerinin Oluşmasında Seçim Kampanyaları ve Siyasal Pazarlamanın Rolü Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24, 403-426.

Kılıçaslan, E. Ç. (2008), *Siyasal İletişim İdeoloji ve Medya İlişkisi*, İstanbul: Kriter yayınevi.

Köseoğlu, Y. ve Al, H. (2013), "Bir Siyasal Propaganda Aracı Olarak Sosyal Medya", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (3), 103-125.

Kramer, G.H. (1970), "The Effect of Precinct-Level Canvassing on Voter Behavior", *The Public Opinion Quarterly*, 34, 560-572.

Lake C.C. ve Harper C. (2008), *Kamuoyu Araştırmaları*, (Çeviren: Nurettin Güz), Ankara: Eğitim Akademi yayınları.

Lippmann, W. (1997), *Public Opinion*, New York.: Press Paperbacks, Macmillan.

McAllister, I. (1985), "Campaign Activities and Electoral Outcomes in Britain 1979 and 1983", *The Public Opinion Quarterly*, 49, 489-503.

McQuail, D. (2005), *Mass Communication Theory*, (5th ed.)London: Sage.

Nasir, Ş. (2006), *İnternetin İdeolojik Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Çin Halk Cumhuriyeti Örneği*, Gazi Üniversitesi SBE, (Yayınlanmamış Doktora tezi), Ankara.

Noelle, N.E. (1973), "Return to the Concept of Powerful Mass Media", *Studies in Broadcasting*, 9, 67-112.

- Norris, P. (2000), *A Virtuous Circle Political Communication in Post Industrial Societies*, New York: Cambridge University Press.
- Onat, F. (2010), "Bir Halkla İlişkiler Uygulama Alanı Olarak Sosyal Medya Kullanımı: Sivil Toplum Örgütleri Üzerine Bir İnceleme", *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Kavram ve Araştırma Dergisi*, 31, 101-122.
- Özkan, A. (2007), *Siyasal İletişim Stratejileri*, İstanbul: Tasam yayınları.
- Özkan, N. (2002), *Seçim Kazandıran Kampanyalar*, İstanbul: Mediacat kitapları.
- Öztekin, A. (2010), *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara, Siyasal Kitabevi.
- Pekkaya, M. ve Akıllı, F. (2013), "Hava Yolu Hizmet Kalitesinin SERVPERF-SERVQUAL Ölçeği ile Değerlendirmesi ve İstatistiksel Analizi," *AİBÜ İİBF Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1),75-96.
- Qualter, T. H. (1980), "Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi" Çeviren: Ünsal Oskay, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXXV, (1), 255-307.
- Red, E. R. - Banaticla Jr, E. B. – Basco, J. C. – Reyes, L. E.M. (2013), "Publeashed.com: A Website for Publishing Literary Works of Students at Malayan Colleges Laguna", *International Journal of the Computer, the Internet and Management*, 21 (3), 56-60.
- Romarheim, A.G. (2005), "Definitions of Strategic Political Communication", *Norwegian Institute of International Affairs*, 689, 1-25.
- Sağnak, M. (1996), *Medya Politik*, İstanbul: Eti Kitapları.
- Scheufele D.A. ve Tewksbury, D. (2007), "Framing Agenda Setting and Priming: The Evolution of Three Media Effects Models", *Journal of Communication*, 57, 9-20.
- Semetko, H.A. (2010), "Election Campaigns Partisan and the News Media", *Public Sentinel News Media and Governance Reform* (Editor: Pippa Norris), Washington: The World Bank.
- Sides, J.- Shaw, D.- Grossman, M.- Lipsitz, K. (2011), *Campaigns and Elections: Rules, Reality, Strategy, Choice*, New York: W.W. Norton&Company.
- Szajkowski, B. (2011), "Social Media Tools and the Arab Revolts", *Alternative Politics*, 3, 3, 420-432.
- Topuz, H. (1991), *Siyasal Reklamcılık Dünya'dan ve Türkiye'den Örneklerle*, İstanbul: Cem yayınevi.

Udelepp, A. (2008), Propaganda Instruments in Political Television Advertisements and Modern Television Commercials, Dissertations of Social Sciences, Tallinn University, Estonia.

Vavreck, L. (2009), The Message Matters: The Economy and Presidential Campaigns, Princeton: Princeton University Press.

Walgrave, S. ve Aelst, P.V. (2006), "The Contingency of the Mass Media's Political Agenda Setting Power: Toward a Preliminary Theory", Journal of Communication, 56, 88-109.

Yiğittop, A. (2009), Belediye Başkanı Seçilmek İstiyorum, Ankara: Elips yayınları.

Ek 1: Konu İle İlgili Sorular ve Metindeki Kısaltmaları

Soru	Konular	Kısaltmaları	Hesaplanması
S1	Propagandalar tercihimi etkiler	Propagandalar	Cevapların ortalaması (5'li Likert)
S2	Seçim kampanyaları tercihimi etkiler	Seçim kampanyaları	Cevapların ortalaması (5'li Likert)
S3	Kamuoyu araştırmaları (anket) tercihimi etkiler	Kamu araştırmaları	Cevapların ortalaması (5'li Likert)
S4	Yüz yüze görüşmeler tercihimi etkiler	Yüz yüze görüşmeler	Cevapların ortalaması (5'li Likert)
S5	Televizyon tercihimi etkiler	Televizyon	Cevapların ortalaması (5'li Likert)
S6	Radyo tercihimi etkiler	Radyo	Cevapların ortalaması (5'li Likert)
S7	Gazete tercihimi etkiler	Gazete	Cevapların ortalaması (5'li Likert)
S8	İnternet tercihimi etkiler	İnternet	Cevapların ortalaması (5'li Likert)
S9	Reklam araçları tercihimi etkiler	Reklam araçları	Cevapların ortalaması (5'li Likert)
S10	Siyasal parti toplantıları tercihimi etkiler	Siyasal parti topl.	Cevapların ortalaması (5'li Likert)
S11	İkna edici mesaj stratejileri tercihimi etkiler	İkna edici mesaj strj.	Cevapların ortalaması (5'li Likert)
KİA	Kitle iletişim araçları genel olarak	Kitle iletişim araçları	Ortalama(S5,S6,S7,S8,S9)
PRG	Propaganda araçları genel olarak	Propaganda genel	Ortalama(S1,S2,S3,S4,KİA,S10,S11)

Ek 2: Anket Değerlendirmesindeki Seçmenin Cinsiyetine Göre Özellikleri

Yaş Grubu	Kadın	Erkek	Toplam
19-29	98	68	166
30-39	36	67	103
40-49	32	46	78
50 ve üstü	17	36	53
Toplam	183	217	400

Pearson Ki-kare istatistiği (Anl.): 21,340 (0,000)

Tercih Etkili Faktör	Kadın	Erkek	Toplam
Aile	78	74	152
Arkadaş	10	14	24
Dernek ve sivil toplum	24	34	58
Medya	22	22	44
Okul	6	2	8
Diğer	41	69	110
Toplam	181	215	396

Pearson Ki-kare istatistiği (Anl.): 6,082 (0,193)

Ki-kare için okul grubu arkadaş ile birleştirilmiştir.

Oy Yönünün Karar Zamanı	Kadın	Erkek	Toplam
Önceden belli	107	128	235
Adaylar belirlendiğinde	57	53	110
Kampanya takip sonrası	13	18	31
Birkaç gün önce	2	4	6
Sandık başında	4	9	13
Hiç oy kullanmam	0	5	5
Toplam	183	217	400

Siyasete İlgisi	Kadın	Erkek	Toplam
İlgilenmiyor	24	31	55
Sadece oy verir	61	53	114
Alt düzeyde ilgilenir	81	91	172
Orta düzeyde ilgilenir	6	21	27
Üst düzeyde ilgilenir	11	20	31
Toplam	183	216	399

Pearson Ki-kare istatistiği (Anl.): 10,321 (0,035)

Kamu Araşt. İlgili Görüş	Kadın	Erkek	Toplam
Etkileyebilir	10	11	21
Güvenilir olm. etkilemez	81	97	178
Güvenilir ama ekilemez	78	74	152
Açıklanması yasaklanmalı	7	22	29
Bilmiyorum	7	12	19
Toplam	183	216	399

Pearson Ki-kare istatistiği (Anl.): 7,991 (0,092)

Aylık Gelir	Kadın	Erkek	Toplam
0-500	59	8	67
501-1000	39	38	77
1001-2000	43	77	120
2001-3000	31	56	87
3000 üstü	11	38	49
Toplam	183	217	400

Pearson Ki-kare istatistiği (Anl.): 68,131 (0,000)

Eğitim Durumu	Kadın	Erkek	Toplam
Okuryazar	1	1	2
İlk Öğretim	11	16	27
Orta Öğretim	14	22	36
Lise	47	64	111
Yüksek O. ve Lisans	92	86	178
Yüksek Lisans	10	12	22
Doktora	8	16	24
Toplam	183	217	400

Oyda Önemli Faktör	Kadın	Erkek	Toplam
Siyasal parti	41	29	70
Aday	34	28	62
Parti ideolojisi	34	61	95
Parti lideri	33	25	58
İcraatları	38	66	104
Diğer	0	5	5
Total	180	214	394

P. Ki-kare ist.: 16,885 (0,002) Diğer grubu hariç

Meslek	Kadın	Erkek	Toplam
Akademisyen	13	20	33
Bankacı	8	9	17
Esnaf	14	19	33
İşçi	3	51	54
Memur	22	48	70
Özel sektör	33	38	71
Ev hanımı	16	0	16
Öğrenci	63	10	73
Emekli	1	9	10
Sanayici-tüccar	1	3	4
İşsiz	4	1	5
Serbest meslek	1	6	7
Diğer	4	3	7
Toplam	183	217	400

Etik Liderlik Tarzının İş Performansı, İçsel Motivasyon ve Duyarsızlaşma Üzerine Etkisi: Kamu Kuruluşunda Bir Uygulama

Altan AYAN

Yrd.Doç.Dr., Trakya Üniversitesi
Uzunköprü Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü
altanayanayan@gmail.com

Etik Liderlik Tarzının İş Performansı, İçsel Motivasyon ve Duyarsızlaşma Üzerine Etkisi: Kamu Kuruluşunda Bir Uygulama

Özet

Çalışmada etik liderlik tarzının iş performansı, içsel motivasyon ve duyarsızlaşma üzerine etkisi incelenmiştir. Ayrıca içsel motivasyonun iş performansı ve duyarsızlaşma üzerine etkisi araştırılmıştır. Bu kapsamda bir kamu kuruluşunun Ankara'daki Genel Müdürlüğündeki 112 çalışandan veriler anket yöntemiyle toplanmıştır. Araştırmanın amacı etik liderlik tarzının iş performansı, içsel motivasyon ve duyarsızlaşma üzerine etki edip etmediğini sınamaktır. Bu kapsamda sosyo-demografik özelliklere ilişkin frekans dağılımları, faktör analizleri, güvenilirlik testleri, basit doğrusal regresyon modelleri kullanılmıştır. Sonuç itibarıyla etik liderlik tarzı iş performansı ve içsel motivasyon üzerine pozitif etki etmektedir. Etik liderlik tarzı duyarsızlaşma üzerine negatif etki etmektedir. İçsel motivasyon iş performansı üzerine pozitif etki etmektedir. İçsel motivasyon duyarsızlaşma üzerine negatif etki etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Etik Liderlik Tarzı, İş Performansı, İçsel Motivasyon, Duyarsızlaşma, Tükenmişlik

The Effect of Ethical Leadership Style on Job Performance, Intrinsic Motivation And Depersonalization: A Research on Public Institution

Abstract

In this study, the effects of ethical leadership on job performance, intrinsic motivation and depersonalization were examined. In addition the effects of intrinsic motivation on job performance and depersonalization were investigated. In this context data were gathered from 112 employees with the survey method in head office of a public institution in Ankara. The aim of the study is to investigate to effects of ethical leadership style on job performance, intrinsic motivation and depersonalization. In this context, frequency analysis for the socio-demographic characteristics of employees, factor analyses, reliability tests, simple linear regression models were performed. As a result ethical leadership style has a positive impact on job performance and intrinsic motivation. Ethical leadership style has a negative impact on depersonalization. Intrinsic motivation has a positive effect on job performance. Intrinsic motivation has a negative effect on depersonalization.

Keywords: Ethical Leadership Style, Job Performance, Intrinsic Motivation, Depersonalization, Burnout.

1. Giriş

Günümüz dünyasında işletmeler için etik ve etikle ilgili konuların önemi her geçen gün artmaktadır. Özellikle işletmelerdeki liderlerin benimsedikleri etik davranışın hem çalışan performansını etkileyebileceği hem de örgüte katkılar sağlayabileceği bir gerçektir. İşletmedeki liderlerin ve çalışanların etik ve etik kuralları benimsemesi ve bu yönde davranış göstermesi önem arz eden bir durumdur. İşletmede etik kural ve normların benimsenmesi örgütün başarısına etki edebilir. Günümüz dünyasında etik kural ve normların kabul gördüğü söylenebilir. Günümüz işletmeleri için işe alma süreçlerinde dikkat edilmesi gereken en önemli unsurlardan biri içsel motivasyonu yüksek kişiler ile çalışılması gerektiği gerçeğidir. İçsel motivasyonu yüksek kişilerle çalışan örgütlerin performans ve ilerleme açısından diğerlerinden bir adım önde olduğu söylenebilir. Bugünün işletmeleri için etik liderlik tarzının ve içsel motivasyonun önemi düşünüldüğünde çalışmanın mahiyeti ortaya çıkmaktadır. Etik liderlik tarzı ile iş performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu ifade edilebilir (Zehir ve Erdoğan, 2011; Walumbwa vd., 2011; Walumbwa, Morrison ve Christensen, 2012; Bouckenoghe, Zafar ve Raja, 2015). 1) Etik liderlik tarzının çalışanların tükenmişlikleri ve duyarsızlaşmaları üzerine negatif bir etkisi olduğu söylenebilir (Sıgri ve Başar, 2015; Dertli, 2014). 2) İçsel motivasyon ile iş performansı arasında pozitif bir ilişki olduğu ifade edilebilir (Hayati ve Caniogo, 2012). 3) İçsel motivasyon ile tükenmişlik arasında negatif bir ilişki olduğu söylenebilir (Hsu, 2013).

Bu kapsamda çalışmada etik liderlik tarzı ile içsel motivasyonun, olumlu bir unsur olan iş performansı ile olumsuz bir unsur olan duyarsızlaşma üzerine etkisinin incelenmesi literatüre katkı sağlayabilecektir. Çalışanların iş performanslarını arttıracak ve duyarsızlaşmalarını azaltabilecek faktörlerin belirlenmesi bu açıdan önemlidir. İş performansının yükselmesi ve duyarsızlaşmanın azalması günümüz işletmeleri için önemli unsurlardır. Çalışanlarının iş performansları yüksek olan işletmeler rekabette öne çıkabilir. Aynı zamanda etik liderlik tarzının içsel motivasyon üzerine etkisinin belirlenmesi yönetsel ve örgütsel açıdan önem taşımaktadır. İçsel motivasyonu yüksek çalışanları işe almak günümüz işletmeleri için önem taşımaktadır. İçsel motivasyonu yüksek kişilerin iş performanslarının da yüksek olması beklenir (Hayati ve Caniogo, 2012). Çalışmada etik liderlik tarzının iş performansı, içsel motivasyon ve duyarsızlaşma üzerine etki edip etmediği incelenmektedir. Ayrıca içsel motivasyonun iş performansı ve duyarsızlaşma üzerine etki edip etmediği araştırılmıştır. Bu kapsamda etik liderlik ve içsel motivasyonun olumlu etkileri araştırılmakta ve işletmeleri öne çıkarabilecek faktörler değerlendirilmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Etik Liderlik Tarzı

Etik liderlik, kişilerarası ilişkilerde ve bireysel faaliyetlerde uygun olan davranışı sergilemektir. Etik liderlik düşünce tarzı ortaya konmadan önce örgütsel davranış alanında bu kavramı tam olarak açıklayan belirli bir unsur yoktu (Yang, 2014: 514). Liderliğin etik boyutunun başlangıçta dönüştürücü liderlik ve karizmatik liderlik tarzları içinde ele alındığı söylenebilir (Brown, Trevino ve Harrison, 2005: 117). Bazı liderlik tarzları etiği kavramsal yapısının ayrılmaz bir parçası olarak benimsemektedir. Bunlara dönüştürücü liderlik, otantik liderlik, karizmatik liderlik ve hizmetkâr liderlik örnek gösterilebilir (Frisch ve Huppenbauer, 2014: 24-25). Etik liderler, etik davranışı ödüllendiren ve etik olmayan davranışları disipline eden kişilerdir. Bu nedenle etik liderler, çalışanları gereken davranışlara yönelmesi için etkilerler (Mayer vd., 2012: 153).

Sosyal öğrenme kuramı (Bandura, 1977; 1986) ve sosyal değişim kuramı (Blau, 1964), etik liderliğin önemli sonuçlar üzerindeki etkilerini açıklamaktadır (Brown ve Mitchell, 2010: 585). Etik liderlik teorisi, liderlerin etik davranışlarının izleyicilerinin etik kararlarını nasıl etkilediğini açıklamaktadır. Bu teoriye göre liderler izleyicilerini sosyal öğrenme süreçleri, standartlar, sosyal değişim süreçleri ve performans yönetimi sistemi konularında etik karar ve faaliyetler gerçekleştirerek etkilerler (Steinbauer vd., 2014). Sosyal öğrenme kuramına göre liderlerin izleyicileri tarafından etik lider olarak görülebilmeleri için cazip ve güvenilir rol modelleri olmaları gerekir. Sosyal öğrenme kuramı etik liderlerin izleyicilerini niçin ve nasıl etkilediğini açıklamaya çalışır (Brown ve Trevino, 2006: 597).

Sosyal öğrenme kuramının temelini kişinin başkalarını gözlemleyerek öğrenmesi oluşturur. Sosyal öğrenme kuramı kişinin her şeyi doğrudan öğrenmesinin gerekli olmadığını, diğerlerinin tecrübelerini gözlemleyerek de birçok şeyin öğrenebileceğini esas alır (Demirbaş ve Yağbasan, 2006: 340-341). Sosyal öğrenme kuramı kişilerin nasıl öğrendiklerini açıklamaya çalışır. Sosyal öğrenme kuramına göre bireylerin davranışları bilişsel, davranışsal ve çevresel unsurların karşılıklı etkileşimiyle biçimlenir (Bayrakçı, 2007: 198-199). Sosyal değişim kuramı en az iki kişi arasında maddi veya manevi ödül ya da maliyetlerin değişimi temeline dayanır. Ödüller memnuniyet ifade eden kaynakların değişimi iken, maliyetler ise zarar ve ceza ifade eden kaynakların değişimidir (Aykan, 2007: 127). Etik liderlik tarzı, diğer liderlik tiplerinden ayrı özel bir formdur ve bir dizi önemli iş çıktısını etkileme potansiyeline sahiptir. Etik liderlik tarzı adil olma, kapsayıcı olma ve güvenilirlik gibi ahlaklı bir insan olmayı yansıtan davranışları kapsarken; etik olmayan davranışı cezalandırmak ve etiğin önemini vurgulamak gibi ahlaklı bir yönetici olmayı yansıtan davranışları da kapsar (Neubert, Wu ve Roberts, 2013). Örgütün liderleri örgütün

bütün üyeleri için etkili olabilecek etik rehberlik modelleri oluşturmaldır. Çalışanlar yöneticilerinin etik faaliyetlerini gözlemleyerek örgütün kabul edebileceği etik standartları öğrenmelidir (Kim ve Brymer, 2011).

2.2. İş Performansı

İş performansı endüstriyel-örgütsel psikoloji araştırmaları ve uygulamaları için en önemli unsurlardan biri olarak görülmekte ve çok önemli bir bağımlı değişken olarak değerlendirilmektedir (Ahmad vd., 2012: 939). Performans, görev (task) performansı ve bağlamsal (contextual) performans olarak iki boyutta ele alınabilir. Görev performansı, ürün ya da hizmet üreten veya üretimi sağlayan teknik temelleri destekleyen davranışları kapsar. Görev performansı teknik süreçleri yürütmek, teknik ihtiyaçlarla ilgilenmek ve örgütün teknik yetenekleriyle doğrudan ilişkilidir. Görev performansı işin uzmanlık ve teknik tarafıyla ilişkilidir. Bağlamsal performans ise fazladan çalışmaya gönüllülük sergileme, hevesle işi yürütme, başkalarıyla işbirliği sağlama, başkalarına yardım etme, kurallara uyma, örgütü destekleme ve sahiplenme davranışlarını kapsar. Bağlamsal performans takım başarısı için önemlidir. Bağlamsal performans örgütte ekstra rol davranışı ile ilişkilidir (Özdevecioğlu ve Kanıgür, 2009: 59-62).

Görev performansı resmi olarak işin parçası konumundaki faaliyetlerin yürütülmesini kapsar. Görev performansına yönelik uygulamalar örgütün teknik yapısı temelindeki faaliyetleri içerirler. Çalışanların bir işi gerçekleştirmek için teknik bilgi ve beceriyi kullanmaları görev performansı kapsamındadır (Doğan ve Özdevecioğlu, 2009: 172-173). Bağlamsal performans iş ortamının organizasyonel, sosyal ve psikolojik havasına katkı sağlayan çalışmaları içerir. Bağlamsal performans örgütsel verimlilik ve takım başarısı için önemlidir. Bağlamsal performans örgütlerin verimli iş ortamlarını zenginleştirmeye ek olarak örgütsel işlemlerin yerine getirildiği sosyal ve motivasyonel iklime katkı sağlar. Ayrıca kişiler arası pozitif davranışlara da destek olur (Ünlü ve Yürür, 2011: 185-186).

Performans kavramının yapısı ile ilgili tartışmalar iki temel yaklaşımı içermektedir. İlk yaklaşıma göre performans, sonuçlar ve çıktılar olarak görülmekte ve belirli bir pozisyon ya da belirlenmiş kesin bir faaliyet sonucundaki üretim geçmişi olarak tanımlanmaktadır. İkinci yaklaşıma göre performans, örgütsel amaçlarla ilgili olarak belirli koşullardaki çalışanın kontrolündeki davranışların toplamıdır (Tutu ve Constantin, 2012). Performans belirli bir hedefe erişmek için önceden belirlenen bir uygulamanın sonucunda ortaya konulanı sayısal olarak ve kalite bakımından irdeleyen bir kavramdır. Performansın belirlenmesi gerçekleştirilen faaliyetin sonucunun değerlendirilmesini içerir (Akçakaya, 2012). Örgüt açısından dikkat çeken unsur kişinin işini gerçekleştirirken ortaya koyduğu performansıdır. Bu sebeple örgütler çalışanların gösterdikleri performans ölçüsünde başarılı olurlar (Yılmaz ve Karahan, 2010).

2.3. İçsel Motivasyon

Motivasyon, kişinin bir göreve kendini vermesine istekli olma gücü olarak açıklanabilir (Wagner ve Hollenbeck, 2010: 81). Motivasyon kişiyi harekete geçiren gücün kaynağı bakımından içsel ve dışsal olarak ikiye ayrılır. İçsel motivasyon bireyin davranışını düzenleyen dışsal bir kontrol mekanizması olmadan işin kendisi tarafından motive edilmesi olarak açıklanabilir. İçsel motivasyon araçları doğrudan doğruya işin doğasıyla ilişkilidir ve işin içeriğinden kaynaklanır (Ersarı ve Naktiyok, 2012: 83). Belli bir iş ilgi çekici, heyecan verici ve geliştirici olduğu düşüncesiyle gerçekleştiriliyorsa, başka bir deyişle o işin bizzat kendisini yapmak ödüllendirici ise bu durumda içsel motivasyondan bahsedilir. İçsel motivasyonla hareket eden bir çalışana bu davranışlar için bir dış ödül verildiğinde içsel motivasyonun zayıfladığı görülür (Tevrüz, Erdem ve Bozkurt, 2012: 53).

İçsel motivasyon bireysel olarak gönüllü bir şekilde, başka bir deyişle kendi isteğiyle yapılan faaliyet temeline dayanır. Bu nedenle bir kişi içsel motivasyonla hareket ettiğinde icraatlarında daha kolay ve tatmin olmuş bir biçimde hareket eder (Nurcahyo, Nur'ainy ve Sariyati, 2011: 236). İçsel motivasyon kişinin çalıştığı işi tatmin edici olduğunda teşvik edilir (Janus, 2014). İçsel motivasyon doğal bir psikolojik süreç olduğu varsayılır. İçsel motivasyon, insan yaşamının özünde olan proaktif bir belittir. Bu motivasyon kalıcı karakterde ve bazı durumlarda oldukça baskın bir yapıdadır (Elliot ve Dweck, 2005: 583-584). Bu konuda hedonist yaklaşım, memnuniyet elde etmeyle ilgili iyi oluş ifadeleri ve mutluluğu temel almaktadır. Hedonist yaklaşım tatmin, memnuniyet ve hayattan zevk almayı temel alır (Telef, Uzman ve Ergün, 2013: 1298-1299). Hedonist akım zevk, memnuniyet ve hazzın kişinin hayatındaki en değerli olgular olduğunu esas alır. Bu yaklaşım kişinin yaşadıklarından haz almasına ve kişide hazzın oluşmasına dikkat çeker (Köker ve Maden, 2012: 100).

İçsel motivasyon bir işi iyi bir biçimde yapma isteğinden kaynaklanırken, dışsal motivasyon ise ücret ve promosyon gibi dış etkenler sonucunda meydana gelir. Hem içsel hem de dışsal motivasyon kişinin performansına etki edebilir. İçsel motivasyon herhangi bir dayatma olmaksızın bireyin kendi davranış performansını kapsar (Ertan ve Kaya, 2012: 158). İçsel motivasyon, kişisel güç ve otoriteye sahip olma ihtiyacına bir yanıt olarak ortaya çıkabilir. Bunun sebebi çalışanların genellikle işlerinde bağımsız bir şekilde çalışma isteği ve işlerinde inisiyatif kullanma isteğidir (Şenol, 2014: 133).

2.4. Duyarsızlaşma

Tükenmişlik, kronikleşen stres etkenlerine bir tepki (Leiter, Bakker ve Maslach, 2014: 56) veya fiziksel ve duygusal olarak tükenme durumu (Nevid, 2009: 470-471)

olarak açıklanabilir. Maslach'a göre tükenmişliğin üç boyutu vardır. Bunlar duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük kişisel başarıdır. Tükenmişliğin sonuçları hem örgütsel hem de kişisel olabilir. Örgütsel sonuçları işe devamsızlıkların artması, performansın azalması ve iş arkadaşlarıyla zayıf ilişkiler olarak sıralanabilir (Vandenbergh ve Huberman, 1999: 85). Kişisel sonuçları psikosomatik bozukluklar, aile hayatında problemler, uykusuzluk, sigara, sosyal izolasyon ve sindirim sistemi sorunlarıdır (Güneş, Bayraktaroğlu ve Özen Kutanis, 2009: 484).

Tükenmişlik sürecini açıklamak için talep-kaynak modelinden yararlanılabilir. Talep-kaynak modelinin temelindeki iş baskısı ve rol belirsizliği gibi işle ilgili taleplerin sağlık problemleri ve gerginliği uyardığı söylenebilir. Artan iş taleplerine karşı kişi, mevcut performansını devam ettirmek ve durumu dengeleyebilmek için fazladan gayret sarf etmek zorunda kalır. Bu fazladan harcanan dengeleyici gayretler kişide bitkinlik, sinir gibi fiziksel ve ruhsal sonuçlar meydana getirebilir. Bu durumun sürekli olması halinde çalışanın enerjisi tükenebilir ve tükenmişlik meydana gelebilir (Yürür ve Sarıkaya, 2011: 539-540). Talep-kaynak modeline göre sosyal destek ve yöneticilerle iyi ilişkiler geliştirilmesi gibi kaynakların artmasını ifade eden unsurların tükenmişliği önlediği söylenebilir (Yürür, 2011: 111).

Duygusal tükenme tükenmişliğin merkezi ve temeli olarak görülmektedir. Duygusal tükenme, duygusal olarak fazla yüklenme, yorgunluk ve psikolojik olarak duygusal enerjisinin bitme durumlarını ifade eder. Duygusal tükenmenin hem görev performansı hem de işten ayrılma niyeti üzerine etkileri önemlidir (Tourigny vd., 2013: 515). Duyarsızlaşma, kişinin başkalarına karşı negatif tutumlar göstermesi ve insanlara bir nesne gibi davranmasını içerir. Çalışanın iletişim kurduğu kişilerle olan ilişkilerinde bozulmalar meydana gelmesi duyarsızlaşmanın ilk belirtilerindendir (Telli, Ünsar ve Oğuzhan, 2012: 137). Duyarsızlaşma çalışanın iş arkadaşları ve başkalarına yönelik olarak olumsuz tutumlar sergilemesi olarak açıklanabilir. Bu durum çalışanların işlerinin önemli noktaları üzerinde kontrol eksikliği algıladıklarında meydana gelebilir (Hollet-Haudebert, Mulki ve Fournier, 2011: 415).

Duyarsızlaşma, duygusal yönden katılmış hissetme ve karşısındaki kimselere sanki kişiliği olmayan nesnelere gibi davranmayı içeren bir unsurdur (Gold ve Roth, 2005: 32). Duyarsızlaşma çoğunlukla işe dönük idealizmin yok olması, uzaklaşma duygusunun hızla artması ve karşısındakini bir nesne olarak görmeyi yansımasıdır. Bu periyotta çalışan, hizmet verdiği kişilerin kendi hayatında gerekenden fazla yer tuttuğu fikrine kapılır (Demir, 2009: 194). Duyarsızlaşma, küçültücü sözler söylemek, umursamamak ve alaycı tavır sergilemek biçiminde kendini gösterir. Duyarsızlaşma tükenmişliğin en problemlen boyutudur. Duyarsızlaşma yaşayan kişiler hizmet verdiği kişilerden uzaklaşmış ve katı tavrı benimsemiştir (Tetik, 2011: 341).

2.5. Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Etik liderlik tarzı ile ilgili araştırmaların sayısı her geçen gün artmaktadır. Etik liderlik tarzının çalışanların tutum ve davranışlarına olumlu etkileri olması beklenir. Etik liderlik tarzının performans üzerine pozitif bir etkisi olacağı düşünülebilir (Kalshoven, Den Hartog ve De Hoogh, 2011). Etik liderler izleyicilerinin etik davranışlarını biçimlendirebilir. Etik liderlik tarzının çalışan performansı gibi çeşitli olumlu sonuçlarla ilişkili olduğu söylenebilir (Gils vd., 2015: 191). Zehir ve Erdoğan (2011) ve Walumbwa vd. (2011) etik liderlik tarzı ile çalışan performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Walumbwa, Morrison ve Christensen (2012) ve Bouckenoghe, Zafar ve Raja (2015) etik liderlik tarzının iş performansına pozitif bir etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Sığı ve Başar (2015) etik liderlik tarzının çalışanların tükenmişlikleri üzerine negatif bir etkisi olduğunu ifade etmiştir. Dertli (2014) çalışanların etik liderlik algısının duyarsızlaşmalarını negatif olarak etkilediğini ifade etmiştir.

Çalışanın kendisinden beklenen performansa erişebilmesi için yüksek moral ve motivasyona sahip olması gerekir (Uygur, 2007: 75). Hızla değişen ekonomi ve iş çevresindeki rekabet nedeniyle çalışanların iş performanslarının artması ve sonuç olarak şirketlerin performanslarının yükselmesi çok önemli bir hale gelmiştir (Yozgat, Yurtkoru ve Bilginoğlu, 2013). Hayati ve Caniago (2012) içsel motivasyon ile iş performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Hsu (2013) içsel motivasyon ile tükenmişlik arasında negatif ve anlamlı bir ilişki belirlemiştir. Bu kapsamda aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur;

Hipotezler

H₁: Etik liderlik tarzının iş performansı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

H₂: Etik liderlik tarzının içsel motivasyon üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

H₃: Etik liderlik tarzının duyarsızlaşma üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

H₄: İçsel motivasyonun iş performansı üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

H₅: İçsel motivasyonun duyarsızlaşma üzerine anlamlı bir etkisi vardır.

3. Yöntem

3.1. Model

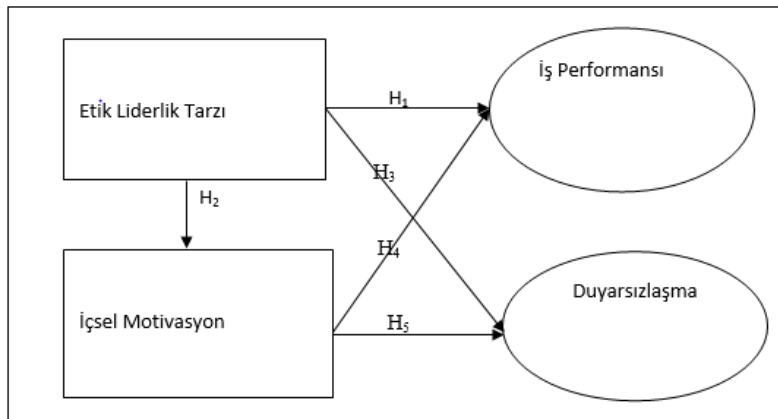
Araştırmanın amacı etik liderlik tarzının iş performansı, içsel motivasyon ve duyarsızlaşma üzerine etki edip etmediğini inceleyebilmektedir. Ayrıca içsel motivasyonun iş performansı ve duyarsızlaşma üzerine etki edip etmediği de incelenmiştir. Başka bir deyişle araştırmanın amacı etik liderlik tarzının ve içsel

motivasyonun, örgütlerde olumlu bir unsur olan iş performansı ile olumsuz bir faktör olan duyarsızlaşma üzerine etkisini sınamaktır. Bu durum bir kamu kuruluşunda uygulama ile araştırılmıştır.

Araştırma modeli dört değişken üzerine kurulmuştur. Bu değişkenler etik liderlik tarzı, içsel motivasyon, iş performansı ve duyarsızlaşmadır. Araştırma modeline göre etik liderlik tarzının iş performansı, içsel motivasyon ve duyarsızlaşma üzerine etki edip etmediği incelenmektedir. Bu kapsamda üç temel hipotez (H_1 , H_2 ve H_3) test edilmiştir. Ayrıca içsel motivasyonun iş performansı ve duyarsızlaşma üzerine etki edip etmediği de incelenmiştir. Bu kapsamda iki temel hipotez (H_4 ve H_5) test edilmiştir. Hipotezler basit doğrusal regresyon modelleri ile test edilmiştir.

Etik liderlik tarzının iş performansı üzerine etki edip etmediği bir basit doğrusal regresyon modeli ile sınanmıştır. Bu kapsamda etik liderlik tarzı bağımsız değişken olarak ele alınmışken, iş performansı bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Etik liderlik tarzının içsel motivasyona etkisi bir basit doğrusal regresyon modeli ile sınanmıştır. Burada etik liderlik tarzı bağımsız değişken iken, içsel motivasyon bağımlı değişkendir. Etik liderlik tarzının duyarsızlaşmaya etkisi bir basit doğrusal regresyon modeli ile sınanmıştır. Bu kapsamda etik liderlik tarzı bağımsız değişken iken, duyarsızlaşma bağımlı değişkendir. İçsel motivasyonun iş performansı üzerine etkisi bir basit doğrusal regresyon modeli ile incelenmiştir. Burada içsel motivasyon bağımsız değişken iken, iş performansı bağımlı değişkendir. İçsel motivasyonun duyarsızlaşma üzerine etkisi bir basit doğrusal regresyon modeli ile sınanmıştır. Bu kapsamda içsel motivasyon bağımsız değişken iken, duyarsızlaşma bağımlı değişkendir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Şekil 1. Araştırma Modeli

3.2. Katılımcılar

Araştırmanın örneklemini bir kamu kuruluşunun Ankara'daki genel müdürlüğünde çalışanlardır. Bu kapsamda Ankara'da bu kuruluşun genel müdürlüğünde çalışan 112 kişiden veriler toplanmıştır. Katılımcılar Ankara'da bu kamu kuruluşunun genel müdürlüğünde çalışan 112 kişidir. Araştırmanın evreni ise Ankara genelindeki bu kamu kuruluşunun çalışanlarıdır. Araştırma kapsamında 120 adet anket dağıtılmış, bunlardan 112 tanesi tam ve doğru olarak doldurulmuştur. Başka bir ifadeyle geri dönüş oranı %93,3'tür.

Araştırmaya katılanların sosyo-demografik özelliklerine ilişkin frekans dağılımı tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Yönelik Frekans Dağılımı Tablosu

Değişkenler	Gruplar	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Erkek	57	50,9
	Bayan	55	49,1
	Toplam	112	100
Yaş	22-29 yaş	23	20,5
	30-39 yaş	55	49,1
	40-49 yaş	22	19,6
	50-59 yaş	12	10,7
	Toplam	112	100
Eğitim Durumu	Lise	7	6,3
	Yüksekokul	14	12,5
	Lisans	82	73,2
	Lisansüstü	9	8
	Toplam	112	100
Çalışma Yılı	0-1 yıl	3	2,7
	2-5 yıl	40	35,7
	6-10 yıl	34	30,4
	11-15 yıl	8	7,1
	16-20 yıl	5	4,5
	21 ve üzeri	22	19,6
	Toplam	112	100

Katılımcıların 57'si erkek, 55'i bayandır. 22-29 yaş aralığında 23 kişi, 30-39 yaş aralığında 55 kişi, 40-49 yaş aralığında 22 kişi ve 50-59 yaş aralığında 12 kişi bulunmaktadır. Eğitim durumu lise düzeyinde 7 kişi, yüksekokul düzeyinde 14 kişi, lisans düzeyinde 82 kişi ve lisansüstü düzeyinde 9 kişi bulunmaktadır. Çalışma yılı 0-1 yıl olan 3 kişi, 2-5 yıl olan 40 kişi, 6-10 yıl olan 34 kişi, 11-15 yıl olan 8 kişi, 16-20 yıl olan 5 kişi ve 21 ve üzeri yıl olan 22 kişi mevcuttur.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada 10 maddelik etik liderlik ölçeği kullanılmıştır. Etik liderlik ölçeği Brown, Trevino ve Harrison (2005) tarafından geliştirilmiş, geçerlik ve güvenilirlik çalışması Tuna, Bircan ve Yeşiltaş (2012) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Cronbach's Alpha değeri 0,928 olarak verilmiştir. Araştırmamızda etik liderlik ölçeği için Cronbach's Alpha değeri 0,961 olarak belirlenmiştir. Etik liderlik ölçeğinde "Yöneticim çalışanların önerilerini dikkate alır" ve "Yöneticim güvenilirdir" gibi maddeler mevcuttur. İş performansını ölçmek için 4 maddelik bir ölçek kullanılmıştır. İş performansı ölçeği hem Kirkman ve Rosen (1999) hem de Sigler ve Pearson (2000) tarafından kullanılan bir ölçektir. İş performansı ölçeği daha önce pek çok araştırmada kullanılmıştır. Çöl (2008) iş performansı ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik analizlerini yapmıştır. Çöl (2008) iş performansı ölçeği Cronbach's Alpha değerinin 0,827 olduğunu ifade etmiştir. Araştırmamızda iş performansı ölçeği Cronbach's Alpha değeri 0,927 olarak bulunmuştur. İş performansı ölçeğinde "Görevlerimi tam zamanında tamamlarım" ve "İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum" gibi maddeler vardır.

İçsel motivasyonu ölçmek için 9 maddelik bir ölçek kullanılmıştır. Araştırma kullanılan içsel motivasyon ölçeği Dünder, Özutku ve Taşpınar (2007) tarafından geliştirilmiş ve ölçeğin Cronbach's Alpha değeri 0,83 olarak verilmiştir. Araştırmamızda içsel motivasyon ölçeği Cronbach's Alpha değeri 0,94 olarak bulunmuştur. İçsel motivasyon ölçeğinde "Yaptığım işte başarılıyım" ve "Yaptığım işin saygın olduğuna inanıyorum" gibi maddeler mevcuttur. Duyarsızlaşma ölçeği Maslach Tükenmişlik ölçeğinin duyarsızlaşma boyutunu oluşturan 5 maddedir. Duyarsızlaşma ölçeği Özkanan (2009) çalışmasından alınarak kullanılmıştır. Özkanan (2009) duyarsızlaşma ölçeği için Cronbach's Alpha değerinin 0,72 olduğunu ifade etmiştir. Araştırmamızda duyarsızlaşma ölçeği için Cronbach's Alpha değeri 0,857 olarak belirlenmiştir. Duyarsızlaşma ölçeğinde "Bu işin beni giderek katılaştırmaktan korkuyorum" ve "Bu işte çalışmaya başladığımdan beri insanlara karşı sertleştim" gibi maddeler vardır. Araştırmadaki ölçekler 5'li likert olarak uygulanmıştır. Bu kapsamda dört ölçek için de "kesinlikle katılmıyorum=1", "katılmıyorum=2", "kararsızım=3", "katılıyorum=4" ve "kesinlikle katılıyorum=5" olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca sosyo-demografik özelliklerin belirlenmesine dönük 4 soru sorulmuştur.

3.4. Bulgular

Araştırmada veri analizi SPSS 21 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda ilk olarak katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine yönelik frekans analizi uygulanmıştır. Daha sonra etik liderlik tarzı ölçeği, iş performansı ölçeği, içsel motivasyon ölçeği ve duyarsızlaşma ölçeği verilerine faktör analizi ve güvenilirlik testi uygulanmıştır. Etik liderlik tarzı ölçeği verilerine faktör analizi uygulanması sonucu tek boyut ortaya çıkmıştır. İş performansı ölçeği verilerine faktör analizi

uygulanması sonucu tek boyut bulunmuştur. İçsel motivasyon ölçeği verilerine faktör analizi uygulanması sonucu tek boyut ortaya çıkmıştır. Duyarsızlaşma ölçeği verilerine faktör analizi uygulanması sonucu tek boyut bulunmuştur. Belirtilen dört değişkene ilişkin korelasyonlar, ortalamalar ve standart sapmalar incelenmiştir.

Araştırma kapsamında etik liderlik tarzının iş performansı, içsel motivasyon ve duyarsızlaşma üzerine etki edip etmediği üç ayrı basit doğrusal regresyon modeli ile test edilmiştir (H_1 , H_2 ve H_3). Bu kapsamda her üç modelde de etik liderlik bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. İş performansı, içsel motivasyon ve duyarsızlaşma ise modellerde ayrı ayrı bağımlı değişken olarak incelenmiştir. Ayrıca içsel motivasyonun iş performansı ve duyarsızlaşma üzerine etki edip etmediği iki ayrı basit doğrusal regresyon modeli ile test edilmiştir (H_4 ve H_5). Bu kapsamda her iki modelde de içsel motivasyon bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. İş performansı ve duyarsızlaşma ise modellerde ayrı ayrı bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

3.4.1. Değişkenlerin Faktör Analizleri ve Güvenirlik Testleri

Araştırmada kullanılan etik liderlik tarzı ölçeği, iş performansı ölçeği, içsel motivasyon ölçeği ve duyarsızlaşma ölçeği verilerine faktör analizleri ve güvenirlik testleri uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan etik liderlik tarzı ölçeği için faktör analizi ve güvenirlik testi sonuçları aşağıda Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Etik Liderlik Tarzı Ölçeği Faktör Analizi ve Güvenirlik Testi Sonuçları

	Sorular	Faktör Ağırlıkları	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Başlangıç Özdeğerleri (Toplam)	Cronbach’s Alpha
Etik Liderlik Tarzı	E9	0,908	74,273	7,427	0,961
	E8	0,905			
	E5	0,904			
	E6	0,898			
	E7	0,890			
	E10	0,873			
	E3	0,870			
	E2	0,830			
	E1	0,805			
	E4	0,713			
KMO Değeri: 0,923; Bartlett's Testi Sonucu: 0,000; Açıklanan Toplam Varyans: 74,273					

Etik liderlik tarzı ölçeği için KMO değeri 0,923 ve Bartlett’s testi sonucu 0,000 ($p<0,05$) olarak bulunmuştur. Bu değerler veri setinin faktör analizine uygunluğunu göstermektedir. Etik liderlik ölçeği verilerine faktör analizi uygulanması sonucu tek boyut ortaya çıkmıştır. Ölçeğin orijinali de tek boyutludur. Etik liderlik tarzı boyutu toplam varyansın %74,273’ünü açıklamaktadır. Etik liderlik ölçeği için cronbach’s

alpha değeri 0,961 olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda etik liderlik ölçeğinin güvenilir olduğu söylenebilir. Başlangıç özdeğerleri ise 7,427 olarak bulunmuştur.

Araştırmada kullanılan iş performansı ölçeği için faktör analizi ve güvenilirlik testi sonuçları aşağıda Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. İş Performansı Ölçeği Faktör Analizi ve Güvenirlik Testi Sonuçları

	Sorular	Faktör Ağırlıkları	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Başlangıç Özdeğerleri (Toplam)	Cronbach's Alpha
İş Performansı	P2	0,937	82,427	3,297	0,927
	P3	0,920			
	P1	0,892			
	P4	0,882			

KMO Değeri: 0,835; Bartlett's Testi Sonucu: 0,000; Açıklanan Toplam Varyans: 82,427

İş performansı ölçeği için KMO değeri 0,835 ve Bartlett's testi sonucu 0,000 ($p < 0,05$) olduğundan veri seti faktör analizine uygundur. İş performansı ölçeği verilerine faktör analizi uygulanması sonucu tek boyut ortaya çıkmıştır. Ölçeğin orijinali de tek boyut içermektedir. İş performansı boyutu toplam varyansın %82,427'sini açıklamaktadır. İş performansı ölçeği için Cronbach's Alpha değeri 0,927 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin güvenilir olduğu söylenebilir. Başlangıç özdeğerleri 3,297 olarak bulunmuştur.

Tablo 4. İçsel Motivasyon Ölçeği Faktör Analizi ve Güvenirlik Testi Sonuçları

	Sorular	Faktör Ağırlıkları	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Başlangıç Özdeğerleri (Toplam)	Cronbach's Alpha
İçsel Motivasyon	i6	0,911	68,255	6,143	0,940
	i3	0,854			
	i8	0,839			
	i7	0,837			
	i4	0,836			
	i1	0,808			
	i5	0,797			
	i9	0,786			
	i2	0,758			

KMO Değeri: 0,868 ; Bartlett's Testi Sonucu: 0,000; Açıklanan Toplam Varyans: 68,255

İçsel motivasyon ölçeği için KMO değeri 0,868 ve Bartlett's testi sonucu 0,000 ($p < 0,05$) olduğundan veri setine faktör analizi uygulanmıştır. İçsel motivasyon ölçeği verilerine faktör analizi uygulanması sonucu tek boyut ortaya çıkmıştır. Ölçeğin orijinali de tek boyutludur. İçsel motivasyon boyutu toplam varyansın %68,255'ini açıkladığı görülmektedir. İçsel motivasyon ölçeği için Cronbach's Alpha değeri 0,940 olarak bulunmuştur. Başka bir deyişle ölçek güvenilirdir. Başlangıç özdeğerleri ise 6,143 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5. Duyarsızlaşma Ölçeği Faktör Analizi ve Güvenirlik Testi Sonuçları

	Sorular	Faktör Ağırlıkları	Faktörün Açıklayıcılığı (%)	Başlangıç Özdeğerleri (Toplam)	Cronbach's Alpha
Duyarsızlaşma	D2	0,879	64,351	3,218	0,857
	D4	0,822			
	D1	0,777			
	D5	0,766			
	D3	0,761			

KMO Değeri: 0,784; Bartlett's Testi Sonucu: 0,000; Açıklanan Toplam Varyans: 64,351

Duyarsızlaşma ölçeği için KMO değeri 0,784 ve Bartlett's testi sonucu 0,000($p<0,05$) olarak belirlendiğinden veri seti faktör analizine uygundur. Duyarsızlaşma ölçeği verilerine faktör analizi uygulanması sonucu tek boyut ortaya çıkmıştır. Duyarsızlaşma boyutu toplam varyansın %64,351'ini açıklamaktadır. Duyarsızlaşma için bulunan cronbach's alpha değeri 0,857'dir. Başlangıç özdeğerleri 3,218 olarak bulunmuştur.

3.4.2. Değişkenler Arası Korelasyonlar, Ortalamalar ve Standart Sapmalar

Çalışmada kullanılan değişkenler arası korelasyonlar, ortalamalar ve standart sapmalar aşağıda Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Değişkenler Arası Korelasyonlar, Ortalamalar ve Standart Sapmalar

	Ortalama	Standart Sapma	Etik Liderlik	İş Performansı	İçsel Motivasyon	Duyarsızlaşma
Etik Liderlik	3,80	0,8625	1	0,456** (0,000)	0,628** (0,000)	-0,415** (0,000)
İş Performansı	4,08	0,8048	0,456** (0,000)	1	0,792** (0,000)	-0,522** (0,000)
İçsel Motivasyon	3,95	0,8110	0,628** (0,000)	0,792** (0,000)	1	-0,567** (0,000)
Duyarsızlaşma	1,84	0,8141	-0,415** (0,000)	-0,522** (0,000)	-0,567** (0,000)	1

**Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır.

Değişkenler arası korelasyonlar, ortalamalar ve standart sapmalar tablo 6'da verilmiştir. Buna göre etik liderlik tarzı ile iş performansı arasında pozitif ve anlamlı ($r=0,456$, $p<0,05$) bir ilişki görülmektedir. Etik liderlik tarzı ile içsel motivasyon arasında pozitif ve anlamlı ($r=0,628$, $p<0,05$) bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Etik liderlik tarzı ile duyarsızlaşma arasında negatif ve anlamlı ($r=-0,415$, $p<0,05$) bir ilişki olduğu görülmektedir. İçsel motivasyon ile iş performansı arasında pozitif ve anlamlı ($r=0,792$, $p<0,05$) bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. İçsel motivasyon ile duyarsızlaşma arasında negatif ve anlamlı ($r=-0,567$, $p<0,05$) bir ilişki olduğu görülmektedir. İş performansı ile duyarsızlaşma arasında negatif ve anlamlı ($r=-$

0,522, $p < 0,05$) bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Bu kapsamda bağımlı ve bağımsız değişkenler arası korelasyonlar da incelenmiştir.

Değişken ortalamalarına bakıldığında en yüksek ortalamaya 4,08 ile iş performansı sahip iken, en düşük ortalamaya duyarsızlaşmanın sahip olduğu görülmektedir. Etik liderlik tarzı 3,80 ve içsel motivasyon ise 3,95 ortalamaya sahiptir.

3.4.3. Basit Doğrusal Regresyon Testleri

Regresyon analizi değişkenler arasındaki ilişkiyi modellemek ve değerlendirmek için başvurulan istatistiksel bir yöntemdir. Doğrusal regresyon modelinde x bağımsız değişken olarak y ise bağımlı ya da yanıt değişkeni olarak isimlendirilir. Basit doğrusal regresyon modeli y yanıt değişkeni ile doğrusal ilişkiye sahip tek bir x bağımsız değişkeninin mevcut olduğu yapıdır (Montgomery, Peck ve Vining, 2013).

Regresyon analizi sosyal bilimler alanında en sık kullanılan tekniklerden olup, varsayımlarının gerçekleşmediği hallerde doğru sonuçlar vermemektedir. Regresyon analizine başlamadan öncelikle doğrusallık incelenmelidir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkinin doğrusallığını inceleyebilmek için korelasyon analizinden faydalanılır. Çoklu bağıntı varsayımı ise çoklu doğrusal regresyon modellerinde incelenmelidir (Durmuş, Yurtkoru ve Çinko, 2013: 155). Araştırmamızda bağımlı ve bağımsız değişkenler arası korelasyonlar incelenmiştir. Araştırmamızda basit doğrusal regresyon testleri ve korelasyon analizleri yapılmış iken, çoklu doğrusal regresyon modeli kullanılmamıştır.

3.4.3.1. Etik Liderlik Tarzının İş Performansı Üzerine Etkisi

Etik liderlik tarzının iş performansına etkisine yönelik basit doğrusal regresyon testi uygulanmıştır. Bu kapsamda etik liderlik tarzı bağımsız değişken olarak ele alınmış iken, iş performansı bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Buna yönelik bir basit doğrusal regresyon modeli test edilmiştir.

Tablo 7. Etik Liderlik Tarzının İş Performansına Etkisine Yönelik Basit Doğrusal Regresyon Testi Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
1 (Sabit)	2,465	0,309		7,989	0,000
Etik Liderlik Tarzı	0,425	0,079	0,456	5,367	0,000

Bağımlı Değişken: İş Performansı

R=0,456; R²=0,207; Düzeltilmiş R²=0,200, Std. Hata=0,71974; F=28,800; p=0,000

Tablo 7'de görüldüğü üzere $p < 0,05$ olduğundan H_1 desteklenmiştir. Diğer bir ifadeyle etik liderlik tarzının iş performansı üzerine pozitif ve anlamlı bir etkisi ($\beta=0,456$) vardır. Başka bir deyişle çalışanların etik liderlik tarzı algıları arttıkça iş performansları da artmaktadır.

3.4.3.2. Etik Liderlik Tarzının İçsel Motivasyon Üzerine Etkisi

Etik liderlik tarzının içsel motivasyona etkisine yönelik basit doğrusal regresyon testi gerçekleştirilmiştir. Etik liderlik tarzı bağımsız değişken iken, içsel motivasyon bağımlı değişkendir. Bu kapsamda bir basit doğrusal regresyon modeli test edilmiştir.

Tablo 8. Etik Liderlik Tarzının İçsel Motivasyona Etkisine Yönelik Basit Doğrusal Regresyon Testi Sonuçları

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Hata	Beta		
1	(Sabit)	1,707	0,272		6,284	0,000
	Etik Liderlik Tarzı	0,591	0,070	0,628	8,472	0,000

Bağımlı Değişken: İçsel Motivasyon

R=0,628; R²=0,395; Düzeltilmiş R²=0,389; Std. Hata=0,63375; F=71,768; p=0,000

Tablo 8’de görüldüğü gibi $p < 0,05$ olduğundan H₂ desteklenmiştir. Başka bir ifadeyle etik liderlik tarzının içsel motivasyon üzerine yüksek düzeyde pozitif ve anlamlı bir etkisi ($\beta=0,628$) vardır. Çalışanların etik liderlik tarzı algıları arttıkça içsel motivasyonları da artmaktadır.

3.4.3.3. Etik Liderlik Tarzının Duyarsızlaşma Üzerine Etkisi

Etik liderlik tarzının duyarsızlaşmaya etkisi basit doğrusal regresyon ile sınanmıştır. Etik liderlik tarzı bağımsız değişken olarak ele alınmış, duyarsızlaşma ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda bir basit doğrusal regresyon modeli test edilmiştir.

Tablo 9. Etik Liderlik Tarzının Duyarsızlaşmaya Etkisine Yönelik Basit Doğrusal Regresyon Testi Sonuçları

Model		Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
		B	Std. Hata	Beta		
1	(Sabit)	3,325	0,319		10,422	0,000
	Etik Liderlik Tarzı	-0,391	0,082	-0,415	-4,779	0,000

Bağımlı Değişken: Duyarsızlaşma

R=0,415; R²=0,172; Düzeltilmiş R²=0,164; Std.Hata=0,74415; F=22,843; p=0,000

Tablo 9’da görüldüğü gibi $p < 0,05$ olduğundan H₃ desteklenmiştir. Etik liderlik tarzının duyarsızlaşmaya negatif ve anlamlı bir etkisi ($\beta=-0,415$) vardır. Başka bir deyişle çalışanların etik liderlik tarzı algıları arttıkça duyarsızlaşmaları azalmaktadır.

3.4.3.4. İçsel Motivasyonun İş Performansı Üzerine Etkisi

İçsel motivasyonun iş performansına etkisine yönelik olarak basit doğrusal regresyon testi yapılmıştır. İçsel motivasyon bağımsız değişken olarak kullanılmış iken, iş performansı bağımlı değişken olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda bir basit doğrusal regresyon modeli test edilmiştir.

Tablo 10. İçsel Motivasyonun İş Performansına Etkisine Yönelik Basit Doğrusal Regresyon Testi Sonuçları

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
1 (Sabit)	0,974	0,233		4,180	0,000
İçsel Motivasyon	0,786	0,058	0,792	13,600	0,000

Bağımlı Değişken: İş Performansı

R=0,792; R²= 0,627; Düzeltilmiş R²=0,624; Std.Hata=0,49372; F=184,968; p=0,000

Tablo 10'da görüldüğü üzere $p < 0,05$ olduğundan H_4 desteklenmiştir. Başka bir ifade ile içsel motivasyonun iş performansı üzerine yüksek düzeyde pozitif ve anlamlı bir etkisi ($\beta=0,792$) mevcuttur. Çalışanların içsel motivasyonları arttıkça iş performansları da artmaktadır.

3.4.3.5. İçsel Motivasyonun Duyarsızlaşma Üzerine Etkisi

İçsel motivasyonun duyarsızlaşmaya etkisine yönelik olarak basit doğrusal regresyon testi uygulanmıştır. İçsel motivasyon bağımsız değişken iken, duyarsızlaşma bağımlı değişkendir. Bu kapsamda bir basit doğrusal regresyon testi yapılmıştır.

Tablo 11. İçsel Motivasyonun Duyarsızlaşmaya Etkisine Yönelik Basit Doğrusal Regresyon Testi Sonuçları

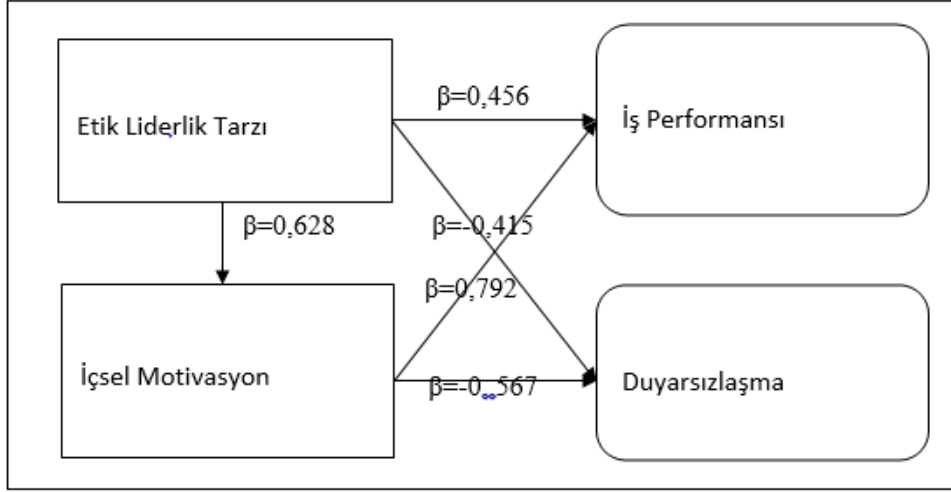
Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Edilmiş Katsayılar	t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
1 (Sabit)	4,087	0,318		12,852	0,000
İçsel Motivasyon	-0,569	0,079	-0,567	-7,220	0,000

Bağımlı Değişken: Duyarsızlaşma

R=0,567; R²=0,322; Düzeltilmiş R²=0,315; Std. Hata=0,67358; F=52,134; p=0,000

Tablo 11'de görüldüğü gibi $p < 0,05$ olduğundan H_5 desteklenmiştir. Diğer bir deyişle içsel motivasyonun duyarsızlaşma üzerine negatif ve anlamlı bir etkisi ($\beta=-0,567$) mevcuttur. Çalışanların içsel motivasyonları arttıkça duyarsızlaşmaları azalmaktadır.

Şekil. 2 Regresyon Modelleri Sonuçları

Şekil 2. Regresyon Modelleri Sonuçları

Şekil 2'deki basit doğrusal regresyon modelleri sonuçlarına baktığımızda etik liderlik tarzının olumlu unsurlar olan iş performansı ve içsel motivasyon üzerine pozitif bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle çalışanların etik liderlik tarzı algısı arttıkça hem iş performansları hem de içsel motivasyonları artmaktadır. Etik liderlik tarzının olumsuz bir unsur olan duyarsızlaşma üzerine negatif bir etkisi mevcuttur. Diğer bir deyişle çalışanların etik liderlik tarzı algısı arttıkça duyarsızlaşmaları azalmaktadır.

Şekil 2'ye bakıldığında içsel motivasyonun olumlu bir faktör olan iş performansı üzerine yüksek düzeyde pozitif bir etkisi vardır. Başka bir deyişle içsel motivasyon algısı arttıkça iş performansı da önemli ölçüde artmaktadır. İçsel motivasyonun olumsuz bir faktör olan duyarsızlaşma üzerine negatif bir etkisi vardır. Diğer bir ifadeyle içsel motivasyon algısı arttıkça duyarsızlaşma azalmaktadır.

4. Tartışma ve Sonuç

Araştırmamızda etik liderlik tarzı ölçeği, iş performansı ölçeği, içsel motivasyon ölçeği ve duyarsızlaşma ölçeğine faktör analizi ve güvenilirlik testi uygulanmıştır. Bu kapsamda değişkenler ele alınarak basit doğrusal regresyon testleri gerçekleştirilmiş ve hipotezler test edilmiştir. H₁, H₂, H₃, H₄ ve H₅ kabul edilmiştir.

Araştırmamızda etik liderlik tarzının iş performansına pozitif ve anlamlı bir etkisi (β=0,456) olduğu belirlenmiştir. Diğer bir deyişle çalışanların etik liderlik tarzı algıları arttıkça iş performansları da artmaktadır. Etik ve etik liderlik günümüz işletmeleri için önemli ve çok gerekli unsurlardır. Etik liderlik algısı arttıkça iş performansının

artması bunu göstermektedir. Zehir ve Erdoğan (2011) ve Walumbwa vd. (2011) etik liderlik tarzı ile çalışan performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir. Walumbwa, Morrison ve Christensen (2012) ve Bouckennooghe, Zafar ve Raja (2015) etik liderlik tarzının iş performansına pozitif bir etkisi olduğunu belirlemişlerdir. Belirtilen araştırmaların sonuçlarıyla araştırmamızda bulunan sonuçlar benzerdir.

Araştırmamızda etik liderlik tarzının içsel motivasyona yüksek düzeyde pozitif ve anlamlı bir etkisi ($\beta=0,628$) olduğu belirlenmiştir. Çalışanların etik liderlik tarzı algıları arttıkça içsel motivasyonları da artmaktadır. Çalışanların içsel motivasyonlarını arttırmak için yöneticilere etik liderlik tarzını benimsemeleri önerilebilir. Araştırmamızda etik liderlik tarzının duyarsızlaşmaya negatif ve anlamlı bir etkisi ($\beta=-0,415$) olduğu belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle çalışanların etik liderlik tarzı algıları arttıkça duyarsızlaşmaları azalmaktadır. Çalışanlarda oluşabilen duyarsızlaşmayı önleyebilmek için yöneticiler tarafından etik liderlik tarzı benimsenebilir. Sığı ve Başar (2015) etik liderlik tarzının çalışanların tükenmişlikleri üzerine negatif bir etkisi olduğunu belirlemiştir. Dertli (2014) çalışanların etik liderlik algısının duyarsızlaşmalarını negatif olarak etkilediğini belirlemiştir. Bu açıdan araştırmamız belirtilen araştırmalarla benzerlik göstermektedir.

Araştırmamızda içsel motivasyonun iş performansına yüksek düzeyde pozitif bir etkisi ($\beta=0,792$) olduğu belirlenmiştir. Çalışanların içsel motivasyonları arttıkça iş performansları da artmaktadır. Özellikle katsayının yüksekliği dikkat çekmektedir. Bu kapsamda içsel motivasyonu yüksek kişilerle çalışmanın ve onları işe almada öncelik göstermenin önemi ortaya çıkmaktadır. İçsel motivasyonu yüksek kişileri belirleyebilmek için çeşitli testler uygulanabilir. Hayati ve Caniogo (2012) içsel motivasyon ile iş performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Bu çalışmanın sonuçlarıyla araştırmamızda bulduğumuz sonuçlar benzerlik göstermektedir. Bu kapsamda işletmelerin içsel motivasyonu yüksek kişilere odaklanması gerektiği söylenebilir. İçsel motivasyonu yüksek kişileri işe almak ve onları geliştirmek günümüz işletmelerinin üzerinde durması gereken konulardır. İçsel motivasyonu yüksek kişilerle çalışan işletmeler geleceğe daha sağlam adımlarla yürüeyebilir.

Araştırmamızda içsel motivasyonun duyarsızlaşmaya negatif ve anlamlı bir etkisi ($\beta=-0,567$) olduğu belirlenmiştir. Çalışanların içsel motivasyonları arttıkça duyarsızlaşmaları azalmaktadır. Bu durum içsel motivasyonu yüksek kişilerle çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. İçsel motivasyonu yüksek kişilerle çalışmak duyarsızlaşma probleminin üstesinden gelmeyi sağlayabilir. Hsu (2013) araştırmasında içsel motivasyon ile tükenmişlik arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Araştırmasında çalışanların içsel motivasyonlarının yüksek olmasının tükenmişliği azalttığını ifade etmiştir. Belirtilen araştırma içsel motivasyon ve tükenmişlik ilişkisini ele almış iken, araştırmamızda içsel motivasyon ile

tükenmişliğin alt boyutlarından olan duyarsızlaşma ilişkisi incelenmiştir. Bulduğumuz sonuç belirtilen araştırma ile benzer olarak değerlendirilebilir.

Araştırmamızda korelasyon sonuçlarına göre iş performansı ile duyarsızlaşma arasında negatif ve anlamlı ($r=-0,522$, $p<0,05$) bir ilişki belirlenmiştir. Başka bir deyişle iş performansı arttıkça duyarsızlaşma azalmaktadır. Babakuş, Yavaş ve Ashill (2009) tükenmişlik düzeyinin iş performansı üzerine negatif ve anlamlı bir etkisi olduğunu ifade etmiştir. Chen ve Kao (2012) tükenmişlik ile iş performansı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğunu ifade etmiştir. Araştırmamızda tükenmişlik alt boyutu olan duyarsızlaşma ile iş performansı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu ifade edilmiştir. Bulduğumuz bu sonucun belirtilen araştırmalar ile benzer olduğu söylenebilir.

Günümüz dünyasında işletme yöneticilerinin etik liderlik tarzını benimsemeleri çeşitli faydalar sağlayabilir. Araştırma sonuçlarımızda görüldüğü gibi etik liderlik tarzı benimsenerek çalışanların iş performansları ile içsel motivasyonları artırılabilir ve duyarsızlaşmaları azaltılabilir. İş performansının artması özellikle günümüz işletmeleri için büyük önem taşımaktadır. Etik liderliğin benimsenmesi sayesinde hem çalışanlar hem de örgütler avantajlar sağlayabilir. Günümüz kamu işletmelerinin içsel motivasyonu yüksek kişilerle çalışması önemlidir. Araştırma sonuçlarımızda görüldüğü gibi içsel motivasyonu yüksek kişilerin iş performansları da yüksektir. Sonuç itibarıyla günümüz kamu işletmeleri yöneticilerine etik liderlik tarzının örgütsel sonuçlarını daha iyi anlamaları, etik liderlik tarzını benimsemeleri ve içsel motivasyonu yüksek kişileri işe almaları önerilebilir.

Kaynaklar

- Ahmad, N.L., Yusuf, A.N.M., Shobri, N.D.M. ve Wahab, S. (2012), The Relationship Between Time Management and Job Performance in Event Management, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 65, 937-941.
- Akçakaya, M. (2012), Kamu Sektöründe Performans Yönetimi ve Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 32, 171-202.
- Aykan, E. (2007), Örgütlerde İnsan Kaynakları Uygulamaları ile Algılanan Örgütsel Destek Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 1, 123-137.
- Babakuş, E., Yavaş, U. ve Ashill, N.J. (2009), The Role of Customer Orientation as a Moderator of the Job Demand-Burnout-Performance Relationship: A Surface-Level Trait Perspective, *Journal of Retailing*, 85(4), 480-492.
- Bandura, A. (1977), Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change, *Psychological Review*, 84(2), 191-215.
- Bandura, A. (1986), Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory, Prentice Hall, USA.
- Bayrakçı, M. (2007), Sosyal Öğrenme Kuramı ve Eğitimde Uygulanması, *SAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ekim, 14, 198-210.
- Blau, P.M. (1964), *Exchange and Power in Social Life*, Wiley, New York.
- Bouckenooghe, D., Zafar, A. ve Raja, U. (2015), How Ethical Leadership Shapes Employees' Job Performance: The Mediating Roles of Goal Congruence and Psychological Capital, *Journal of Business Ethics*, 129, 251-264.
- Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97, 117- 134.
- Brown, M.E. ve Trevino, L.K. (2006), Ethical Leadership: A Review and Future Directions, *The Leadership Quarterly*, 17, 595-616.
- Brown, M.E. ve Mitchell, M.S. (2010), Ethical and Unethical Leadership: Exploring New Avenues for Future Research, *Business Ethics Quarterly*, 20(4), 583-616.
- Chen, C.F. ve Kao, Y.L. (2012), Moderating Effects of Work Engagement and Job Tenure on Burnout-Performance Among Flight Attendants, *Journal of Air Transport Management*, 25, 61-63.
- Çöl, G. (2008), Algılanan Güçlendirmenin İşgören Performansı Üzerine Etkileri, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46.

Demir, N. (2009), Tükenmişlik Sendromunun Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Üzerindeki Etkisi, *Öneri*, C.8, S.32, 193-202.

Demirbaş, M. ve Yağbasan, R. (2006), Sosyal Öğrenme Teorisi ile Kazandırılan Bilimsel Tutum Davranışlarının, Akademik Başarı, Cinsiyet ve Sosyoekonomik Düzey Tarafından Yordanmasına İlişkin Bir Araştırma, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 6(2), 331-371.

Dertli, E.M. (2014), *Etik Liderlik Davranışlarının ve İş Tatmininin Çalışanların Tükenmişlik Duygularına Etkisi: Ampirik Bir Çalışma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.

Doğan, Y. ve Özdevecioğlu, M. (2009), Pozitif ve Negatif Duygusallığın Çalışanların Performansları Üzerindeki Etkisi, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 12, Sayı 18, 165-190.

Durmuş, B., Yurtkoru, E.S. ve Çinko, M. (2013), *Sosyal Bilimlerde SPSS'le Veri Analizi*, 5. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.

Dündar, S., Özutku, H. ve Taşpınar, F. (2007), İçsel ve Dışsal Motivasyon Araçlarının İşgörenlerin Motivasyonu Üzerindeki Etkisi: Ampirik Bir İnceleme, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 105-119.

Elliot, A.J. ve Dweck, C.S. (2005), *Handbook of Competence and Motivation*, The Guilford Press, USA.

Ersarı, G. ve Naktiyok, A. (2012), İş Görenin İçsel ve Dışsal Motivasyonunda Stresle Mücadele Tekniklerinin Rolü, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 81-101.

Ertan, H. ve Kaya, İ. (2012), Edremit Körfezi'ndeki Konaklama İşletmeleri Çalışanlarının İş Motivasyon Düzeylerinin Demografik ve Mesleki Özelliklere Göre İncelenmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 1, 155-168.

Frisch, C. ve Huppenbauer, M. (2014), New Insights into Ethical Leadership: A Qualitative Investigation of the Experiences of Executive Ethical Leaders, *Journal of Business Ethics*, 123, 23-43.

Gils, S.V., Quaquebeke, N.V., Knippenberg, D.V., Dijke, M.V. ve Cremer, D.D. (2015), Ethical Leadership and Follower Organizational Deviance: The Moderating Role of Follower Moral Attentiveness, *The Leadership Quarterly*, 26, 190-203.

Gold, Y. ve Roth, R.A. (2005), *Teachers Managing Stress and Preventing Burnout: The Professional Health Solution*, The Falmer Press, UK.

Güneş, İ., Bayraktaroğlu, S. ve Özen Kutanis, R. (2009), Çalışanların Örgütsel Bağlılık ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki: Bir Devlet Üniversitesi Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.14, S.3, 481-497.

Hayati, K. ve Caniogo, I. (2012), Islamic Work Ethic: The Role of Intrinsic Motivation, Job Satisfaction, Organizational Commitment and Job Performance, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 65, 1102-1106.

Hollet-Haudebert, S., Mulki, J.P. ve Fournier, C. (2011), Neglected Burnout Dimensions: Effect of Depersonalization and Personal Nonaccomplishment on Organizational Commitment of Salespeople, *Journal of Personal Selling & Sales Management*, Vol. XXXI, No. 4, 411-428.

Hsu, L. (2013), Work Motivation, Job Burnout, and Employment Aspiration in Hospitality and Tourism Students-A Exploration Using the Self-Determination Theory, *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 13, 180-189.

Janus, K. (2014), The Effect of Professional Culture on Intrinsic Motivation Among Physicians in an Academic Medical Center, *Journal of Healthcare Management*, 59:4, July/August, 287-303.

Kalshoven, K., Den Hartog, D.N. ve De Hoogh, A.H.B. (2011), Ethical Leadership at Work Questionnaire (ELW): Development and Validation of a Multidimensional Measure, *The Leadership Quarterly*, 22, 51-69.

Kim, W.G. ve Brymer, R.A. (2011), The Effects of Ethical Leadership on Manager Job Satisfaction, Commitment, Behavioral Outcomes, and Firm Performance, *International Journal of Hospitality Management*, 30, 1020-1026.

Kirkman, B. L. & Rosen B. (1999), Beyond Self- Management: Antecedents and Consequences of Team Empowerment. *Academy of Management Journal*, 42(1): 58-74.

Köker, N.E. ve Maden, D. (2012), Hazcı ve Faydacı Tüketim Bağlamında Tüketicinin Ürün Temelli Yenilikçiliği Algılaması: Ampirik Bir Araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 94-121.

Leiter, M.P., Bakker, A.B. ve Maslach, C. (2014), *Burnout at Work: A Psychological Perspective*, First Edition, Psychology Press, USA.

Mayer, D.M., Aquino, K., Greenbaum, R.L. ve Kuenzi, M. (2012), Who Displays Ethical Leadership, and Why Does It Matter? An Examination of Antecedents and Consequences of Ethical Leadership, *Academy of Management Journal*, Vol.55, No.1, 151-171.

Montgomery, D.C., Peck, E.A. ve Vining, G.G. (2013), *Doğrusal Regresyon Analizine Giriş* (M. Aydın Erar, Çev.), Ankara: Nobel Yayınevi.

Neubert, M.J., Wu, C. ve Roberts, J.A. (2013), The Influence of Ethical Leadership and Regulatory Focus on Employee Outcomes, *Business Ethics Quarterly*, 23:2, April, 269-296.

Nevid, J.S. (2009), *Psychology: Concepts and Applications*, Third Edition, Houghton Mifflin Company, USA.

Nurcahyo, B., Nur'ainy, R. ve Sariyati (2011), Effect of Intrinsic Motivation on Consumer Brand Evaluation: The Influence of Motive, Involvement, and Need for Cognition, *Global Business and Management Research: An International Journal*, Vol.3, No. 3&.4, 231-246.

Özdevecioğlu, M. ve Kanıgür, S. (2009), Çalışanların İlişki ve Görev Yönelimli Liderlik Algılamalarının Performansları Üzerindeki Etkileri, *KMU İİBF Dergisi*, Yıl:11, Sayı:16, Haziran, 53-82.

Özkanan, A. (2009), Örgüt İklimi ve Tükenmişlik İlişkisi: Büro Çalışanları Üzerine Bir Alan Araştırması, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Büro Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.

Sıgı, Ü. ve Başar, U. (2015), Etik Liderliğin İyileştirici Etkisi Üzerine Görgül Bir Araştırma, 23. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, Cilt-2, Muğla, 606-612.

Sigler, T.H. & Pearson C. M. (2000). Creating An Empowering Culture: Examining the Relationship Between Organizational Culture and Perceptions of Empowerment. *Journal of Quality Management*, 5:27-52.

Steinbauer, R., Renn, R.W., Taylor, R.R. ve Njoroge, P.K. (2014), Ethical Leadership and Followers' Moral Judgment: The Role of Followers' Perceived Accountability and Self-leadership, *Journal of Business Ethics*, 120, 381-392.

Şenol, F. (2014), The Effect of Job Security on Perception of the Internal Motivation Means: A Research From Turkey, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı:9, 129-157.

Telef, B.B., Uzman, E. ve Ergün, E. (2013), Öğretmen Adaylarında Psikolojik İyi Oluş ve Değerler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Turkish Studies*, Volume 8/12, Fall, 1297-1307.

Telli, E., Ünsar, A.S. ve Oğuzhan, A. (2012), Liderlik Davranış Tarzlarının Çalışanların Örgütsel Tükenmişlik ve İşten Ayrılma Eğilimleri Üzerine Etkisi: Konuyla İlgili Bir Uygulama, *Electronic Journal of Vocational Colleges*, Aralık, 135-150.

Tetik, S. (2011), Öğretim Elemanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi: Salihli Meslek Yüksekokulu Örneği, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 13, 339-350.

Tevrüz, S., Erdem, İ. ve Bozkurt, T. (2012), *Davranışlarımızdan Seçmeler: Örgütsel Yaklaşım*, 3.Basım, Nobel Yayınları: Ankara.

Tourigny, L., Baba, V.V., Han, J. ve Wang, X. (2013), Emotional Exhaustion and Job Performance: The Mediating Role of Organizational Commitment, *The International Journal of Human Resource Management*, Vol.24, No.3, February, 514-532.

Tuna, M., Bircan, H., & Yeşiltaş, M. (2012), Etik liderlik ölçeği'nin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması: Antalya örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26 (2), 143-156.

Tutu, A. ve Constantin, T. (2012), Understanding Job Performance Through Persistence and Job Competency, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 33, 612-616.

Uygun, A. (2007), Örgütsel Bağlılık ile İşgören Performansı İlişkisini İncelemeye Yönelik Bir Alan Araştırması, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:1, 71-85.

Ünlü, O. ve Yürür, S. (2011), Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve Görev/Bağlamsal Performans İlişkisi: Yalova'da Hizmet Sektörü Çalışanları İle Bir Araştırma, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 37, Ocak-Haziran, 183-207.

Vandenberghe, R. ve Huberman, A. M. (1999), *Understanding and Preventing Teacher Burnout: A Sourcebook of International Research and Practice*, Cambridge University Press, First Edition, USA.

Yang, C. (2014), Does Ethical Leadership Lead to Happy Workers? A Study on the Impact of Ethical Leadership, Subjective Well-Being, and Life Happiness in the Chinese Culture, *Journal of Business Ethics*, 123, 513-525.

Yılmaz, H. ve Karahan, A. (2010), Liderlik Davranışı, Örgütsel Yaratıcılık ve İşgören Performansı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Uşak'ta Bir Araştırma, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:17, Sayı:2, 145-158.

Yozgat, U., Yurtkoru, S. ve Bilginoğlu, E. (2013), Job Stress and Job Performance Among Employees in Public Sector in Istanbul: Examining the Moderating Role of Emotional Intelligence, *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 75, 518-524.

Yürür, Ş. (2011), Öğrenilmiş Güçlülük, Kıdem ve Medeni Durumun Duygusal Tükenmedeki Rolü: Kaynakların Korunması Teorisi Kapsamında Bir Analiz, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1, 107-126.

Yürür, Ş. ve Sarıkaya, M. (2011), Sosyal Çalışmacıların Sosyal Destek Algılarının Tükenmişliğe Etkisi, *Ege Akademik Bakış*, Cilt 11, Sayı 4, Ekim, 537-552.

Zehir, C. ve Erdoğan, E. (2011), The Association between Organizational Silence and Ethical Leadership through Employee Performance, *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 24, 1389-1404.

Wagner, J.A. ve Hollenbeck, J.R. (2010), *Organizational Behavior: Securing Competitive Advantage*, Routledge Taylor&Francis Group, UK.

Walumbwa, F.O., Morrison, E.W. ve Christensen, A.L. (2012), Ethical Leadership and Group In-Role Performance: The Mediating Roles of Group Conscientiousness and Group Voice, *The Leadership Quarterly*, 23, 953-964.

Walumbwa, F.O., Mayer, D.M., Wang, P., Wang, H., Workman, K. ve Christensen, A.L. (2011), Linking Ethical Leadership to Employee Performance: The Roles of Leader-Member Exchange, Self-Efficacy, and Organizational Identification, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 115, 204-213.

İşe Adanmışlığın İşyeri Tutumlarına Etkisi: Hatay'daki 9 İşletmede Yapılan Ampirik Araştırmanın Sonuçları

Adnan ÖZYILMAZ

Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi
İİBF, İşletme Bölümü
ozyilmaza@mku.edu.tr

Zümrüt SÜNER

Mustafa Kemal Üniversitesi
sunerzum@hotmail.com

İşe Adanmışlığın İşyeri Tutumlarına Etkisi: Hatay'daki 9 İşletmede Yapılan Ampirik Araştırmanın Sonuçları

Özet

Bu çalışma işe adanmışlığın çalışan işyeri tutumlarına etkisini incelemektedir. Araştırmanın ampirik sonuçları Hatay'da faaliyet gösteren dokuz farklı işletmenin 268 çalışanından toplanan veriye dayanmaktadır. Korelasyon ve hiyerarşik regresyon analizi, araştırma modelinde yer alan üç araştırma hipotezini test etmek için kullanılmaktadır. Sonuçlar, işe adanmışlığın çalışanın iş tatminini ve örgütsel bağlılığını pozitif ve anlamlı, işten ayrılma niyetini ise negatif ve anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir. İşe adanmışlığı arttırmak suretiyle çalışanın işyeri tutumlarının olumlu yönde geliştirilebileceği bu araştırmanın katkılarında biridir. Gelecekte yapılacak araştırmalar işe adanmışlığın çalışanın tutumları üzerindeki etkilerinin daha iyi anlaşılması için aracı ve moderatör faktörler üzerinde odaklanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: İşe adanmışlık, iş tatmini, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti

The Effect of Job Engagement on Job Attitudes: Results of Empirical Research Conducted in 9 Business Organizations in Hatay

Abstract

This study investigates the effects of job engagement on employee's job attitudes. The empirical results of the study are based on data collected from 268 employees of nine different organizations operating in Hatay. Correlation and hierarchical regression analysis are employed to test three hypotheses of the research model. The results show that job engagement is a significant and positive antecedent of job satisfaction and organizational commitment, and a significant and negative antecedent of intention to quit. One of the contributions of the study is that employee's job attitudes can be developed positively through increasing the employee's job engagement. Future research efforts should focus on mediating and moderating factors that lead to better understand the effects of job engagement on employee's job attitudes.

Keywords: Job engagement, job satisfaction, organizational commitment, intention to quit

1. Giriş

İşe adanmışlık "bir bireyin, işe ve diğerlerine irtibatlı olmasını, kişisel olarak hazır bulunmasını (fiziksel, bilişsel ve duygusal) ve aktif, tam performansını destekleyen görev davranışlarında, 'tercih ettiği karakteri'nin ifadesi ve kullanılması" olarak

tanımlanmaktadır (Kahn, 1990: 700). İşe adanmışlar kendilerini psikolojik olarak işlerinde hazır bulundurarak işle ilgili tutumlarının şekillenmesini sağlar (Christian, Garza ve Slaughter, 2011; Kahn, 1992). Bu bir bakıma, çalışanların kendilerini işe adadıklarında, kendilerini gerçekleştirdikleri rolde tutmalarını ifade etmektedir (Gruman ve Saks, 2011). Rolde tutma, fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak çalışan kendini örgütsel rollerini gerçekleştirmeye adadığında ortaya çıkar (Kahn, 1990).

İşe adanmışlık, enerji, dahil olma ve yeterlilikle karakterize edilir (Maslach, Schaufeli ve Leiter, 2001). Buna ek olarak, zindelik ve kendini adama işe adanmışlığın diğer iki özelliğidir (Gonzalez-Roma, Schaufeli, Bakker ve Lloret, 2006). Bundan da öte, işe adanmışlık, çalışanın zindelik, kendini adama ve kendini işine vermeye ifade edilen iş temelli ve pozitif zihni durumunu ifade etmektedir (Schaufeli, Salanova, Gonzalez-Roma ve Bakker, 2002b). Çalışanın, görev performansını gerçekleştirirken kendi kişisel karakterlerini sunduğu veya savsakladığı davranışlara sırasıyla kişisel adanmışlık veya kişisel kopuş denir (Kahn, 1990). Kişisel kopuşta kişi artık işiyle fiziksel, bilişsel ve duygusal olarak bağlantılarını en aza indirirken, kişisel adanmışlıkta ise en üst düzeye çıkarmaktadır. İşe adanmışlık, çalışanın kendini tamamen bir role bağlamasıdır (Rich, Lepine ve Crowford, 2010), kendini bir iş rolünü yapmaya tamamen adanmış hissetmesidir. Kısaca, işe adanmışlık, çalışanın “ellerini, aklını ve kalbini” (Ashforth ve Humphrey, 1995: 110) yüksek iş performansı ortaya çıkarmak için işine vermesidir. İşe adanmışlık, çalışanın iş performansını etkilemek için fiziksel, bilişsel ve duygusal enerjisinin bütünü aynı anda yaptığı işe verdiğini anlatan motivasyonel bir kavramdır (Rich vd., 2010).

İşe adanmışlık, fiziksel, bilişsel ve duygusal adanmışlıktan oluşmaktadır (Kahn, 1992). Fiziksel adanmışlık, çalışanın fiziksel olarak kendini işine verdiğini ifade eder. İşinde yoğun bir şekilde çalışması, bütün gücünü işine vermesi, işinde çok enerji harcaması, elinden gelenin en iyisini işinde yüksek performans göstermek için harcaması, işini en iyi şekilde yapmak için çabalaması ve işinde çok enerji harcamasını ifade etmektedir. Bu bir bakıma, çalışanın işini yaparken fiziksel gücünü tam olarak işine vermesini ifade eder. Bilişsel adanmışlık, çalışanın aklını işine vermesi, işine dikkat göstermesi, işinde dikkatle odaklanması, işin kendisini çekmesi, işine konsantre olması ve işine itina göstermesini ifade etmektedir. Duygusal adanmışlık ise, çalışanın işinde istekli olması, işinde enerjik hissetmesi, işiyle ilgili olması, işiyle gurur duyması, işi hakkında olumlu duygulara sahip olması ve işini şevkle yapmasını ifade etmektedir. Böylece, fiziksel, bilişsel ve duygusal adanmışlığı yüksek çalışanın işe adanmışlığı yüksek, fiziksel, bilişsel ve duygusal adanmışlığı düşük çalışanın da işe adanmışlığı düşüktür.

İşe adanmışlığın bir motivasyonel kavram olarak tanımlandığını yukarıda vurguladık. Kahn (1990, 1992) ve Rich vd. (2010) işe adanmışlığı daha çok çalışan ve örgüt performansını etkileyen bir motivasyonel faktör olarak görmektedir. Rich

vd. (2010), örneğin, işe adanmışlığı, çalışan özellikleri ve örgütsel faktörleri ile çalışanın iş performansı arasındaki ilişkiye aracılık eden en önemli faktör olarak vurgulamaktadır. İş tatmini, işe adanmışlık gibi ilgili ilişkilde bir aracı değişken olarak kabul edilmektedir. Ancak, işe adanmışlığı sadece çalışan performansı ve örgütsel performansa yol açan bir faktör olarak düşünmek onun sınırlarını daraltır. Oysa işe adanmışlık, bireysel düzeyde çalışan tutumlarını etkileyen bir faktör olarak da düşünülmeli, onun çalışana gerçek etkisinin anlaşılması bakımından gerekli olduğu düşünülmektedir. Bu bakımdan, hem işe adanmışlık kavramının uzun bir geçmişe dayanmaması hem de ülkemiz örgütsel davranış çalışmaları içerisinde yoğun olarak çalışılmaması sebebiyle, bu çalışmada, işe adanmışlığın çalışan tutumları üzerindeki etkisi üzerinde durulacaktır.

Üzerinde özellikle durulacak araştırma soruları şunlardır:

- İşe adanmışlık, iş tatminine etki etmekte midir?
- İşe adanmışlık, örgütsel bağlılığa etki etmekte midir?
- İşe adanmışlık, işten ayrılma niyetine etki etmekte midir?

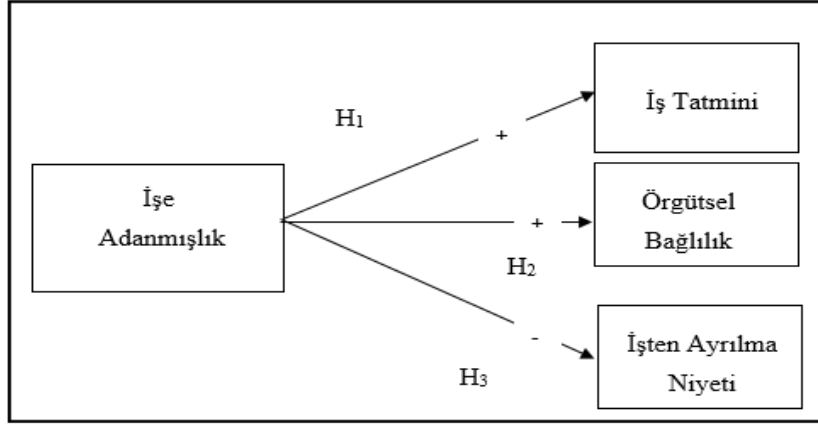
Bu sorulara cevap bulunması, işe adanmışlığın iş tatmini, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetine etkisinin anlaşılması bakımından gereklidir. Bu etkinin çalışan davranışına öncülük eden çalışan tutumlarının anlaşılması ve ona göre çalışanlarla ilgili örgüt politikalarının geliştirilmesi bakımından önemlidir. Bu amaçla, ilgili araştırma sorularının cevaplandırılmasına aracılık edecek araştırma modeli Şekil 1'de sunulmaktadır. Araştırma modelinde işe adanmışlığın iş tatmini ve örgütsel bağlılığa pozitif ve anlamlı bir etki edeceği, işten ayrılma niyetine negatif ve anlamlı etki edeceği belirtilmektedir. Bu düşüncelerin temelinde yatan teorik sebepler aşağıda ilgili hipotezlere öncülük eden teori ve hipotezler bölümünde tartışılmaktadır.

2. Teori ve Hipotezler

2.1. İşe Adanmışlık

İşe adanmışlık, kendi işini yaparken çalışanın işe özverisi ve işteki enerjisinin miktarı ve bireyler arasındaki değişkenliği yakalayan örgütün oluşmasını sağlamada etkin bir yapıdır (Kahn, 1990). Bu yapı, çalışanın işe katılma derecesinin ve enerjisinin yüksek düzeyde olmasını sağlamaktadır (Bakker, Albrecht ve Leiter, 2011). İşe adanmışlık, çalışanın işe özveriyle yaklaşmasını sağlamaktadır, işteki enerjisini ortaya çıkarmasına yol açmaktadır ve etkin bir organizasyon yapısının oluşmasını desteklemektedir (Kahn, 1990). Böylece, örgüt amaçlarını benimseyip, yüksek enerji ve odaklanma içerisinde çalışan bir çalışanın işyeri tutumlarının farklı olacağı düşünülmeyi ve üzerinde çalışılmayı gerektiren bir konudur.

Şekil 1: İşe Adanmışlığın İşyeri Tutumlarına Etkisi Modeli

İşe adanmışlığı yüksek bireylerin işe katılımı ve işlerine harcadığı enerji yüksektir (Bakker vd., 2011). Bu kişiler yaptıkları işe kendilerini kaptırırlar, zamanın nasıl geçtiğini hissetmez ve çalışmaya ara vermekte ve dinlenmekte zorlanırlar (Schaufeli vd., 2002). Ara verdikleri zamanlarda da bir an önce işlerine dönmek için sabırsızlanırlar. Bu bakımdan işe adanmışlığı yüksek çalışanlar canlı, kendilerini adanmış ve işine yoğunlaşmış bireyler olarak kabul edilirler (Schaufeli, Bakker ve Salanova, 2006). Çalışanların işe adanmışlığı işe yükledikleri anlamı, kendini güvende hissetmelerini ve olumlu tutum içinde olmalarını artırır (Kahn, 1990; May, Gilson ve Harter, 2004; Saks, 2006).

İşe adanmışlıkla ilgili iki husus oldukça önemlidir (Kahn, 1990). *Birincisi*, işe adanmışlık, iş veya organizasyonun özelliklerine yönelik bir tutum değil, çalışanın iş görevlerini yerine getirmesinden dolayı ortaya çıkardığı performansının yarattığı psikolojik bir durumdur (Maslach vd., 2001). *İkincisi* ise, çalışanın işe adanmışlığı, kendi işine odaklanması amacıyla kullanmasıdır (Rich vd., 2010). Bundan dolayı, işe adanmışlık, duygusal, fiziksel ve psikolojik unsurları bir arada içeren çok yönlü bütüncül çalışan yatırımdır (Kahn, 1992; Rich vd., 2010). Bu bakımdan işe adanmışlık, çalışanın belirli bir nesne veya davranışa odaklanmasını değil, yaptığı işin duygusal ve bilişsel özümsemesine odaklanmasını ifade eder (Schaufeli ve Bakker, 2004).

İşe adanmışlığın arzu edilen sonuçlar ortaya çıkardığı bilinmektedir. Yaşam kalitesini, çalışanın fiziksel ve zihinsel sağlığını ve refahını artırır (Wrzesniewski, Rozin ve Bennett, 2002). İşe adanmışlık, yapıcı stresi beslemektedir, fiziksel ve ruhsal sağlığı arttırmaktadır, iş performansını ve çalışanın toplumsal faaliyetlere katılımını olumlu yönde etkilemektedir (Simmons, 2002). Rich vd. (2010) çalışanın işe adanmışlığı, iş tatminini ve örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif ve anlamlı yönde etkilediğini bildirmektedir. İşe adanmışlığın arzu edilen çalışan tutum ve davranışlarını ortaya çıkarmada önemli katkıları olduğunu ortaya çıkaran ilgili

çalışmalara ek olarak, onların devamı niteliğinde olan çalışanın işe adanmışlığı ve iş tatmini, örgütsel bağlılığı ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin de incelenmesi gerekmektedir.

2.2. İşe Adanmışlığın İş Tatminine Etkisi

İş tatmini, çalışanın işinin özellikleriyle tatmin olma derecesini ifade etmektedir (Warr, Cook ve Wall, 1979: 133). İş tatmininin içe ve dışa dönük özellikleri bulunmaktadır (Warr vd., 1979: 130). İçe dönük özellikler arasında kendi çalışma yöntemini seçme konusunda otonomi ve çalışanlara yeteneklerini kullanabilecekleri fırsatlar tanıma, dışa dönük özellikler arasında ise çalışanın bir üst yöneticisi, çalışma arkadaşları, ücreti gibi hususlar yer almaktadır (Warr vd., 1979: 136). Bu araştırmada Warr vd. (1979: 133) tarafından geliştirilen “bir çalışanın yaptığı işin içsel ve dışsal özelliklerinin veya o özelliklerle tebrübelerinin pozitif değerlendirmesi” olan iş tatmini tanımı kullanılmaktadır. Böylece, çalışanın işe adanmışlığının işinin içsel ve dışsal özelliklerine pozitif ve anlamlı etki edeceği düşüncesi araştırmaya değer bir konu olarak düşünülmektedir.

Önceki araştırmalar, işe adanmışlığın, çalışanın iş tatmini üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu ifade etmektedir (Schaufeli, Bakker, Gonzalez-Roma ve Salanova, 2002a). Bu etkinin temelinde işe adanmışlığın boyutları olan dinçlik, adanmışlık ve yoğunlaşmanın (Schaufeli vd., 2002a) iş tatminiyle olan doğru ilişkisi yatmaktadır. Şöyle ki, iş tatmini çalışanın bir iş durumuna verdiği görülmeyen, sadece sözlerle ifade edilebilen bir karşılığdır (Luthans, 1995). Bundan dolayı, işe adanmışlık içerisinde yorulmak bilmeyen, olağan üstü dinçlikle görevlerini yerine getiren birey aşırı derecede güdülenmiştir. Çalışanın işiyle ilgili mevcut olumsuzluklar olması durumunda bile onu işini iyi yapmasından ve işiyle ilgili olumlu duygular hissetmesinden ve bunu açıkça ifade etmesinden kimse alıkoymayacaktır. Ayrıca, iş tatmini, işten beklenen ve bulunanların karşılaştırılmasıdır (Luthans, 1995). İşte bulunanların beklentiler düzeyinde ve daha yüksek olması durumunda iş tatmininden bahsedilebilir. Yaptığı işe kendini kaptıran ve işten zevk alan işgörenin işten beklentileri ve duyduğu mutluluk büyük bir oranda kendiliğinden karşılanmış olacaktır. Son olarak, iş tatmini birbiriyle alakalı birçok tutumu da beraberinde getirmektedir. İş, ücret ve yönetim tarzı bunlardan bazılarıdır. İşe adanmışlığı yüksek çalışanlar kendilerini işlerine adadıkları için, iş, ücret ve yönetim tarzı gibi konularda olumlu tutumlara sahip olacaklardır.

Çalışanın iş tatmin düzeyinin yüksek olması onun işten beklentilerinin karşılandığı, bundan dolayı da daha istekli bir çalışma performansı göstereceği anlamına gelmektedir (Ergeneli ve Eryiğit, 2001). İş tatmini yüksek olan çalışan yaptığı işe ve çalıştığı örgüte karşı olumlu ve yapıcı olurken, iş tatmini düşük olanlar olumsuz bir

bakış açısına sahip olmaktadır (Greenberg ve Baron, 2000). Ayrıca, iş tatmini çalışanın mutluluğuna da katkıda bulunmakta, iş tatminsizliği ise onu işine yabancılaştırmakta, buna bağlı olarak da onu ilgisizliğe ve çalışma arkadaşlarıyla uyumsuzluğa sevk etmektedir (Akıncı, 2002). Dolayısıyla, iş tatmininin çalışanın kedisine, birlikte çalıştığı iş arkadaşlarına ve organizasyona katkıları vardır. Davis'e (1998) göre düşük iş tatmini grevlere, işi yavaşlatmaya, disiplin sorunlarına ve performans düşmesine yol açar. Bu bakımdan da iş tatminsizliği çalışana, iş arkadaşlarına ve organizasyona olumsuz etkiler de yapabilmektedir. Üç temel sebebe dayanarak işe adanmışlığın iş tatminine etki ettiği söylenebilir.

Birincisi, çalışanın fiziksel adanmışlığı; işinde yoğun bir şekilde çalışması, bütün gücünü işine vermesi, işine çok enerji ayırması, işinde performans sergilemek için elinden geleni yapması, çok çaba ve enerji harcamasını ifade etmektedir (Rich vd., 2010). Bu noktada fiziksel adanmışlığı yüksek olan çalışanın, fiziksel çalışma şartları eksikliklerini fazla dert etmeyeceği, yeteneklerini kullanma fırsatını ileri düzeyde kullanacağı, çalışma saatleri konusundaki düzenlemeleri (olumsuz olsa bile) rahatsız edici bir engel olarak görmeyeceği, iyi çalıştığı sürece iş güvencesine sahip olacağı düşüncesini taşıyacağını söylemek mümkündür. *İkincisi*, çalışanın duygusal adanmışlığı, işinde istekli olmasını, enerjik hissetmesini, ilgili olmasını, işinden gurur duymasını, işi hakkında olumlu duygulara sahip olmasını ve işini şevkle yapmasını ifade etmektedir (Rich vd., 2010). İşe adanmışlığı yüksek çalışanlar yeteneklerini kullanma fırsatına da sahiptirler. Ayrıca, kendi ücret beklentileriyle aynı doğrultuda iş bulma ve bu işi sürdürme becerileri de mümkündür. Bundan da öte, çalıştığı kurumda işi hakkında olumlu duygulara sahip olduğu için işçi ve işveren ilişkilerini yapıcı bir çalışma ortamı için aracı olarak görür. İşinden gurur duyan çalışan, tavsiyelerine önem verilen bir çalışan olacaktır. *Sonuncusu*, çalışanın bilişsel adanmışlığı; aklının işinde olması, işine çok dikkat etmesi, işine çok dikkatli odaklanması, işin onu kendisine çekmesi, işine itina göstermesini ifade etmektedir (Rich vd., 2010). İşe adanmışlığı yüksek çalışan sorumluluktan kaçmayacak, aksine sorumluluk almak isteyecektir. Ayrıca, yeteneklerini kullanma imkânı elde edecektir. Bundan da öte, amirlerinin, işteki titizliğinden dolayı beğenisini kazanacaktır. İşinde titiz olan bir çalışana daha fazla sorumluluk verileceği de mantıksal olarak beklenecektir. Son olarak, işini titiz yapan ve işinde dikkatli bir çalışanın terfi alması da beklenen bir durum olacaktır. Önceki tartışmalara dayanarak, bu çalışmada işe adanmışlığı yüksek olan çalışanın iş tatmininin yüksek olacağı düşünülmektedir. Bu düşünce, aşağıdaki şu hipotez ile ifade edilmektedir.

Hipotez 1: İşe adanmışlık iş tatminine pozitif ve anlamlı bir etki eder.

2.3. İşe Adanmışlığın Örgütsel Bağlılığa Etkisi

Örgütsel bağlılık, çalışanın davranış kalıbı geliştirdikten sonra bu kalıbı haklı çıkaracak tutumlar geliştirmesi ve davranışla paralel hareketler içerisine girmesine

denir (Meyer ve Allen, 1991). Çalışanın davranış kalıbı örgütle ilgilidir. Bu kalıbın içerisinde psikolojik boyut bulunmaktadır (Meyer ve Allen, 1991). Örgütle ilgili davranış kalıbının temelinde çalışanın örgütün bütününe yönelik bağlılığının ifadesi vardır (Meyer ve Allen, 1991). Örgütsel bağlılık, çalışanın örgütle olan ilişkisini belirler ve çalışanın örgütün bütününe olan bağlılığını ifade eder (Guatam, Narottam, Rolf ve Ulrich, 2005). Gelir, örgüt kültürü, liderlik, kişi-örgüt uyumu, yönetim politikaları, çalışan eğitimi ve gelişimi programları çalışanı örgüte bağlayan faktörler arasında yer alır (Stum, 1999).

Örgütsel bağlılığı belirleyen üç alt bağlılık türü; duygusal, devam ve normatif bağlılıktır (Allen ve Meyer, 1990). Temelinde, çalışanın kendisi ve çalıştığı organizasyon arasında kurduğu olumlu hissiyat vardır. Bu hissiyat, kurumda çalışmaya devam etmek, örgütün sorunlarını kendi sorunu olarak görmek, kendini ailenin bir üyesi olarak kabul etmek, organizasyona duygusal olarak bağlı hissetmek, kendini organizasyona ait hissetmek ve organizasyonun kendisi için büyük bir anlamı olduğunu hissetmekle olur. Duygusal hissiyat çalışanı örgüte sürekli olarak bağlar. Duygusal hissiyat ne kadar fazla ise örgütsel bağlılık da o kadar fazla olacaktır. Devam bağlılığı, çalışanın hayatını idame ettirebilmesi bakımından çalıştığı örgüte bağlı olma derecesini ifade etmektedir (Allen ve Meyer, 1990). Çalışanın yaşamı için gerekli ihtiyaçlarını karşılaması ve sürdürmesidir. Devam bağlılığı bir yerde çalışanın mevcut örgütte kalma isteğinin yüksekliğini ifade eder. Normatif bağlılık ise, çalışanın örgütte çalışmaya devam etme konusunda duyduğu adanmışlık hissiyatının derecesini göstermektedir (Allen ve Meyer, 1990). Temelinde, çalışanın örgüte geçmişte kendine sağladığı katkılardan dolayı minnettarlık duyması yatmaktadır. Bu minnettarlıktan dolayı kendini çalışmaya sorumlu hissetmesi, ayrılmasının doğru olmayacağı şeklindeki düşüncesi, ayrılması durumunda kendini suçlu hissedeceği düşüncesi, çalıştığı kuruma sadakat hissiyatıyla bağlanması, çalıştığı örgütteki iş arkadaşlarına karşı bir sorumluluk duygusu içinde olması ve kendisini çalıştığı örgüte karşı borçlu hissetmesi normatif bağlılığın temelinde vardır.

Örgütsel bağlılığı oluşturan duygusal bağlılık, devam bağlılığı ve normatif bağlılık ne kadar yüksek derecede ise çalışanın örgütsel bağlılığı da o derece yüksektir. Dolayısıyla, çalışan örgüte güçlü bağlarla bağlıdır ve bağlı olduğu örgütten ayrılması normal şartlarda düşünülmemelidir. Duygusal bağlılık alt boyutunda çalışanlar istedikleri için, devam bağlılığında çalışanların çıkarları yüksek örgütsel bağlılığı gerektirdiği için ve normatif bağlılıkta ise etik gerekçelerle çalışanlar örgütsel bağlılık gösterirler (Wasti, 2002). Örgütsel bağlılık çalışan-örgüt değerleri uyumunun bir sonucudur (Abbot, Charles ve White, 2005). Çalışanın arkadaşları ve yöneticileri ile kurduğu ilişkiler de örgütsel bağlılığın derecesini belirler (Gutierrez, Candela ve Carver, 2012). Kuvvetli ilişkiler örgütsel bağlılığı artırırken, zayıf ilişkiler

azaltır. Güçlü örgütsel bağlılık çalışanın örgütsel hedeflere kendini adayacağını göstergesidir (Goleman, 2000).

Fiziksel, duygusal ve bilişsel adanmışlık içerisindeki çalışanın örgütsel bağlılığının da yüksek olacağı düşüncesi mantıksal açıdan doğru görünmektedir. Şöyle ki, çalışanın bütün gücünü işine vermesi, bütün gücüyle işine sarılması, işiyle gurur duyması, işini şevkle yapması, işine çok dikkat etmesi, işine kotsantre olması mantık çerçevesinden bakıldığında onun örgüt hakkında olumlu hissiyata sahip olduğunun, duygusal olarak ona bağlandığının, örgütten ayrılmak istemediğinin, ayrılmak istemesinin doğru olmayacağını göstergesidir. Bundan dolayı, yüksek işe adanmışlığın çalışanın örgütsel bağlılığını arttıracığı şeklindeki bir düşünce mantıksal çerçeveden bakıldığında doğru gelmektedir. Önceki çalışmalar da bu düşünce tarzını desteklemektedir. Bu düşüncelere dayanarak şu hipotez ifadeleştirilmektedir.

Hipotez 2: İşe adanmışlık örgütsel bağlılığa pozitif ve anlamlı bir etki eder.

2.4. İşe Adanmışlığın İşten Ayrılma Niyetine Etkisi

Çalışanın kendi isteği ile yakın bir zamanda işine son verme isteği işten ayrılma niyeti olarak tanımlanır (Mobley, 1982). Ayrılma niyeti, örgütteki çalışma koşullarından tatminsiz olan çalışanların göstermiş oldukları yıkıcı ve aktif bir eylemdir (Rusbelt ve Farrell, 1988). Çalışan, ücret, terfi imkânları, iç güvencesi, çalışma koşulları ve adalet algıları konularında beklentilerinin karşılanmadığını hissettiğinde işten ayrılma niyeti gösterir. Çalışanın amacı, beklentilerini karşılayacak başka bir iş bulmaktır. Yeni bir iş bulmasıyla da örgütün kendisine yapmış olduğu eğitim, geliştirme ve tecrübe ile ilgili tüm yatırımları da alıp beraberinde götürecektir. Örgütte pek çok çalışanın işten ayrılma niyetinin bir an için yüksek olduğu varsayıldığında, örgütün karşılaşacak olduğu yetenek kaybının telafisi için yapacak olduğu yetiştirme maliyeti çok büyük boyutlara ulaşacaktır.

Araştırmalar işten ayrılma niyetine etki eden faktörler arasında çalışan-yönetici ilişkilerinin önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Bauer ve Green, 1996; Cotton ve Tuttle, 1986). Bu araştırmacılara göre, ilişkilerin iyi olduğu durumlarda çalışanın işten ayrılma niyeti düşük, ilişkilerin kötü olduğu durumlarda ise yüksektir. Çünkü ilişkilerin kötü olması işten sağlanacak yararlar ve kariyer gelişimi gibi beklentileri olumsuz etkileyecektir. İşten ayrılma niyetinin örgüt açısından maliyeti düşünüldüğünde, bu niyeti önceden tahmin etmek ve çalışanları bu niyetlerinden vazgeçirecek önlemler almak bir örgütsel gerekliliktir (Hwang vd., 2006). Bu önlemler arasında, gelir, ikramiye, iyi çalışma şartları, emeklilik hakkı, yeteneğini kullanabileceği imkânlar, iş güvenliği, adanmışlık, tanınma, terfi imkânı, saygınlık kazanma, kendini geliştirme imkânları yer alır (Lyness ve Judiesch, 2001).

Kendini işine fiziksel, duygusal ve bilişsel olarak adanmış bir örgüt çalışanın işten ayrılma niyeti az olacaktır. Çünkü örgüt çalışanı bir işten elde edilebilecek bütün

herşeyi işe adanmış olduğunu göstererek elde ettiğini bilmektedir. Bu sebepten dolayı da işten ayrılma niyeti çok ama çok az olacaktır. Başka bir deyişle, çalışanın işinden gurur duyması, işini severek yapması, kendini işine tam olarak vermesi, işinde çok dikkatli olması, işine itina göstermesi, işiyle ilgili olumlu duygulara sahip olması ve bütün gücünü işine vermesi, işinden ayrılmak istemediğini ve hatta başka bir yerde çalışmayı bile düşünmediğini göstermektedir. Kendini işine tam olarak kaptıran, zamanın nasıl hızla geçtiğini fark bile edemeyen, çalışma yoğunluğunda kendini mutlu hisseden çalışan işine âşıktır ve yüksek iş tatminine sahiptir (Rusbelt ve Farrell, 1988). Yüksek iş tatminine sahip çalışanın çok yüksek olasılıkla işten ayrılma niyeti de çok düşük olacaktır (Rusbelt ve Farrell, 1988). Yapılan tartışmaları dikkate alarak, işe adanmışlık arttıkça çalışanın işten ayrılma niyetinin muhtemelen azalacağını söyleyebiliriz. Bu muhtemel durum aşağıdaki hipotezle ifade edilmektedir.

Hipotez 3: İşe adanmışlık işten ayrılma niyetine negatif ve anlamlı bir etki eder.

3. Araştırma Metodu

Bu çalışmanın amacı, işe adanmışlığın çalışanın iş tatmini, örgütsel bağlılığı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amacın ifade edildiği araştırma modeli ve modele dayalı olarak geliştirilen hipotezler yukarıda sunulmaktadır. Araştırmanın hipotezlerini test etmek için gerekli örneklem ve yöntem, kullanılan ölçekler, aşağıdaki başlıklarda tartışılmaktadır. Sonrasında ise korelasyon ve regresyon analizleri kullanılmak suretiyle hipotezler test edilmektedir. Korelasyon ve regresyon analizleri sonuçları aynı doğrultuda ise hipotezlerin desteklendiği, farklı doğrultuda ise desteklenmediği sonucuna ulaşılmaktadır. Doğrusal regresyon analizi hipotezlerin test edilmesinde uygun bir yöntemdir. Çünkü, araştırma modelinde bir bağımlı değişken vardır ve bunun diğer bir bağımlı değişkenle ilişkisi incelenmektedir. Araştırmanın bağımlı değişkeni olan iş tatmini, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti sürekli değişkendir. Bu durumlarda doğrusal regresyon analizi uygulamak doğru bir yaklaşımdır (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010; Neter, Kutner, Nachtsheim ve Wasserman, 1996: 3-42, 217-225, 467, 468, 567).

3.1. Örneklem ve Yöntem

Hatay'da faaliyet gösteren otomotiv, banka, ithalat-ihracat gibi farklı endüstrilerde faaliyet gösteren 9 işletmenin 268 çalışanından hipotezleri test etmek için anket yöntemiyle veri toplanmaktadır. Toplam 290 anket dağıtılmakta, bunların içinden anketi eksik dolduranlardan 22 tanesi çalışmaya dâhil edilmemektedir.

Araştırmanın birinci kısmında (Anket 1), işe adanmışlık ve kontrol değişkenlerine ait veriler toplanmaktadır. Yaklaşık üç hafta sonra uygulanan ikinci kısmında ise (Anket 2), araştırmanın çalışanın iş tatmini, örgütsel bağlılığı ve işten ayrılma

niyetine ait bilgiler toplanmaktadır. Her bir işletmede dağıtılan anket sayıları o işletmenin toplam çalışan sayısına orantılıdır. İlgili işletmelerdeki insan kaynakları birimi anketleri çalışanlara rastgele dağıtmaktadır. Anket katılımcıları kendilerine verilen anketleri doldurduktan sonra ilgili işletmenin insan kaynakları birimindeki kutunun içinde kapalı zarf içinde bırakmaktadır. Toplanan anketler insan kaynakları birimleri tarafından kutu açılıp, kapalı zarflar sayılarak bu makalenin ikinci yazarına teslim edilmektedir. Anketlerin geri dönüş oranı %92'dir.

Anket 1 ve Anket 2 arasında üç haftalık zaman farklılığı uygulanmasının nedeni, ortak metod varyansını (OMV) kontrol etme isteğidir (Örn: Özyılmaz ve Eser, 2013; Podsakoff, MacKenzie, Lee ve Podsakoff, 2003; Podkasoff, MacKenzie ve Podsakoff, 2012). Ölçme hatasının temel kaynağı OMV'dir ki bu da davranışsal verinin bütün değişkenlerinin aynı anda, aynı kişiden, aynı yöntemle toplanması sonucunda ortaya çıkar (Podsakoff vd., 2003; Podsakoff vd., 2012). OMV'yi azaltmak için tavsiye edilen yollardan bir tanesi de bağımlı ve bağımsız değişkene ait verilerin ayrı zamanlarda toplanmasıdır (Özyılmaz ve Eser, 2013; Podsakoff vd., 2003; Podkasoff vd., 2012). Bundan dolayı, araştırmanın bağımsız değişkeni olan işe adanmışlık Anket 1 ile, bağımlı değişkenleri olan iş tatmini, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti de Anket 2 ile toplanmaktadır. Katılımcı işletmelerin yüksek lisans tezini hazırlayan ikinci yazara katkıda bulunmak istemesi ve anketleri desteklemeleri, çalışanların anketlere katılımlarını arttırmaktadır. İnsan kaynakları birimi Anket 1 ve Anket 2'deki verilerin birleştirilebilmesi için katılımcılara dağıttığı anketleri numaralandırmakta, 1. ve 2. Anketi dolduranların aynı numaralı katılımcı olmalarını sağlamaktadır. İnsan kaynakları personeli anket katılımcılarına numara verdiği için ankete katılanları bilmekte, ancak anketi dolduranlar anketlerini kapalı kutuya kapalı zarf içinde attıkları için insan kaynakları personeli de ankete katılanların ankete verdikleri cevapları bilmemektedir. Ayrıca, kapalı kutulardan numaralı anketleri toplayan ikinci yazar anketleri dolduranlara verilen numaraları bilmekte ancak hangi numaralı anketin hangi katılımcıya ait olduğunu bilmemektedir. Dolayısıyla da, ne insan kaynakları temsilcisi ne de bu çalışmanın ikinci yazarı ankete verilen cevapla anket katılımcısını eşleştiremediğinden, anonimlik de sağlanmış olmaktadır.

Ankete katılanlara, bireysel cevaplarının kesinlikle gizli kalacağı anketin ilk sayfasında yazarların yazdığı açıklayıcı mektupla söz verilmektedir. Katılımcıların %35'i pazarlama personeli, %14'ü dağıtım personeli, %11'i muhasebe personeli, %7'si finans personeli, %6'sı üretim/üretim yönetimi personeli, %4'ü yönetim bilgi sistemi personeli, %3'ü araştırma ve geliştirme personeli, %3'ü insan kaynakları personeli, %3'ü sağlık hizmetleri personeli, %1'i basın ve halkla ilişkiler personeli, diğerleri diye adlandırılan gruba giren kısım ise %13'dür. Katılımcıların %60'ı erkek, %40'ı bayandır. Evli olanlar %63, bekâr olanlar %37'dir. Katılımcıların, %87'si ise 50 yaş altında, %46'sı ise 30 yaş altındadır. Şu anki amirle çalışma süresine gelince, 10 yıldan daha az çalışanların oranı %89, 5 yıldan daha az çalışanların oranı %71'dir.

Şu anki kurumda çalışma süresi bakımından ise, 15 yıldan daha az çalışanların oranı %98, 5 yıldan daha az çalışanların oranı ise %59'dur. Katılımcıların öğrenim durumu dikkate alındığında, %33'ü lise, %22'si ortaokul, %16'sı lisans, %15'i önlisans, %11'i ilkokul, % 3'ü yüksek lisans mezunudur.

3.2. Ölçekler

Araştırmada kullanılan geçerliliği ispatlanmış ölçekler İngilizce orijinalinden tercüme-geriye tercüme (Brislin, 1980) metodu kullanılarak Türkçeleştirilmektedir. Araştırmanın bağımsız değişkeni işe adanmışlık, bağımlı değişkenleri ise iş tatmini, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetidir. Bağımlı ve bağımsız değişkenleri ölçmek için kullanılan ölçekler daha önce bilimsel araştırmalarda kullanılan ve psikometrik açıdan güvenilirliği ve geçerliliği ispatlanmış ölçeklerdir. Bağımsız değişken olan işe adanmışlığı ölçmek amacıyla Rich vd. (2010) tarafından geliştirilen işe adanmışlık ölçeği kullanılmaktadır. Warr vd. (1979) tarafından geliştirilen iş tatmini ölçeği, Meyer ve Allen (1997) tarafından geliştirilen örgütsel bağlılık ölçeği, Wayne, Shore ve Liden (1997) ve Lum, Kervin, Clark, Reid ve Sirola (1998) tarafından geliştirilen işten ayrılma niyeti ölçeği bağımlı değişkenleri ölçmek amacıyla kullanılmaktadır.

İşe Adanmışlık: İşe adanmışlığı ölçmek için Rich vd. (2010) tarafından geliştirilen 18 maddelik işe adanmışlık ölçeği kullanılmaktadır. İlgili ölçek, fiziksel, duygusal ve bilişsel adanmışlık olmak üzere üç alt boyuttan oluşmakta ve her boyut 6 soruyla ölçülmektedir. Fiziksel adanmışlığı ölçmek için "İşinde iyi bir performans sergilemek için elinden geleni yapma" ifadesi örnek olarak verilebilir. Katılımcılar 18 maddeden oluşan işe adanmışlık ifadelerine 1 = "Kesinlikle katılmıyorum" ile 5 = "Kesinlikle katılıyorum" arasında değişen tespitli, 5'li Likert ölçeği kullanarak cevap vermektedirler. İşe adanmışlık değişkeni için alfa güvenilirliği 0,95'dir (fiziksel adanmışlık için alfa = 0,89, duygusal adanmışlık için alfa = 0,91, bilişsel adanmışlık için alfa = 0,90).

İş Tatmini: Warr vd. (1979) tarafından geliştirilen 16 ifadeli iş tatmini ölçeği çalışanın iş tatminini ölçmek için kullanılmaktadır. Ölçekte yer alan ifadeler örnek olarak, "Kendi çalışma yöntemini seçme konusundaki özgürlükten memnunum". Katılımcılar 1 = "Aşırı derecede memnun değilim" ile 7 = "Aşırı derecede memnunum" arasında değişen tertipli, 7'li Likert ölçeği kullanarak ilgili ifadeler karşılık vermektedirler. İş tatmini değişkeni alfa güvenilirliği 0,90'dır (içsel iş tatmini için alfa = 0,85, dışsal iş tatmini için alfa = 0,78).

Örgütsel Bağlılık: Meyer ve Allen (1997) ve Meyer, Allen ve Smith (1993) tarafından geliştirilen 18 maddelik örgütsel bağlılık ölçeği kullanılarak çalışanın örgütsel bağlılığı ölçülmektedir. Duygusal bağlılık, normatif bağlılık ve devam bağlılığından oluşan her bir alt ölçeği ölçmek için 6'şar ifade kullanılmaktadır. Ölçekte kullanılan ifadeler arasında "Kariyerinin geri kalanını bu kurumda

geçirmekten çok mutluluk duyma" yer almaktadır. Katılımcılar ifadelerine katılma derecelerini 1 = "Aşırı derecede memnun değilim" ile 7 = "Aşırı derecede memnunum" arasında değişen tespitli, 7'li Likert ölçeği kullanarak ifade etmektedir. Örgütsel bağlılık ölçeğinin alfa güvenilirliği 0,96'dır (duygusal bağlılık için alfa = 0,89, normatif bağlılık için alfa = 0,92, devam bağlılığı için alfa = 0,91).

İşten Ayrılma Niyeti: Wayne vd. (1997) ve Lum vd. (1998) tarafından geliştirilen 8 ifadeden oluşan işten ayrılma niyeti ölçeği kullanılmaktadır. Örnek ifadeler arasında "İşimden ayrılmayı ciddi bir şekilde düşünüyorum" yer almaktadır. Katılımcılar düşüncelerini 1 = "Yüksek derecede katılmıyorum" ile 7 = "Yüksek derecede katılıyorum" arasında değişen tespitli, 7'li Likert ölçeği kullanarak ifade etmektedirler. İşten ayrılma niyeti ölçeği alfa güvenilirliği 0,95'dir.

Kontrol Değişkenleri: Cinsiyet, medeni durum, yaş, şu anki amirle çalışma süresi, şu anki kurumla çalışma süresi ve eğitim araştırmancının kontrol değişkenleri olarak kullanılmaktadır. Çünkü, ilgili değişkenlerin iş tatmini, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyetine etki eden faktörler incelenirken kontrol edilmesi gerektiği önceki araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir (Bedeian, Ferris ve Kaçmar, 1992; Janssen ve Van Yperen, 2004; Locke, 1976; Morrison, Cordery ve Payne, 2005; Organ ve Ryan, 1995; Schleicher, Watt ve Greguras, 2004; van Dyne, Graham ve Dienesch, 1994; Williams ve Shiaw, 1999). Başka bir ifadeyle, iş tatmini ve bağımsız değişkenler arasındaki olası ilişkiler kullanılan kontrol değişkenleri bakımından farklılık gösterebilmektedir. Örneğin; Cialdini, Borden, Thorne, Walker, Freeman ve Sloan (1976) tarafından yapılan araştırmada cinsiyet, medeni durum, yaş gibi kişisel özelliklerin bireyin sosyal bir grupta olan ilişkisi hakkında bilgi verdiği bulunmuştur. Katılımcının cinsiyeti ve medeni durumu sırasıyla kadın için "0", erkek için "1"; bekâr için "0", evli için "1" olarak kodlanan ikili değişkenlerle ölçülmektedir. Katılımcının yaşı, şu anki amirle çalışma süresi, organizasyondaki tecrübesi ve eğitim durumu yıl olarak ölçülmektedir.

4. Bulgular

Değişkenler arasındaki korelasyonlar Tablo 1'de verilmektedir. Araştırmancın bağımsız değişkeni olan işe adanmışlık ile bağımlı değişkenleri olan iş tatmini arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r = 0,74, p < 0,01$). İşe adanmışlık ile diğer bir bağımlı değişken olan örgütsel bağlılık arasında ise pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r = 0,72, p < 0,01$). İşe adanmışlık ile üçüncü ve son bağımlı değişkeni arasında ise negatif ve anlamlı bir ilişki vardır ($r = - 0,68, p < 0,01$). Bu sonuçlar araştırmancın hipotezlerini desteklemektedir.

Kontrol değişkenleri incelendiğinde, örgütteki tecrübe arttıkça çalışanın işe adanmışlığı ($r = 0,15, p < 0,05$) ve iş tatmini ($r = 0,15, p < 0,05$) artmakta, işten ayrılma niyeti ise azalmaktadır ($r = - 0,13, p < 0,05$). Çalışanın eğitim düzeyi arttıkça, iş tatmini düzeyi de artmaktadır ($r = 0,13, p < 0,05$). Son olarak, çalışanın

amirle çalışma süresi arttıkça, işten ayrılma niyeti azalmakta ($r = -0,14, p < 0,05$), iş tatmini ise artmaktadır ($r = 0,17, p < 0,01$). Cinsiyet, medeni durum ve yaş kontrol değişkenleriyle işe adanmışlık, iş tatmini, örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir korelasyon olmadığı görülmektedir.

Tablo 1. Ortalamalar, Standart Sapmalar, Korelasyonlar ve Güvenirlikler

Değişkenler	Ort.	S.S.	Güv.	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Cinsiyet	0,40	0,49										
2. Medeni durum	0,37	0,49		0,19**								
3. Yaş	31,15	7,03		-	-							
4. Şu anki amirle çalışma süresi	3,43	4,06		0,21**	0,36**							
5. Organizasyondaki tecrübe	4,53	4,06		-	-							
6. Eğitim	12,14	4,04		0,07	0,24**	0,59**	0,79**					
7. İşe adanmışlık	4,43	0,57	0,95	0,30**	0,05	0,15*	0,10	0,02				
8. İş tatmini	5,49	0,91	0,90	0,04	0,03	0,02	0,09	0,15*	0,11			
9. Örgütsel bağlılık	5,49	0,92	0,96	0,01	0,01	0,07	0,17**	0,15*	0,13*	0,74**		
10. İşten ayrılma niyeti	5,49	0,92	0,96	0,00	0,03	0,05	0,09	0,10	0,09	0,72**	0,85**	
10. İşten ayrılma niyeti	2,37	1,17	0,95	-	-	-	-	-	-	-	-	-
10. İşten ayrılma niyeti	2,37	1,17	0,95	0,05	-0,02	0,10	-0,14*	0,13*	0,10	0,68**	0,79**	0,86**

^a $n = 268$, Ort. = Ortalama, S.S. = Standart Sapma, Güv. = Güvenirlik.

* $p < 0,05$

** $p < 0,01$

Çift kuyruklu testler.

Hipotezleri test etmek için hiyerarşik regresyon analizi kullanıldı. Bunun için cinsiyet, medeni durum, yaş, şu anki amirle çalışma süresi, şu anki kurumda çalışma süresi ve eğitim kontrol değişkeni olarak kullanıldı ve Model 1'de regresyon denkleminde girildi, araştırmanın bağımsız değişkeni olan işe adanmışlık da Model 2'de regresyon denkleminde girildi. Hiyerarşik regresyon analizi sonuçları Tablo 2'de sunulmaktadır.

Araştırmanın 1. hipotezi, işe adanmışlığın iş tatminine pozitif ve anlamlı bir etki edeceğini ifade etmekteydi. Bu hipotezi test etmek için kontrol değişkenleri Model 1'de, bağımsız değişken olan işe adanmışlık ise Model 2'de regresyon denkleminde girildi ve işe adanmışlığın, çalışanın iş tatminine etkisini inceleyen Hipotez 1 test edildi. Sonuçlar, işe adanmışlığın iş tatminine pozitif ve anlamlı bir etki ettiğini ($\beta = 0,75, p < 0,001$) göstermektedir. İşe adanmışlığın, kontrol değişkenlerinin ötesinde iş tatminine katkısı %53 düzeyindedir ($\Delta R^2 = 0,53, \Delta F = 320,34, p < 0,001$). Bu

sonuçlar, Tablo 2’de iş tatmini ile ilgili 2 kolonda gösterilmektedir. Başka bir deyişle, işe adanmişlık iş tatminindeki varyasyonun %53’ünü aklamaktadır. Yukarıda, ilgili değişkenler arasındaki korelasyonun pozitif ve anlamlı bulunması, burada ise bunu destekler hiyerarşik regresyon sonucuna ulaşılması araştırmanın ilk hipotezini desteklemektedir. Buna göre, işe adanmişlık iş tatminine pozitif ve anlamlı bir etki etmektedir.

Araştırmanın 2. hipotezi, işe adanmişlığın örgütsel bağlılığa pozitif ve anlamlı bir etki ettiği şeklinde idi. Bu hipotezi test etmek için kontrol değişkenleri Model 1’de, bağımsız değişken olan işe adanmişlık ise Model 2’de hiyerarşik regresyon denklemine girildi ve işe adanmişlığın, çalışanın örgütsel bağlılığına etkisini inceleyen Hipotez 2 test edildi. Sonuçlar, işe adanmişlığın iş tatminine pozitif ve anlamlı bir etki ettiğini ($\beta = 0,73, p < 0,001$) göstermektedir. Işe adanmişlığın, kontrol değişkenlerinin ötesinde iş tatmininin açıklamasına katkısı %50 düzeyindedir ($\Delta R^2 = 0,50, \Delta F = 267,96, p < 0,001$). Bu sonuçlar, Tablo 2’de örgütsel bağlılık ile ilgili 2 kolonda sunulmaktadır. Başka bir deyişle, işe adanmişlık örgütsel bağlılıktaki varyasyonun %50’sini aklamaktadır. Sonuç olarak, yukarıda, ilgili değişkenler arasındaki korelasyonun pozitif ve anlamlı bulunması, burada ise bunu destekler hiyerarşik regresyon sonucuna ulaşılması araştırmanın ikinci hipotezini desteklemektedir. Buna göre, işe adanmişlık iş tatminine pozitif ve anlamlı bir etki eder.

Araştırmanın 3. hipotezi, işe adanmişlığın işten ayrılma niyetine negatif ve anlamlı bir etki edeceği şeklinde idi. Bu hipotezi test etmek için ilgili 6 kontrol değişkeni Model 1’de, bağımsız değişkeni olan işe adanmişlık ise Model 2’de hiyerarşik regresyon denklemine girildi ve işe adanmişlığın, çalışanın işten ayrılma niyetine etkisini inceleyen Hipotez 3 test edildi. Sonuçlar, işe adanmişlığın işten ayrılma niyetine negatif ve anlamlı bir etki ettiğini göstermektedir ($\beta = - 0,70, p < 0,001$). Işe adanmişlık, kontrol değişkenlerinin ötesinde işten ayrılma niyetini açıklamadaki varyasyonun %46’sını akladığı görülmektedir ($\Delta R^2 = 0,46, \Delta F = 238,52, p < 0,001$) (Tablo 2, işten ayrılma niyeti ile ilgili 2 kolon). Başka bir değişle, işe adanmişlık arttıkça, işten ayrılma niyeti azalmaktadır. Sonuç olarak, yukarıda, ilgili değişkenler arasındaki korelasyonun negatif ve anlamlı bulunması, burada ise bunu destekler hiyerarşik regresyon sonucuna ulaşılması araştırmanın üçüncü hipotezini desteklemektedir. Buna göre, işe adanmişlık işten ayrılma niyetine negatif ve anlamlı bir etki etmektedir.

Kontrol değişkenlerinden şu anki amirle çalışma süresi çalışanın iş tatminine pozitif yönde etki ederken ($\beta = 0,20, p < 0,01$), organizasyondaki tecrübe olumsuz yönde etki etmektedir ($\beta = - 0,18, p < 0,05$) (Model 2, Tablo 2, solda). Bunun sebebi ise, çalışanın organizasyon içinde geçmiş yıllarda yaşadığı iş tecrübelerinin kalıcı olumsuz izlerinin olabildiğinin göstergesidir. Bundan da öte, çalışan iş yerinde

çalışmaktan tatminsiz olsa bile, şu anki amirle olan tecrübelerinin iyi yönde olması onu işletmede çalışmaya yönlendirmektedir.

Tablo 2: İşe Adanmışlığın, İş Tatmini, Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi^{a, b}

Değişkenler	İş Tatmini		Örgütsel Bağlılık		İşten Ayrılma Niyeti	
	Model 1	Model 2	Model 1	Model 2	Model 1	Model 2
Kontrol Değişkenleri						
1. Cinsiyet	-0,02	0,05	-0,03	0,03	-0,03	-0,10*
2. Medeni durum	0,04	-0,01	0,06	0,01	-0,06	-0,01
3. Yaş	0,02	0,08	0,02	0,08	-0,09	-0,15**
4. Şu anki amirle çalışma süresi	0,10	0,20**	-0,01	0,09	-0,09	-0,18**
5. Organizasyondaki tecrübe	0,06	-0,18*	0,10	-0,13	-0,02	0,21**
6. Eğitim	0,13*	0,02	-0,10	0,00	-0,09	0,01
Bağımsız Değişken						
7. İşe adanmışlık		0,75***		0,73***		-0,70***
R^2	0,04	0,57	0,02	0,52	0,04	0,50
Ayarlanmış R^2	0,02	0,56	0,00	0,51	0,01	0,48
ΔR^2		0,53		0,50		0,46
ΔF	1,96	320,34***	0,96	267,96***	1,60	238,52***
Δdf	6, 261	1, 260	6, 261	1, 260	6, 261	1, 260

^a $n = 268$. ^b Standart regresyon katsayıları rapor edilmiştir, * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

İşe adanmışlığın örgütsel bağlılık üzerindeki etkisinin incelendiği hiyerarşik regresyon denkleminde (Model 2, Tablo 2, ortada), hiçbir kontrol değişkeni anlamlı çıkmamıştır (alt boyutlar kullanılarak yapılan incelemede; duygusal ve devam bağlılığı için hiçbir kontrol değişkeni anlamlı çıkmamakta, devam bağlılığında şu anki amirle çalışma süresi ve kurumda çalışma süresi anlamlı ($p < 0,05$) kontrol değişkenleri olarak ortaya çıkmaktadır). İşe adanmışlığın çalışanın işten ayrılma niyetine etkisini inceleyen hiyerarşik regresyon denkleminde (Model 2, Tablo 2, sağda), cinsiyet ($\beta = -0,10$, $p < 0,05$), yaş ($\beta = -0,15$, $p < 0,01$) ve şu anki tecrübenin ($\beta = -0,18$, $p < 0,01$) işten ayrılma niyetine olumsuz, organizasyondaki tecrübenin ($\beta = 0,21$, $p < 0,01$) ise olumlu etki ettiği görülmektedir. Bayanlar, yaş olarak ileri olanlar ve şu anki amirle çalışma süresi yüksek olanlar işten ayrılma eğiliminde olmayan çalışanlardır. Bunun sebebi, bu tür çalışan grubunun diğerlerine göre mevcut işlerinden daha iyi iş bulma şanslarının daha az olmasıdır. Ayrıca, çalışanın organizasyonda çalışma süresi arttıkça, aynı çalışanın işten ayrılma niyeti artmaktadır. Bunda en büyük faktör, iş

yerinde yaşadığı olumsuz etkilerin kalıcı olumsuz etkilerini yaşıyor olması olabilir. Korelasyon ve hiyerarşik regresyon sonuçları dikkate alındığında, araştırmanın her üç hipotezinin de veri tarafından desteklendiği görülmektedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

İşe adanmışlığın, çalışanın tutum ve davranışları üzerindeki etkisini inceleyen bu araştırma önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Özellikle, işe adanmışlık, çalışanın iş tatmini ve örgütsel bağlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı, işten ayrılma niyeti üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İşgörenlerin organizasyonları ile duygusal, bilişsel ve fiziksel bir bağ hissederek psikolojik bir köprü kurmaları, kendilerini çalıştıkları şirketin bir parçası olarak görmelerinin önemi, son yıllarda araştırmalara oldukça sık konu olmaktadır. Bunun nedeni, işgörenlerin kendilerini organizasyonlarıyla bütünleştirerek işe katılımlarının gerek işgören gerekse organizasyon açısından olumlu ve önemli sonuçlar doğurmasıdır. Bu çalışma, çalışanın işe adanmışlığının aynı çalışanın işyeri tutumlarını etkilediğini göstermektedir. Araştırma sonuçları teorik katkıları, araştırmanın güçlü yönleri ve sınırlılıkları ile geleceğe yönelik tavsiyeler kapsamında değerlendirilecektir. Bu amaçla aşağıda önce araştırmanın teorik katkıları üzerinde durulmaktadır.

Teorik Katkılar

Çalışan, enerjisini işe verdiği, aklını işine verip işinde yoğunlaştığında, enerjik hissettiğinde, işi hakkında olumlu duygulara sahip olduğunda, tamamen ona itina gösterdiğinde işiyle bütünleşir. İşiyle bütünleşen çalışan işini çok iyi yapma konusunda kendisini adar. Kendini adamadan dolayı da fiziksel çalışma şartları, çalışma arkadaşları, kendine ödenen ücret, terfi imkânı, iş güvencesi gibi konular önemli olmaktan daha ziyade, daha tali konuma gelir. Bunun en büyük sebebi kişinin kendini işine karşı adanmış hissetmesi ve işiyle bütünleşmesidir. Bundan dolayı da çalışan işine karşı kendini adanmış hissettiğinde, işi ile ilgili olumlu duygulara sahip olmaktadır. Yani, iş tatmini artmaktadır.

Kendini işe adayan çalışan aynı zamanda çalıştığı örgüte bağlı olan çalışandır. Örgütün sorunlarını kendi sorunlarıymış gibi görür, kendini duygusal olarak işletmeye bağlı hisseder, örgüte aidiyet hissi besler, böylece, örgütte kalmayı bir zorunluluk olarak görür. Bunun böyle olmasının sebebinde yatan gerçek çalışanın işe adanmış olmasıyla aslında işini ve çalıştığı örgütü benimsemesi ve bu benimseme karşılığında aldıklarıyla yetinmesi yatmaktadır. Başka bir deyişle, çalışanın beklentilerini bulması söz konusudur. Örgütte buldukları onu örgütte kalmaya itmektedir. Hatta örgütten ayrılma düşüncesini bile suçluluk olarak kabul eder. Demek ki, çalışanın örgüte bağlılığını sağlayan temel unsurlardan bir tanesi de çalışanın işe adanmışlık düzeyinin yüksek olmasıdır. Bu sonuç, uygulama açısından işe adanmışlığı yüksek çalışanların işe alınmasının ve onların işe

adandırlık seviyelerinin yüksek tutulmasının çalışanları mevcut örgütlere bağlayacağını ifade etmektedir.

İşe adandırlığı yüksek olan çalışanların örgütsel adalet algısı, çalışma koşulları, terfi imkânları, iş güvencesi, ücret düzeyi olumlu olmaktadır. İşe adandırlığı yüksek olan çalışanlar işleriyle ilgili olumlu hissiyata sahip olduklarından, başka bir iş aramazlar. Tam tersine, örgütte kalıp, ona katkı sağlama amacındadırlar. Bu durum medeni ve eğitim durumu farklı olan bütün çalışanlar için geçerlidir. Yani, işe adandırlığı yüksek çalışanlar, medeni ve eğitim durumu ne olursa olsun işten ayrılma niyeti düşük olan çalışanlardır. Ancak, organizasyonda daha fazla tecrübeye sahip işe adandırlığı yüksek çalışanların işten ayrılma niyetlerinin fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuçta en önemli etken, bu kişilerin daha fazla işe adandırlığa cevap verebilecek örgütlerde çalışma isteği olabilir. Kendilerine fazla güvenen işe adandırlığı yüksek çalışanlar daha iyi imkânları arama peşine düşebilirler. şunu da belirtmekte yarar var ki, yaş olarak daha ileri ve şu anki amiriyle daha çok çalışma süresine sahip olan işe adandırlığı yüksek çalışanlar için işten ayrılma niyeti daha azdır. İşe adandırlığı yüksek kadınların işten ayrılma niyeti işe adandırlığı yüksek erkeklere göre daha azdır. Sonuç olarak, işe adandırlık çalışanın işten ayrılma niyetini negatif ve anlamlı olarak etkilemektedir. alışan ne kadar kendini işine adarsa, işten ayrılma niyeti o kadar az olmaktadır. Ancak, çalışanın örgüt içindeki tecrübesi arttıa, adandırlığı azalmakta ve işten ayrılma niyeti artmaktadır. Bu sonuç, işe adandırlık-iş tatmini arasındaki negatif ve anlamlı ilişkinin çalışanın örgütteki çalışma süresi arttıa doğru olmadığını göstermektedir. Bu bir bakıma, örgütte uzun süre çalışan örgüt çalışanlarının işe adandırlık hissiyatını yüksek tutmanın bir gereklilik olduğunu göstermektedir.

İşe adandırlık, çalışanın iş tatminine ve örgütsel bağlılığına pozitif ve anlamlı, işten ayrılma niyetine negatif ve anlamlı bir etki etmektedir. Bu bakımdan mevcut araştırma, işe adandırlığın çalışanın tutumları üzerindeki etkisini açıklamış olmaktadır. Araştırmanın güçlü yönlerine gelince, ilk önce, OMV'yi kontrol edebilmek için araştırmanın bağımlı ve bağımsız değişkenlerine ait veriler farklı zamanlarda toplanmıştır. Hiçbir istatistiksel yöntemin OMV'yi bulup ve sonrasında onu doğrulayacak güvenilir bir metot vermediği düşünüldüğünde (rn: Conway ve Lance, 2010; Richardson, Simmering ve Sturman, 2009), araştırmada verinin farklı zamanlarda toplanması OMV'yi kontrol imkânı sağlamıştır. ikincisi, araştırma, işe adandırlık ve çalışan tutumları arasındaki gelişmekte olan ampirik araştırma literatürünü zenginleştirmektedir. Üçüncüsü, anket geri dönüşüm oranının yüksek olması bu çalışmanın güçlü yönleri arasındadır. Sonuncusu, araştırmanın farklı işletmelerde uygulanması ve farklı meslek grubunda çalışanları ihtiva etmesi sonuçların genelleştirilebilmesini sağlamaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Gelecekte Yapılacak Araştırmalara ve Pratiğe Dönük Tavsiyeler

Her örgütsel davranış araştırmasında olduğu gibi bu araştırmada da bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, işletme büyüklüğü, kültürü ve stratejisi gibi farklılıkların işe adanmışlık ve çalışanın tutumları üzerindeki ilişkide etkili olabileceği düşüncesidir. Dolayısıyla, gelecekte yapılacak çalışmalar, çok fazla sayıda işletmeden veri toplamaya dayalı olarak yapılmalı ve bu sayede işletme büyüklüğü, kültürü ve stratejisi gibi değişkenlerin incelenen ilişkide etkisi incelenmelidir. Böylece, incelenen ilişkilerdeki sınır şartları ortaya çıkarılarak ilişkilerin hangi durumlarda daha doğru olduğu ortaya konulabilir. İkincisi, mevcut araştırma sonuçlarının ülkemiz bazında genelleştirilebilmesi için de ülkemizin her tarafını temsil edecek örneklerin farklı illerden alınarak araştırmanın tekrar edilmesi sağlanmalıdır. Böylece, Hatay'daki 9 işletmeden elde edilen sonuçların, ülkemiz temelinde genelleştirilmesi sağlanacaktır. Üçüncüsü, incelenen ilişkiler boylamsal (longitudinal) araştırma tasarımları gerçekleştirilerek incelenmelidir. Çünkü boylamsal araştırma yalnız işe adanmışlığın zaman boyunca çalışan tutumlarının etkisini değil, bu etkinin zaman içerisinde tekrar işe adanmışlığa da etkisini inceleyeceğinden ilişkilerin zamansal etkilerinin de ortaya çıkarılması sağlanacaktır. Sonuncusu, işe adanmışlık ve çalışan tutum ve davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesinde aracı ve moderatör değişkenlerin olması muhtemeldir. Örneğin, çalışanın amirine güveni işe adanmışlık ile iş tatmini arasındaki ilişkiye aracılık etme olasılığı yüksektir. Bundan dolayı, gelecekteki çalışmalar işe adanmışlık ve çalışan tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesinde aracı ve moderatör değişkenleri kullanmak suretiyle de bu araştırmada ortaya çıkarılan sonuçların sınır şartlarını ortaya koyabilirler. Pratiğe yönelik öneri ise, yöneticilerin personel seçiminde işe adanmışlık potansiyeli yüksek olan çalışanları seçip, işe almalarıdır. Mevcut çalışanların da işe adanmışlıklarını arttıracak eğitimlere tabi tutulması da çalışanların işe adanmışlığını arttıracaktır.

Kaynaklar

- Abbott, G. N., Charles, M. A. ve White, F. A. (2005), "Linking Values and Organizational Commitment: A Correlational and Experimental Investigation in Two Organizations", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78, 531-551.
- Akıncı, Z. (2002), "Turizm Sektöründe İşgören İş Tatminini Etkileyen Faktörler: Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama", *Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi*, 4, 1-25.
- Allen, N. J. ve Meyer, J. P. (1990), "The Measurement and Antecedents of Affective, Continuance and Normative Commitment to the Organization", *Journal of Occupational and Occupational Psychology*, 63, 1-18.
- Ashforth, B. E. ve Humphrey, R. H. (1995), "Emotion in the Workplace: A Reappraisal" *Human Relations*, 48, 97-125.
- Bakker, A. B., Albrecht, S. L. ve Leiter, M. P. (2011), "Key Questions Regarding Work Engagement", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 20, 4-28.
- Bauer, T. N. ve Green, S. G. (1996), "Development of Leader-Member Exchange: A Longitudinal Test", *Academy of Management Journal*, 39(6), 1538-1567.
- Bedeian, A. G., Ferris, G. R. ve Kaçmar, K. M. (1992), "Age, Tenure, and Job Satisfaction: A Tale of Two Perspectives", *Journal of Vocational Behavior*, 40, 33-48.
- Brislin, R. W. (1980), "Translation and Content Analysis of Oral and Written Material", Ed. H. C. Triandis ve J. W. Berry, *Handbook of Cross-Cultural Psychology*, Boston: Allyn & Bacon, 2, 349-444.
- Christian, M. S., Garza, A. S. ve Slaughter, J. E. (2011), "Work Engagement: A Quantitative Review and Test of its Relations with Task and Contextual Performance", *Personnel Psychology*, 64, 89-136.
- Cialdini, B., Borden, R. J., Thorne, A., Walker, M. R., Freeman, S. ve Sloan, L. R. (1976), "Basking in Reflected Glory: Three (Football) Field Studies", *Journal of Personality and Social Psychology*, 34, 364-375.
- Conway, J. M. ve Lance, C. E. (2010), "What Reviewers Should Expect from Authors Regarding Common Method Bias in Organizational Research", *Journal of Business and Psychology*, 25(3), 325-334.
- Cotton, J. L. ve Tuttle, J. M. (1986), "Employee Turnover: A Meta-Analysis and Review with Implications for Research", *Academy of Management Review*, 11(1), 55-70.
- Davis, S. J. (1998), *The 1997 National Survey of Volunteering*, London: Institute for Volunteering Research.
- Ergeneli, A. ve Eryiğit, M. (2001), "Öğretim Elemanlarının İş Tatmini: Ankara'da Devlet ve Özel Üniversite Karşılaştırması", *Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 19(2), 159-178.

- Goleman, D. (2000), "Leadership that Gets Results", *Harvard Business Review*, 78(2), 78-90.
- Gonzalez-Roma, V., Schaufeli, W. B., Bakker, A. B. ve Lloret, S. (2006), "Burnout and Work Engagement: Independent Factors or Opposite Poles?", *Journal of Vocational Behavior*, 68, 165-174.
- Greenberg, J. ve Baron, R. A. (2000), *Behavior in Organizations*, New Jersey: Prentice Hall.
- Gruman, J. A. ve Saks, A. (2011), "Performance Management and Employee Engagement", *Human Resource Management Review*, 21, 123-136.
- Guatam, T., Narottam, J. D., Rolf, V. D. ve Ulrich, W. (2005), "Organizational Citizenship Behavior and Organizational Commitment in Nepal", *Asian Journal of Social Psychology*, 8(2), 305-314.
- Gutierrez A. P., Candela, L. L. ve Carver, L. (2012), "The Structural Relationships between Organizational Commitment, Global Job Satisfaction, Developmental Experiences, Work Values, Organizational Support, and Person-Organization Fit Among Nursing Faculty", *Journal of Advanced Nursing*, 68(7), 1601-1614.
- Hair, J. F. Jr., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2010), *Multivariate Data Analysis*, Boston: Pearson.
- Hwang, I. S. ve Kou, J. H. (2006), "Effects of Job Satisfaction and Perceived Alternative Employment Opportunities on Turnover Intention: An Examination of Public Sector Organizations", *Journal of American Academy of Business*, 8(2), 254-255.
- Janssen, O. ve Van Yperen, N. W. (2004), "Employees' Goal Orientations, the Quality of Leader-Member Exchange, and the Outcomes of Job Performance and Job Satisfaction", *Academy of Management Journal*, 47, 368-384.
- Kahn, W. A. (1990), "Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work", *Academy of Management Journal*, 33, 692-724.
- Kahn, W. A. (1992), "To Be Fully There: Psychological Presence at Work", *Human Relations*, 45, 321-349.
- Locke, E. A. (1976), "The Nature and Causes of Job Satisfaction", Ed. M. D. Dunnette, *Handbook of Industrial and Organizational Psychology*, Chicago: Rand. McNally, 1293-1349.
- Lum, L., Kervin, J., Clark, K., Reid, F. ve Sirola, W. (1998), "Explaining Nursing Turnover Intent: Job Satisfaction, Pay Satisfaction, or Organizational Commitment", *Journal of Organizational Behavior*, 19(3), 305-320.
- Luthans, F. (1995), *Organizational Behavior*, New York: Mc. Graw Hill Publishing.
- Lyness, K. S. ve Judiesch, M. K. (2001), "Are Female Managers Quitters? The Relationships of Gender, Promotion, and Family Leaves of Absence to Voluntary Turnover", *Journal of Applied Psychology*, 86(6), 1167-1178.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B. ve Leiter, M. P. (2001), "Job Burnout", *Annual Review of Psychology*, 52, 397-422.

- May, D. R., Gilson, R. L. ve Harter, L. M. (2004), "The Psychological Conditions of Meaningfulness, Safety and Availability and the Engagement of the Human Spirit at Work", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 7(1), 11-37.
- Meyer, J. P. ve Allen, N. J. (1991), "A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment", *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89.
- Meyer J. P. ve Allen N. J. (1997), *Commitment in the Workplace: Theory, Research and Application*, Thousand Oaks, CA: Sage.
- Meyer, J. P., Allen, N. J. ve Smith, C. A. (1993), "Commitment to Organizations and Occupations: Extension and Test of a Three-Component Conceptualization", *Journal of Applied Psychology*, 78, 538-551.
- Mobley, W. H. (1982), *Employee Turnover: Causes, Consequences, and Control*, MA: Addison-Wesley.
- Morrison D., Cordery, J., G. ve Payne, R. (2005), "Job Design, Opportunities for Skill Utilization, and Intrinsic Job Satisfaction", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 14, 59-79.
- Neter, J., Kutner, M. H., Nachtsheim, C. J. ve Wasserman, W. (1996), *Applied Linear Regression Model*, Chicago: Irwin.
- Organ, D. W. ve Ryan, K. (1995), "A Meta-Analytic Review of Attitudinal and Dispositional Predictors of Organizational Citizenship Behavior", *Personnel Psychology*, 48, 775-802.
- Özyılmaz, A. ve Eser, S. (2013), "Ortak Metod Varyansı Nedir? Nasıl Kontrol Edilebilir?", 21. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Bildiriler Kitabı, 30 Mayıs-1 Haziran 2013, Kütahya, 500-508.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y. ve Podsakoff, N. P. (2003), "Common Method Biases in Behavioral Research: A Critical Review of the Literature and Recommended Remedies", *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B. ve Podsakoff, N. P. (2012), "Sources of Method Bias in Social Science Research and Recommendations on How to Control it", *Annual Review of Psychology*, 63, 539-569.
- Rich, B. L., Crawford, E. R. ve Lepine, J. A. (2010), "Job Engagement: Antecedents and Effects on Job Performance", *Academy of Management Journal*, 53, 617-635.
- Richardson, H., Simmering, M. J. ve Sturman, M. C. (2009), "A Tale of Three Perspectives: Examining Post Hoc Statistical Techniques for Detection and Correction of Common Method Variance", *Organizational Research Methods*, 12(4), 762-800.
- Rusbult, C. A. ve Farrell, D. R. (1988), "Impact of Exchange Variables on Exit, Voice, Loyalty and Neglect: An Integrative Model of Responses to Decline Job Satisfaction", *Academy of Management Journal*, 31(3), 599-627.
- Saks, A. M. (2006), "Antecedents and Consequences of Employee Engagement", *Journal of Managerial Psychology*, 21(7), 600-619.

- Schaufeli, W. B. ve Bakker, A. B. (2004), "Job Demands, Job Resources, and their Relationship with Burnout and Engagement: A Multi-Sample Study", *Journal of Organizational Behavior*, 25(3), 293-315.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., Gonzalez-Roma, V. ve Salanova, M. (2002a), "The Measurement of Engagement and Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach", *Journal of Happiness Studies*, 3, 71-92.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B. ve Salanova, M. (2006), "The Measurement of Work Engagement with a Short Questionnaire: A Cross-National Study", *Educational and Psychological Measurement*, 66, 701-716.
- Schaufeli, W. B., Salanova, M., Gonzalez-Roma, V. ve Bakker, A. B. (2002b), "The Measurement of Engagement and Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach", *Journal of Happiness Studies*, 3, 71-92.
- Schleicher, D. J., Watt, J. D. ve Greguras, G. J. (2004), "Reexamining the Job Satisfaction-Performance Relationship: The Complexity of Attitudes", *Journal of Applied Psychology*, 89, 165-177.
- Simmons, B. L. (2002), "Positive Psychology at Work: Savoring Challenge and Engagement", Ed. R. Burke ve D. L. Nelson, *Advancing Women's Careers: Research and Practice*, Oxford, England: Blackwell, 273-286.
- Stum, D. L. (1999), "Workforce Commitment: Strategies for the New Work Order", *Strategy & Leadership*, 27(1), 5-7.
- van Dyne, L., Graham, J. W. ve Dienesch, R. M. (1994), "Organizational Citizenship Behavior: Construct Redefinition, Measurement, and Validation", *Academy of Management Journal*, 37, 765-802.
- Warr, P. B., Cook, J. D. ve Wall, T. D. (1979), "Scales for the Measurement of Some Work Attitudes and Aspects of Psychological Well-Being", *Journal of Occupational Psychology*, 52, 129-148.
- Wasti, S. A. (2002), "Affective and Continuance Commitment to the Organization: Test of an Integrated Model in the Turkish Context", *International Journal of Intercultural Relations*, 26, 525-550.
- Wayne, J. S., Shore, L. M. ve Liden, R. C. (1997), "Perceived Organizational Support and Leader-Member Exchange: A Social Exchange Perspective", *Academy of Management Journal*, 40(1), 82-111.
- Williams, S. ve Shiaw, W. T. (1999), "Mood and Organizational Citizenship Behavior: The Effect of Positive Affect on Employee Organizational Citizenship Behavior Intentions", *Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 133, 656-668.
- Wrzesniewski, A., Rozin, P. ve Bennett, G. (2002), "Working, Playing, and Eating: Making the Most of Most Moments", Ed. C. L. M. Keyes ve J. Haidt, *Flourishing: The Positive Person and the Good Life*, Washington, DC: American Psychological Association, 185-204.

Serbest Bölgede Faaliyet Gösteren Firmaların Tercih Nedenleri: İstanbul Atatürk Havalimanı Ve İstanbul Trakya Serbest Bölgesi Bağlamında Bir İnceleme

Filiz KADI

Doç. Dr., Fatih Üniversitesi
İİBF, Ekonomi Bölümü
fkadi@fatih.edu.tr

Serbest Bölgede Faaliyet Gösteren Firmaların Tercih Nedenleri: İstanbul Atatürk Havalimanı ve İstanbul Trakya Serbest Bölgesi Bağlamında Bir İnceleme

Özet

Geçmiş çok öncelere dayanan Serbest Bölge uygulamaları, bulunduğu ülke ekonomisine sağladığı birçok katkıları nedeniyle özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygın uygulama alanı bulmuştur. Türkiye’de de Serbest Bölgeler, 1980 sonrası dışa açılma hareketleriyle beraber kurulmaya başlanmıştır. Serbest bölgeleri araştırma konusu edinen bu çalışma, İstanbul Atatürk Havalimanı ve İstanbul Trakya Serbest Bölgeleri özelinde, firmaların Serbest Bölge tercih nedenlerini ve bu çerçevede Serbest bölgelerin avantajlarının hala devam edip etmediğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Serbest bölge, Tercih Nedenleri, İstanbul Atatürk Havalimanı, Trakya

Preferences Reasons of Firms in the Free Zone: In a case of Istanbul Ataturk Airport and Istanbul Trakya Free Zone

Abstract

Due to the contributions to the economy of countries, Free Zone applications have had a widespread scope especially in developing countries since its foundation. Free Trade Zones have been established along with the movement of liberalization in Turkey since 1980. This study examining Free Zones aims to find out the reasons for preference of the operating firms in free zones and whether they are still advantageous or not in the context of two free zones in Istanbul Ataturk Airport Free Zone and Istanbul Trakya Free Zone.

Keywords: Free zone, Reasons for preference, Istanbul Ataturk Airport, Trakya

1. Giriş

Serbest Bölgeler; ülkenin siyasi sınırları içinde olmakla beraber, ülkede geçerli ticari, mali ve iktisadi alanlara ilişkin hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı, mevzuata göre birçok açıdan bir nevi yabancı ülke statüsüne sahip, sınai ve ticari faaliyetler için daha geniş teşviklerin tanındığı ve fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan yerlerdir. Türkiye’de serbest bölge uygulamasının geçmişi, 1930’lu yıllara kadar gitmekle beraber, Serbest Bölgelerin

kurulmasıyla ilgili en önemli gelişmeler 24 Ocak 1980 Kararları'nın uygulanmasıyla başlamıştır. Dışa açıklık, liberalleşme ve ihracata dönük sanayileşme stratejilerinin ekseninde, 15 Haziran 1985 tarihinde "3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu" yürürlüğe girmesiyle ilk serbest bölge Mersin'de kurulmuştur. Bu tarihten itibaren günümüze değin toplamda 21 serbest bölge çeşitli illerde faaliyete geçmiştir.

Özellikle ihracat artırmak ve dış ticareti geliştirmek amacıyla oluşturulan serbest bölgeler, dışa açık ekonomi modelinde önemli bir yere sahip olmuştur. İhracat temelli sanayileşme stratejisinin en önemli aracı olarak görülen Serbest Bölgeler ihracatlarını artırmak isteyen gelişen veya gelişmiş ekonomilerde yaygın uygulama alanı bulmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında üretim ve buna bağlı olarak ekonomik büyümenin belirleyicisi olarak, sermaye ve emek gibi ihracatta üretim fonksiyonuna itici bir faktör olarak katılmaya başlanmıştır (Feder 1982).

Serbest bölge yazınında teorik çalışmalar SB'lerin ekonomik etkilerini refah sağlama ve gelir artırma açısından vurgulamakta ve Standard Hecksher- Ohlin modeline atıfta bulunmaktadır. Ancak SB'ler bu etkilerin yanı sıra dış ticaretin getirdiği olumlu avantajları da içinde barındırmakta ve sermaye transferi, teknoloji ve bilgi transferi ve birikiminin artması açısından ekonomilere katkılar sunmaktadır.

Bu çalışmada küreselleşmenin getirdiği liberalleşme politikalarının ve uygulamalarının Türkiye'deki serbest bölgelere etkisini, Atatürk Havalimanı SB ve Trakya SB'lerinde faaliyet yapan firmalar özelinde incelenecektir. Çalışma SB'lerin Türkiye açısından avantajlar barındırıp barındırmadığını belirlemek açısından önem taşımaktadır. Bu çerçevede çalışmada, Türkiye'deki SB'leri konu edinen çalışmaların yer aldığı literatür taraması yapılmış, daha sonra ise AHL ve Trakya SB'de faaliyet gösteren firmalarla yapılan alan çalışmasına yer verilmiştir.

2. Literatür İncelemesi

Serbest bölgeleri konu edinen çalışmalar ekonomi yazınında oldukça geniştir. Bu çalışmada Türkiye'de serbest bölge uygulamalarına yönelik araştırmaların yer aldığı literatür incelenmiştir. Yapılan araştırmalar SB'leri dış ticaret, yabancı yatırım, bölgesel etkiler, istihdam, sunulan avantajlar ve yaşanan sorunlar boyutuyla ele almışlardır. Akova (1999) Mersin, Orhan (2003) Kocaeli, Arslan ve Yapraklı (2007) Gaziantep, Ay (2009) Bursa, Fettahloğlu ve Dereli (2012) Kahramanmaraş şehirlerinde serbest bölgenin bölgesel kalkınmaya etkileri özelinde incelemişlerdir. Akova (1999) Mersin Serbest Bölgesi'nin etki alanı içinde kalan güneydoğu Anadolu projesi önemine vurgu yaparak bölgenin dışa açılımlında Mersin'in ve Mersin Serbest Bölgesi'nin önemine dikkat çekmiştir. Orhan (2003), Kocaeli'nin coğrafi, ekonomik ve sanayi açısından sahip olduğu avantajlarına vurgu yaparak Kocaeli'nin iki ayrı serbest bölgenin (hem serbest ticaret bölgesi hem de serbest üretim bölgesi) kurulmaya elverişli şartları taşıdığını ifade etmiştir.

Benzer şekilde Arslan ve Yapraklı (2007) Gaziantep SB'nin, Ay (2009) Bursa SB'nin, içinde buldukları illerin gelişmesine olumlu katkı sağladığını ifade etmişlerdir. Öztürk vd. (2009) kentsel ekonomik büyümede SB'lerin etkilerini incelemişlerdir. Kıyı bölgelerde kurulan SB'lerin kentlerin ekonomik büyümelerine katkılar sağladığını destekleyen sonuçlara ulaşmışlardır. Fettahlıoğlu ve Dereli (2012), Kahramanmaraş'ta serbest bölge kurulmasının gerek Kahramanmaraş gerekse yakın illerin gelişimine katkı sağlayacağını bildirmişlerdir.

Serbest bölgede faaliyet gösteren firmaların yaşadığı sorunlar ve karşılaştığı problemleri ve sağladığı avantajları konu edinen çalışmalarda Elagöz ve Abasov (2001), Ege Serbest bölgesinde faaliyet gösteren bankaların, banka sayısının fazla olmasından doğan rekabet, kıyı bankacılığı yapamama, bölgede noter, tapu vb kuruluşların yer almaması nedeniyle sorunlar yaşadıklarını belirtmişlerdir. Tıraş ve Uzay (2009), Kayseri SB'sinde faaliyet gösteren firmaların özellikle vergisel avantajlardan yararlanma, dış pazarlara açılma ve uygulanan teşviklerden faydalanma amacıyla SB' de yatırım yapma kararı aldıkları bulgusuna ulaşmışlardır. Ayrıca çalışmalarında bürokratik işlemlerin fazlalığı, mevzuata ilgili, sık yapılan değişimlerin oluşturduğu, mağduriyetlere dikkat çekmişlerdir. Katma değer vergisi ve özel tüketim vergisi açısından karşılaşılan sorunları Bozkurt (2011), Barınır (2012) çalışmalarında ele almışlardır. Paksoy ve Güllü (2011), Gaziantep SB' de faaliyet gösteren firmaların, SB'lerin istihdam, ithalat, ihracat ve iç ticareti canlandırma konularında avantajlı bulduklarını; döviz sağlama açısından ise yeterince avantaj sağlamadıklarını belirtmişlerdir.

Türkiye'de Serbest Bölgelerin dış ticarete etkilerini irdeleyen çalışmaların genel olarak ortaya koyduğu tablolar olumlu yönde değildir. Akal (2002), çalışmasında SB'lerde gerçekleşen ticaretin hacminin değişiminde önemli gelişmeler olmadığını ve ithal edilen değer ile ihraç edilen değer yaklaşık olarak aynı olduğunu bunun da SB'lerin katma değer üretmediğinin bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Kocaman (2007) SB'lerde gerçekleşen ticaretin büyük bir kısmının yurtiçine yönelik olduğunu ve bu durumun 1997 ve 2007 yılları verileriyle karşılaştırıldığında kayda değer bir gelişmenin ortaya konulmadığını belirtmiştir. Arslan ve Yapraklı (2007), Türkiye'deki serbest bölge uygulamanın ülkedeki ticaret hacminin artmasına önemli bir katkısının olmadığını ifade etmişlerdir. Atik (1998), Türkiye'de serbest bölgenin özellikle ithalatı arttırıcı işlevi olduğu tespitinde bulunmuş, ticaretin ise iç piyasaya yönelik olduğunu belirtmiştir. Bakan ve Gökmen (2014), Türkiye'deki serbest bölgelerden yapılan dış ticaretin, gümrük dış ticaret hacmine olumlu katkı sağlayabilecek potansiyelde olduğu belirtmesine karşın, Türkiye'deki serbest bölgelerden yapılan dış ticaretin çok düşük düzeyde olduğu vurgulamışlardır. Ancak Karaduman ve Yıldız (2002), yaptıkları çalışmada ise, Türkiye'de gerçekleşen dış ticaretin ortalama %12'sinin SB'ler marifetiyle gerçekleştiğini ve bu oranın

dikkate değer katkı sunduğunu belirtmişlerdir. Benzer bir şekilde Tümenbatur (2012), SB'lerde gerçekleşen ticaret hacminin toplam dış ticaret içindeki payının %16'ya ulaştığına dikkat çekmiştir. Dünya ortalamasının %10 olduğu göz önüne alındığında Türkiye'nin durumunun pek de kötü olmadığı söylenebilir. Nitekim WEPZA¹ Türkiye'yi SB'ler konusunda oldukça başarılı bulmaktadır (Mutti 2003).

Serbest bölgelerde yabancı yatırımı konu edinen çalışmalar, Türkiye'de serbest bölgelerin yabancı sermayeyi çekme konusunda potansiyellerinin çok gerisinde kaldığını belirtmektedir. Karaduman ve Yıldız (2002), SB'lerde yabancı sermaye yatırımlarının istenen düzeyde olmadığını bunun nedeninin ise ekonomik olduğu kadar politik gelişmelerden kaynaklandığını ifade etmişlerdir. Düzenli (2006), Yabancı sermayenin girişimini engelleyen en önemli faktörlerin başında istikrarsız büyüme, yüksek enflasyon, yüksek faiz oranları, politik istikrarsızlığın olduğunu ifade etmiştir. Özellikle bölgesel istikrarsızlıkların (Irak, Suriye) etkilerine vurgu yaparak Serbest bölgelerde teşvik ve yasal düzenlemelerle daha etkin şekilde kullanılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Benzer şekilde Ay (2003), Bursa serbest bölgesinin yabancı sermaye çekme konusunda başarılı olmadığını, bu açıdan vergi sisteminin gözden geçirilerek yabancı sermaye açısından avantajlı hale getirilmesinin ve ekonomik, politik istikrarın önemine değinmiştir.

Serbest bölgelerin dünya konjonktüründe etkinliğini ve geleceğini Öztürk (2013), dünya ve Türkiye bağlamında küreselleşmeyi dikkate alarak incelemiştir. Gerek dünyada gerekse Türkiye'de mal ve hizmet ticaretinde tam bir serbestliği öngören küreselleşmenin serbest bölge uygulamalarının çekiciliğini azalttığını, özellikle gümrük birliği ve Avrupa birliği süreçlerinin Türkiye'de serbest bölgeler açısından belirsizlikler oluşturduğunu ve serbest bölgenin çekiciliğini düşürdüğünü ifade etmiştir.

3. Verilerin Toplanması ve Metodoloji

Çalışmanın uygulama alanını Atatürk Havalimanı (İSBİ) ve İstanbul Trakya (İSBAŞ) SB'lerinde faaliyet gösteren firmalar oluşturmaktadır. Alan çalışması, anket uygulamasından elde edilen verilerin değerlendirilmesine dayanmaktadır. Araştırmada temel olarak İSBİ VE İSBAŞ SB'lerinde faaliyet gösteren firmaların, SB'de faaliyette bulunma nedenleri, SB'lerin sunduğu avantajların etkinliğinin değerlendirilmesi ve SB'de karşılaştıkları sorunların tespiti amaçlanmıştır.

Anket uygulaması, İstanbul Atatürk Havalimanı serbest bölgesi ve İstanbul Trakya Serbest Bölgelerindeki firma yöneticileriyle yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir. Görüşme talebinde bulunulduğumuz firmalardan olumlu yanıt

¹ 1978 yılında Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından ihracat işleme bölgelerinin (Economic Processing Zones) geliştirilmesinde deneyimi olan 29 üyenin katılımıyla Dünya Serbest Bölgeler ve İhracat İşleme Bölgeleri(WEPZA) kurulmuştur.

aldığımız 144'üne anket uygulanmıştır. Anket uygulaması esnasında katılımcılara anketin amacı ve kapsamı hakkında bilgi vermiş, katılımcıların anlamakta zorluk çektiği durumlarda açıklamalar yapılmıştır.

Anket iki aşamadan oluşmaktadır. İlk bölüm firmaların genel özelliklerine yönelik soruları içermektedir. İkinci aşamada beşli likert ölçeği üzerinde sunulan ifadeler (1. Kesinlikle Katılmıyorum 5. Kesinlikle katılıyorum) bulunmaktadır. Anketler üzerinden elde edilen veriler SPSS 19 istatistik paket programında değerlendirilmiş ve analiz edilmiştir.

4. Analiz ve Bulgular

SB'lerde faaliyet gösteren araştırmaya dahil olan firmaların yöneticilerini demografik özelliklerinden cinsiyet ve eğitim durumlarını belirlemek üzere yöneltilen sorulardan elde edilen veriler tablo 1'de gösterilmiştir. Buna göre firma yöneticilerinin %65'i üniversite mezunudur, %84'ü ise yüksek okul eğitimi almıştır. Aynı şekilde yöneticiler önemli bir oranla %85' erkeklerden oluşmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyetleri ve Eğitim Durumları

Katılımcı özellikleri		Frekans	%
Cinsiyet	Bay	122	84,7
	Bayan	22	15,3
	Toplam	144	100,0
Eğitim seviyesi	Lise	21	14,6
	Önlisans	26	18,1
	Lisans	91	63,2
	Yüksek lisans	4	2,8
	Doktora	2	1,4
	Toplam	144	100,0

SB'lerde faaliyet gösteren firmaların genel özellikleri tablo 2'de yer almaktadır. Firmalar yoğunluklu olarak 1996-2010 yılları arasında faaliyete başlamıştır. Firmaların yıllık gelirleri incelendiğinde ise büyük çoğunluğu (%92) 200-500 bin TL yıllık gelir elde ettiklerini bildirmişlerdir. Görüşülen firmaların % 61 hem yurtiçi hem yurtdışı firmalarla ticaret yapmaktadırlar. Sadece yurtdışı ile ticari faaliyette bulunan firmalar AHL bölgesinde, Trakya bölgesine göre daha yüksektir. (AHL:%35,Trakya%10). AHL SB'nin havalimanı bölgesi içinde olmasının avantajını göstermektedir. SB'lerin dış ticaret faaliyetlerinde, ulaşımın önemini ifade etmektedir.

Tablo 2. Firmaların Genel Özellikleri

Genel Bilgiler		Frekans	%
Kuruluş Yılı	1990-1995	11	7,6
	1996-2000	38	26,4
	2001-2005	42	29,2
	2006-2010	40	27,8
	2011-2013	13	9
	Toplam	144	100,0
Yıllık Gelir (TL)	200000-500000	132	91,7
	500000-700000	8	5,6
	700000 üstü	4	2,8
	Toplam	144	100,0
İstihdam edilen kişi sayısı	100-250	134	93,1
	250-500	8	5,6
	500-1000	2	1,4
	Total	144	100,0
Yapılan ticaretin yönü	Yurt dışı	32	22,2
	Yurtiçi	8	5,6
	Yurtdışı ve yurtiçi	88	61,1
	Serbest bölge içi	16	11,1
	Toplam	144	100,0

Firmaların istihdam ettiği kişi sayısına bakıldığında SB’lerde çoğunlukla küçük ve orta ölçekteki firmaların bulunduğu görülmektedir. Örneğin istihdamın 100-250 arasında olduğu firma sayısı 134’tür; istihdamın 500 kişi ve üzerinde olduğu firma sayısı Atatürk havalimanında hiç bulunmaz iken Trakya serbest bölgesinde görüşülen firmaların yalnızca 2 tanesinin 500 kişi üzerinde istihdam sağladığı görülmüştür. Ayrıca istihdam sayısının 250-500 arasında olduğu firma sayısı Trakya SB’sinde daha fazladır. Atatürk havalimanı SB’si daha çok ticari faaliyetlerin yaygın olduğu bir bölge iken Trakya SB’nin üretim faaliyetlerinin yaygın olduğu düşüncesini akıllara getirmektedir.

Katılımcı firmaların çoğunluğu alım-satım faaliyetinde bulunmaktadır. Üretim ikinci sırada yer almaktadır. Görüştüğümüz firmaların %53’ü ticari faaliyette bulunurken, % 28,5’i üretim alanında faaliyet göstermektedir. Atatürk havalimanı ve Trakya serbest bölgelerini karşılaştığımızda Atatürk havalimanının daha çok alım-satım Trakya serbest bölgesinin ise daha çok üretim yaptığı görülmektedir. Trakya’da görüşülen firmaların % 35’i üretim alanında faaliyette bulunurken bu oran Atatürk havalimanında % 22 ‘dir.

Tablo 3. SB'deki Firmaların Faaliyet Alanları

Faaliyet Alanı	Frekans	Yüzde
Alım-satım	76	52,8
Üretim	41	28,5
Depolama	11	7,6
İşletmecilik,	3	2,1
Kiralama	4	2,8
Bankacılık ve sigortacılık	2	1,4
Lojistik	4	2,8
Diğer	3	2,1
Toplam	144	100,0

Firmaların faaliyet alanları sektörel açıdan değerlendirildiğinde ise SB'lerde faaliyet gösteren firmaların tercihlerinde elektronik, tekstil , hizmetler, otomotiv, makine, ilaç, kimya alanlarının öncelikli olduğu bilgisi elde edilmiştir.

Araştırmaya katılan firmaların SB'de yatırım yapma nedenlerine ilişkin yöneltilen sorulara verdikleri cevaplar Tablo 4'te düzenlenmiştir. Buna göre firma yöneticilerinin SB'de yatırım kararı almalarında vergisel avantajlardan yararlanmak ilk sırada gelmektedir. Firmaların %84'ü bu faktörü ilk sırada gördüklerini belirtmişlerdir. Vergi avantajından sonra ikinci sırada dış pazarlara açılma; üçüncü olarak da SB'lerde uygulanan teşviklerden yararlanmak motivasyonu ile bölgede yatırım kararı aldıkları görülmektedir.

Tablo 4. Firmaların Serbest Bölgeye Yatırım Yapma Nedenleri

SB'de Faaliyette Bulunma Sebebi	Tamamen Katılıyor		Katılıyor		Fikrim Yok		Katılmıyor		Kesinlikle Katılmıyor	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Vergisel Avantajlarından yararlanmak.	59	39.6	65	43.6	10	6.7	9	6	1	0.7
Dış pazarlara açılmada avantaj elde edebilme	36	24.2	84	56.4	15	10.1	8	5.4	1	0.7
Serbest Bölgede uygulanan teşviklerden yararlanmak.	38	25.5	77	51.7	16	10.7	9	6	4	2.7
Firmanıza prestij sağlama.	33	22.1	71	47.7	25	16.8	12	8.1	3	2.1
Serbest Bölgeden Yurt içine satış imkânlarından yararlanmak.	34	22.8	66	44.3	20	13.4	19	12.8	5	3.4
Hazır altyapı ulaşım imkanlarından yararlanma	29	19.5	70	47	20	13.4	19	12.8	6	4.2
Ucuz iş gücü ve hammadde imkanlarına sahip olmak	21	14.1	69	46.3	20	13.4	27	18.1	7	4.7

Firmaların SB’de yatırım yapma nedenlerine ilişkin beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığını tespit üzere yöneltilen sorulara katılımcılar ilk iki önceliğe ilişkin beklentilerinin SB’de yatırım yaptıktan sonra büyük oranda karşılandığını ifade etmişlerdir. Yatırım yapma nedenlerinde 6. Sırada yer alan hazır altyapı ulaşım imkânlarından yararlanma beklentisini firmalar uygulamada üçüncü sıraya taşımışlardır.

Tablo 5. Firmaların SB beklentilerinin karşılanması

SB’de	Tamamen Katılıyorum		Katılıyorum		Fikrim Yok		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Vergisel Avantajlarından yararlanmak.	51	34.2	76	51	10	6.7	4	2.7	3	2
Dış pazarlara açılmada avantaj elde edebilme	32	21.5	83	55.7	17	11.4	9	6	3	2
Hazır altyapı ulaşım imkanlarından yararlanma	29	19.5	79	53	20	13.4	11	7.4	5	3.5
Serbest Bölgede uygulanan teşviklerden yararlanmak.	34	22.8	71	47.7	22	14.8	9	6	8	5.4
Firmanıza prestij sağlama.	29	19.5	76	51	23	15.4	11	7.4	5	3.4
Serbest Bölgeden Yurt içine satış imkanlarından yararlanmak.	28	18.8	69	46.3	19	12.8	19	12.8	8	5.4
Ucuz iş gücü ve hammadde imkanlarına sahip olmak	25	16.8	72	48.3	23	15.4	16	10.7	8	5.6

Görüşülen firmalar yukarıda ifade edilen SB’lerin olumlu katkıların, serbest bölgelerde ihtisaslaşmaya gidilerek serbest bölgelerin daha etkin ve verimli olmasını sağlayacaklarının önemini vurgulamışlardır. Firmaların % 45’i yerel yönetim, hükümet, üniversiteler ve meslek odalarının, serbest bölgeleri yeterince desteklenmediğini belirtirken azımsanmayacak bir oran % 31 lik kısım ise desteğin yetersiz olduğunu ifade etmiştir. SB deki problemlerin çözümünde hangisi daha etkili oluyor sorusuna ise Atatürk havalimanı bölgesinde hükümetteki ilgili bakanlığın etkin olduğu, Trakya ise İSBAŞ A.Ş’nin daha etkin olduğu şeklinde cevap vermişlerdir. Bu cevap Atatürk havalimanının kamu; Trakya serbest bölgesinin ise özel müteşebbis tarafından işletildiği gerçeğini yansıtır niteliktedir.

Tablo 6. Firmaların SB’de sunulan hizmetlere ilişkin görüşleri

	Çok başarılı		Başarılı		Fikrim Yok		Başarılı değil		Hiç başarılı değil	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
Güvenlik hizmetleri	24	16.1	100	67.1	10	6.7	9	6	1	0.7
Depolama, kiralama ve taşıma hizmetleri	21	14.1	10	67.8	15	10.1	5	3.4	2	1.3
Ofis destek hizmetleri	13	8.7	107	71.8	11	7.4	12	8.1	1	0.7
Alt yapı hizmetleri	12	8.1	92	61.7	22	14.8	16	10.7	2	1.3
Sosyal hizmetler	10	6.7	86	57.7	21	14.1	24	16.1	3	2
Sektörel ve Pazar bazında bilgi desteği	19	12.8	72	48.3	27	18.1	21	14.1	5	3.4
Firmaların hak ve menfaatlerini savunulması	18	12.1	67	45	25	16.8	27	18.1	6	4
Sigorta hizmetleri	13	8.7	71	47.7	44	29.5	12	8.1	4	2.7
Bürokratik işlemlerde hız ve kalite	19	12.8	65	43.6	16	10.7	34	22.8	10	6.7

Firmaların SB’lerde sunulan hizmetlere ilişkin değerlendirmelerinin tablo 6’da yer almaktadır. Buna göre katılımcı firmalar SB’de sunulan hizmetler içinde sırasıyla güvenlik hizmetleri, depolama, kiralama ve taşıma hizmetleri ve ofis destek hizmetlerini başarılı bulduklarını belirtmişlerdir. Katılımcı firmaların 44’ü bürokratik işlemlerde hız ve kalite konusunda, 33’ü firma hak ve menfaatlerinin savunulması konusunda, 27’si sosyal hizmetler konusunda SB’leri başarısız bulduklarını ifade etmişlerdir.

5. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Serbest bölgeler, tanımında da belirtildiği üzere çeşitli vergisel avantajlar ya da muafiyetler ve teşvikler içermektedir. Bu çalışmada firmaların serbest bölgede faaliyet kararı alma nedenleri sorgulanmış ve ilk sırada mali avantajlardan yararlanma ve dış pazarlara açılma ikinci sırada ise teşvikler, alt yapı ve ulaşım avantajlarının yer aldığı belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar Tıraş ve Uzun’un (2009) alan çalışmalarında elde ettikleri bulgularla kıyaslandığında paralellik arz etmektedir. Paksoy ve Güllü (2011) tarafından yapılan çalışmada elde edilen, SB’lerin ithalat, ihracat ve iç ticareti canlandırma avantajları sunan bulgusuyla karşılaştırıldığında da dışa açılma avantajı ile benzerlikler ortaya koymaktadır. Serbest bölge literatüründe ifade edildiği gibi firmalar özellikle vergisel avantajlardan, muafiyetlerden, teşviklerden, kolaylıklardan ve diğer

kısıtlamalardan arındırılmış oldukları için, serbest bölgelerde faaliyet göstermeyi tercih etmektedirler. Bu çalışmada yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler, iktisat yazınında yer alan SB'lerin sunduğu avantajlarla örtüşmektedir.

Bu çalışma çerçevesinde elde edilen bilgiler ışığında, İstanbul'da yer alan AHL ve Trakya SB'leri özelinde, Türkiye açısından serbest bölgelerin hala önemini koruduğu; ancak SB'lerin yabancı yatırım çekme, teknolojik yenilikler geliştirme ve ihracatı artırma konusunda istenen başarıya ulaşamadığı gerçeği karşımıza çıkmaktadır. SB'lerin başarıya ulaşması için öncelikle alım-satım faaliyetlerinden ziyade SB'lerin gerçek amacı olan üretim ve istihdam artırıcı, dolayısıyla ihracatın da geliştireceği düzenlemelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. SB'lerin mali ayrıcalıklar, teşvikler, dışa açılım, alt yapı ve ulaşım imkânları açısından tercih sebebidir, bu avantajlar firmaların rekabet edebilirliğine önemli katkılar sağlayabilir ve Türkiye menşeli mal ve hizmetlerin uluslar arası arenada rekabet üstünlüğüne dönüştürülebilir. Bu anlamda Türkiye'nin coğrafi (lojistik) avantajının da SB'lerin avantajlarıyla birlikte değerlendirilerek sinerji oluşturacak mekanizmalar tesis edilebilir.

SB'ler yurtdışından daha çok yurtiçine yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır, yurtiçine satışlara sınırlandırmalar getirilebilir. SB'lerde ihracattan daha fazla ithalatın yapıldığı çalışma şekli de ithalata bağımlı üretim modelinin SB'lerde de geçerli olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ülke ekonomisini bu bağımlılıktan kurtarmak ve/veya en azından azaltmak üzere politikalar üretilmelidir, SB'ler de bu politikalarda aktif roller üstlenerek, ekonominin dönüşümü için itici güç olmalıdırlar.

Konjonktür gereği bu bölgelerde kısmen yapılan AR&GE faaliyetlerinin artırılması, SB'lerde uzmanlaşmaya gidilmesi, gerek bilimsel gerekse kamu kuruluşlarının konuyla ilgili olarak çalışma, ilgi ve desteklerin artırılması ve bürokratik işlemlerde hız ve kalitenin artırılması gerekmektedir. Türkiye'de SB uygulamalarının daha verimli ve etkin faaliyet alanları haline getirilmesi ve böylece ekonomik gelişmeye, özellikle üretim noktasında katkıda bulunabileceği öngörülmektedir.

Kaynaklar

- Akal M. (2002). Serbest Bölge Faaliyetlerinin Makroekonomik Etkileri, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 6 Yaz, Sayı:36, 2002.ss. 51-67.
- Akova B. S. (1999) Mersin Serbest Bölgesi", Coğrafya Bölüm Dergisi, ss.151-182, 1999
- Arslan ve Yapraklı . (2007). Serbest Bölgelerin Ekonomik Etkileri: Gaziantep Serbest Bölgesi'nin Etkilerine İlişkin Bir Saha Araştırması". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* .
- Atik, A. H. (1998). Serbest bölge ve Türkiye'de serbest bölgeler. *Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş, Araştırma Müdürlüğü* .
- Ay, S. (2009). Serbest Bölgelerin Ekonomik Etkileri:Türkiye'deki Serbest Bölgelerin ve Bursa Serbest Bölgesinin Ticaret Hacmi, İstihdam ve Yabancı Sermaye Açısından Değerlendirilmesi. "*İşGüç" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi* , Cilt/Vol: 11, Sayı/Num: 3, Page: 31-46.
- Bakan, S. Gökmen, Dış ticaret ilişkisi: Gaziantep serbest bölgesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 51 (2014) sayfa 34-51
- Barınır, İ. (Ocak, 2012). Serbest Bölgelerin Katma Değer Vergisi Kanunu Karşısındaki Durumu. *Vergi Dünyası*, sayı 365 .
- Bozkurt C. (2011) Serbest Dolaşımda Olan Eşya İle Olmayan Eşyanın Serbest Bölgede Tüketilmesinin Ötv Karşısındaki Karşılaştırmalı Durumu, Mali Çözüm, Ocak-Şubat 2011.
- Düzenli, Celal. Doğrudan yabancı yatırımların gelişmekte olan ülke ekonomilerine etkileri: Serbest bölgeler açısından bir analiz. Diss. Sosyal Bilimler, 2006.
- Elagöz, İ. Abasov. (2011). "Ege serbest bölgesindeki bankalarının faaliyetlerinin tanıtılması ve karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma,, 2001. *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı:3* .
- Feder, G. (1982) "On Exports and Economic Growth" *Journal of Development Economics*, Vol. 12: 59-73.
- Fettahlıoğlu, S. & Dereli F (2012). " Türkiye'de serbest bölgeler ve kuruluş yeri alternatifi olarak Kahramanmaraş ilinin potansiyeli. *II. Bölgesel sorunlar ve Türkiye sempozyumu, KSÜ, SBE, İşletme ABD* .

Karaduman, N., Ve Yıldız Z., (2002) Serbest Bölge Uygulamalarının Dığ Ticarete Ve Yabancı Sermayeye Katkıları, *Süleyman Demirel Üniversitesi İibf Dergisi*, 7(1), Ss: 133-152.

Kocaman, Ç. B. (2007). Serbest Bölgelerin Makro Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Ankara Hukuk Fakóltesi Ekonomi ve Maliye Bölümü* .

Mutti John, "Economic Processing Zone: Removing Trade and Tax Obstacles to Growth", WEPZA 25th. Birthday Conference, Istanbul,Turkey, October 21, 2003.

Orhan, A. (2003). Serbest Bölgelerin Sağladığı Avantajlar: KOSBAŞ Örneği,. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (5) 2003/1 : 117-131* .

Öztürk, L., Değer, M. K., & Değer, S. (2009). Kentsel Ekonomik Büyümede Serbest Bölgeler: Politik Veya Ekonomik Tercih Mi? *Atatürk Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakóltesi Dergisi*, 23(1), 363-378.

Öztürk, L. (2013). Serbest Bölgelerin Geleceği, Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, . *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, Cilt 9, Sayı 19, 2013 .

Paksoy S. , Güllü M. (2011). Serbest Bölgeler Üzereine Araştırma: Gaziantep Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 10, sayı:35. ss: 113-133.

Serbest bölgeler yurtdışı yatırım ve hizmetler genel müdürlüğü,. (2013). *T.C. Ekonomi Bakanlığı, Nisan 2013* .

Tıraş, H. Uzay N. (2009). Serbest Bölgelerin Ekonomik Etkileri: Kayseri serbest bölgesi için bir uygulama . *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Say :26 Yl:2009/1 (247-277 s.*

Tümenbatur A. (2012) Serbest Bölgeler Ve Türkiye Ekonomisine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 21, Sayı3, 2012, Sayfa 339-356

<http://www.isbas.com.tr>

<http://www.isbi.com.tr>

<http://istanbulbolge.gtb.gov.tr/>

Yapay Sinir Ağlarıyla Hisse Senedi Fiyatları ve Yönlerinin Tahmini

Muhammed Mustafa Tuncer ÇALIŞKAN

Yrd. Doç. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
tuncer@balikesir.edu.tr

Devran DENİZ

Arş. Gör., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi
devrandeniz@balikesir.edu.tr

Yapay sinir ağlarıyla hisse senedi fiyatları ve yönlerinin tahmini

Özet

Finansal varlıkların fiyatları, çeşitli endekslerin değerleri gibi değişkenlerin önceden tahmini finans alanında oldukça önem arz etmekte ve bu konuda uzun zamandır çeşitli modeller geliştirilmektedir. Geleneksel tahmin teknikleri olan doğrusal ve doğrusal olmayan regresyon analizi, Random Walk, GARCH, ARIMA gibi modellerin yanı sıra son yıllarda Yapay Sinir Ağları bu alanda kullanım alanı bulmaya başlamış ve geleneksel tekniklere göre daha başarılı sonuçlar ürettiği görülmüştür. Bu çalışmada BİST30 endeksine ait 30 hisse senedinin günlük bazda fiyatları ve fiyat yönleri Yapay Sinir Ağları ile tahmin edilmiştir. Sonuçta BİST 30'daki hisse senetleri için günlük bazda fiyat yönü ortalama %58 oranında doğru tahmin edilmiştir. Yapılan tahminlerin ortalama mutlak yüzde hatası %1,80, ortalama mutlak hatası ise 21 Kuruş olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yapay Sinir Ağı, İleri Beslemeli Ağ, Geri Yayılım Algoritması

Forecasting the directions and prices of stocks by using artificial neural networks

Abstract

It is important to predict the value of variables like prices of financial assets and values of indexes. Various model are developed continuously for this aim. In addition to conventional forecasting methods (like linear/nonlinear regression analysis, Random Walk, ARIMA, GARCH) Artificial Neural Networks is used for this aim recently. It was seen that Artificial Neural Networks produce more accurate results compared to conventional methods. In this study, Artificial Neural Networks was formed to predict price directions and values of 30 stocks in BIST30. As a result, stock price directions are predicted with 58% accuracy on a daily basis. Mean absolute percentage error and mean absolute error were 1.80 % and 0.21 TL respectively according to predictions.

Keywords: Artificial Neural Network, Feedforward Network, Backpropagation

1. Giriş

Genel olarak yapay sinir ağları (YSA), insan beyninin sinir ağlarını taklit eden matematiksel modellerdir. Bir olaya ait örnekler sayesinde çeşitli genelleştirmeler yapılarak daha sonra ortaya çıkacak ya da o ana kadar hiç rastlanmamış olaylara çözümler üretilmektedir (Elmas, 2011: 22). Yapay sinir ağları; model tanıma, işlev tahmini, en uygun değeri bulma ve veri sınıflandırılması gibi işlerde başarıyla kullanılmaktadır (Elmas, 2011: 23). YSA'lar bu özellikleriyle son on yıllarda

finansın mühendisliğe, sağlıktan jeolojiye birçok alanda yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.

YSA'lar finans alanında özellikle değişkenlerin geleceğe yönelik tahminlerinde sıklıkla kullanılmakta ve başarılı sonuçlar üretmektedir. Değişkenlerin geleceğe yönelik tahmininde regresyon vb. kullanılan geleneksel yöntemlerin tahmin başarısı, özellikle hisse senedi fiyat tahminleri gibi karmaşık konularda oldukça sınırlıdır. Gerçek hayatta ekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin kompleks ve non-lineer oluşundan dolayı YSA'lar daha doğru tahminler üretmektedir. Ancak YSA'larda bağlantı ağırlıkları açıklanamamaktadır. Bu durumda kullanıcılar ağırlıkların açıklanması ile daha doğru tahminler arasında tercih yapmak durumunda kalmaktadır. Eğer daha doğru sonuçlar elde etmek ağırlıkların açıklanmasından daha önemli ise kullanıcıların YSA'ları kullanması daha faydalı olmaktadır (IBM, 2012: 2; McNeilis, 1996: 40).

YSA'lar geleceğin belirsizliğine ve kısa zamanda yüksek fiyat dalgalanmalarına karşı ürettiği tatmin edici çözümler sebebiyle hisse senedi tahminlerinde oldukça yaygın kullanılmaya başlamıştır (Zekic, 1998: 1). YSA'lar ile hisse senetlerinin fiyatını veya fiyat yönünü tahmin etmeyi amaçlayan yurtiçi araştırmalar bulunmaktadır. Ancak bu araştırmalarda sınırlı sayıda hisse senedi tahmini yapılmıştır. Bu çalışmada BİST30'da yer alan 27 hisse senedinin tamamının fiyatları ve fiyat yönleri kurulan YSA'larla tahmin edilmiştir.¹ Böylece YSA'ların Borsa İstanbul'daki hisse senetleri üzerinde ürettiği tahminlerin performansı geniş bir hisse senedi grubu üzerinde görülmüştür.

2. Yapay Sinir Ağları

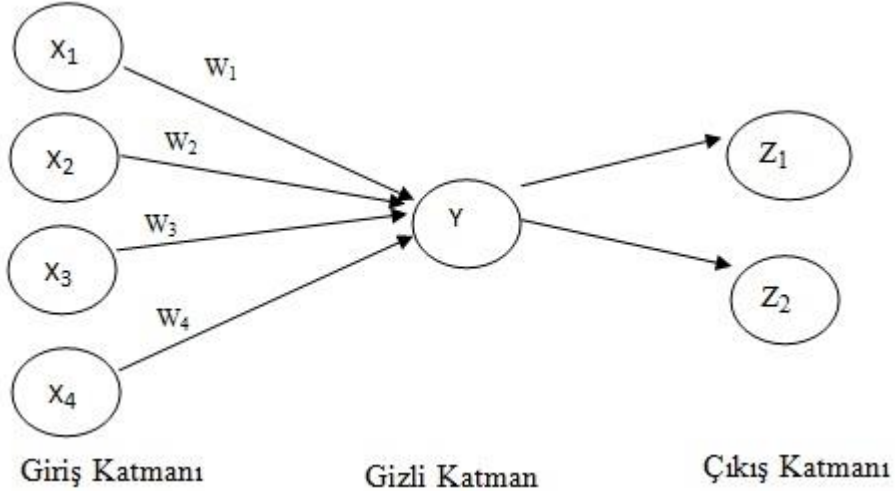
Bu bölümde YSA'ların mimarisi ve YSA'larda öğrenme süreci anlatılmıştır.

2.1. YSA'nın Mimarisi (Yapısı)

YSA'nın temel birimi, işlem elamanı - nöron veya düğüm olarak adlandırılan yapay sinir hücresidir. Yani YSA'lar düğüm, nöron veya yapay sinir hücresi olarak adlandırılan çok sayıda işlem biriminin katmanlar halinde bir araya gelmesinden oluşur (Elmas, 2011: 30&41). Bu katmanlar giriş katmanı, çıkış katmanı ve onların arasındaki gizli katmanlardır. Gizli katman sayısı 1 veya 1'den fazla olabilir. 1 veya 2 gizli katmanı olan ağların çok karmaşık problemleri çözmede genellikle yeterli olduğu bilinmektedir. Çok katmanlı basit bir YSA Şekil 1'de gösterilmiştir.

¹ BİST30'daki hisse senetlerinden 3'ü yeteri kadar tarihi verisi bulunmayışından dolayı araştırma dışında tutulmuş, çalışma 27 hisse senedi ile yapılmıştır.

Şekil 1. Çok katmanlı Yapay Sinir Ağı

Kaynak: Fauset, L. (2011), Fundamentals of Neural Networks, s:4.

Yapay sinir ağları, sinirler arasındaki bağlantıların yönlerine göre

- İleri beslemeli (Feedforward)
- Geri Beslemeli (Feedback veya Recurrent)

ağlar olmak üzere ikiye ayrılır (Diler, 2003:68). İleri beslemeli ağlarda, ağ içindeki yapay sinir hücreleri katmanlar halinde yerleştirildiğinde, ilk katmandaki girişe verilen bilgi ağ içinde sürekli ileriye doğru harekete eder ve nihai olarak çıkış katmanından ağın çıktısı olarak belirir. Yani ileri beslemeli ağlarda her yapay sinir hücresi kendinden sonraki katmana bağlanabilir. Geri beslemeli ağlarda ise en az bir yapay sinir hücresinin kendi katmanındaki veya kendinden önceki katmana dönüş bağlantısı vardır (Elmas, 2011: 41).

2.2. YSA'larda Öğrenme

Öğrenme, kısaca istenilen bir işlevi (sınıflandırma, tahmin vb) yerine getirebilmesi için bir ağdaki bağlantı ağırlıklarının ayarlanması işlemidir. Bu işlem genellikle bilgisayar programları aracılığıyla (iterasyonlar şeklinde) gerçekleştirilir. YSA'ların eğitimi için kullanılan öğrenme algoritmaları

- Danışmanlı öğrenme (Supervised learning)

- Danışmansız öğrenme (Unsupervised learning)

şeklinde sınıflandırılır (Elmas, 2011: 87).

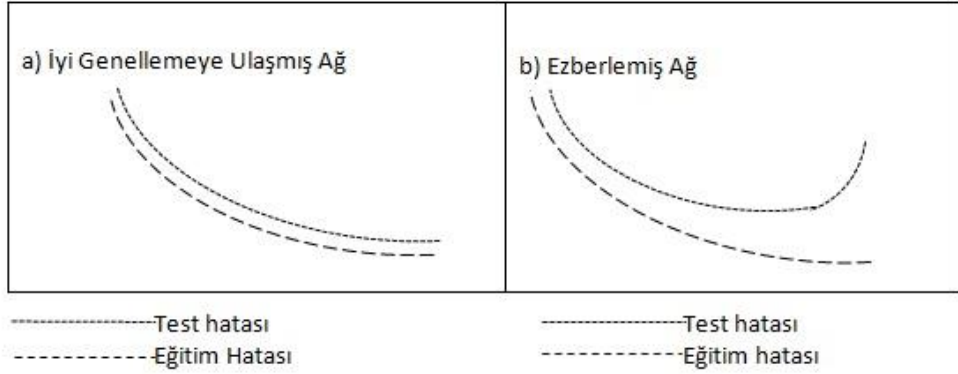
Danışmanlı öğrenmede, ağa giriş vektörü ve giriş vektörlerine karşı istenen çıkış vektörleri verilir. Öğrenme işlemi amaç gerçek çıkış vektörleri ile istenen çıkış vektörleri arasındaki farkı yani hatayı minimum yapmaktır. Bunun için her bir iterasyonda bağlantı ağırlıkları değiştirilmek suretiyle hatanın azaltılması sağlanır. Hata azaltma işlemi hatalar kabul edilebilir bir seviyeye gelene kadar devam edilir ve bu noktada öğrenme tamamlanır (Elmas, 2011: 88). Hata fonksiyonu olarak: Hata Karelerinin Ortalaması (HKO) (Mean Squared Error- MSE); Hata Karelerinin Ortalamasının Karekökü (HKOK) (Root Mean Squared Error- RMSE); Ortalama Mutlak Hata (OMH) (Mean Absolute Error MAE); Ortalama Mutlak Yüzde Hata (OMYH) (Mean Absolute Percentage Error MAPE) fonksiyonları kullanılmaktadır. Uygulamada en sık kullanılan Hata Karelerinin Ortalaması (HKO) fonksiyonudur (Ticknor, J. L. 2013: 5502). Danışmansız öğrenmede hedef çıkış vektörleri yoktur. Bunun yerine ağ, giriş vektörlerinin birbirleri ile olan uyumu ve korelasyonlarını dikkate alarak giriş vektörlerini sınıflandırmaya çalışır (Beale vd., 2014: 6/2).

Öğrenme işlemi çeşitli algoritmalarla yapılmaktadır. Bu işlem eğitim ve test şeklinde iki aşamada gerçekleştirilmektedir. Danışmanlı bir öğrenme türü olan geri yayılım algoritması, birtakım zayıf yönleri bulunmakla beraber, YSA algoritmaları içinde en eski olan ve en çok kullanılanıdır (Yıldız: 2009: 110; Ticknor, 2013: 5502). Geri yayılım algoritması eğitim setindeki girdileri kullanarak çıkış değerleri üretir. Hedef çıkış değerleri ile algoritma çıkış değerleri arasındaki farkı minimize etmek için ağırlık içindeki bağlantı ağırlıkları iterasyonlar boyunca güncellenmektedir. Daha sonra algoritmaya daha önce hiç görmediği test verileri sunulmakta ve ağırlık yeterli genelleme başarısına sahip olup olmadığına karar verilmektedir. Eğer hem eğitim verileri, hem test verileri için hata oranı kabul edilebilir düzeyde ise YSA planlanan amaç için kullanılabilir (Yıldız, 2009: 66). Eğer eğitim verilerinde hata düşük, test verilerinde yüksek çıkıyorsa ağırlık öğrenmediği bunun yerine “*ezberlediği (overfitting)*” kanısına varılır. Ağırlık ezberlemesi veri sayısının yetersizliği, ağdaki katman ve katmanlardaki sinir hücresi sayısının fazlalığı gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanabilmektedir (Beale, 2014: 8/31). Katman sayısının ve katmanlardaki sinir hücresi sayısının az olması ise eğitim verileri üzerinde ağırlık öğrenmesini zorlaştıracaktır (*underfitting*). Ağırlık eğitim verileriyle kabul edilebilir ölçüde öğrenmesi ve aynı zamanda bu öğrenmenin genellenebilir olması için ağdaki katman sayısı ve katmanlardaki sinir hücresi sayısının ne olması gerektiğine ilişkin kesin bir kural bulunmamaktadır. Bu sorunun çözümü problemde problemde değişmektedir. Hem eğitim hem de test için birbirine yakın, kabul edilebilir hata düzeyinde ağırlık ancak deneme yanılma yolu ve konu ile ilgili tecrübeyle oluşturulmaktadır (Aghababaeyan, 2011: 14). Bunun için katmanlardaki sinir hücresi sayısı küçük bir sayıdan başlayıp sırayla artırılarak veya tam tersi

gerçekleştirilerek optimal sinir hücresi sayısı belirlenir. Aynı yöntem katman sayısı için de geçerlidir (Aghababaeyan, 2011: 14).

Bir YSA'nın performansını görmek için hemen hemen tüm YSA yazılımları eş zamanlı olarak eğitim ve test verilerine ait hatanın grafiğini gerçek zamanlı olarak verirler. Eğitim sırasında ağ verileri ezberlemeye başladığında eğitim durdurulur. Eğer istenilen genelleme düzeyi elde edilmişse ağ kullanılmaya başlanır aksi halde yeni bir mimari ve farklı parametrelerle yeni bir ağ kurulur (Yıldız, 2009: 67).

Şekil 2. Genelleme ve Ezberleme

Kaynak: Yıldız, B. (2011), Finansal Analizde Yapay Zeka, 67.

Şekil 2'de görüldüğü gibi iyi genellemeye ulaşmış ağda hem test hem eğitim performansları birbirine yakın seyretmektedir. Ezberleyen ağda ise eğitim hatası gitgide küçülmekte iken test verilerinin hatası yükselmektedir. Bu durum modelin planlanan işlevinde (öngörü, sınıflama vb.) kullanılmasını engellemektedir. Zira ağdan beklenen; daha önce hiç görmediği verilerle karşılaştığında doğru tahminler üretmek karar vericiye geleceğin belirsizliğine dair yardımcı olmasıdır. Bunun için ezberlemiş bir ağ yerine genelleme yeteneğini kazanmış bir ağ inşa etmek gerekmektedir.

3. Literatür

İnsan beyni hakkındaki çalışmalar binlerce yıla dayanmaktadır. Ancak modern elektronik ve bilgi teknolojisinin gelişmesiyle bu düşünce işlemi bilgisayarlar aracılığıyla modellenmeye başlanmıştır. Yapay sinir ağı ile ilgili ilk model 1943 yılında bir sinir hekimi olan Warren McCulloch ile bir matematikçi olan Walter Pitts tarafından gerçekleştirilmiştir. Weiner'in (1948) sinirlerin nasıl çalıştığını anlattığı "Cybernetics" adlı kitabı ve Hebb'in (1949) öğrenme ile ilgili temel teoriyi açıkladığı "Organization of Behaviour" adlı kitabı yapay sinir ağları ile ilgili yapılan ilk çalışmalardandır (Elmas,2011: 26). YSA'larla hisse senedi fiyatı tahmini alanında

ise White (1988)'in yaptığı araştırma ilk çalışmalar arasındadır. White kurmuş olduğu basit bir YSA ile IBM hisse senedinin fiyatını tahmin etmeye çalışmıştır. White bu çalışmada, fiyatların önceden tahmin edilemeyeceğini öngören etkin pazar hipotezine² karşı bir delil üretememiştir (White, 1988: 456; McNelis, 1996: 29). Ancak kurulabilecek daha komplike YSA'larla, kullanılan girdi değişkenlerinin artırılması ve veri periyodunun değiştirilmesiyle başarılı tahminler yapılabileceğine dair sonuçlar çıkarmıştır (White, 1988: 456). Grudnitski ve Osburn (1993) gelecek fiyatlar için "Random Walk"³ varsayımının gerçekçi olmadığını, bu varsayımın non-lineer ve gürültülü ilişkileri örtmenin bir aracı olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Yaptıkları çalışmada non-lineer yapıya sahip olan YSA'larla S&P 500 endeksi ve Altın vadeli sözleşmelerinin (Gold Future) fiyatlarının tahmin edilerek normal üstü fayda sağlanabileceğini göstermiştir (Grudnitski & Osburn, 1993: 639-640). McNelis 1996 yılında Brezilya borsasını incelediği çalışmada YSA'lar ile hisse senedi fiyatlarının tahmin edilebileceği yönünde sonuçlar bulmuştur (McNelis, 1996: 43). Hisse senedi fiyatı ve borsa endeksi tahmini ile ilgili YSA'larla yapılan çalışmaların özeti yurtiçi ve yabancı ayırımıyla aşağıda sunulmuştur.

Akcan ve Kartal (2011) BİST sigorta sektör endeksini oluşturan 7 şirketin 15 gün, 1 ay ve 2 ay sonraki hisse senedi fiyatlarını kurdukları yapay sinir ağı modeliyle önceden tahmin etmeye çalışmışlardır. 15 günlük tahminde ortalama mutlak yüzde hata %0,85 ile %2.36 arasında değişmekte iken ortalama mutlak hata 2 kuruş ile 27 kuruş arasında değişmiştir. Yapılan tahminlerin başarısının tahmin süresi uzadıkça düştüğü görülmüştür (Akcan, Kartal, 2011: 37).

Birgül ve Bertan (2009) BİST100 endeksini tahmin etmek için çeşitli makro değişkenlerle ileri beslemeli yapay sinir ağı modelleri kurmuştur. Sonuçta 127 günlük tahminde endeksin yönünü %55,1 oranında doğru tespit etmiştir. Bu oran, hareketli ortalamalar yöntemiyle bulunduğu %50,4'lük oranın üzerinde kalmıştır. Diler (2003) 1993-2003 arasındaki 2700 günlük veriyle BİST100'ün günlük fiyat yönünü tahmin etmeye çalışmış ve %60,8 oranında başarı sağlamıştır.

Kara vd. (2011) kurdukları YSA'larla BİST100 endeksinin yönünü tahmin etmeye çalışmışlardır. Çıkış vektörüne 0 (azalışı temsil eder) ve 1 (artışı temsil eder) şeklinde kod atadıkları ağ ile endeksin yönünü %75,4 oranında doğrulukla tahmin etmişlerdir. Toraman (2008) demir çelik sektöründe faaliyet gösteren Erdemir A.Ş ve Kardemir A.Ş hisse senetlerinin 02- 31 Ocak 2008 tarihleri arasındaki 22 iş gününe ait kapanış değerlerini YSA modelleri ile tahmin etmeyi amaçlamıştır.

² Fiyatların, mevcut bilgileri en iyi şekilde yansıttığı savunulan piyasa etkin pazar olarak adlandırılır. Bu tanıma göre; etkin pazarda, yatırımcıların hiçbir şekilde ortalamanın üzerinde getiriye sağlamasına yardımcı olacak bilgi bulunmamaktadır (Kıyılar, 1998: 34).

³ Bu model, tüm elde edilebilir bilgiyi tamamen yansıtan fiyatlara dayanarak ardışık fiyat değişimlerinin birbirinden bağımsız olduğunu ve ardışık fiyat değişimlerinin aynı dağılıma sahip olduklarını ifade etmektedir (Kıyılar, 1998: 35). Diğer bir deyişle, fiyat hareketi rastlantısaldır ve önceden tahmini yapılamaz (Kılıç, 2005: 333). Bu model etkin piyasa hipotezinin temel dayanağıdır.

Eğitim ve test verileri olarak 2003-2007 arasındaki veriler kullanmıştır. 22 iş günü için yapılan tahmin sonuçlarında Erdemir A.ř hisse senedi fiyatına ilişkin ortalama mutlak yüzde hata %1,42, ortalama mutlak hata 12 kuruş olmuştur. Kardemir A.ř hisse senetleri için ise aynı rakamlar sırasıyla %1,69, ve 2 kuruş şeklinde tespit edilmiştir. Fiyatın yönü ise Erdemir A.ř için %95, Kardemir A.ř için %90 oranında doğru tahmin etmiştir. Erdoğan ve zyrek (2012) kurdukları YSA'larla BİST'te işlem gören beyaz eşya sektörüne ait 5 hisse senedinin günlük bazda fiyatlarını tahmin etmeye çalışmıştır. Sonuçta %0,89 ortalama mutlak yüzde hatayla hisselerin fiyatları doğru tahmin edilmiştir. zalp ve Anagün (2001), Karaatlı (2009), Naeini (2010) hisse senedi ve endeks tahmininde hem YSA hem de geleneksel tahmin yöntemleri (oklu doğrusal regresyon, doğrusal olmayan regresyon, üstel düzeltme vb) ile analizler yapmış ve YSA'nın geleneksel yöntemlere göre daha başarılı tahminler ürettiğini tespit etmişlerdir.

Vaisla ve Bhatt (2010) Hindistan'da yaptıkları hisse senedi fiyatı tahmininde, mutlak ortalama hata ve hataların kareleri toplamının ortalaması gibi performans ölçütlerine göre YSA ile kurulan modelin regresyon modeline göre yaklaşık 9 kat daha iyi olduğunu tespit etmiştir. Carvalhall ve Riberio (2008) Latin Amerika lkelerinin (Arjantin, Brezilya, Meksika, şili) hisse senedi endeksleri için 1994-2006 yılları arasındaki günlük verilerle, YSA, ARIMA, GARCH ve RW (Random Walk) modelleriyle fiyat tahminlerinde bulunmuş ve YSA'ların daha başarılı sonuçlar verdiğini tespit etmiştir. Aghababaeyan (2011) Tahran borsasında bir hisse senedinin aylık bazda fiyatlarını, kurmuş olduğu YSA'yla tahmin etmiştir. Bu çalışmada, gerçek sonuçlarla tahminler arasındaki korelasyon 0,97 olmuş ve fiyatın yönü %83'lk doğrulukla tahmin edilmiştir.

Shah vd. (2014) kurdukları farklı YSA modelleriyle Bombay Stock Exchange'de (BSE) endeks tahmininde bulunmuş ve modellerin tahmin başarısını karşılaştırmıştır. Bu modellerden çok katmanlı ileri beslemeli (KİB) olanlar geri beslemeli modellere göre daha başarılı sonuçlar üretmiştir. KİB ağlardan geri yayılım algoritmasına sahip olanlar da, *radyal bazlı (radial basis)* algoritmaya sahip olanlara göre daha üstün sonuçlar vermiştir. Özetle en iyi tahmini veren YSA çok katmanlı ileri beslemeli geri yayılım algoritmalı olan ağ olmuştur. Ayrıca n adet giriş düğümü (n boyutlu giriş vektörü) ve 1 adet çıkış düğümü olan ağlarda gizli katmanda kullanılması gereken nöron sayısının n-2n arasında olmasının faydalı sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.

Jabin (2014) ileri beslemeli geri yayımlı YSA'lar için en iyi performansı veren eğitim fonksiyonu ve diğer parametreleri araştırmıştır. Sonuçta hisse senedi fiyatı tahmini için en uygun eğitim fonksiyonunun Trainbr (Bayesian regularization) olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca giriş katmanında n düğüm, çıkış katmanında 1

düğüm olan bir ağda gizli katmandaki düğüm sayısının $2n+1$ olması durumunda ve öğrenme oranının 0,7 olması durumunda en iyi sonuçların elde edildiğini görmüştür. Ticknor (2013) Bayesian regularization (trainbr) eğitim fonksiyonuyla eğittiği YSA'yla Microsoft Corp. ve Goldman Sachs hisse senetlerinin fiyatlarını sırasıyla %1,06 ve %1,33 ortalama mutlak yüzde hatayla (OMYH) günlük bazda tahmin etmiştir.

YSA kullanılmış ve görece başarısız sonuçlar alınmış çalışmalar da mevcuttur. Örneğin; Patal ve Yalamelle (2014) yaptıkları çalışmada Hindistan borsasında LIX15 endeksinde yer alan 15 hisse senedi için yaptıkları çalışmada hisselerin fiyat yönünü %51,06 doğrulukla tahmin etmiştir. Bu oran rastlantısal olmanın çok az üzerinde anlam taşımaktadır. Ancak bu sonuçlar kurulan YSA'nın mimarisi, parametreleri, kullanılan veri sayısı ve değişkenlerin doğru seçilip seçilmemesi gibi faktörlerin neticesi olarak yorumlanmaktadır.

4. Uygulama

Bu çalışmada BİST30 endeksinde yer alan şirketlerin, günlük bazda 5 günlük fiyat ve fiyat yönü tahmini yapılmış ve bu tahminlerin başarısı ölçülmüştür.⁴ BİST30 endeksinde yer alan Emlak Konut GMYO, Pegasus ve Koza Altın veri dönemi olan 5 yıl için tarihi fiyat seti olmayışından dolayı araştırma dışında tutulmuştur. Tahmini yapılan BİST 30 endeksindeki 27 şirketin bilgileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁴ 24.11.2014 tarihi itibari ile BİST30 endeksinde yer alan şirketlerdir.
(<http://www.borsaistanbul.com/veriler/verileralt/endeks-verileri>, 24.11.2014)

Tablo 1. Odak Grup Analizinde Ortaya Çıkan Anahtar Kelimeler ve İfadeler

Sıra	Hisse Kodu	Hisse Adı
1	AKBNK	Akbank
2	ARCLK	Arçelik
3	BIMAS	Bim Mağazalar
4	DOHOL	Doğan Holding
5	ENKAI	Enka İnşaat
6	EREGL	Ereğli Demir Çelik
7	FROTO	Ford Otosan
8	GARAN	Garanti Bankası
9	ISCTR	İş Bankası (C)
10	KRDMD	Kardemir (D)
11	KCHOL	Koç Holding
12	KOZAA	Koza Madencilik
13	MGROS	Migros Ticaret
14	PETKM	Petkim
15	SAHOL	Sabancı Holding
16	SISE	Şişe Cam
17	HALKB	T. Halk Bankası
18	TAVHL	Tav Havalimanları
19	TKFEN	Tekfen Holding
20	TOASO	Tofaş Oto. Fab.
21	TCELL	Türkcell
22	TUPRS	Tüpraş
23	THYAO	Türk Hava Yolları
24	TTKOM	Türk Telekom
25	ULKER	Ülker Bisküvi
26	VAKBN	Vakıflar Bankası
27	YKBNK	Yapı Kredi Bank

YSA'ların oluşturulması ve eğitilmesi Matlab 2013a programı ile gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, adı geçen programda YSA'lar için özel olarak hazırlanmış "nntool" hazır arayüzü kullanılmıştır.

4.1. Veri Seti

14.12.2009- 21.11.2014 tarihleri arasındaki 1243 adet günlük veri eğitim ve test amaçlı kullanılmıştır. 24.11.2014- 28.11.2014 tarihleri arasındaki 5 adet günlük veri ise tahmin (öngörü) amaçlı kullanılmıştır. Kurulan YSA'larda hisse senetlerinin bir gün sonraki (n+1'inci gün) fiyatı tahmin edilen çıktı değişkeni olup, bu çıktıyı tahmin etmeye yönelik girdi değişkenlerinin listesi Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. YSA'da Kullanılan Girdi Değişkenleri⁵

Sıra	Girdi Değişkenler
1	Hisse Senedi En Yüksek Fiyat
2	Hisse Senedi En Düşük Fiyat
3	Hisse Senedi Kapanış Fiyatı
4	Hisse Senedi Günlük Getirisi
5	Hisse Senedi 5 Günlük Ortalama Fiyat
6	BİST100
7	BİST100 Günlük Getiri
8	BİST30
9	BİST30 Günlük Getiri
10	USD/TL Kuru
11	USD/TL Günlük Getiri
12	Euro/TL Kuru
13	Euro/TL Günlük Getiri
14	GBP/TL Kuru
15	GBP/TL Günlük Getiri
16	Brent Petrol
17	Brent Petrol Günlük Fiyat değişimi
18	Altın Ons (USD)
19	Altın Ons (USD) Günlük Getiri
20	Tahvil Faiz Oranları
21	Tahvil Günlük Faiz değişimi
22	MSCI Endeksi ABD
23	MSCI ABD Endeksi Günlük Getiri
24	MSCI Endeksi İngiltere
25	MSCI Endeksi İngiltere Günlük Getiri
26	MSCI Endeksi Almanya
27	MSCI Endeksi Almanya Günlük Getiri
28	MSCI Endeksi Çin
29	MSCI Endeksi Çin Günlük Getiri
30	MSCI Endeksi Rusya
31	MSCI Endeksi Rusya Günlük Getiri
32	Gün Kodu

⁵ MSCI endeksleri Standart (Large + Mid Cap) endeks verileridir, USD cinsindedir ve www.msci.com adresinden temin edilmiştir. BİST30 ve BİST100 endeks verileri Borsa İstanbul'dan elde edilmiştir. Hisse senetleri fiyatları Datastream'den elde edilmiştir, temettü ödemeleri ve bedelsiz sermaye artırımları dahil geçmişe yönelik düzeltilmiş fiyatlardır. Döviz kurları serbest piyasa döviz kurudur ve Matriks veri sağlayıcısından elde edilmiştir. Tahvil faiz oranları gösterge faiz oranlarıdır ve Matriks veri sağlayıcısından elde edilmiştir. Altın Ons fiyatları Matriks veri sağlayıcısından elde edilmiştir. Gün kodu değişkeni hisse senetlerinin fiyatlarında işlem gününün etkisinin olma ihtimalinden dolayı eklenmiştir. Pazartesinden cumaya kadar sırasıyla 0.1, 0.2, 0.3, 0.4 ve 0.5 değişkenleri kullanılmıştır.

Tablo 2'deki değişkenlerin günlük bazda değerleri ile her hisse senedi için 32 satır 1248 sütun olacak şekilde excelde bir veri tablosu hazırlanmıştır. Bu tablolar daha sonra Matlab programına aktarılmıştır. İlk beş değişken her hisse senedi için kendine özgü değerlerdir. Geri kalan 27 değişken hisse senetleri arasında farklılık göstermemektedir. Excelde oluşturulan verinin formatı şu şekildedir.

Tablo 3. Veri Tablosu (Arçelik A.Ş. için)

Sıra	Girdi Değişkenler	14.12.2009	15.12.2009	16.12.2009	...	27.11.2014	28.11.2014
1	Hisse Senedi En Yüksek Fiyat	0.0461	0.0457	0.0453	...	0.1395	0.1455
2	Hisse Senedi En Düşük Fiyat	0.0449	0.0441	0.0445	...	0.1375	0.1380
3	Hisse Senedi Kapanış Fiyatı	0.0453	0.0449	0.0449	...	0.1385	0.1420
4	Hisse Senedi Günlük Getirisi	0.0000	-0.0088	0.0000	...	-0.0036	0.0253
5	Hisse Senedi 5 Günlük Ortalama Fiyat	0.0451	0.0451	0.0451	...	0.1391	0.1399
6	BİST100	0.5387	0.5414	0.5454	...	0.9089	0.9248
7	BİST100 Günlük Getiri	0.0164	0.0050	0.0073	...	0.0053	0.0175
8	BİST30	0.5517	0.5548	0.5591	...	0.9074	0.9257
9	BİST30 Günlük Getiri	0.0166	0.0057	0.0077	...	0.0062	0.0202
10	USD/TL Kuru	0.6464	0.6481	0.6477	...	0.9514	0.9531
11	USD/TL Günlük Getiri	0.0013	0.0027	-0.0007	...	0.0000	0.0018
12	Euro/TL Kuru	0.6923	0.6902	0.6901	...	0.8677	0.8683
13	Euro/TL Günlük Getiri	0.0025	-0.0030	-0.0002	...	-0.0018	0.0007
14	GBP/TL Kuru	0.6346	0.6363	0.6411	...	0.9019	0.9025
15	GBP/TL Günlük Getiri	0.0041	0.0025	0.0076	...	-0.0050	0.0007
16	Brent Petrol	0.5670	0.5768	0.5878	...	0.5740	0.5519
17	Brent Petrol Günlük Fiyat değişimi	0.0031	0.0174	0.0190	...	-0.0610	-0.0385
18	Altın Ons (USD)	0.5930	0.5923	0.5990	...	0.6268	0.6144
19	Altın Ons (USD) Günlük Getiri	0.0100	-0.0012	0.0114	...	-0.0058	-0.0197
20	Tahvil Faiz Oranları	0.8043	0.8103	0.8009	...	0.6629	0.6517
21	Tahvil Günlük Faiz değişimi (%)	0.0186	0.0075	-0.0117	...	0.0000	-0.0169
22	MSCI Endeksi ABD	0.5348	0.5320	0.5328	...	0.9996	0.9968
23	MSCI ABD Endeksi Günlük Getiri	0.0073	-0.0052	0.0014	...	0.0000	-0.0028
24	MSCI Endeksi İngiltere	0.7396	0.7354	0.7463	...	0.8959	0.8918
25	MSCI Endeksi İngiltere Günlük Getiri	0.0122	-0.0056	0.0148	...	-0.0056	-0.0045
26	MSCI Endeksi Almanya	0.7115	0.7080	0.7198	...	0.9087	0.9078
27	MSCI Endeksi Almanya Günlük Getiri	0.0100	-0.0050	0.0167	...	0.0018	-0.0010
28	MSCI Endeksi Çin	0.8967	0.8874	0.8757	...	0.8878	0.8912
29	MSCI Endeksi Çin Günlük Getiri	0.0094	-0.0104	-0.0131	...	-0.0040	0.0039
30	MSCI Endeksi Rusya	0.6775	0.6853	0.7133	...	0.4855	0.4715
31	MSCI Endeksi Rusya Günlük Getiri	0.0137	0.0115	0.0409	...	-0.0191	-0.0289
32*	Gün Kodu	0.1000	0.2000	0.3000	...	0.4000	0.5000

Tablo 3'ten görüldüğü gibi hazırlanan veri tablosu 32 birimlik dikey giriş vektörlerinden 1248 adedinin sütunlar halinde yan yana gelmesinden

* Gün kodu değişkeni hisse senetlerinin fiyatlarında işlem gününün etkisinin olma ihtimalinden dolayı eklenmiştir. Pazartesinden cumaya kadar sırasıyla 0.1, 0.2, 0.3, 0.4 ve 0.5 değişkenleri kullanılmıştır.

oluşmaktadır. Eldeki verilerle hisse senetlerinin 1 gün sonraki fiyatlarının tahmin edilmek istenildiğinden, her bir n'inci günlük giriş vektörüne karşılık çıkış değerleri n+1'inci günlük hisse senedi kapanış fiyatı olacaktır. Uygulamaya konu olan veriler normalize edilerek Matlab programına aktarılmıştır.⁶

4.2. YSA'nin Yapısı

Bilindiği gibi YSA'larda en iyi sonuçları alabilmek için ağda kaç katman olacağı, katmanlardaki nöron sayısının kaç olacağı, hangi eğitim algoritmalarının kullanılacağına dair kesin bir kural bulunmamaktadır. Bu değişkenler ancak deneme yanılma yoluyla veya tecrübeyle belirlenmektedir. Bu araştırmada tahmin problemlerinde en çok kullanılan model olması sebebiyle ileri beslemeli geri yayımlı YSA'lar kullanılmıştır.⁷Aşağıda, YSA'ların hangi özelliklerde meydana getirildiği anlatılmıştır.

Katman Sayısı

YSA'larda 1 giriş,1 çıkış ve çeşitli sayıda gizli katman bulunmaktadır (Şenol, 2008: 28). Bir veya iki gizli katmanlı YSA'ların karmaşık problemlere çözüm üretmede yeterli oldukları literatür çalışmalarından bilinmektedir. Bu sebeple çalışmada 1 giriş katmanı, 1 gizli katman ve 1 çıkış katmanı bulunan ağlar kullanılmıştır.

Nöron sayısı

Giriş katmanında girdi değişkenlerin sayısı kadar yani 32 adet, çıkış katmanında ise çıkış değişkeninin sayısı kadar yani 1 adet (hisse senedi tahmini fiyatını göstermek üzere) nöron kullanılmıştır. Gizli katmandaki nöron sayısı, azdan çoğa doğru artırılmak suretiyle eğitim ve test grupları için istikrarlı sonuçlar verecek şekilde deneme yanılma metoduyla 50 olarak belirlenmiştir.⁸

Öğrenme Algoritması ve Öğrenme Fonksiyonu

Çeşitli avantajlarından dolayı geri yayımlı öğrenme algoritması literatürde en sık kullanılan eğitim algoritmasıdır.⁹ Bu sebeple YSA'nın eğitiminde bu algoritma tercih edilmiştir. Matlab 13a programında geri yayımlı algortima prensibinde

⁶ Hisse senetlerinin fiyatları ile ilgili ilk beş satır (dördüncü satır hariç) ilgili değişkenlerin 100'e bölünmesiyle [0,1] aralığına indirgenmiştir. 6 ile 32'uncü satırlar arasındaki endeks, kur, Brent petrol ve altın değerleri kendi satırındaki en büyük değere bölünmek suretiyle [0,1] aralığına indirgenmiştir.6 ile 32'uncü satırlar arasındaki endeks, kur, Brent petrol, altın getirileri, tahvil faiz değişimi ve gün kodu değişkeni zaten [0,1] aralığında olduğu için herhangi bir dönüşüme tabi tutulmamıştır.

⁷ Diler (2003) yapmış olduğu araştırmada inceledikleri 40 makalenin 26'sında geri yayılım algoritmasının kullanıldığını tespit etmiştir (Diler, 2003: 73).

⁸ Gizli katmandaki nöron sayısının düşük olması ağın öğrenmesini güçleştirmektedir. Nöron sayısının belirli bir seviyenin üzerine çıkması ise ağın eğitim verilerini ezberlenmesine (genelleme yeteneğinin düşmesine) yol açmaktadır (Yıldız, 2009: 110). Gizli katmandaki nöron sayısının kaç olması gerektiği ile ilgili çeşitli araştırmacıların Freisleben (1992), Azoff (1994), Man Chubg (2000), Heaton (2005) geliştirdikleri formüller bulunmaktadır (Doğaç, 2008: 30).

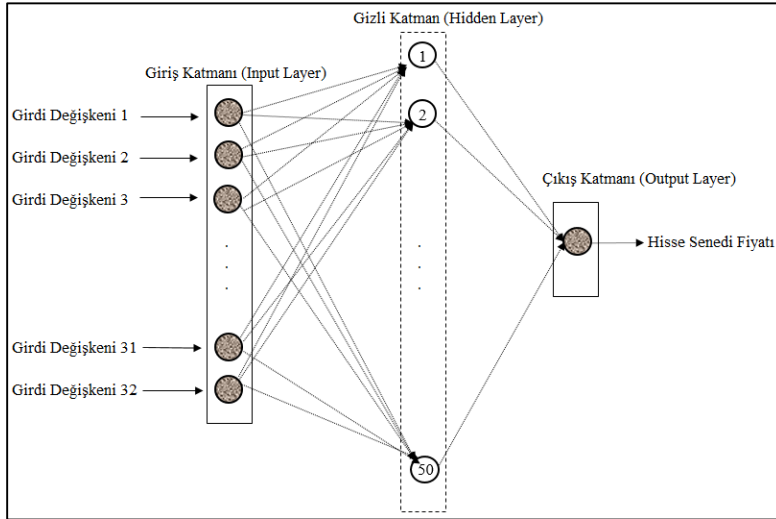
⁹ Geri yayılım öğrenme algoritması türevi alınabilir etkinlik işlevli (aktivasyon fonksiyonlu) çok katmanlı herhangi bir ağa uygulanabilir. Bu algorithmada çıkış katmanında hesaplanan hatalara göre çıkış katmanı ile son gizli katman arasındaki bağlantı ağırlıkları ayarlanır. Bu işlemler ilk gizli katmana kadar geriye doğru tekrarlanır. Toplam hata kabul edilebilir bir seviyeye indirilinceye kadar iterasyon işlemlerine devam edilir (Elmas, 2011: 115). İleri Beslemeli Geri Yayımlı Ağ için çeşitli eğitim fonksiyonları bulunmaktadır. Bunlar Matlab 13a programında nntool ara yüzünde hazır olarak bulunmaktadır. Bu eğitim fonksiyonlarından en çok kullanılanları *Trainbr*, *Trainlm*, *Traingda*, *Traingdx*, *Trainscg* vb.dir (Jabin, S., 2013: 5-6).

çalışan çeşitli eğitim fonksiyonlarından “trainbr” eğitim fonksiyonu kullanılmıştır. Zira bu eğitim fonksiyonu “overfitting” ihtimalini azaltarak ağıın genelleme (tahmin) yeteneğinin yüksek kalmasını sağlamaktadır. Bu sebeple YSA’yla tahmin problemlerinde son zamanlarda yaygın şekilde kullanılmaktadır.

Aktivasyon Fonksiyonu

Herbir nöron kendisine gelen giriş değerlerini birleştiren bir toplama fonksiyonu ve onu diğer nörona ileten bir aktivasyon fonksiyonundan oluşmaktadır. Geri yayımlı algoritmalar türevlenebilir (diferansiyelenebilir) aktivasyon fonksiyonu gerektirmekte olup en sık kullanılan aktivasyon fonksiyonları Logaritmik Sigmoid (Logsig) $1/(1+e^{-x})$, Hiperbolik Tanjant Sigmoid (Tansig) $(e^x - e^{-x})/(e^x + e^{-x})$ ve Lineer (Pureline) $a.x+b$ fonksiyonlardır (Beale vd, 2014, 1/6&2/4&2/5). Yapılan denemelerde gizli katmanda Tansig, çıkış katmanında ise Pureline aktivasyon fonksiyonlarının kullanılması durumunda başarılı sonuçlar alınmıştır. Bu nedenle gizli katmanda ve çıkış katmanında sırasıyla Tansig ve Pureline aktivasyon fonksiyonları kullanılmıştır. Nitekim, tahmin problemlerinde çıkış katmanında lineer dönüşüm fonksiyonlarının başarılı sonuçlar verdiği literatürden bilinmektedir (Beale vd. 2014: 1/6). Araştırmada kullanılan YSA grafik olarak Şekil 3’te sembolize edilmiştir.

Şekil 3. Kullanılan İleri Beslemeli Yapay Sinir Ağı

4.3. Bulgular

Kurulan YSA'nın 1243 adet eğitim ve test verisi ile öğrenme işlemini tamamladıktan sonra 27 şirket için 25.11.2014- 01.12.2014 tarihleri arasında fiyat tahmini yapılmış olup bu tahminlerden Arçelik A.Ş.'ye ilişkin olanlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Arçelik A.Ş Hisse Senedi Fiyat ve Fiyat Yönü Tahmin Sonuçları

Gün	Gerçekleşen Fiyatlar (X_i)	Tahmin Edilen Fiyatlar (Y_i)	Gerçekleşen Fiyat Yönü $X_{i+1}-X_i$	Tahmin Edilen Fiyat Yönü $Y_{i+1}-X_i$	Fiyat Yönü Tahmin Başarısı*
24.11.2014	14.05				
25.11.2014	13.95	13.93	Azalış (-)	Azalış (-)	1
26.11.2014	13.90	13.91	Azalış (-)	Azalış (-)	1
27.11.2014	13.85	13.89	Azalış (-)	Azalış (-)	1
28.11.2014	14.20	13.68	Artış (+)	Azalış (-)	0
01.12.2014	14.60	13.99	Artış (+)	Azalış (-)	0
OMH (TL)	0.24				
OMYH	%1.67				
Fiyat Yönü Doğruluk Oranı	%60				

Tablo 4'ten görüldüğü gibi Arçelik A.Ş hisse senedi için tahmini yapılan 5 işlem gününde ortalama mutlak hata (OMH) 24 Kuruş, ortalama mutlak yüzde hata (OMYH) %1,67 olmuştur. Fiyatın bir sonraki işlem günü azalış veya artış şeklinde ne yönde hareket edeceği ile ilgili tahmindeki başarı oranı ise %60 olarak belirlenmiştir (5 işlem gününün 3'ü için doğru tahmin edilmiştir).

Tablo 5'te 27 hisse senedi için elde edilen sonuçlar özet olarak gösterilmiştir. Tablo 5'ten hisse senetlerinin günlük bazda fiyat yönünün %58 oranında doğru tahmin edildiği görülmektedir. Ayrıca 5 günlük ortalama mutlak yüzde hatanın (OMYH) %1.80, ortalama mutlak hatanın ise (OMH) 21 kuruş olduğu görülmektedir. Fiyat yönünün tahmininde elde edilen %58'lik sonuç literatür çalışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Zira yapılan çalışmalarda fiyat yönünün doğru tahmin oranı literatürde %50 ile %75 arasında yoğunlaşmaktadır. Ortalama mutlak ve yüzde hatalar için bulunan sonuçlar da literatürle uyumludur. 27 hisse senedi için yapılan tahminler incelendiğinde, yalnızca 3 hisse senedi için fiyat yönü tahmininin doğruluk oranı %40'ın altında gerçekleşmiştir. Ortalama mutlak yüzde hatanın %2'nin üstünde olduğu hisse senedi sayısı ise 7 olmuştur.

* Fiyatın yönü doğru tahmin edildiği günler 1,doğru tahmin edilemeyen günler 0 ile gösterilmiştir.

Tablo 5. BİST30 Hisse Senetleri Fiyat ve Fiyat Yönü Tahmin Sonuçları

Hisse Kodu	OMH (TL)	OMYH	Fiyat Yönü Tahmin Başarısı					Fiyat Yönü Başarı Oranı (%)
			25.11.2014	26.11.2014	27.11.2014	28.11.2014	01.12.2014	
AKBNK	0.18	1.97%	0	1	0	0	0	20%
ARCLK	0.24	1.67%	1	1	1	0	0	60%
BIMAS	0.61	1.24%	1	0	0	0	0	20%
DOHOL	0.02	3.26%	1	1	1	1	1	100%
ENKAI	0.10	1.70%	1	1	1	0	1	80%
EREGL	0.05	1.19%	1	0	0	1	1	60%
FROTO	0.75	2.51%	1	0	1	0	0	40%
GARAN	0.30	3.15%	1	1	0	0	0	40%
ISCTR	0.09	1.56%	1	0	0	1	1	60%
KRDMD	0.03	1.29%	1	0	0	1	1	60%
KCHOL	0.19	1.52%	0	1	1	0	1	60%
KOZAA	0.05	2.93%	1	0	1	1	1	80%
MGROS	0.25	1.09%	1	1	0	1	1	80%
PETKM	0.02	0.56%	1	1	1	1	1	100%
SAHOL	0.18	1.71%	1	1	1	0	0	60%
SISE	0.09	2.72%	0	0	0	1	1	40%
HALKB	0.27	1.75%	0	1	1	1	0	60%
TAVHL	0.32	1.62%	0	1	1	1	1	80%
TKFEN	0.08	1.24%	0	0	1	1	0	40%
TOASO	0.27	1.70%	0	1	1	1	0	60%
TCELL	0.29	2.04%	0	1	1	0	1	60%
TUPRS	0.54	1.07%	0	1	1	1	0	60%
THYAO	0.31	3.55%	0	1	1	1	1	80%
TTKOM	0.09	1.21%	0	1	0	1	1	60%
ULKER	0.15	0.87%	0	1	1	0	1	60%
VAKBN	0.09	1.77%	0	0	0	0	0	0%
YKBNK	0.09	1.64%	1	1	0	0	0	40%
ORTALAMA	0.21	1.80%	0.52	0.67	0.59	0.56	0.56	58%

* 0 kodu fiyat yönünün yanlış tahmin edildiği günleri, 1 kodu fiyat yönünün doğru tahmin edildiği günleri göstermektedir.

5. Sonuç

Son yıllarda YSA'larla ekonomik değişkenlerin geleceğe yönelik değerlerinin tahmin edilmesi yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle hisse senedi gibi finansal varlıkların değerlerini tahmininde geleneksel tahmin yöntemlerine göre daha başarılı sonuçlar üretmektedir. Bu çalışmada BİST30 endeksine ait 27 hisse senedi için 5 günlük fiyat ve fiyat yönü tahmini yapılmıştır. 27 hisse senedi için yapılan tahminlerde ortalama mutlak hata 21 kuruş, ortalama mutlak yüzde hata %1,80 olmuştur. Hisse senetlerinin fiyatları "artacak" veya "azalacak" şeklinde yapılan fiyat yönü tahmininin başarı oranı ise ortalama %58 olarak tespit edilmiştir. Sonuçta sınırlı sayıda hisse senedi için YSA'larla yapılan tahminlerin BİST30'daki hisse senetlerine genellenebileceği kanısına varılmıştır. Tahmini yapılan hisse senetleri için firmaya ve endüstriye özgü değişkenlerin girdi listesine eklenmesiyle daha başarılı sonuçların elde edilmesi mümkün görünmektedir. Hem girdi listesine söz konusu değişkenlerin eklenmesi hem de kurulacak YSA'ların parametrelerinde değişiklikler yapmak suretiyle, bundan sonraki tarafımızca yapılacak çalışmalarda daha başarılı sonuçlar hedeflenmektedir. Aynı veri seti ve değişkenlerle geleneksel tahmin tekniklerini kullanarak sonuçları karşılaştırmak da ileriki çalışmalarımızın konusunu teşkil edecektir.

Kaynaklar

Aghababaeyan, R. vd. (2011), "Forecasting the Tehran Stock Market by Artificial Neural Network", International Journal of Advanced Computer Science and Applications, Special Issue on Artificial Intelligence.

Akcan, A., C. Kartal (2011) "İMKB Sigorta Endeksini Oluşturan Şirketlerin Hisse Senedi Fiyatlarının Yapay Sinir Ağları ile Tahmini", Muhasebe ve Finansman Dergisi, 07-2011,27-40.

Beale, M. H. vd. (2014), "Neural Network Toolbox User's Guide", https://www.mathworks.com/help/pdf_doc/nnet/nnet Ug.pdf, (Erişim: 15.11.2014).

Carvalho, A., T. Riberio (2008), "Do Artificial Neural Networks Provide Better Forecasts? Evidence from Latin American Stock Indexes, Latin American Business Review, 8(3), 92-110.

Chauhan, B. vd(2014), "Stock Market Prediction Using Artificial Neural Networks", International Journal of Computer Science and Information Technologies (IJCSIT), 5 (1), 904-907.

Diler, A.İ. (2003), "İMKB Ulusal-100 Endeksinin Yönünün Yapay Sinir Ağlarıyla Hata Geriye Yayıma Yöntemi İle Tahmin Edilmesi", İMKB Dergisi, 7(25-26), 65-81.

Elmas, Ç. (2011), Yapay Zeka Uygulamaları, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2. Baskı

Erdogan, E., H. Özyürek (2012), "Yapay Sinir Ağlarıyla Fiyat Tahminlenmesi", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 4(1), 1309-8012.

Fauset, Laurene (2011), Fundamentals of Neural Networks.

Grudnitski, G. ve L. Osburn (1993), "Forecasting S&P and Gold Future Prices: An Application of Neural Network", The Journal of Future Markets, 13(6), 631-643.

"IBM SPSS Neural Networks 21", http://www.sussex.ac.uk/its/pdfs/SPSS_Neural_Network_21, (Erişim: 19.12.2014).

Jabin, S. (2014), "Stock Market Prediction Using Feed-forward Artificial Neural Network", International Journal of Computer Applications, 99 (9).

Kara, Y. ve diğ. (2011), "Predicting Direction of Stock Price Index Movement Using Artificial Neural Networks and Support Vector Machines: The sample of The Istanbul Stock Exchange", Expert Systems with Applications 38, 5311–5319.

Karaatlı, M. vd. (2009), "Hisse senedi fiyat hareketlerinin yapay sinir ağıyla tahmin edilmesi", Akademik Fener Dergisi, 2(1), 22-48.

Kılıç, B. (2005), "Test of The Weak Form Efficient Market Hypothesis for The Istanbul Stock Exchange By Markov Chains Methodology", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 14(1), 333-342.

Kıyılar, M. (1998), "Etkin Pazar Kuramının Test Edilmesi", Yönetim, 9(29),34-51.

Kutlu, B. ve B. Bodur (2009), "Yapay Sinir Ağları ile Borsa Endeksi Tahmini", Yönetim Dergisi, 20(63).

Lin, C.T. ve H. Y. Yeh (2009), "Emprical of Taiwan Stock Index Option Price Forecasting Model- Applied Artificial Neural Network", Applied Economics,41, 1965-1972.

McNelis, P.D. (1996), "A Neural Network Analysis of Brazillian Stock Price: Tequila Effects vs. Pisco Sour Effects", Journal of Emerging Markets, 1(2).

Naeini, M. P. vd. (2010), "Stock Market Value Prediction Using Neural Networks", International Conference on Computer Information Systems and Industrial Management Applications (CSIM).

Özalp, A., A.S. Anagün (2001), "Hisse Senedi Fiyat Tahmininde Yapay Sinir Ağı Yaklaşımı ve Klasik Tahminleme Yöntemleri ile Karşılaştırılması", Endüstri Mühendisliği Dergisi, 12(3-4), 2-17.

Patel, M. B., S.R. (2014), Yalamalle, "Stock Price Prediction Using Artificial Neural Network" International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology ,3(6).

Shah, M. et al. (2014), "Performance Analysis of Neural Network Algorithms on Stock Market Forecasting", International Journal Of Engineering And Computer Science, 3(9), 8347-8351.

Şenol, D. (2008), "Prediction of Stock Price Direction By Artificial Neural Network Approach", Master Thesis, Bogazici University.

Toraman, C. (2008), "Demir Çelik Sektöründe Yapay Sinir Ağları ile Hisse Senedi Fiyat Tahmini: Erdemir A.Ş ve Kardemir A.Ş. Üzerine Bir Tahmin Uygulaması", Muhasebe ve Finansman Dergisi; 39, 20-32.

Ticknor, J.L. (2013), "A Bayesian Regularized Artificial Neural Network for Stock Market Forecasting", Expert Systems with Applications, 40, 5501-5506.

Vaisla, K.S. ve A.K. Bhatt (2010), "An Analysis of the Performance of Artificial Neural Network Technique for Stock Market Forecasting", International Journal on Computer Science and Engineering,2(6), 2104-2109.

White, H. (1988), "Economic Prediction Using Neural Network: The Case of IBM Daily Stock Return", IEEE International Conference on Neural Networks, 2(1), 451-458.

Yıldız, B. (2009), Finansal Analizde Yapay Zeka, Detay Yayıncılık, Ankara.

Zekic, M. (1998), "Neural Network Application in Stock Market Predictions- A Methodology Analysis", Proc. of 9. Intl' Conf. Information and Intelligent Systems.

Anayasa'da Yer Alan Temel Hak ve Özgürlüklere İlişkin Düzenlemeler ve Vergi İlişkisi

Satiye KUZU

Vergi Müfettişi, Doktora Öğrencisi
(Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Bölümü)
satiye.kuzu@vdk.gov.tr

Anayasa'da Yer Alan Temel Hak ve Özgürlüklere İlişkin Düzenlemeler ve Vergi İlişkisi

Özet

Temel hak ve özgürlükler Anayasa tarafından güvence altına alınmış olmakla birlikte devlet vergilendirme yetkisi dolayısıyla bireylerin temel hak ve özgürlükleri alanına girebilmektedir. Bunlardan, özel yaşamın gizliliği, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, mülkiyet ve miras hakkı, çalışma ve sözleşme özgürlüğüne ilişkin hükümler vergilendirmeye karşı en duyarlı olanlardır. Çalışmamızda da temel hak ve özgürlükler ve vergi ilişkisi incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Temel Hak ve Özgürlükler, Anayasa, Vergi.

The Relationship Between The Tax and Fundamental Rights and Freedoms in The Constitution

Abstract

Fundamental rights and freedoms although guaranteed by the Constitution can enter the field of fundamental rights and freedoms of individuals due to the taxation authority of state. Of these, the right of privacy, freedom of residence and travel, rights of property and inheritance, the provisions relating to freedom of work and contract are most sensitive to taxation. In our study, the relationship between fundamental rights and freedoms and taxes will be examined.

Keywords: Fundamental Rights and Freedoms, Constitution, Tax.

1. Giriş

Devletin, kamu giderlerinin karşılanması yanında ekonomik ve sosyal hayata müdahale de kullandığı en etkin araç vergidir. Devlet vergilendirme yetkisini egemenlik gücünden almaktadır. Devlet, egemenlik gücünü vergi ödevi ile mükellef olan bireylere yöneltmiş olduğundan, bu durum devlet-birey ilişkisinde temel hak ve özgürlüklerin alanına girilmesi ve zedelenmesi ile sonuçlanmıştır. Verginin kanundan doğan bir borç-alacak ilişkisi olmasından dolayı, vergiyi doğuran olaydan, tahsili ve takibine kadar olan süreçte devletin mükelleflerle olan ilişkileri ve uygulamalarının Anayasa'nın genel ilkelerine ve 73. maddesinde belirtilen ilkelere uygun olması, temel hak ve özgürlükler anlamında güvence oluşturmaktadır. Vergi kanunlarının uygulanmasında temel hak ve özgürlükler alanına sık sık girilmektedir. Bunlardan, özel yaşamın gizliliği, yerleşme ve seyahat

özgürlüğü, mülkiyet ve miras hakkı, çalışma ve sözleşme özgürlüğüne ilişkin hükümler vergilendirmeye karşı en duyarlı olanlarıdır.

Çalışmamızın birinci bölümünde vergilendirme yetkisi, çeşitli ülkelerde ki tarihsel gelişimi, temel hak ve özgürlükler ve sınırlanması, ikinci bölümde Anayasa'da yer alan temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeler ve vergi ilişkisi; devlete negatif görev yükleyen dokunulmaz haklar ile devlete bir edimde bulunma görevi yükleyen pozitif haklar kapsamında incelenecek, üçüncü bölümde ise konuya ilişkin eleştiri ve öneriler kapsamında değerlendirme yapılacaktır.

2. Temel Hak ve Özgürlükler ve Vergilendirme

2.1. Vergilendirme Yetkisi

Devlet vergiler alanında bir işleme giriştiğinde doğrudan bireylerin 'kese'sine el atmakta, onların gelirine, hatta servetine ortak olmakta, 'akçalı' bir konuda devlet ile birey karşı karşıya gelmektedir (Öncel vd., 1985: 2). Gerek finansman ihtiyacının sağlanması, gerekse sosyal ve ekonomik amaçların gerçekleştirilmesi bakımından vergi almak durumunda olan devlet mali egemenliğinden hareketle vergilendirme yetkisini kullanmaktadır (Saraçoğlu, 2003: 175).

Vergi devletinin gelişimi sonucu verginin gelişen fonksiyonları ve mali amaç dışındaki amaçlarla alınmaya başlamasıyla, devlet müdahaleciliğinin, başta mülkiyet hakkı olmak üzere temel birey hak ve özgürlüklerine yönelmesi karşısında, bireyin gerek kanunların yapılması ve uygulanması ve gerekse denetimi alanlarında anayasal korunma altına alınması gerekmiştir (Tekbaş, 2010). Gerek hakkı yerine getirmek, gerekse sınırlandırmak için vergi salındığında söz konusu düzenlemenin anayasaya aykırı olmaması için, hem temel hak ve özgürlüklerin sınırlama nedenlerine, hem de vergilendirmenin anayasal ilkelerine uymak gerekmektedir (Karakaş, Sonsuzoğlu, 2000: 220).

2.2. Vergilendirme Yetkisinin Tarihi Gelişimi

Siyasî otoritenin vergilendirme yetkisi, vatandaşların maddî durumlarını ve yaşama şartlarını doğrudan etkileyen bir yetki olduğundan, bu yetkinin belli şartlara bağlanması için tarih boyunca devam eden mücadeleler yaşanmış, çeşitli Batı ülkelerinde kralların vergi yetkilerinin sınırlandırılması için, Orta Çağ'dan başlayan, Yeni Çağ'da devam eden önemli çatışmalar cereyan etmiştir (Akyazan, 2009: 1). Vergilendirme yetkisinin keyfî şekilde kullanılması, birçok ülkede ayaklanmalara ve ihtilâllere neden olmuş, bunlar sonucunda, vergilerin halk temsilcilerinin katıldığı yasama organı tarafından konulması sağlanmıştır (Akyazan, 2009: 1). Batı'da demokratikleşme kapsamında vatandaşlık hukuku gelişirken, vergilendirme yetkisi de objektif kistaslara bağlanarak sosyal bir içerik kazandırılmıştır (Akyazan, 2009: 2).

İngiltere; İngiltere’de başlayan ve sınırsız monarşinin sınırlarını çizmeyi amaçlayan gelişme, 1215 Büyük Özgürlük Fermanı (Magna Carta Libertatum) gibi önemli bir belge ile kendisini göstermiştir (Güneş, 2011: 35). Magna Carta Libertatumla kralın vergilendirme yetkisi ilk kez sınırlandırılmış ve “temsilsiz vergi olmaz” ilkesi yönünde bir adım atılmıştır, ancak, bu ferman, izleyen kralların keyfi vergi uygulamalarını önlemediğinden (Eralp, 2012) bu fermanı, 1628 tarihli Haklar Dilekçesi (Petition of Rights) ve 1689 tarihli Haklar Kanunu (Bill of Rights) takip etmiştir. Gerçekten de 1689 tarihli Haklar Beyannamesi (The Bill of Rights) kralın yetkilerini kısırarak belirli esaslara bağlayan, bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasını mümkün kılan bir anlaşma niteliği taşımıştır (Güneş, 2011: 41).

Amerika Birleşik Devletleri; Amerika Bağımsızlık Savaşı’nın en önemli nedenlerinden birisi, İngiltere’nin Amerika’daki sömürgelerinin vergilendirme yetkisine müdahale etmesi olmuştur (Güneş, 2011: 41). Nitekim 1776 tarihli Virginia Haklar Bildirisi, bu bildiriden yararlanarak da Bağımsızlık Bildirisi yayınlanmıştır (Güneş, 2011: 42). Bağımsızlık Bildirgesinde devletin vergilendirme hakkının sınırları çizilmek istenmiştir (Eralp, 2012).

Fransa; XVIII.yy sonlarına gelinceye kadar mutlak monarşi şeklinde yönetilen Fransa’da 1789 Mayıs’ında halkı temsil edenler ile güçlü fikir ve siyaset adamlarının gayretleriyle sınıf ayrıcalıklarının ilga ederek ve mutlakiyet rejimine son vererek “İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi”ni ilan edilmiştir (Güneş, 2011: 43). 1789 Fransız Devrimi sonrasında ilân edilen İnsan ve Vatandaş Hakları Demeci’nde, vergilerin yurttaşlar arasında eşit olarak dağıtılacağını ve yurttaşların temsilcileri aracılığıyla, verginin gerekliliğini saptamak, kullanılmasını izlemek, sürelerini belirlemek hakları olduğunu belirten maddeler yer almıştır (Akyazan, 2009: 2).

Almanya; Almanya’da 1920 Weimar Anayasası malî yapıda önemli değişiklikler getirmiş, eyaletlere İmparatorluk vergilerinden paylar verilmiş, 1934 yılında Nazi iktidarı döneminde eyaletlerin yetkileri merkezî idareye geçmiş ve 1949 Bonn Anayasası federal devletle eyaletler arasındaki malî ilişkileri yeniden düzenlemiştir (Öncel vd., 1985: 9).

Türkiye; Osmanlı devleti merkezîyetçi bir vergi idaresi kuramamış ve batılı anlamda, gelirleri düzenli ödenen vergilere dayanan bir "vergi devleti" olamamıştır (Öncel vd., 1985: 10). 1804 yılında Sened-i İttifak, 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayunu, 1856’da çıkarılan İslahat Fermanı, 1876’da Kanun-u Esasî, II. Meşrutiyet-1909’da Kanun-i Esasî ile vergilendirmeye yönelik bir takım düzenlemeler yapılmış, Kurtuluş Savaşı sonrası 23 Nisan 1920’de T.B.M.M.’nin toplanması ile birlikte vergilendirme yetkisi Meclis tarafından kullanılmaya başlanmıştır (Akyazan, 2009: 5). 1921 yılında yapılan ilk Anayasa’da vergilendirme

ile ilgili bir hükme yer verilmemiş, ancak bütün yetkiler T.B.M.M.'ne verilmiştir. Türkiye'de vergilendirme yetkisi, Batı'daki uygulamalara paralel şekilde, 1924, 1961 ve 1982 Anayasa'larında yer bulmuştur (Akyazan, 2009: 5).

1924 Anayasası'nın 84. ve 85. maddesinde: *“Vergi, Devletin genel giderleri için, halkın pay vermesi demektir. Bu esaslara aykırı olarak gerçek veya tüzel kişiler tarafından veya onlar adına resimler, ondalık (âşar) alınması ve başka yüklemeler (tekâlif) yapılması yasaktır.*

Vergiler ancak kanunla salınır ve alınır. Devletçe, illerin özel idarelerince ve belediyelerce alınagelmekte olan resimler ve yüklemeler, kanunlar yapıncaya kadar alınabilir”

1961 Anayasası'nın 61. maddesinde; *“Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi, resim ve harçlar ve benzeri malî yükümlülükler ancak kanunla konulur”* hükmü yer almıştır.

20.09.1971/1488 tarih ve sayılı kanunla Anayasa'nın 61. maddesine aşağıdaki 3. fıkra eklenmiştir: *“Kanunun belli ettiği yukarı ve aşağı hadler içinde kalmak, ölçü ve esaslara uygun olmak şartıyla, vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnalarıyla nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya, Bakanlar Kurulu yetkili kılınabilir.”*

1961 Anayasası'nın 61. maddesiyle paralellikler ve farklılıklar içeren 1982 Anayasası'nın 73. maddesinde: *“Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür. Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır. Vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır.*

Vergi, resim, harç ve benzeri malî yükümlülüklerin muaflik, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hükümlerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde değişiklik yapmak yetkisi Bakanlar Kuruluna verilebilir” hükmü yer almıştır.

Bütün T.C. Anayasalarında, vergilerin kamu giderlerinin karşılığı olduğu belirtilmekte ve verginin yasallığı ilkesinin yer aldığı görülmektedir.

2.3. Temel Hak ve Özgürlükler ve Sınırlama Nedenleri

1982 Anayasası bir başlangıç ile yedi kısımdan oluşmaktadır. Temel Hak ve Hürriyetler ile ilgili bölüm anayasamızın ikinci kısmında düzenlenmiş olup, dört bölümden oluşmaktadır.

I. Bölüm (madde:12-16): Temel Hak ve Ödevlere ilişkin genel hükümler düzenlenmiştir.

II. Bölüm (madde:17-40): Kişinin Hak ve Ödevlerine (kişinin dokunulmazlığı, maddî ve manevî varlığı, zorla çalıştırma yasağı, kişi hürriyeti ve güvenliği, özel hayatın

gizliliği, konut dokunulmazlığı, haberleşme hürriyeti, yerleşme ve seyahat hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti, düşünce ve kanaat hürriyeti, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti, bilim ve sanat hürriyeti, mülkiyet hakkı, vd.) ilişkin düzenlemeleri içermektedir.

III. Bölüm (madde:41-65): Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevlere (ailenin korunması, eğitim ve öğrenim hakkı ve ödevi, çalışma ve sözleşme hürriyeti, çalışma şartları ve dinlenme hakkı, ücrette adalet sağlanması, sendika kurma hakkı, toplu iş sözleşmesi hakkı, sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması, sosyal güvenlik hakkı vd.) ilişkin düzenlemeleri içermektedir.

IV. Bölüm (madde:66-74): Siyasi Haklar ve Ödevlerine (Türk vatandaşlığı, seçme, seçilme ve siyasî faaliyette bulunma hakları, parti kurma, partilere girme ve partilerden ayrılma, kamu hizmetlerine girme hakkı, vatan hizmeti, vergi ödevi, dilekçe hakkı) ilişkin düzenlemeleri içermektedir.

Anayasanın 12. maddesinde: *“Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder”* hükmüne yer verilmiştir.

Bu düzenlemelere bağlı olarak devlete, hakkı gerçekleştirmek üzere pozitif ve negatif görevler, kişilere de ödevler yüklenmiş olup, devlet bu görevleri Anayasa'nın genel ilkeleri olan eşitlik, sosyal adalet ve sosyal hukuk devleti ilkelerine uygun olarak yerine getirmek zorundadır (Karakaş, Sonsuzoğlu, 2000: 221).

Anayasanın 13. maddesinde de: *“Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, Anayasanın sözüne ve ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve lâîk Cumhuriyetin gereklerine ve ölçülülük ilkesine aykırı olamaz”* hükmü yer almaktadır. Buna göre temel hak ve hürriyetleri genel sınırlama nedenleri aşağıda belirtildiği gibidir;

- temel hak ve özgürlükler ancak yasama organı tarafından kanunla sınırlanabilir, böylece temel hak ve hürriyetlere yürütme organının müdahale etmesi önlenmiş olur, yani tüzük ile, yönetmelik ile temel hak ve hürriyetler sınırlanamaz (Gözler, 2004).

- sınırlama Anayasanın sözüne (metnine) ve ruhuna (anayasanın bütüne ve ondan çıkan temel anlama) uygun olmak zorundadır (Fendioğlu, 2002: 127), sınırlamanın anayasa metnine ilaveten başlangıç kısmında yer alan temel niteliklere de uygun olması gerekmektedir (Karakaş, Sonsuzoğlu, 2000: 237).

- temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlama amacın gerektirdiğinden fazla olmamalı yani amaçla orantılı olmalıdır (Karakaş, Sonsuzoğlu, 2000: 238).
- demokratik toplum düzenine ve laik cumhuriyetin gereklerine uygun olmalıdır.

Ayrıca, her bir temel hak için, o hakkı düzenleyen ilgili maddede özel sınırlama nedenlerine yer verilmiş olup, bu nedenler sadece ilgili temel hakkı sınırlama nedeni olarak kullanılabilir. Sadece sosyal ve ekonomik haklara ilişkin sınırlama nedenlerine ise Anayasa'nın 65. Maddesinde yer verilmiştir. Söz konusu madde "*Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, bu görevlerin amaçlarına uygun öncelikleri gözeterek malî kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir*" şeklinde yer almaktadır.

3. Anayasa'da Yer Alan Temel Hak ve Özgürlüklere İlişkin Düzenlemeler ve Vergi İlişkisi

3.1. Devlete Negatif Görev Yükleyen Düzenlemeler ve Vergi İlişkisi

3.1.1. Zorla Çalıştırma Yasağı ve Vergi İlişkisi

1982 Anayasası'nın 18. maddesinde: "*Hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Angarya yasaktır. Şekil ve şartları kanunla düzenlenmek üzere hükümlülük veya tutukluluk süreleri içindeki çalıştırmalar; olağanüstü hallerde vatandaşlardan istenecek hizmetler; ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları, zorla çalıştırma sayılmaz*" hükmüne yer verilmiştir.

442 Sayılı Köy Kanunu'nun 15. maddesinde; köy işlerinin birçoğu bütün köylü birleşerek imece ile yapılır denmekte ve buna ek olarak köy ihtiyar meclisinin salınacak salmanın temel öğelerini belirleme yetkisine sahip olduğuna ve salma ile ilgili mükellefiyetlerini aynı veya nakdi de olsa yerine getirmeyenlerin bedenen çalıştırılabilirlerine vurgu yapılmaktadır (Güneş, 2011: 53). Köylü vatandaşlara şehirde oturanlardan farklı ve fazla olarak birtakım görevler yüklenmesi ve bunları yapmayanların cezalandırılmasının eşitlik ilkesini zedelediği ve köylü yurttaşlara angarya yüklediği gerekçesiyle Anayasa Mahkemesine açılan bir dava sonucu, mahkeme red kararı vermiştir (Anayasa Mahkemesi, 5.1.1965,198/1; AMKD, Ankara, 1971, Sayı 3). Zorla çalıştırma, kişinin mali alanına tecavüz etmek olduğu gibi, şahsi özgürlüğüne de müdahale etmek anlamına geleceğinden sözü edilen Anayasa Mahkemesi Kararına katılmak zordur (Akçaoğlu, 1998).

3.1.2. Kişi Hürriyeti ve Güvenliği ve Vergi İlişkisi

1982 Anayasası'nın 19. Maddesinde: "Keyfi tutuklama"nın tüm sakıncalarına karşı bireyi koruyan hükümlere yer vermiş, belli koşullar gerçekleştiğinde

yakalanmasına ya da tutuklanmasına izin verilen kimselerin en kısa zamanda yargıç önüne çıkarılmaları, yakınlarına bu durumun bildirilmesi gibi ilkeler bu maddede güvence altına alınmış ayrıca Anayasa'nın 17. maddesinde de herkesin yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahip olduğu düzenlemesine yer verilmiştir (Güneş, 2011: 51).

Vergi Usul Kanunu (VUK)'nun 359. maddesinde kaçakçılık suç ve cezaları, 362. maddesinde vergi mahremiyetinin ihlali, 363. maddesinde, mükelleflerin özel işlerini yapanlara ilişkin, 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsili ve Usulü Hakkındaki Kanun (AATUHK)'un 60. maddesinde de mal bildiriminde bulunmayan borçlular için hürriyeti bağlayıcı cezalar öngörülmüştür. Vergilendirme işlemlerine bağlı olarak verilecek mahkeme kararlarıyla da kişi hürriyeti ve güvenliğine tecavüz edilmesi mümkün (Akçaoğlu, 1998) olduğundan, özgürlüğü bağlayıcı cezaların mutlaka yasalara dayalı olması yetmeyip ayrıca bu yasaların uygulanmasına yol açacak vergisel işlemlerin dayandıkları yasaların da verginin belirgin olması ilkesine uygun olmaları şarttır (Güneş, 2011: 52).

3.1.3. Özel Hayatın Gizliliği ve Vergi İlişkisi

Anayasa'nın 20. maddesinde: *“Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz. Millî güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlâkın korunması veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması sebeplerinden biri veya birkaçına bağlı olarak, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; yine bu sebeplere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; kimsenin üstü, özel kâğıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz”* hükmüne yer verilmiştir.

Kişinin içinde bulunduğu ekonomik koşulların ve sahip olduğu ekonomik sırların özel hayatın oldukça önemli bir unsurunu oluşturması sebebiyle, kişinin mali durumunun da özel hayatın gizliliği kapsamında değerlendirilmesi mümkündür (AYM, 26-27/9/1967, 336/29, AMKD, Tarih 1975, Sayı 28). Vergi yasaları kişilerin mali güçlerini kavrayabilmek için özel yaşamın gizli bölümlerine bir ölçüde de olsa girmek zorundadır (Güneş, 2011: 54). VUK'un 127. maddesinde yer alan yoklama, 142. maddesinde yer alan arama, 148-151. maddelerinde yer alan bilgi toplama vergi idaresinin bilgi edinme ve toplama yollarıdır.

Yoklama; VUK'un 127. maddesinde, mükellefleri ve mükellefiyete ilişkin maddi olayları, kayıtları ve konuları araştırmak ve saptamak şeklinde tanımlanmış olup, madde 1985 yılında çıkarılan 3239 sayılı Kanundan sonra ayrıntılandırılarak, birinci fıkranın (c) bendinin son cümlesine “.... , kanuni defter ve belgeler dışında kalan ve

vergi kaybının bulunduğu emare teşkil eden defter, belge ve delillerin tespit edilmesi halinde bunları almak,” eklenmiştir.

Aramalı vergi incelemesi; alınan ihbarlar veya yapılmakta olan incelemeler sırasında, vergi kaçırdığına dair emareler bulunan vergi mükellefi ve onunla ilişkili üçüncü şahıslar nezdinde yapılan ve bünyesinde “arama ve el koyma” tedbirlerini de barındıran bir inceleme türüdür (Akın, 2006: 76). Aramanın yapılabilmesi için ise vergi incelemesi yapmaya yetkili olanların buna lüzum göstermesi ve gerekçeli bir yazı ile arama kararı vermeye yetkili sulh yargıcından bunu istemesi ve sulh yargıcının istenilen yerlerde arama yapılmasına karar vermesi şarttır. Aramalı incelemenin yapılabilmesi için hakim kararının gerekliliğinin aranması hem anayasamızın ilgili hükmü hem de insan hakları hukuku açısından yerinde olmuştur (Selvi, 2010: 55). Şartlar yerine getirilmeden yapılan aramalarda elde edilen verilere dayanılarak yapılan bir vergi incelemesi ise yasal olmayacak ve anayasaya aykırılık teşkil edecektir (Hepaksız vd., 2011). VUK’un 142-147. maddelerine göre “arama” ile, VUK’un 127/I-c maddesindeki son cümledeki durum aynıdır yani her ikisi de el koymadır, ancak VUK’un 142-147. maddelerinde düzenlenen “arama” hukuka uygun olduğu halde, diğeri hukuka aykırıdır (Baykara, 2005). El koyma işleminin gerçekleştirilebilmesi için CMK’nın 127. maddesine göre, hakimden el koyma kararı alınması gerekmektedir (Şarman, 2011: 8).

Bir başka denetim yolu da bilgi toplamadır. VUK’un 148/1-2. maddesine göre, mükelleflerin bilgi vermelerinin zorunluluğu belirtilmiş, VUK’un 151. maddesinde ise bilgi vermekten kaçınılan haller sayılmıştır. Ayrıca CMK’nın 125. maddesi gereğince devlet sırrı niteliğindeki bilgileri içeren belgeler ancak mahkeme hakimi veya heyeti tarafından incelenir (Güneş, 2011: 55).

VUK’un 5. ve 362. maddeleri ve AATUHK’nın 107. maddesi ile kişilerin mali durumlarının gizliliğinin korunması için getirilen hükümler, Anayasada öngörülenden daha geniş bir güvence sağlamaktadır, bu hükümlerle kural olarak devlet görevlilerinin vergilendirme yetkisini kullanırken öğrendikleri, yükümlüye ait mali ve diğer özel sırların üçüncü kişilere açıklanması yasaklanmıştır (Töralp, 2012: 170). Vergi mahremiyeti kurumunun kaynağını Anayasanın 20.maddesinden aldığını ve özel yaşam hakkının bir uzantısı olduğunu söylenebilir (Gedik, 2008).

Bir başka husus da kod uygulamasıdır, 83 seri no’lu Katma Değer Vergisi Kanunu (KDVK) Genel Tebliği’ni takiben KDV iadesi işlemlerinde mükellefin iade talebinin değerlendirilmesi sırasında ön inceleme kolaylığı sağlaması maksadıyla sisteme dahil olmuş olan bu uygulamada, hakkında olumsuz tespit bulunan mükelleflerden olan alışlara ilişkin KDV yüklenen/indirilecek KDV listesinden çıkartılmak suretiyle, uygulamaya yön verilmiştir. Bu durum vergi mahremiyetinin ihlal edilmesi ve anayasa da güvence altına alınmış pek çok kişi hak ve hürriyetini ihlal sonucunu ortaya çıkarmıştır (Töralp, 2012: 171). Nitekim Danıştay verdiği bir kararı da (D.4.D.,14.01.2008 Tarih ve E.2007/4095,K.2008/1 Sayılı Kararı) “...yasal dayanağı

olmadan yapılacak bir sınıflandırma, vergi barışını bozucu etki yaratacağı gibi Anayasa'da güvence altına alınan temel kişi hak ve hürriyetlerine de aykırılık teşkil eder..." yönünde olmuştur.

3.1.4. Konut Dokunulmazlığı ve Vergi İlişkisi

Anayasanın 21. maddesinde: *"Usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça, gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; kimsenin konutuna girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya el konulamaz"* hükmüne yer verilmiştir.

VUK'un 142. maddesinde yapılan düzenleme konut dokunulmazlığı açısından önemlidir. İlgili madde de aramaya ilişkin düzenlemede, aramanın ancak sulh yargıcının kararı ile gerçekleştirilebileceği hükme bağlanmış, Anayasada yapılan düzenlemede ise aramanın hakim kararı ile ve gecikmesinde sakınca bulunan hallerde kanunla yetkili kılınan merciin emri ile de gerçekleştirilmesi mümkün olduğu belirtmiştir, bu durumda, VUK, Anayasanın getirdiği sınırlamaya göre daha az bir sınırlama yapmıştır, yani kişilere Anayasanın tanıdığından daha fazla güvence sağlamıştır (Karakas, Sonsuzoğlu, 2000: 224).

6183 Sayılı AATUHK'nın 62. ve diğer bazı maddelerine göre veya İcra ve İflas Kanunu uyarınca yapılan haciz uygulaması esnasında ise haciz memuru, elinde, kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri olmadan, mükellefin konutuna giremeyecektir ve titizlikle gerçekleştirilmediğinde konut dokunulmazlığı hakkının ihlali tehlikesi her zaman mevcuttur (Selvi, 2010: 56).

3.1.5. Haberleşme Özgürlüğü ve Vergi İlişkisi

Anayasanın 22. Maddesinde: *"Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir. Haberleşmenin gizliliği esastır."*Yasanın açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınmış merciin yazılı emri bulunmadıkça; haberleşme engellenemez ve gizliliğine dokunulamaz" hükmüne yer verilmiştir.

Vergiye doğuran olaylara ilişkin işlemlerin haberleşme üzerinden yürütülmesi yaygın olduğuna göre doğrudan veya dolaylı olarak buralardan bilgi edinilmesi mümkün olup, elde edilecek bilgilere ulaşma konusunda Anayasa'da belirtilen usul dairesinde haberleşme hürriyetine müdahale edilebilmektedir (bursasmmmo.org.tr). VUK'un 151. maddesinde kendilerinden bilgi istenilen gerçek ve tüzelkişilerin, özel kanunlarda yazılı mahremiyet hükümlerini ileri sürerek, bilgi vermekten kaçınamayacaklarından bahsedilmiş, ancak Posta, Telgraf ve Telefon İdaresinin muhabereleler hakkında tutmaya mecbur olduğu mahremiyetin saklı tutulduğu belirtilmiştir.

Vergilerle müdahalenin meşru temelini kamu yararı oluşturmaktadır. Müdahale sınırının ne olması gerektiği konusunda ise verginin bir hak ve özgürlüğün özüne dokunup dokunmadığına, verginin o hak ve özgürlüğü kullanılmaz hale koymasına veya ciddi suretle güçleştirmesine veyahut amacına ulaşmayı önlemesine bakarak değerlendirmek gerekmektedir (bursasmmmo.org.tr). Temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlama amacın gerektirdiğinden fazla olmamalı yani amaçla orantılı olmalıdır.

Türkiye, dünya çapında mobil iletişim hizmetlerinden alınan vergi sıralamasında ilk basamakta yer almakta, bu hizmetlerden alınan Katma Değer Vergisi, Özel İletişim Vergisi ve Hazine payının da içinde bulunduğu 7 kalemlik vergi yükü oran olarak yüzde 58'e ulaşmaktadır. Avrupa Birliği çapında ise bu oran % 17.1 seviyesindedir (euractiv.com.tr). Sektördeki ağır vergi yükü, Türkiye'de devletin vergi gelirlerini artırmakta ancak haberleşme özgürlüğünü sınırlamaktadır.

3.1.6. Yerleşme ve Seyahat Özgürlüğü ve Vergi İlişkisi

Anayasanın 23. Maddesinde: *“Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak; Seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek; amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir. Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, vatandaşlık ödevi ya da ceza soruşturması veya kovuşturması sebebiyle sınırlanabilir. Vatandaş sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılamaz”* hükmüne yer verilmiştir.

5682 Sayılı Pasaport Kanunu'nun 22. maddesine göre vergiden borçlu oldukları, pasaport vermeye yetkili makamlara bildirilenlere pasaport ve seyahat vesikası verilmemekteydi, ancak Anayasa Mahkemesi (4/81 Sayılı ve 18.10.2007 Tarihli Kararı, RG, 8 Aralık 2007, 26724) *“vergiden borçlu olduğu pasaport vermeye yetkili makamlara bildirilenlere”* bölümünü iptal etmiş, yurtdışına çıkış yasağı, daha farklı bir düzenleme ile Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun kapsamına dahil edilmiştir.

6183 Sayılı AATUHK'nın kaldırılmadan önceki madde 36/A hükmü *“Devlete ait olup 213 sayılı Vergi Usul Kanunu ile 4458 sayılı Gümrük Kanunu kapsamına giren amme alacakları ile bunlara ait zam ve cezalarını ödeme emrinin tebliğ tarihini takip eden yedi gün içerisinde ödemeyen ya da bu kanun hükümleri uyarınca hakkında bu alacaklar nedeniyle ihtiyati haciz kararı alınan amme borçlusunun yurt dışına çıkışı, alacaklı tahsil dairesinin talebi halinde ilgili makamlarca engellenir..”* şeklinde düzenlenmiştir.

Yurt dışı çıkış yasağı, vergi borcunun tahsil olanaklarını koruma amacıyla kanunda düzenlenmiş olmakla birlikte, yargı kararı bulunmadan idari bir işlemle kişinin seyahat hürriyeti doğrudan engellenebilmiştir. Uygulama kamu yararını gözetmekle birlikte, temel hak ve özgürlükleri sınırlandırması, son yıllarda alacaklı

idare tarafından sıklıkla başvuru olan bir yöntem olması ve ağır bir yaptırım özelliği taşıması nedeniyle, amacından sapan ve kimi zaman da borçluların hak ve onurlarını zedeleyen bir hal almıştır (Arslan, 2010: 452).

Anayasanın, “yerleşme ve seyahat hürriyeti” başlıklı değişmeden önceki 23. maddesinin üçüncü fıkrasında da, vatandaşın yurt dışına çıkma özgürlüğünün, vatandaşlık ödevi ya da ceza soruşturması veya kovuşturması sebebiyle sınırlanabileceği belirtilmiş, Anayasada 12.09.2010 tarihinde onaylanıp kabul edilen değişiklikle “ vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti ancak suç soruşturması veya kovuşturması sebebiyle hakim kararına bağlı olarak sınırlanabilir” şeklini almıştır. Bu değişiklik ile 6183 sayılı AATUHK’nın 36/A. maddesi de Anayasa’ya aykırı hale gelmiş ve 13.02.2011 tarihli 6111 Sayılı Kanun’un 165. Maddesi ile 6183 sayılı AATUHK’nın 36/A. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır.

3.1.7. Mülkiyet Hakkı ve Vergi İlişkisi

Anayasanın 35. maddesine göre; *“Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.”*

Veraset ve İntikal Vergisi, Emlak Vergisi ve Motorlu Taşıtlar Vergisi, gayrimenkul ve menkul sermaye gelirleri üzerinden alınan Gelir Vergisi semerelerinden yararlanma açılarından mülkiyetin unsurlarını sınırlayan en belirgin mali yükümlülüklerdir (Güneş, 2011: 60). Örneğin taşınmaz gelirden malikin yararlanmasını engelleyecek ölçüde yüksek oranlı bir gelir vergisi; veraset yolu ile mirasçılara geçen malvarlığının tümüne yakın bir bölümünün devlete aktarılması sonucunu doğuran çok yüksek oranlı bir veraset vergisi; malik ile taşınmaz arasındaki ilişkiyi kesmeye yönelik ve kamu yararının haklı kılamayacağı kadar yüksek oranlı bir emlak vergisi mülkiyet hakkına ters düşebilecektir (Öncel vd., 1985: 52).

Vergilerin ödenmesini sağlamak için gerekli görülen yasaları çıkarma hakkının meşruiyet temeli bireye bireysel ve aşırı yük getirmemesidir (Soydan, 2000: 51). İ.H.A.M.’a göre; mülkiyet hakkına vergilendirme aracılığıyla müdahale ancak belirli ve öngörülebilir olduğunda meşru bir müdahale teşkil eder, usul adil olmadığında da müdahale keyfidir (Soydan, 2005: 111). Devletlerin, vergilendirme yetkisi kapsamında kamu gelirlerinin tahsili için alacağı tedbirlerin, meşru bir amaç gütmesi, açık, anlaşılabilir, ulaşılabilir bir mevzuat normu ile düzenlenmesi, uygulamanın da bu norma uygun şekilde cereyan etmesi gerekir (Şimşek, 2010: 342). Malikle eşya arasındaki ilişkiyi kesen veya ortadan kaldıran kamu yararının haklı kılamayacağı müdahaleler mülkiyetin özüne dokunduğu için, yapılan sınırlamalarda, mülkiyet hakkının özünün zedelenmemesine özen gösterilmelidir (Nazal, Demirci, 2009: 91).

3.2. Devlete Pozitif Görev Yükleyen Düzenlemeler ve Vergi İlişkisi

3.2.1. Ailenin Korunması ve Vergi İlişkisi

Anayasanın 41. Maddesinde: *“Aile, Türk toplumunun temelidir. Devlet ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar”* hükmüne yer verilmiştir.

Türk mali mevzuatında ailenin korunması ile ilgili çok sayıda hüküm vardır. Gelir Vergisi Kanunu (GVK)’nın 25. Maddesindeki ölüm, sakatlık, hastalık, işsizlik sebepleriyle verilen tazminatlar ve yapılan yardımlar, evlenme ve doğum nedeniyle yapılan yardımlar ile Sosyal Sigortalar Kurumu tarafından şartları belirtilen durumlardaki yapılan yardımların vergiden müstesna tutulması, 89. maddesindeki gelir vergisi matrahından yapılan indirimler ile AATUHK’nın 70. maddesindeki ailenin geçimini temin eden araçların haciz edilemeyeceği hükümleri de bu hakkı koruyan diğer normlar arasında örnek teşkil etmektedir (Gökbunar, 2001: 4).

GVK’nın 93. maddesinin birinci fıkrasında düzenlenmiş olan ve 22.07.1998 tarih ve 4369 sayılı Kanun ile yürürlükten kalkan “aile reisi beyanı” Anayasanın 41. maddesine aykırılık teşkil etmiştir.

3.2.2. Çalışma ve Sözleşme Özgürlüğü ve Vergi İlişkisi

Anayasa 48. maddesinde: *“Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir...”* hükmüne yer verilmiştir.

Vergiler işletmelerin yatırım, maliyet, kar ve rekabet unsurları üzerinde doğrudan etkili olmakta, yüksek vergiler mükelleflerin yatırım yapmasına engel olmaktadır. Ayrıca, aşırı vergileme girdi fiyatlarını da yükselttiğinden yatırımcı üzerinde caydırıcı etkisi olmakta belirtilen hürriyeti tehdit eder duruma getirmektedir. Diğer yandan belli sektörlerin desteklenmesi amacıyla verilen teşvikler ve düzenlemelerde, yatırımcının karar sürecini etkilemekte ve rekabeti bozmaktadır.

Vergilerin aşırılığı nedeniyle bir mesleğin sürdürülmesinden cayılıyorsa, bu halde çalışma özgürlüğünün özüne dokunulmuş demektir. Bugüne kadar ülkemizde ücretliler üzerindeki kamusal yükler ile kayıt dışı ekonomi düzeyi belirtilen hürriyete müdahale noktasına kadar gelmiştir (bursasmmmo.org.tr).

GVK Geçici 35. maddesinde düzenlenmiş olan ve 22.07.1998 tarih ve 4369 sayılı Kanun ile yürürlükten kalkan ve bir vergi güvenlik sistemi olan Hayat Standardı Esası; belli mesleklerde mesleğe girişi engelleyecek şekilde mükellefleri elde etmedikleri gelir üzerinden vergi vermeye zorladığı, düşük gelirli mükelleflerin mesleği terk etmesine yol açarak Anayasanın çalışma hürriyetine ilişkin düzenlemesine aykırılık yarattığı, ayrıca Hayat Standardını aşan miktarda gelir elde

edenler açısından denetleyici olmadığı (Karakaş, Sonsuzoğlu, 2000: 234) yönünde eleştirilmiş ve çalışma özgürlüğüne ve demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı bulunarak iptal edilmiştir (Anayasa Mahkemesi, 7.11.1988, RG. 6.4.1990, Sayı 20484, Sayfa 32–33). Hayat standardı esas, 22.07.1998 tarih ve 4369 sayılı Kanunla 1.1.1999 gününden başlayarak yürürlükten kaldırılmışsa da, 23.11.2000 tarih ve 4605 sayılı Kanunla 1.1.2000 gününden geçerli olmak üzere yeniden benimsenmiş, 01.01.2000-31.12.2001 gelirlerine uygulanarak 31.12.2001 tarihinde sona ermiştir. 4605 sayılı Kanunla Gelir Vergisi Kanununa eklenen Geçici 58. maddedeki hayat standardı esasında da, zarar mahsubu ve yapılacak indirimlerin hayat standardı göstergelerine göre saptanacak geliri aşan gelir kısmı için geçerli olduğu açıkça belirtilmiş, bu hükümler, Geçici 58. maddedeki hayat standardı esasını gösterge tutarlarının altında gelir elde edenler bakımından asgarî götürü vergiye dönüştürmüştür. Böylece gelirin gerçek miktarı üzerinden malî güce göre vergilendirilmesi ilkesine olduğu kadar, vergide adalet, belirlilik ve hukukî güvenlik ilkelerine de aykırılık teşkil etmiş, bu esasa tâbi gelir vergisi yükümlülerinin çalışma özgürlüğünü de, bu özgürlüğün amacına uygun olarak kullanılmasını ciddî ölçüde güçleştirerek, hatta önleyerek, demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı şekilde sınırlandıran bir düzenleme niteliğinde olmuştur (Öden, Akkaya, 2001: 33). Ayrıca, 4605 sayılı Kanun 30.11.2000 günlü Resmî Gazetede yayımlandığından, Geçici 58. maddedeki hayat standardı esasının 1.1.2000 gününden geçerli olmak üzere yeniden benimsenmesi hukuki güvenlik ve belirlilik ilkeleriyle bağdaşmaması sebebiyle eleştiri konusu yapılmıştır.

3.2.3. Ücrette Adaletin Sağlanması ve Vergi İlişkisi

Anayasanın 55. maddesine göre: “*Ücret emeğin karşılığıdır. Devlet, çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmaları için gerekli tedbirleri alır. Asgarî ücretin tespitinde çalışanların geçim şartları ile ülkenin ekonomik durumu da göz önünde bulundurulur.*” hükmüne yer verilmiştir.

Bu hüküm bireyin ekonomik güvenliğini ve gelişmesini amaçlayıp, doğrudan ona yönelmektedir (Güneş, 2011: 67). Gelir Vergisini 2003-2012 döneminde kimin ödediğini sorgulamaya yönelik varsayımlar test edilmiş ve elde edilen sonuçlara göre, ücretlilerin stopaj yoluyla Gelir Vergisi toplam hasılatına katkısının % 60,28 düzeyine çıktığı tespit edilmiştir (Batırel, 2013). GVK ücretlilerin vergilendirilmesi açısından adaletsiz bir yapı sergilemekte ve yüksek oranda vergilendirilmektedir. Ücretlilere mahsus “özel indirim” ve “sakatlık indirimi” gibi indirimler yer almasına karşın getirilmiş, adaletsiz yapıyı giderecek daha etkin uygulamalara ihtiyaç vardır.

3.2.4. Konut Hakkı ve Vergi İlişkisi

Anayasanın 57. Maddesinde: *“Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler”* hükmüne yer verilmiştir.

GVK'nın 21. maddesinde yer alan mesken olarak kiraya verilen gayrimenkullerden elde edilen hasılatın bir kısmının vergiden istisna olması, Emlak Vergisi Kanunu 8.maddesinde yer alan konut olarak kullanılan binalar için vergi oranının daha düşük belirlenmesi, 2982 sayılı Kanun ile Kalkınmada Öncelikli Yerlerde konut inşaatına tahsis edilen arazi ve arsaların vergiden muaf tutulmuş olması, vergi sistemimizde konut ihtiyacının karşılanmasına yönelik maddeleridir.

3.2.5. Sosyal Güvenlik Hakkı ve Vergi İlişkisi

Anayasanın 61. Maddesinde: *“Devlet, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malûl ve gazileri korur ve toplumda kendilerine yaraşır bir hayat seviyesi sağlar. Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır. Yaşlılar, Devletçe korunur. Yaşlılara Devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir. Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır. Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur”* hükmüne yer verilmiştir.

Anayasa, 61. maddesinde yer alan düzenlemeye ilişkin olarak GVK'nın 26/1. maddesinde vatan hizmetleri yardımları; harp malullüğü zamları, harp malullerine ve şehit, dul ve yetimlerine verilen tekel beyiyeleri ve şehitlerin dul ve yetimlerine, şehit, dul ve yetimi sıfatıyla yapılan bilumum ödemeler, vergiden istisna edilmiştir. GVK'nın 32. maddesinde de özürlü olan ve ücret geliri elde eden vatandaşlara asgari geçim indirimine ilave olarak sakatlık indirimi getirilmiştir.

4. Temel Hak ve Özgürlükler ve Vergi İlişkisinde Eleştiri ve Öneriler

Vergi kanunlarının yapılması sırasında, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumak ve devletin işleyişini sağlamak üzere, Anayasada belirtilmiş genel ilkelere ve vergi ödevi ile ilgili 73. maddeden kaynaklanan ilkelere uyulması gerekmektedir (Tekbaş, 2010: 180).

Vergilendirme, kişilerin hak ve özgürlük alanlarına yönelttiği en etkin müdahalelerden biri olduğu için bu müdahalenin sınırları ve koşulları anayasal kurallara bağlanarak kişilere güvence verilmektedir (Çağan, 1984: 171). Anayasa Mahkemesi Kararı'nda (E.2003/48,K.2003/76,T.23/07/2003 (RG,T.11/09/2004,S.25580)), kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılması ile vergilendirme yetkisi arasındaki ilişki şu şekilde kurulmaktadır (Bozdoğan, 2012) *“...Gerçekten, devletin vergilendirme yetkisinin sınırı aynı zamanda kişilerin hak ve*

özgürlüklerinin de sınırını oluşturduğundan bu yetkinin keyfiliğe kaçacak biçimde kullanılmasının önlenmesi hukuk devleti olmanın gerekleri arasında öncelikli bir yere sahip bulunmaktadır. Vergilendirme alanında olası keyfi uygulamalara karşı düşünülen ilk önlem, kuşkusuz yasallık ilkesidir. Ancak vergilerin yasayla getirilmesi yalnız başına vergilendirme yetkisinin keyfi kullanılarak adaletsiz sonuçlar doğurmasını engelleyemeyeceğinden yasallık ilkesi yanında verginin genel ve eşit olması, idare ve kişiler yönünden duraksamaya yol açmayacak belirlilik içermesi, geçmişe yürümemesi, önceden bilinebilme özelliği bulunması ve hukuki güvenlik ilkesine de uygunluğunun sağlanması gerekir. Özellikle mülkiyet ve miras hakkı, özel hayatın gizliliği, çalışma ve sözleşme özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlüklerle olan yakın ilgisi nedeniyle vergilendirme yoluyla getirilen sınırlamaların, Anayasa'nın 13. Maddesi uyarınca ölçülü ve adil olması, hakkın özüne dokunmaması kısaca demokratik toplum düzeninin gerekleriyle uyum içinde bulunması da zorunludur."

Anayasa'da bir ilke ya da kuralın yer alması yeterli değildir, bunun için; bir yandan yasama organının kendi içinde tutarlı olarak Anayasa'da ki ilke ve kurallara uygun kanuni düzenleme getirmesi, diğer yandan yürütmenin kanuni hükümlerini Anayasa'ya uygun şekilde yorumlaması ve uygulaması, yasama ve yürütme organlarının bu görevlerini yerine getirip getirmediğinin denetiminin ise yargı organı tarafından yapılması gerekmektedir (Yavaşlar, 2012: 405).

İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Korumaya Dair Avrupa Sözleşmesinin (Sözleşme) Birinci Protokolünün (Protokol) 1.maddesi "Mülkiyetin Korunması" başlığı altında mülkiyet hakkı ile ilgili bir koruma alanı yaratır (Soydan, 2005). Ek protokolde, mal ve mülk dokunulmazlığı hakkına müdahaleye kanun tarafından öngörülmüş olması, kamu yararını amaçlaması ve demokratik bir toplumda gerekli olması durumlarında izin verilmektedir (Nazalı, 2009).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, mülkiyet hakkına ilişkin inceleme sistemiğine bakıldığında da, şu soruların yanıtlarının arandığı görülür; vergilendirme yoluyla müdahale meşru bir temele dayanmakta mıdır? Toplumun genel yararının gerektirdiği taleplerle bireylerin temel haklarının korunması için gerekli olan gereksinimler arasında adil denge gözetmiş midir? Adil dengenin gerçekleşmesi amaçla kullanılan araç arasında orantılılık gerektirdiğinden bu orantılılık ilişkisi kurulmuş mudur? Müdahale sonucunda kişi "bireysel ve aşırı bir yüke" katlanmakta mıdır? (Nazalı, 2009).

Vergilendirme yoluyla devlet ile birey karşı karşıya geldiğinden, oyunun kurallarının önceden belirlenmiş olması, yönlendirmelerin, ölçülülük sınırları içinde birey olma özgürlüğüne dokunulmayacak bir çerçevede yapılması, gerekte, amaç- vergi-sonuç ilişkisinde bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin

zedelenmemesinin sınırı, yapılan vergilendirmenin ölçüsüz olmamasıdır (Göker, 2011: 29). Bu da yükümlüye tanınan “hukuki güvence”lerle sağlanabilir. Hukuki güvence, vergilendirme işlemlerine karşı hak arama yollarının açık olması, vergi yükümlüsü ile hazine yetkilileri arasındaki uyumsuzluklarda her iki tarafın da mümkün olduğu kadar eşit bir seviyeye yerleştirilmesidir (Soydan, 2005).

Bu anlamda vergi yükümlüsünün korunması, idare hukukundaki bireyin korunması kavramını da içerecek şekilde **yasama** (*verginin yasallığı, hukuki güvenlik, eşitlik, belirlilik, geçmişe yürümezlik ilkeleri gibi*), **yürütme** (idare) (*yasal idare ilkesi, mahremiyet ilkesi, özel yaşama saygı ilkesi, bilgi alma, itiraz ve dava hakları gibi*) ve **yargı** (*bağımsız mahkeme, silahların eşitliği, makul süre ilkeleri (adil yargılanma hakkı) gibi*) süreçlerindeki hukuki güvenceleri kapsar ve yükümlü hakları kavramı insan hakları bütünü içinde değerlendirilir (Soydan, 2005).

Devletle birey arasında eşitlik ilkesine dayanmayan, devletin egemenlik yetkisine bağlı hukuki ve fiili gücü çerçevesinde şekillenen vergi ilişkisinde, kamu yararı-birey yararı arasındaki çatışmada (Bozdoğan, 2012) umulan, bireyin devlet karşısında güçlendirilmesi (çünkü devlet egemendir ve vergi ödemekten kaçınamazsınız), vergi yükümlüsünün korunması ekseninde olmalıdır, çünkü birey çıkarı ile toplumsal fayda arasındaki denge ancak böyle kurulabilir (Soydan, 2005).

5. Sonuç

Anayasa'nın md.73/3'de yer alan “Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konular, değiştirilir ve kaldırılır” hükmü vergide kanunilik ilkesi olarak karşılık bulmaktadır ve bu hükümden yürütmenin kanun koyması, genişletmesi ya da kaldırabilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, yürütmenin açıkça kanunla izin verilemediği sürece takdir yetkisi de bulunmamaktadır. İdarenin görevi, sadece kanunları uygulamak değil aynı zamanda Anayasa'ya uygun şekilde ifa etmektir. Bu nedenle de devlet vergilendirme yetkisini kullanırken kanunlara ve Anayasa'ya uygun hareket etmek zorundadır.

Devlet vergilendirme yetkisini kullanırken temel hak ve özgürlükleri sınırlandırabilmektedir. Vergi kanunlarında yer alan bir takım düzenlemelerin de zaman zaman kişilerin özel hayatın gizliliği, konut dokunulmazlığı, çalışma özgürlüğü, seyahat özgürlüğü gibi temel hak ve özgürlüklerine tehdit oluşturduğu, ancak yine kanunlarında yer alan aramalı incelemelerde hakim kararının alınması, vergi mahremiyetine ilişkin hükümler vb. düzenlemelerle de koruma sağladığı görülmektedir. Kimi zamanda, Anayasa Mahkemesi Kararları'nın, vergi borcunda dolayı yurt dışı çıkış yasağına yönelik kararı ile seyahat özgürlüğüne, hayat standardı uygulamasına yönelik kararı ile çalışma özgürlüğüne yönelik müdahaleye engel olduğu görülmektedir. Vergi kanunlarında yer alan düzenlemeler ve uygulamaların bir sonucu da aşırı vergi yükü nedeniyle temel hak ve özgürlüklerin

alanına girmek şeklinde olmaktadır. Aşırı vergi yükü ücretliler, yatırımcılar gibi vergi mükelleflerinin çalışma özgürlüğünü, iletişim üzerindeki aşırı vergiler de kişi ve mükelleflerin haberleşme özgürlüğünü tehdit eder hale gelmiştir. Burada ölçülülük ilkesi devreye girmekte ve dengenin temel hak ve özgürlükleri zedelemekten kurulması gerekmektedir.

Temel hak ve özgürlüklere yönelik sınırlama ölçsüz ve aşırı olduğunda bireyler hukuki güvencelerinden yoksun kalabilmektedirler. Bu nedenle de devlet-birey ilişkisinde yapılan müdahalelerin; meşru bir temele dayanması, keyfi olmaması, belirgin olması, kamu çıkarları ve bireyin temel hakları konusunda adil bir dengenin sağlanması, dengenin kurulmasında müdahalenin ölçülü olması ve bireye aşırı yük getirmemesi gereklidir. Bu da hukuki güvence ile sağlanabilir. Bu anlamda da temel hak ve özgürlükler alanında yapılan düzenlemelerin kağıt üzerinde kalmaması için de yasama, yürütme ve yargıya görevler düşmektedir.

Kaynaklar

Akçaoğlu E. (1998), "Vergilendirme Yetkisinin Temel Hak ve Özgürlüklerle İlişkisi", <http://www.akcaoglu.com/2007/02/27/vergilendirme-yetkisinin-temel-hak-ve-ozgurluklerle-iliskisi/>. (Erişim: 27.12.2014)

Akın E. (2006), "Aramalı Vergi İncelemesinde Temel Kişi Hakları Bağlamı", Yaklaşım Dergisi, Sayı:167.

Akyazan A. E. (2009), "Vergilendirme Yetkisinin Türkiye’de Gelişimi", TBB Dergisi, Sayı: 80, <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2009-81-501>. (Erişim: 27.12.2014)

Arslan C. B. (2010), "Gücünü Anayasadan Alan ve Anayasal Bir Hakkı Sınırlandıran Uygulama: Yurtdışı Çıkış Yasağı", Maliye Dergisi, Sayı:158, http://212.174.133.188/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/158/23.Cem.Barlas.ARSLAN.pdf. (Erişim: 22.12.2014)

Baykara B. (2005), "Yoklama Esnasında El Defteri Alma Yetkisine İlişkin Düzenlemenin Anayasa Karşısındaki Durumu", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı: 290.

Batirel Ö. F. (2013), "Türkiye’de Gelir Vergisini Kim Ödüyor?", <http://www.vmhk.org.tr/?p=5763>. (Erişim: 07.01.2015)

Çağan N. (1984), "Türk Anayasası Açısından Vergilendirme Yetkisi",s. 171, http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg1/namicagan.pdf.

Eralp Ö. E. (2012), "Vergilendirme Yetkisinin Gelişimi", http://www.turkhukuk sitesi.com/makale_1446.htm. (Erişim: 09.01.2015)

Fendioğlu T. (2002), "2001 Anayasa Değişikliği Bağlamında Temel Hak ve Özgürlüklerin Sınırlanması", http://www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anyarg19/fendoglu.pdf. (Erişim: 11.01.2015)

Gedik G. (2008), "Vergi Mahremiyeti Kapsamındaki Bilgilerin Basında Yayınlanması", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:317.

Gökbunar, A. R. (2011), "Ailenin Korunmasına Yönelik Vergi Politikaları", Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt 8, Sayı: 2, <http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C8S22001/arg.pdf>.

Göker C. (2011), "Yönlendirici Vergilendirme", <http://dosya.marmara.edu.tr/huk/fak%C3%BCltedergisi/2011C.17S.3-4/birincioturum9-30.pdf>. (Erişim: 13.12.2014)

Gözler K. (2004), Anayasa Hukukuna Giriş, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, s. 146-159, <http://www.anayasa.gen.tr/temelhaklar.htm>. (Erişim: 07.01.2015)

Güneş G. (2011), Verginin Yasallığı İlkesi, 3. Baskı, İstanbul: XII Levha Yayıncılık.

Hepaksaz E., F. Çevikcan, E. Öz (2011), "Aramalı Vergi İncelemesi ve Geçerliliği", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı: 354.

Karakaş, E., E. Sonsuzoğlu (2000), "Temel Hak ve Özgürlükler İle Vergi İlişkisi", XIII. Türkiye Maliye Sempozyumu 14-16 Mayıs 1998 Bodrum, İstanbul: M.Ü. Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No: 12, <http://www.maliyesempozyumu.sakarya.edu.tr/sites/maliyesempozyumu/file/1372373051-13-turkiye-maliye-sempozyumu-pdf>. (Erişim: 17.01.2015)

Nazalı, E. (2009), "Mülkiyet Hakkı ve Vergilendirme(II)", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:335.

Nazalı, E., M. Demirci (2009), "Mülkiyet Hakkı ve Vergilendirme(I)", Vergi Dünyası, Sayı: 334.

Öden M., M. Akkaya (2001), "Hayat Standardı Esasının Anayasaya Uygunluğu Sorunu", Ankara Üniversitesi, Cilt 50 Sayı 2, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/290/2641.pdf>. (Erişim: 19.05.2015)

Öncel, M., N. Çağan, A. Kumrulu (1985), Vergi Hukuku, 2.Baskı, Ankara Üniversitesi: SBF Yayınları.

Saraçoğlu, F. (2003), "Vergilendirme Yetkisi ve Türkiye –Avrupa Birliği İlişkileri", Gazi Üniv. İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/download/298/288.

Selvi, S. (2010), "Vergilendirmenin Temel Hak ve Özgürlüklerle İlişkisi", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Soydan, B. Y. (2000), "Mülkiyet Hakkı ve Vergilendirme Yetkisi: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesine Göre Mülkiyet Hakkına Müdahalenin Sınırı", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı: 227.

Soydan, B. Y. (2005), "Mülkiyet Hakkı Versus Vergilendirme Yetkisi: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesine Göre Mülkiyet Hakkına Müdahalenin Sınırı", Vergi Dünyası Dergisi.

ŞARMAN, C. (2011), "Vergilendirme ve Özel Hayatın Gizliliği", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:355.

Şimşek, S. (2010), "Vergi Politikaları, Mülkiyet Hakkı ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi", Maliye Dergisi, Sayı: 159,

http://212.174.133.188/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/159/Suat%C5%9E%C4%B0M%C5%9EEK.pdf. (Erişim: 05.01.2015)

Tekbaş, A. (2010), "Vergi Kanunlarının Tabi Olduğu Anayasal İlkeler", Dokuz Eylöl Üniversitesi Hukuk Faköltesi Dergisi, Cilt: 12, Özel Sayı, s. 123-191.

Töralp, F. (2012), "Temel Hak ve Özgürlüklerin Vergilendirme Yetkisinin Kullanımına Etkisi", Anayasadan Mali ve Vergisel Beklentiler Kitabının İçinde, Ed. Feridun Yenisey, Gülsen Güneş, Z.Ertunç şirin, 1.Baskı, İstanbul: XII Levha Yayıncılık.

Yavaşlar, F. B. (2012), "Vergisel Düzenin ve Vergi Adaletinin Sağlanmasında Donanımlı Anayasa Dışında Gerekenler", s. 405, Anayasadan Mali ve Vergisel Beklentiler Kitabının İçinde, Ed. Feridun Yenisey, Gülsen Güneş, Z.Ertunç şirin, 1.Baskı, İstanbul: XII Levha Yayıncılık.

"Hukuk Devleti ve Türk Vergi Hukuku-2", <http://www.bursa-smmmo.org.tr/yazarlar/makaleler/124dse.pdf>. (Erişim: 19.05.2015)

"AB ve Türkiye'de Mobil İletişim Hizmetlerinde Vergi Rejimi-1", <http://www.euractiv.com.tr/telekomunikasyon/link-dossier/ab-ve-turkiyede-mobil-iletisim-hizmetlerinde-vergi-rejimi-000091>. (Erişim: 19.05.2015)

Eskişehir İlindeki Anadolu Liselerinin Görelî Etkinliklerinin Ölçümü¹

Emel ŞIKLAR

Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi
esiklar@anadolu.edu.tr

Hamza DOĞAN

Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi
h_dogan@anadolu.edu.tr

Eskişehir İlindeki Anadolu Liselerinin Görelî Etkinliklerinin Ölçümü

Özet

Kaynakların rasyonel bir biçimde kullanılması anlamına gelen ve performansın en önemli boyutlarından biri olan etkinliğin ölçümünde kullanılan başlıca yöntemler oran analizleri, parametrik ve parametrik olmayan yöntemlerdir. Bu çalışmada, Eskişehir ilindeki Anadolu Liselerinin 2013 yılı etkinlikleri, birden çok girdi ile çıktıya sahip karar birimlerinin etkinliklerini ölçmeye yarayan ve parametrik olmayan bir yöntem olan Veri Zarflama Analizi kullanılarak ölçülmüştür. Görelî etkinlik ölçümünde çıktıya yönelik CCR modeli ve çıktıya yönelik BCC modeli kullanılmıştır. Eğitim sürecini iyi bir biçimde tanımlayan ve bütün Anadolu Liseleri için ortak olan girdiler ve çıktılar belirlenerek yapılan görelî etkinlik ölçümü sonucunda, etkin olmayan Anadolu Liselerinin etkin hale gelebilmeleri için yapmaları gereken iyileştirmeler hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Performans, Etkinlik ölçümü, Verimlilik, Veri Zarflama Analizi

Relative Efficiency Measurement Of Anatolian High Schools In Eskişehir

Abstract

Main methods utilized to measure the efficiency, which is one the most important dimensions of the performance and described the ability to use the resources rationally, are ratio analyses, parametric and non-parametric methods. In this study, efficiencies of Anatolian High Schools in Eskişehir for the year 2013 have been measured by using Data Envelopment Analysis which is a non-parametric method used for measuring efficiency of decision making units with multiple inputs and outputs. Output oriented CCR model and output oriented BCC model have been used in relative efficiency measurement. As a result of relative efficiency measurement conducted by determining inputs and outputs, which are common for all Anatolian High Schools and describe education process successfully, some information has been given about the improvements that should be made for inefficient Anatolian High Schools in order to be efficient.

Keywords: Performance, Efficiency Measurement, Productivity, Data Envelopment Analysis

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Emel ŞIKLAR danışmanlığında Hamza DOĞAN tarafından gerçekleştirilen “ Eskişehir İlindeki Anadolu Liselerinin Görelî Etkinliklerinin Ölçümü” adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

1. Giriş

Performans, mutlak veya görel olarak belirtilebilen, amaçlı ve planlı bir etkinliğin sonunda elde edilen nitel veya nicel bir şekilde açıklayan bir kavramdır (Akal, 2005: 7). Tanımı üzerinde görüş birliği olmayan performans kavramı, Clark ve Fujimoto, Doz, Emmanuelides, Moseng ve Bredrup tarafından performans boyutları ile ilişkilendirilerek tanımlanmıştır (O'Donnel ve Duffy, 2002: 1200). En önemli performans boyutları ise etkililik, etkinlik, verimlilik, kalite, yenilik, çalışma yaşamının kalitesi ve karlılık/bütçeye uygunluktur (Akal, 1992: 11). Türkçe literatür incelendiğinde bu boyutlardan etkililik, etkinlik ve verimlilik kavramlarının sıklıkla birbiriyle karıştırıldığı veya birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

Etkililik, bir örgütün daha önceden belirlemiş olduğu amaçlara ne ölçüde ulaştığı ve amaçlarını ne kadar gerçekleştirdiğini açıklayan bir performans boyutudur (Bilgin, 2004: 36). Çıktının girdilere oranı olarak ifade edilen verimlilik, bir üretim veya hizmet sisteminin ürettiği çıktı ile bu çıktıyı elde etmek için kullanılan girdi arasındaki ilişki olarak tanımlanır (Prokopenko, 2005: 19). Etkinlik ise çoğu zaman verimlilik ile aynı manada kullanılmasına rağmen verimlilikten daha geniş kapsamlı bir kavramdır. Etkin bir işletme, verimliliğini azami düzeye çıkarabilen başka bir deyişle, belirli miktarda girdi ile üretimini en yüksek düzeye çıkarabilen ya da belirli bir çıktıyı en düşük miktar girdiyle üretebilen bir işletmedir (Tecer, 1985: 127).

Tablo 1. Performans Boyutları ve Türkçe Literatürdeki Karşılıkları

Performans boyutu (İngilizce)	Çalışmamızda kullanılan karşılığı	Türkçe literatürde sıklıkla kullanılan karşılıklar
Effectiveness	Etkililik	Etkililik, etkenlik, etkinlik
Efficiency	Etkinlik	Etkinlik, verim, etkenlik, etkililik, verimlilik
Productivity	Verimlilik	Verimlilik, etkinlik, üretkenlik

Bir işletmenin elindeki girdileri en uygun biçimde kullanarak mümkün olan en çok çıktıyı üretmedeki başarısı teknik etkinlik, uygun ölçekte üretim yapma başarısı ölçek etkinlik olarak tanımlanır (Yolalan, 1993: 6). Görel olarak hem teknik etkin hem de ölçek etkin olan karar birimleri toplam etkin olarak isimlendirilmektedir (Tarım, 2001: 19-20).

Tek bir çıktının tek bir girdiye oranlanması ile elde edilen rasyonun zaman içerisinde takip edilmesi şeklinde uygulanan oran analizi, en sık kullanılan etkinlik ölçüm yöntemidir. Etkinliği ölçümlenen sektörün üretim fonksiyonuna ilişkin

parametrelerin belirlenmeye çalışıldığı yöntemlere ise parametrik yöntemler denir. Parametrik yöntemlerde, üretim fonksiyonu, tek çıktı ile birçok girdi ilişkilendirilerek, genellikle regresyon tekniğiyle tahmin edilmeye çalışılır. Analitik bir fonksiyonu esas almadığı gibi çok girdi kullanarak çok çıktı üreten karar birimlerinin etkinlik ölçümü için uygun olan non-parametrik yöntemler, matematiksel programlamayı çözüm tekniği olarak kullanırlar. Etkinlik sınırına olan uzaklığı ölçmeye çalışan bu yöntemlerde girdi ve çıktılarının ölçü birimlerinin birbirinden farklı olması, etkinlik ölçümü için engel teşkil etmez (Kecek, 2010: 51-53; Yolalan, 1993: 5).

Kaynakların sınırlı olduğu bir dünyada bu kaynakları israf etmeden etkin bir şekilde kullanmak için devletler sürekli olarak mali sistemlerinde değişiklik yaparak kamu kurum ve kuruluşlarının verimlilik ile etkinliklerini arttırmaya çalışmışlardır. Ülkemizde de bu amaçla 2006 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrolü Kanunu yürürlüğe girmiş ve bu yıldan itibaren diğer kamu kurumları ile birlikte ortaöğretim kurumları da stratejik plan, performans programı ve faaliyet raporları hazırlayarak performans ölçümüne başlamışlardır.

Eğitim, bireyin doğumundan ölümüne kadar devam eden bir olgu ve önceden saptanmış amaçlara göre bireylerin davranışlarında gelişmeler sağlayamaya yarayan etkinliklerin tümüdür. Bir sistem olan eğitimin en önemli girdisi öğrencilerdir ve bu sistem öğrencilerin istenilen nitelikleri kazanarak yeniden topluma çıktı olarak dönmesini sağlar. Gelecekte işgücünü oluşturacak öğrencilerin istenilen nitelikleri kazanmış olması, eğitim sistemi performansının en önemli göstergesidir (Güçlü ve Cemaloğlu, 2009: 2). Eğitim ve öğretim hizmeti sunan ortaöğretim kurumları performanslarını ölçümlerken, performansın önemli boyutlarından biri olan etkinliği hesaba katarak etkinlik ölçümü de yapmalıdırlar. Birden çok girdi ile çıktısı olan ve kar amacı gütmeyen ortaöğretim kurumlarında etkinlik ölçümünün karşılaştırılmalı olarak yapılması, bir kurumun diğer kurumlar arasında nerede olduğunu görebilmesine olanak sağlar. Böylece göreceli etkinlik sonuçlarına göre kaynaklarını etkin kullanmayan ve etkisiz olarak kabul edilen kurumlar, hangi etkin kurumları örnek almaları gerektiğini öğrenebilir ve gerekli iyileştirmeleri yapabilirler.

Literatürde VZA kullanılarak ülkemizdeki ortaöğretim kurumlarının etkinlikleri üzerine pek çok çalışma yapılmasına rağmen, ortaöğretim kurumuna yerleşen öğrencinin niteliği hakkında önemli bir gösterge olan ortaöğretime giriş puanını girdi olarak alan sınırlı sayıda çalışma vardır. Bu çalışmada ortaöğretime giriş puanı (SBS puanları) da girdi olarak ele alınarak Eskişehir İlindeki Anadolu Liselerinin 2013 yılı göreceli etkinlikleri ölçülmüştür. Çalışmada etkin ve etkin olmayan Anadolu

Liselerinin tespit edilerek etkin olmayan Anadolu Liselerinin etkin hale gelebilmesi için referans alması gereken Anadolu Liselerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Veri Zarflama Analizi

Veri Zarflama Analizi, ürettikleri mal veya hizmetleri aynı veya birbirine benzer olan karar birimlerinin görelî etkinliklerinin ölçülmesi amacıyla geliştirilmiş, doğrusal programlama tabanlı ve parametrik olmayan bir yöntemdir. Birden çok girdi kullanılarak birden çok çıktının elde edildiği üretim ortamlarında kullanılabilen bu yöntemde önceden belirlenmiş bir üretim fonksiyonunun varlığının öngörülmesi zorunlu değildir (Yolalan, 1993: 27). Veri Zarflama Analizi, aynı girdi kullanarak aynı çıktı üreten homojen karar birimlerinin etkinliklerini analiz ederken, her karar birimini en verimli karar birimi veya birimleriyle kıyaslar (Yürüşen, 2011: 13). Bu yöntemde herhangi bir gözlem kümesi içinde en az girdi kullanarak en çok çıktıyı elde eden karar birimleri etkinlik sınırını oluşturur. Etkin olmayan karar birimlerinin, bu etkinlik sınırına olan uzaklıklarının radyal olarak ölçülmesi sonucunda etkinlik skorları hesaplanır (Depren, 2008: 17).

m tane girdi kullanarak s tane çıktı üreten, n tane karar birimi olsun. n tane karar biriminden herhangi birinin görelî etkinliği, ağırlandırılarak bir araya getirilen çıktıların, ağırlandırılarak bir araya getirilen girdilere oranlanmasıyla bulunur. Söz konusu işlem n tane karar birimi için tekrarlandığında ise bütün karar birimlerinin görelî etkinliği hesaplanabilir. Her karar biriminin kendi girdi-çıkta ağırlıklarını belirleme hakkı verildiğinde bütün karar birimleri en iyi oldukları çıktılarına en yüksek ağırlığı verip kendilerini etkin yapacaklardır. Veri Zarflama Analizinde bu sakıncayı engellemek için probleme iki kısıt eklenmiştir. Birinci kısıt, herhangi bir karar biriminin seçeceği ağırlıkların diğer karar birimleri tarafından kullanılması durumunda hiçbirinin etkinliğinin %100'ü geçmemesidir. İkinci kısıt, hiçbir ağırlığın negatif değer taşıyamasıdır. Veri zarflama Analizinde, n tane karar biriminin görelî etkinliği, n adet kesirli programlama modelinin kurulup bunların çözülmesiyle hesaplanabilir. m tane girdi kullanarak s tane çıktı üreten n tane karar biriminden biri olan k karar birimi için girdiye yönelik kesirli programlama modeli aşağıdaki gibidir (Ulucan, 2002: 187-189).

Amaç fonksiyonu \longrightarrow *Maksimize edilecek [çıkta / girdi] oranı:*

$$\max_{hk} = \frac{\sum_{r=1}^s u_{rk} Y_{rk}}{\sum_{i=1}^m v_{ik} X_{ik}}$$

$Y_{rk} > 0$: k karar biriminin ürettiği r. çıktının miktarı (Parametre)

$X_{ik} > 0$: k karar biriminin kullandığı i. girdinin miktarı (Parametre)

u_{rk} : k karar biriminin r. çıktısına vereceği ağırlık (Karar değişkeni)

v_{ik} : k karar biriminin i. girdisine vereceği ağırlık (Karar değişkeni)

k karar biriminin seçeceği ağırlıkların diğer karar birimleri tarafından kullanılması durumunda hiçbirinin etkinliğinin % 100'ü geçmemesi kısıtı:

$$\frac{\sum_{r=1}^s u_{rk} Y_{rj}}{\sum_{i=1}^m v_{ik} X_{ij}} \leq 1; j = 1, \dots, n$$

Girdi ve çıktı ağırlıklarının negatif olmamasını sağlayan kısıt:

$$u_{rk} \geq 0; r = 1, \dots, s$$

$$v_{ik} \geq 0; i = 1, \dots, m$$

Girdi ve çıktı ağırlıklarının negatif olmamasını sağlayan kısıt ($u_{rk} \geq 0, v_{ik} \geq 0$), bazı karar birimlerinin etkin olarak kullanmadığı girdilerin ağırlığına 0 değeri vererek, etkinlik skorlarını olması gerekenden daha yüksek hesaplamasına neden olabilir. Bu sakıncanın ortadan kaldırılması için Charnes, Cooper ve Rhodes tarafından modele $u_{rk} > 0, v_{ik} > 0$ kısıtları eklenerek son kısıt $u_{rk} \geq \varepsilon, v_{ik} \geq \varepsilon$ haline getirilmiştir. Arşimedgil olmayan model olarak adlandırılan bu modelde $\varepsilon, 10^{-6}$ gibi küçük bir değer almakta ve arşimedgil olmayan büyüklük olarak adlandırılmaktadır (Tarım, 2001: 51-53).

Yukarıda etkinlik maksimizasyonu amaçlanarak girdiye yönelik kesirli programlama modeli oluşturuldu. Benzer şekilde etkinsizlik minimizasyonu amaçlanarak karşıt bir model oluşturulursa bu model çıktıya yönelik olur ve m tane girdi kullanarak s tane çıktı üreten n tane karar biriminden biri olan k karar birimi için aşağıdaki gibi gösterilir (Tarım, 2001: 55).

$$\min_{f_k} = \frac{\sum_{i=1}^m v_{ik} X_{ik}}{\sum_{r=1}^s u_{rk} Y_{rk}}$$

s.t.

$$\frac{\sum_{i=1}^m v_{ik} X_{ij}}{\sum_{r=1}^s u_{rk} Y_{rj}} \geq 1; j = 1, \dots, n \quad u_{rk} \geq 0, v_{ik} \geq 0 \quad r = 1, \dots, s; i = 1, \dots, m$$

2.2. Veri Zarflama Analizi Modelleri

En basit ve en temel VZA modeli yukarıda açıklanan kesirli programlama modelleridir. Diğer modeller bu kesirli programlama modellerinden türetilmiştir. Veri Zarflama Analizi, karar birimlerinin etkinliklerini ölçeğe göre sabit getiri veya ölçeğe göre değişken getiri varsayımları altında ölçmektedir. Bu varsayımlar göz önünde bulundurulduğunda VZA' da CCR ve BCC olmak üzere iki temel model söz konusudur.

Ölçeğe göre sabit getiri altında geliştirilmiş olan CCR modelleri, girdiye ve çıktıya yönelik olarak iki farklı şekilde incelenebilir (Kecek, 2010: 64). Girdiye yönelik CCR modelleri girdiye yönelik kesirli programlama modelinde amaç fonksiyonunun

paydasının 1'e eşitlenip ($\sum_{i=1}^m v_{ik} X_{ik} = 1$) kısıtlara eklenmesi, kısıtların da doğrusal

forma ($\sum_{r=1}^s u_{rk} Y_{rj} - \sum_{i=1}^m v_{ik} X_{ij} \leq 0$) dönüştürülmesi sonucunda oluşur (Ulucan,

2002: 189). Çıktıya yönelik CCR modelleri, çıktıya yönelik kesirli programlama modelinin, girdiye yönelik CCR modellerinde olduğu gibi, doğrusal programlama modeline dönüştürülmesi sonucunda elde edilir.

CCR modelleri ölçeğe göre sabit getiri varsayımı altında karar birimlerinin toplam etkinlik skorlarını hesaplamaktadır. Teknik etkinlik ile ölçek etkinlik skorlarının çarpımına eşit olan toplam etkinlik skorları teknik ve ölçek etkinliklerini kapsamaktadır. Toplam etkinlik skoru içinde teknik ve ölçek etkinlik bileşenlerinin büyüklüklerini ayırtırmak ve teknik etkinlik skorlarını hesaplamak için Banker ve diğerleri, BCC olarak isimlendirilen modelleri geliştirmişlerdir. Bu modellerde teknik etkinlik skorları, ölçeğe göre değişken getiri varsayımı altında hesaplanmaktadır.

BCC modellerinde hangi karar birimlerinin teknik etkin olduğu tespit edilebildiği gibi ölçeğe göre getirinin yönü de belirlenebilmektedir (Tarım, 2001: 88). BCC modellerinin CCR modellerinden formülasyon olarak farkı, CCR primal modelinde modele ölçeğe göre getirinin yönü ile ilgili kısıtsız değişkeninin ($\mp \mu_0$) eklenmesi,

CCR dual modelinde ise modele konvekslik kısıtının ($\sum_{j=1}^n \lambda_{kj} = 1$) eklenmesidir. BCC modelleri, CCR modelleri gibi girdiye yönelik ve çıktıya yönelik olarak iki farklı şekilde incelenebilir (Erkorol, 2009: 58-59).

2.3. Veri Zarflama Analizinin Uygulama Aşamaları

Veri zarflama analizinin uygulama aşamaları şunlardır (Depren, 2008: 24):

1. Karar birimlerinin seçimi
2. Girdi ve çıktıların seçimi
3. Verilere ulaşma ve veri güvenliği
4. Veri Zarflama Analizi modelinin belirlenmesi ve etkinliğin ölçülmesi
5. Etkinlik değerleri
6. Referans gruplarının belirlenmesi
7. Etkin olmayan karar birimleri için hedeflerin belirlenmesi
8. Sonuçların yorumlanması

2.4. Veri Zarflama Analizinin Güçlü Ve Zayıf Yönleri

Veri Zarflama Analizinin güçlü ve zayıf yönleri aşağıda belirtilmiştir (Aydemir, 2002: 91-92; Kecek, 2010: 80-81).

Güçlü Yönler

- VZA' da çok sayıda girdi ile çok sayıda çıktı bir arada ele alınabilir.
- VZA' da ele alınan girdi ve çıktıların farklı ölçü birimlerine sahip olması, analiz için engel teşkil etmez.
- VZA' da etkinlik analizi, istatistiksel sınır yöntemlerinde ortaya çıkarılan ortalama fonksiyonun yerine, en etkin gözlemlerce oluşturulan sınır fonksiyonuna göre yapıldığı için, iyileştirmeler en iyi performans gösteren birimler örnek alınarak yapılır. Dolayısıyla VZA ile yapılan etkinlik analizi anlamlı ve güvenilir sonuçlar sunmaktadır.

- VZA çalışmasında elde edilen tüm veriler ve sonuçlar bir veri tabanında toplanabilir. Bu veri tabanı sayesinde, daha sonra yapılacak olan etkinlik analizlerinde karar birimlerinin etkinliklerindeki değişimler izlenebilir.
- İlgili tüm girdi ve çıktılar tanımlandığı için, VZA'nın uygulanması karar vericilerin üretim sürecini daha iyi tanımlarını sağlar.
- VZA, etkin olmayan karar biriminin etkinlik düzeyini, göreceli olarak etkin olan karar birimlerinin seviyesine çıkarmak için tek yol değil, alternatif yollar belirler.

Zayıf Yönler

- Kalitatif girdi ve çıktı ölçütleri analiz sonuçlarını zayıflatabilmektedir.
- VZA' da incelenen karar birimi sayısı az ve ele alınan girdi ile çıktı sayısı fazla olduğunda, etkin olan karar birimi sayısı fazla çıkar.
- VZA' da ele alınan girdi ve çıktıların üretim sürecini yansıtmaması gerekir. Önemli bir girdi veya çıktının inceleme dışı bırakılması sonuçların yanıltıcı olmasına neden olabilir.
- Üretim süreci dinamik, VZA modelleri ise statik yani tek zaman kesitinde incelenen modellerdir.
- VZA' da karar birimleri "etkin" veya "etkin olmayan" birimler olarak değerlendirildiğinden "en etkin birimi" elde etmek zordur.
- Referans grubundaki karar birimlerinin diğerlerine göre üstünlüklerinin göreceli olması, söz konusu birimlerin tek başına değerlendirildiklerinde de gerçekten etkin olup olmadıkları hakkında yorum yapmayı güçleştirmektedir.

2.5. Karar Birimlerinin Seçimi

Çalışmada, Milli Eğitim Bakanlığı Ortaöğretim Genel Müdürlüğüne bağlı olup Eskişehir'de 2012-2013 eğitim-öğretim döneminde faaliyet gösteren ve 2009 yılında SBS ile öğrenci² almış 14 Anadolu Lisesinin göreceli etkinliğinin ölçülmesine karar verilmiştir.

2.6. Girdi ve Çıktıların Seçimi

Bu çalışmada eğitim sürecini iyi bir biçimde tanımlayan ve bütün karar birimleri için ortak olan girdi ile çıktıların seçilmesine özen gösterilmiştir. Araştırma sonuçlarının güvenilir olabilmesi için analize tabi tutulacak karar birimi sayısı, seçilecek olan değişken sayısının en az iki katı olmalıdır (Boussofiane vd. , 1991: 3). Bu kısıt göz önünde bulundurularak önce üç adet çıktı değişkeni ile üç adet girdi değişkeni seçilmiş daha sonra çıktı değişkenlerinden LYS MF puanı ile LYS TM puanı arasında

² Anadolu Liselerinde eğitim-öğretim süresi 4 yıl olduğundan 2013 yılında mezun olan öğrenciler bu liselere 2009 SBS ile yerleşmişlerdir.

çok yüksek bir korelasyon³ olduğu tespit edildiğinden bu iki değişkenin aritmetik ortalaması alınarak tek bir çıktı değişkenine [ORTALAMA (LYS MF Puan Ortalaması-LYS TM Puan Ortalaması)] dönüştürülmüştür. Böylece çalışmada iki çıktı değişkeni ile üç girdi değişkeni kullanılmıştır.

Çıktılar

Önemli amaçlarından biri, öğrencilerin ilgi, istek ve yetenekleri doğrultusunda onları yükseköğretime hazırlamak olan ortaöğretim kurumlarının bu alandaki başarılarının en önemli göstergesi, öğrencilerin girdikleri üniversiteye giriş sınavlarındaki akademik başarı puanlarıdır. Çıktıların niteliği hakkında bilgi veren bu puanların türleri aşağıda verilmiştir.

1. [ORTALAMA (LYS MF Puan Ortalaması-LYS TM Puan Ortalaması)]: Anadolu Liselerinin LYS MF puan ortalaması ile LYS TM puan ortalamasının aritmetik ortalamasını ifade etmektedir. Bu değişkenin bileşenleri şunlardır:

- *LYS (Matematik-Fen) Puan Ortalaması*: Öğrencilerin girdikleri YGS ve LYS sınavları sonucunda hesaplanan MF puanlarının okul bazındaki ortalamasını ifade etmektedir.
- *LYS (Türkçe-Matematik) Puan Ortalaması*: Öğrencilerin girdikleri YGS ve LYS sınavları sonucunda hesaplanan TM puanlarının okul bazındaki ortalamasını ifade etmektedir.

2. *LYS (Türkçe-Sosyal) Puan Ortalaması*: Öğrencilerin girdikleri YGS ve LYS sınavları sonucunda hesaplanan TS puanlarının okul bazındaki ortalamasını ifade etmektedir.

Girdiler

1. *Öğrenci Başına Öğretmen Sayısı*: Literatürde genel kabul görmüş girdilerden toplam öğretmen sayısının, toplam öğrenci sayısına bölünmesiyle elde edilen bu oran, eğitim sistemi için önemli bir girdi göstergesi olduğundan seçilmiştir. Bu oranın düşük olduğu okullarda akademik başarı düzeyinin düşük, yüksek olduğu okullarda ise akademik başarı düzeyinin yüksek olması beklenir.

2. *Öğrenci Başına Derslik Sayısı*: Okulda ders yapılan fiziki alanı gösteren dersliklerin toplam sayısının, toplam öğrenci sayısına bölünmesiyle elde edilen bu oran her bir derslikte öğrenim gören öğrenci sayısı hakkında bilgi verir. Bu oranın yüksek olması durumunda derse giren öğretmenin, her bir öğrenci için ayıracağı zaman da fazla olacaktır. Öğretmenlerin öğrencilere daha fazla zaman ayırması, öğrencilerin başarısını dolayısıyla okulun başarısını olumlu yönde etkileyecektir.

³ Korelasyon analizi sonucunda söz konusu iki değişken arasında çok güçlü bir ilişki ($r = .903$; $p < .001$) bulunmuştur.

3. *SBS Taban Puanı*: İlköğretimde yapılan SBS sonucunda elde edilen puanlar esas alınarak Anadolu Liselerine yerleştirme işlemi yapılmaktadır. Bir Anadolu Lisenin SBS taban puanı, söz konusu Anadolu Lisesine yerleşen öğrencilerin niteliği hakkında önemli bir bilgi verdiği için çalışmamızda girdi olarak seçilmiştir.

2.7. Verilere Ulaşma ve Veri Güvenliği

Bu çalışmada görece etkinlik analizi yapıldığından, herhangi bir karar biriminin verileri güvenilir olmadığında, bütün karar birimlerinin hesaplanan etkinlik değerleri yanlış olacaktır. Bu yüzden toplanan verilerin doğru ve eksiksiz olmasına özen gösterilmiştir. Çıktı değişkenleri olan LYS MF, LYS TM ve LYS TS puanları, ÖSYM' nin web sitesinde yayınlanan Ortaöğretim Kurumlarına göre 2013 Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Sistemi Sonuçları Kitabından elde edilmiştir⁴. Girdi değişkenlerinden öğretmen sayısı, öğrenci sayısı ve derslik sayısı Eskişehir Milli Eğitim Müdürlüğü Strateji Geliştirme Bölümünden, SBS taban Puanları ise MEB'in web sitesinden temin edilmiştir⁵

Tablo 2. Çalışmamızda Kullanılan Veriler

No	Karar Biriminin Adı	1.girdi	2.girdi	3.girdi	1.çıktı	2.çıktı
1	Çifteler Sami Ariel Anadolu Lisesi	6,32	5,53	358,596	177,105	230,338
2	Sivrihisar Eğit. Vak. Muz.. Dem. And. Lis.	4,32	5,56	380,624	208,840	211,031
3	TOKİ Şehit İkrım Cirit Anadolu Lisesi	4,82	5,91	383,591	199,739	217,421
4	Şehit Fazıl Yıldırım Anadolu Lisesi	5,34	4,97	387,017	202,805	253,888
5	TOKİ Şehit Savaş Kubaş Anadolu Lisesi	6,19	3,99	396,874	220,710	212,989
6	Gazi Mustafa Kemal Anadolu Lisesi	8,23	4,12	403,696	213,455	216,081
7	19 Mayıs Anadolu Lisesi	7,59	4,09	410,299	232,385	218,972
8	Prof.Dr. Orhan Oğuz Anadolu Lisesi	8,5	4,25	412,476	226,248	209,219
9	Salih Zeki Anadolu Lisesi	7,4	3,61	421,061	242,914	207,06
10	H.Ahmet Kanatlı Anadolu Lisesi	8,63	3,78	428,744	249,155	197,966
11	Muzaffer Çil Anadolu Lisesi	8,98	4,18	436,986	271,997	195,579
12	Fatih Anadolu Lisesi	8,17	4,17	446,969	273,923	197,379
13	Kılıçoğlu Anadolu Lisesi	7,97	4,17	455,461	291,788	206,727
14	Eskişehir Anadolu Lisesi	8,75	4,07	464,777	328,221	217,999

⁴<http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2013/YAYIN/ORTAOSYS/K2/B2/DiyarbakirHatay.pdf> (Erişim tarihi: 08.05.2014).

⁵http://yegitek.meb.gov.tr/sinavlar/Istatistikler/2009/sbs/I_Yerles_Taban_Tavan/I_YerlesTaban_Tavan_Anadolu Liseleri.pdf (Erişim tarihi: 08.05.2014).

1.girdi: Öğrenci Başına Öğretmen Sayısı (%)

2.girdi: Öğrenci Başına Derslik Sayısı (%)

3.girdi: SBS Taban Puanı

1.çıkıtı: [ORTALAMA (LYS MF Puan Ortalaması-LYS TM Puan Ortalaması)]

2.çıkıtı: LYS TS Puan Ortalaması

3. Bulgular

3.1. VZA Modelinin Belirlenmesi Ve Etkinliğin Ölçülmesi

Çalışmamızda Anadolu Liselerinin, belirli bir girdi bileşimi ile en fazla ne kadar çıktı bileşimi elde edebilecekleri araştırıldığından çıktıya yönelik modeller kullanılmıştır. Teknik etkinliğin hesaplanması için çıktıya yönelik BCC modeli, toplam etkinliğin hesaplanması için de çıktıya yönelik CCR modeli kullanılmıştır. Toplam etkinliğin, teknik etkinliğe bölünmesiyle ölçek etkinlik değerleri elde edilmiştir. Analiz için DEAP (Version 2.1) programı kullanılmıştır.

Seçilen karar birimlerinin belirlenen girdi ve çıktılara göre, 2013 yılına ilişkin göreceli etkinlik analizi sonuçları tabloda gösterilmiştir. Teknik etkinlik skoru 1 olan karar birimleri teknik etkin, ölçek etkinlik skoru 1 olan karar birimleri ölçek etkindir. Hem teknik etkin hem ölçek etkin olan karar birimleri toplam etkindir.

Tablo 3. Göreceli Etkinlik Analizi Sonuçları

No	Karar Birimi	Teknik Etkinlik	Ölçek Etkinlik	Toplam Etkinlik
1	Çifteler Sami Ariel Anadolu Lisesi	1.000	0.979	0.979
2	Sivrihisar Eğitim V. Muzaffer Dem. And. Lis.	1.000	1.000	1.000
3	TOKİ Şehit İkrım Cirit Anadolu Lisesi	0.961	0.997	0.957
4	Şehit Fazıl Yıldırım Anadolu Lisesi	1.000	1.000	1.000
5	TOKİ Şehit Savaş Kubaş Anadolu Lisesi	1.000	0.998	0.998
6	Gazi Mustafa Kemal Anadolu Lisesi	0.972	0.993	0.965
7	19 Mayıs Anadolu Lisesi	0.989	0.995	0.985
8	Prof. Dr. Orhan Oğuz Anadolu Lisesi	0.930	0.993	0.923
9	Salih Zeki Anadolu Lisesi	1.000	1.000	1.000
10	H. Ahmet Kanatlı Anadolu Lisesi	0.953	0.986	0.940
11	Muzaffer Çil Anadolu Lisesi	0.952	0.956	0.910
12	Fatih Anadolu Lisesi	0.909	0.986	0.897
13	Kılıçoğlu Anadolu Lisesi	0.971	0.991	0.962
14	Eskişehir Anadolu Lisesi	1.000	1.000	1.000

3.1.1. SBS Taban Puanının Analizden Çıkarılarak Yapılan Görelî Etkinlik Ölçümü

Literatürde VZA kullanılarak ülkemizdeki ortaöğretim kurumlarının etkinlikleri üzerine pek çok çalışma yapılmasına rağmen, ortaöğretim kurumuna yerleşen öğrencinin niteliği hakkında önemli bir gösterge olan ortaöğretime giriş puanını girdi olarak alan sınırlı sayıda çalışma vardır. Bu değişkenin etkinlik ölçümünde etkili olup olmadığını tespit etmek amacıyla SBS Taban Puanı girdiler arasından çıkarılıp program tekrar çalıştırılmış ve Tablo 4' teki etkinlik skorları elde edilmiştir.

SBS Taban puanı analizden çıkarıldığında, daha evvel teknik etkin olan 1 numaralı karar biriminin teknik etkinsiz hale geldiği görülmektedir. Diğer taraftan SBS Taban Puanı analiz dışı bırakıldığında, daha evvel etkin olmayan karar birimlerinin de etkinlik skorlarının düştüğü görülmektedir. Buna göre SBS taban puanının analizde etkili bir değişken olduğu ve bu değişkenin analiz dışı tutulmaması gerektiği anlaşılmıştır.

Tablo 4. SBS Taban Puanının Analizden Çıkarılmasıyla Oluşan Görelî Etkinlik Analizi Sonuçları

No	Karar Birimi	Teknik Etkinlik	Ölçek Etkinlik	Toplam Etkinlik
1	Çifteler Sami Ariel Anadolu Lisesi	0.907	0.891	0.808
2	Sivrihisar Eğitim V. Muzaffer Dem. And. Lis.	1.000	1.000	1.000
3	TOKİ Şehit İkrâm Cirit Anadolu Lisesi	0.954	0.972	0.928
4	Şehit Fazıl Yıldırım Anadolu Lisesi	1.000	1.000	1.000
5	TOKİ Şehit Savaş Kubaş Anadolu Lisesi	1.000	0.998	0.998
6	Gazi Mustafa Kemal Anadolu Lisesi	0.962	0.956	0.920
7	19 Mayıs Anadolu Lisesi	0.981	0.973	0.954
8	Prof. Dr. Orhan Oğuz Anadolu Lisesi	0.918	0.940	0.863
9	Salih Zeki Anadolu Lisesi	1.000	1.000	1.000
10	H. Ahmet Kanatlı Anadolu Lisesi	0.936	0.993	0.930
11	Muzaffer Çil Anadolu Lisesi	0.879	0.971	0.854
12	Fatih Anadolu Lisesi	0.894	0.998	0.892
13	Kılıçoğlu Anadolu Lisesi	0.971	0.991	0.962
14	Eskişehir Anadolu Lisesi	1.000	1.000	1.000

3.2. Referans Gruplarının Belirlenmesi

Etkin olmayan karar birimlerinin etkin hale gelebilmek için benzemeye çalıştığı etkin karar birimlerini ve her bir karar birimine ne kadar benzemesi gerektiğini belirten ağırlıkları gösteren Tablo 5 aşağıda verilmiştir. Referans alınan karar birimlerinin ağırlıkları parantez içinde verilmiştir. Görüldüğü gibi etkin karar birimlerinin referans gruplarında kendileri yer almaktadır.

Örnek olarak, teknik etkin olmayan 11 numaralı karar biriminin teknik etkin hale gelebilmesi için hedeflediği ve aşağıda hesaplanan LYS TS puanı, referans grubundaki 14, 1 ve 5 numaralı karar birimlerinin LYS TS puanlarının ağırlıklı ortalamasıdır.

$$(217,999) \times (0,641) + (230,338) \times (0,090) + (212,989) \times (0,268) = 217,765$$

Tablo 5. Referans Alan ve Referans Veren Karar Birimleri

No	Referans Alan Karar Birimi	Referans Alınan Karar Biriminin Numarası ve Ağırlığı	Referans Verme Sıklığı
1	Çifteler Sami Arıel Anadolu Lisesi	1	3
2	Sivrihisar Eğitim V. Muzaf. Dem. And. Lis.	2	3
3	TOKİ Şehit İkrım Cirit Anadolu Lisesi	2 (0,607), 1 (0,036), 14 (0,019) 4 (0,338)	0
4	Şehit Fazıl Yıldırım Anadolu Lisesi	4	4
5	TOKİ Şehit Savaş Kubaş Anadolu Lisesi	5	7
6	Gazi Mustafa Kemal Anadolu Lisesi	9 (0,399), 5 (0,313), 4 (0,287)	0
7	19 Mayıs Anadolu Lisesi	9 (0,404), 14 (0,090), 4 (0,251), 5 (0,254)	0
8	Prof. Dr. Orhan Oğuz Anadolu Lisesi	9 (0,085), 14 (0,240), 4 (0,279), 5 (0,396)	0
9	Salih Zeki Anadolu Lisesi	9	4
10	H. Ahmet Kanatlı Anadolu Lisesi	9 (0,606), 14 (0,253), 5 (0,141)	0
11	Muzaffer Çil Anadolu Lisesi	14 (0,641), 1 (0,090), 5 (0,268)	0
12	Fatih Anadolu Lisesi	14 (0,777), 5 (0,146), 1 (0,066), 2 (0,010)	0
13	Kılıçoğlu Anadolu Lisesi	2 (0,076), 5 (0,173), 14 (0,751)	0
14	Eskişehir Anadolu Lisesi	14	7

3.3. Etkin Olmayan Karar Birimleri İçin Hedeflerin Belirlenmesi

Toplam etkin olan Anadolu Liseleri, girdi bileşimlerini en verimli şekilde kullanılarak mümkün olan maksimum çıktığı optimum ölçekte elde ettiklerinden, girdi ve çıktı değerlerinde herhangi bir değişiklik yapmalarına gerek yoktur. Toplam etkin olmayan Anadolu Liselerinin etkin hale gelebilmeleri için yapmaları gereken iyileştirmeler her bir lise için aşağıda verilmiştir.

3 numaralı karar birimi TOKİ Şehit İkrım Cirit Anadolu Lisesi, elindeki girdileri en verimli şekilde kullanarak mümkün olan maksimum çıktıyı elde etme başarısını gösteremediğinden dolayı teknik etkin değildir. Teknik etkinliğe ulaşabilmesi için Sivrihisar Eğitim Vakfı Muzaffer Demir Anadolu Lisesini (0,607), Çifteler Sami Ariel Anadolu Lisesini (0,036), Eskişehir Anadolu Lisesini (0,019) ve Şehit Fazıl Yıldırım Anadolu Lisesini (0,338) parantez içinde belirtilen ağırlıklarla örnek almalıdır. Buna göre TOKİ Şehit İkrım Cirit Anadolu Lisesi 1. ve 2. çıktısını %4,10 oranında arttırır, 2.girdisini de %9,80 oranında azaltırsa teknik etkin olacaktır. Ölçeğe göre artan getiri özelliğe sahip olan TOKİ Şehit İkrım Cirit Anadolu Lisesinin ölçek etkin olabilmesi için de ölçeğini büyütmesi gerekir.

6 numaralı karar birimi Gazi Mustafa Kemal Anadolu Lisesi, elindeki girdileri en verimli şekilde kullanarak mümkün olan maksimum çıktıyı elde etme başarısını gösteremediğinden dolayı teknik etkin değildir. Teknik etkinliğe ulaşabilmesi için Salih Zeki Anadolu Lisesini (0,399), TOKİ Şehit Savaş Kubaş Anadolu Lisesini (0,313) ve Şehit Fazıl Yıldırım Anadolu Lisesini (0,287) parantez içinde belirtilen ağırlıklarla örnek almalıdır. Buna göre Gazi Mustafa Kemal Anadolu Lisesi 1.çiktısını %5,14, 2. çıktısını %2,91 oranında arttırır, 1.girdisini de %21,88 oranında azaltırsa teknik etkin olacaktır. Ölçeğe göre artan getiri özelliğe sahip olan Gazi Mustafa Kemal Anadolu Lisesinin ölçek etkin olabilmesi için de ölçeğini büyütmesi gerekir.

7 numaralı karar birimi 19 Mayıs Anadolu Lisesi, elindeki girdileri en verimli şekilde kullanarak mümkün olan maksimum çıktıyı elde etme başarısını gösteremediğinden dolayı teknik etkin değildir. Teknik etkinliğe ulaşabilmesi için Salih Zeki Anadolu Lisesini (0,404), Eskişehir Anadolu Lisesini (0,090) , Şehit Fazıl Yıldırım Anadolu Lisesini (0,251) ve TOKİ Şehit Savaş Kubaş Anadolu Lisesini (0,254) parantez içinde belirtilen ağırlıklarla örnek almalıdır. Buna göre 19 Mayıs Anadolu Lisesi 1. ve 2. çıktısını %1,08 oranında arttırır, 1.girdisini de %11,78 oranında azaltırsa teknik etkin olacaktır. Ölçeğe göre artan getiri özelliğe sahip olan 19 Mayıs Anadolu Lisesinin ölçek etkin olabilmesi için de ölçeğini büyütmesi gerekir.

8 numaralı karar birimi Prof. Dr. Orhan Oğuz Anadolu Lisesi, elindeki girdileri en verimli şekilde kullanarak mümkün olan maksimum çıktıyı elde etme başarısını gösteremediğinden dolayı teknik etkin değildir. Teknik etkinliğe ulaşabilmesi için Salih Zeki Anadolu Lisesini (0,085), Eskişehir Anadolu Lisesini (0,240), Şehit Fazıl Yıldırım Anadolu Lisesini (0,279) ve TOKİ Şehit Savaş Kubaş Anadolu Lisesini (0,396) parantez içinde belirtilen ağırlıklarla örnek almalıdır. Buna göre Prof. Dr. Orhan Oğuz Anadolu Lisesi 1. ve 2. çıktısını %7,58 oranında arttırır, 1.girdisini de %21,53 oranında azaltırsa teknik etkin olacaktır. Ölçeğe göre artan getiri özelliğe sahip Prof. Dr. Orhan Oğuz Anadolu Lisesinin ölçek etkin olabilmesi için de ölçeğini büyütmesi gerekir.

10 numaralı karar birimi H. Ahmet Kanatlı Anadolu Lisesi, elindeki girdileri en verimli şekilde kullanarak mümkün olan maksimum çıktıyı elde etme başarısını

gösteremediğinden dolayı teknik etkin değildir. Teknik etkinliğe ulaşabilmesi için Salih Zeki Anadolu Lisesini (0,606), Eskişehir Anadolu Lisesini (0,253) ve TOKİ Şehit Savaş Kubaş Anadolu Lisesini (0,141) parantez içinde belirtilen ağırlıklarla örnek almalıdır. Buna göre H. Ahmet Kanatlı Anadolu Lisesi 1. çıktısını %4,92, 2. çıktısını %6,42 oranında arttırır, 1.girdisini de %12,26 oranında azaltırsa teknik etkin olacaktır. Ölçeğe göre artan getiri özelliğe sahip H. Ahmet Kanatlı Anadolu Lisesinin ölçek etkin olabilmesi için de ölçeğini büyütmesi gerekir.

11 numaralı karar birimi Muzaffer Çil Anadolu Lisesi, elindeki girdileri en verimli şekilde kullanarak mümkün olan maksimum çıktıyı elde etme başarısını gösteremediğinden dolayı teknik etkin değildir. Teknik etkinliğe ulaşabilmesi için Eskişehir Anadolu Lisesini (0,641), Çifteler Sami Ariel Anadolu Lisesini (0,090) ve TOKİ Şehit Savaş Kubaş Anadolu Lisesini (0,268) parantez içinde belirtilen ağırlıklarla örnek almalıdır. Buna göre Muzaffer Çil Anadolu Lisesi 1.çiktısını %5,06, 2.çiktısını %11,34 oranında arttırır, 1.girdisini de %12,65 oranında azaltırsa teknik etkin olacaktır. Ölçeğe göre artan getiri özelliğe sahip Muzaffer Çil Anadolu Lisesinin ölçek etkin olabilmesi için de ölçeğini büyütmesi gerekir.

12 numaralı karar birimi Fatih Anadolu Lisesi, elindeki girdileri en verimli şekilde kullanarak mümkün olan maksimum çıktıyı elde etme başarısını gösteremediğinden dolayı teknik etkin değildir. Teknik etkinliğe ulaşabilmesi için Eskişehir Anadolu Lisesini (0,777), TOKİ Şehit Savaş Kubaş Anadolu Lisesini (0,146), Çifteler Sami Ariel Anadolu Lisesini (0,066) ve Sivrihisar Eğitim Vakfı Muzaffer Demir Anadolu Lisesini (0,010) parantez içinde belirtilen ağırlıklarla örnek almalıdır. Buna göre Fatih Anadolu Lisesi 1. çıktısını %9,99, 2. çıktısını %10,45 oranında arttırırsa teknik etkin olacaktır. Ölçeğe göre artan getiri özelliğe sahip Fatih Anadolu Lisesinin ölçek etkin olabilmesi için de ölçeğini büyütmesi gerekir.

13 numaralı karar birimi Kılıçoğlu Anadolu Lisesi, elindeki girdileri en verimli şekilde kullanarak mümkün olan maksimum çıktıyı elde etme başarısını gösteremediğinden dolayı teknik etkin değildir. Teknik etkinliğe ulaşabilmesi için Sivrihisar Eğitim Vakfı Muzaffer Demir Anadolu Lisesini (0,076), TOKİ Şehit Savaş Kubaş Anadolu Lisesini (0,173) ve Eskişehir Anadolu Lisesini (0,751) parantez içinde belirtilen ağırlıklarla örnek almalıdır. Buna göre Kılıçoğlu Anadolu Lisesi, 1.çiktısını %3,00, 2.çiktısını %4,78 oranında arttırır, 3.girdisini de %1,94 oranında azaltırsa teknik etkin olacaktır. Ölçeğe göre artan getiri özelliğe sahip Kılıçoğlu Anadolu Lisesinin ölçek etkin olabilmesi için de ölçeğini büyütmesi gerekir.

1 numaralı karar birimi Çifteler Sami Ariel Anadolu Lisesi ve 5 numaralı karar birimi TOKİ Şehit Savaş Kubaş Anadolu Lisesi sahip oldukları girdileri en verimli şekilde kullanarak mümkün olan maksimum çıktıyı elde ettiklerinden dolayı teknik etkindirler. Ancak optimum ölçekte faaliyet göstermediklerinden dolayı ölçek etkin

değildirler. Ölçeğe göre artan getiri özelliğe sahip olan bu liseler, teknik etkinliklerini korumak şartıyla, ölçeklerini büyüttüklerinde en verimli ölçek büyüklüğüne ulaşarak ölçek etkinliği, dolayısıyla toplam etkinliği yakalayabilirler.

4. Sonuç ve Öneriler

Analiz sonucunda Sivrihisar Eğitim Vakfı Muzaffer Demir Anadolu Lisesi, Şehit Fazıl Yıldırım Anadolu Lisesi, Salih Zeki Anadolu Lisesi ve Eskişehir Anadolu Lisesi hem teknik hem de ölçek etkin, dolayısıyla toplam etkin olarak bulunmuştur. Diğer Anadolu Liseleri ise toplam etkinliği sağlayamamışlardır. Teknik etkin olmayan Anadolu Liseleri kaynaklarını etkin olarak kullanmadıklarından dolayı üniversiteye giriş sınavlarında elde etmeleri gereken puan ortalamalarına ulaşamamışlardır. Dolayısıyla söz konusu Anadolu Lisesi yöneticileri, belirlenen potansiyel iyileştirme oranları çerçevesinde, öğrencilerin LYS puanlarını yükseltmeleri için gerekli önlemleri almalıdırlar. Fatih Anadolu Lisesi dışındaki teknik etkinsiz Anadolu Liselerinin teknik etkin hale gelebilmeleri için çıktılarıyla birlikte bazı girdilerini de iyileştirmeleri gerekir. Fatih Anadolu Lisesinin teknik etkin hale gelebilmesi için girdilerinde herhangi bir değişiklik yapmasına gerek olmayıp LYS puan ortalamalarını arttırması gerekmektedir.

Çifteler Sami Ariel Anadolu Lisesi, LYS MF ve LYS TM puan ortalaması en düşük Anadolu Lisesi olmasına rağmen teknik etkin olarak bulunmuştur. Bunun nedenlerin biri SBS taban puanının en düşük Anadolu Lisesi olmasıdır. Etkinlik analizinde SBS taban puanının analiz dışı bırakılması, Anadolu Liselerine yerleşen öğrencilerin ilköğretimde kazanmış oldukları bilgi birikim seviyelerinin eşit olduğunu kabul etmek anlamına gelir ki bu doğru değildir. Bu yüzden LYS puanları görece olarak düşük olan bir Anadolu Lisesinin girdilerinin niteliğine ve bu girdileri etkin kullanıp kullanmadığına bakmadan başka bir deyişle girdi göstergelerini devre dışı bırakıp sadece çıktı veya sonuç göstergelerine dayanarak etkinsiz demek yanlıştır.

Eskişehir İlindeki Anadolu Liselerinin etkinlik boyutunun görece olarak ölçüldüğü bu çalışmamız, kurumlarının mevcut durumlarını ve özellikle çıktılar için yapmaları gereken iyileştirmeleri görmeleri açısından Anadolu Lisesi yöneticilerine, girdiler için yapılması gereken iyileştirmeleri görmeleri açısından da MEB'in ilgili yöneticilerine yol gösterecek niteliktedir. Ayrıca çalışmamız, stratejik planlama çerçevesinde yapılan çalışmalarda kurumun mevcut durumunun analiz edilerek güçlü ve zayıf yönlerinin tespit edilmesi, stratejik amaç ile hedeflerin belirlenmesi gibi önemli aşamalarda stratejik plan çalışma ekibine fayda sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akal, Z. (1992), İmalatçı kamu kuruluşlarında işletmeler arası toplam performans verimlilik karlılık ve maliyet karşılaştırılmaları, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- Akal, Z. (2005), İşletmelerde performans ölçüm ve denetimi çok yönlü performans göstergeleri (6.baskı), Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- Aydemir, Z. C. (2002), Bölgesel rekabet edebilirlik kapsamında illerin kaynak kullanım görece verimlilikleri: veri zarflama analizi uygulaması, Uzmanlık Tezi. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- Bilgin, K. U. (2004), Kamu performans yönetimi memur hak ve yükümlülüklerinin performansa etkisi, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları.
- Bousofiane, A., Dyson, R. ve Rhodes, E. (1991), "Applied data envelopment analysis", *European Journal of Operational Research*, 2 (6), 1-15.
- Depren, Ö. (2008), Veri zarflama analizi ve bir uygulama. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Erkorol, G. (2009), Veri zarflama analizi ile etkinlik ölçümü ve sektörel bir uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Güçlü, N. ve Cemaloğlu, N. (2009), Ortaöğretim projesi II. dönem raporu, Performans yönetimi: kurumsal performans yönetimi komisyonu II. dönem raporu. <http://otmg.meb.gov.tr/belgeler/raporlar/kurumsal%20performans%20y%C3%B6netimi%20rapor%202.pdf> (Erişim tarihi: 15.05.2013).
- Kecek, G. (2010), Veri zarflama analizi: teori ve uygulama örneği, Ankara: Siyasal Yayın.
- O'Donnel, F. J. ve Duffy, A. H. B. (2002), "Modelling design development performance", *International Journal of Operations & Production Management*, 22 (11), 1198-1221.
- Prokopenko, J. (2005), Verimlilik yönetimi: uygulamalı el kitabı (Çev: O. Baykal, N. Atalay ve E. Fidan) (6.baskı), Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.
- Tarım, A. (2001), Veri zarflama analizi: matematiksel programlama tabanlı göreceli etkinlik ölçüm yaklaşımı, Ankara: Sayıştay Yayınları.
- Tecer, M. (1985), "Bankalarda etkinlik denetimi", *Amme İdaresi Dergisi*, 18 (3), 127-144.

Ulucan, A. (2002), "İSO 500 şirketlerinin etkinliklerinin ölçülmesinde veri zarflama analizi yaklaşımı: farklı girdi çıktı bileşenleri ve ölçüğe göre getiri yaklaşımları ile değerlendirmeler", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 57 (2), 185-202.

Yolalan, R. (1993), İşletmeler arası görelî etkinlik ölçümü, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.

Yürüşen, S. (2011), Veri zarflama analizi ile bayi performansının hesaplanması: otomotiv sektöründe bir uygulama, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi.

<http://dokuman.osym.gov.tr/pdfdokuman/2013/YAYIN/ORTAOSYS/K2/B2/DiyarbakirHatay.pdf> (Erişim tarihi: 08.05.2014).

http://yegitek.meb.gov.tr/sinavlar/Istatistikler/2009/sbs/I_Yerles_Taban_Tavan/I_YerlesTaban_Tavan_AnadoluLiseleri.pdf (Erişim tarihi: 08.05.2014).

Kazanç Açıklamaları ve Şirket Değeri İlişkisi: BIST100 Şirketleri Üzerine Bir Olay Analizi¹

Ali GÜVERCİN

Yrd.Doç.Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi
İ.İ.S.B.F. İşletme Bölümü

Yusuf DEMİR

Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi
İ.İ.B.F., İşletme Bölümü

Kazanç Açıklamaları ve Şirket Değeri İlişkisi: BIST100 Şirketleri Üzerine Bir Olay Analizi

Özet

Bu çalışma kazanç açıklamalarının şirket değeri üzerindeki rolünü incelemektedir. Çalışmada kullanılan veriler 2009 ve 2013 yılları arasında Borsa İstanbul BIST100 endeksinde listelenen 78 şirketi içermektedir. Finansal değerler 3-aylık dönemler için elde edilmiştir. Kazanç açıklamalarının şirket değeri üzerindeki kısa dönem etkileri olay analizi yöntemiyle incelenmiştir.

Beklentilerin aksine ama diğer bazı çalışmalarla tutarlı olarak, olay analizi kazanç açıklaması sonrası şirket değerinin düştüğünü göstermektedir. Üstelik bulgular negatif kazanç sürprizlerinin yatırımcı için daha önemli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler:Kazanç Açıklamaları, Şirket Değeri, Yeni Bilgi, Finansal Yapı, Olay Analizi

The Relationship Between Earnings Announcements And Firm Value: An Event Study On BIST100 Firms

Abstract

The study investigates the role of earnings announcements on firm value. The data used in the analysis includes 78 firms listed in BIST 100 index of Borsa Istanbul for the period between 2009 and 2013. Financial values are obtained quarterly. To analyze the effect of earnings announcements on firm value in the short run, we use an event study methodology.

Contrary to expectations but consistent with some other studies, event-study analysis reveals that firm value declines around the announcement day. Moreover, findings show that negative earnings surprises are more important for investors.

Keywords: Earnings Announcements, Firm Value, The New Knowledge, Financial Statements, Event-Study Analysis.

1. Giriş

Kazanç kavramı şirketler ve hissedarlar açısından önemli olarak görülse de tek başına şirketlerin amacı olarak görülmemektedir. Çağdaş dünyada şirket genel yönetimi içerisinde finansal yönetim ve finans fonksiyonunun önemi gittikçe artan bir öneme sahiptir. Finans yöneticisinin temel amaçlarından en önemlisi, şirketin piyasa değerinin yükseltilmesi ve pay sahiplerinin servetinin en üst seviyeye çıkarılması olarak ifade edilmektedir. Buna ilave olarak, devletin, tüketicilerin,

¹ Bu Makale Ali Güvercin' in " Kazanç Açıklamaları ve Kazanç İstikrarının Şirket Değeri Üzerine Etkileri: BIST 100 Uygulaması" adlı Doktora Tezinden türetilmiştir.

çalışanların ve toplumun faydasının gözetilmesi de şirketin diğer amaçları (sosyal amaçlar) arasında görülmektedir (Ceylan ve Korkmaz, 2008:1-15).

Bu çalışma ile amacımız kazanç açıklamalarının yatırımcılar tarafından takip edilip edilmediğini ve gelen açıklamanın şirket değeri üzerinde bir etkisi olup olmadığını incelemektir. Kısa dönemli etkileri incelemek için olay analizi (event study) yöntemi kullanılmış ve olay öncesi ve sonrası 10 günlük bir pencere içinde şirket değerindeki değişimler analiz edilmiştir. Olay analizi yöntemi açıklama günü, öncesi ve sonrasında yatırımcıların beklenenden farklarını ölçmekte ve yatırımcının yapılan açıklamaya bir tepkisi var ise bu farklar beklenenden farklı çıkmaktadır.

Olay analizi sonuçlarında önemli olan kazanç açıklamasının sağladığı bilginin ne yönde geliştiğinin belirlenmesidir. Yatırımcıların, pozitif sürpriz oluşumuna göre değil, negatif sürprizlerin gerçekleşmesi durumuna göre tepki verdikleri gözlemlenmiştir. Borsa trendleri raporlarının gösterdiği gibi yerli yatırımcılar özellikle kısa dönem pay senedini elinde tutmakta, yani beklentisine göre pozisyon almaktadır. Kazanç açıklamaları, kısa dönem pay senedini elinde tutan yerli yatırımcılar için önemli bilgiler sunmamaktadır. Bunun nedeni olarak yatırımcıların firma düzeyinde temel analiz yerine teknik analize ağırlık verdikleri düşünülmektedir. Bununla birlikte olay analizi sonuçları genel olarak kazanç açıklama tarihi etrafında şirket değerinde bir düşüş olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma kazanç açıklamalarının şirket değeri üzerindeki etkilerini bütün zaman ve bütün şirketler için incelemekle kalmamakta, farklı gruplandırmalar içinde aynı analizi tekrar etmektedir. Ekonomik koşulların etkisini ayırtmak için 2009 ve 2013 yılları için analiz tekrarlanırken, aynı analiz farklı sektörler içinde yapılmaktadır. Kazanç açıklamalarının sürpriz olması ve sürprizin yönü de çalışmada dikkate alınan bir başka gruplandırmadır.

Çalışmanın ikinci bölümü bu konu ile ilgili ulusal ve uluslararası literatürde yapılan çalışmalar hakkında kısa bilgi vermektedir. Araştırma verilerinin kaynağı, kapsamı, ve sektörel dağılımı ile ilgili bilgiler ise üçüncü bölümde yer almaktadır. Dördüncü bölüm olay analizi sonuçlarını farklı gruplandırmalar altında yorumlarken, çalışmanın sonuçları beşinci ve son bölüm olarak düzenlenmiştir.

2. Literatür İncelemesi

Finansal piyasalarının etkinliği, finans teorisinin kabul gören temel ilkelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Finansal varlık fiyatları, etkin piyasalarda en dar tanım olarak finansal varlık fiyatlarının kamuya açık bütün bilgileri taşımaktadırlar. Diğer bir anlatımla, etkin piyasa hipotezinin geçerli olduğu finansal piyasalarda, finansal varlıkların geçmiş fiyat bilgileri kullanılarak gelecekteki değerlerinin tespit edilmesi mümkün olmayacaktır (Fama, 1970).

Etkin piyasaların geçerli olduğu piyasa ortamında, finansal varlık fiyatlarının yeni bilgiye tepki göstermesi beklenir. Piyasanın beklentisine göre veya beklentilerin aksine olarak, bu yeni bilgi bazen sadece yeni bilgi, bazen ise beklenmeyen yeni bilgi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu varsayım altında, finansal bilgilerin yeni bilgi olarak piyasalara gelmesinin etkisiyle finansal varlık fiyatları değişmesi beklenen bir sonuçtur. Gelen bilginin etkisiyle yatırımcıların gelecekteki varlık getirisi ve risk ile ilgili beklentileri değiştirdiği zaman, böyle bir durum ortaya çıkacaktır. Bu etki sebebiyle yeni bilgi akışı, şirket değeri ve getiri oynaklığı üzerinde etkili olmakta ve şirketin piyasa değerini oluşturmaktadır (Berry ve Howe, 1994; French ve Roll, 1986).

Kamuya açıklanan yeni bilgilerin, borçlanma ve özkaynak maliyetlerini olumlu yönde etkileyerek tasarrufa neden olduğu görölmektedir. Bunun pozitif etkisiyle kamuyu zamanında bilgilendiren ve şeffaflık ilkesini benimseyen şirketler yatırımcılar tarafından tercih edilerek ödüllendirilmektedir. Yatırımın geri dönüşünde sorun yaşanmaması ve sermaye maliyetlerinin minimize edilmesinde yeni bilgilerle kamunun aydınlatılmasının etkisi büyük olacaktır (Mazumdar ve Sengupta, 2005: 83).

Yatırımcılara bilgi akışını ölçen yöntemlerin üç grupta toplanarak incelenmesi mümkündür ve bunlar aşağıda sıralanmıştır.

Birinci grup çalışmalar, gelen haber sayısı ile yeni bilgi akışını ölçme yöntemini kullanan çalışmalardan oluşmaktadır. Bu konuda ilk çalışmalardan olan Berry ve Howe (1994) çalışması, Reuters Kuzey Amerika'nın yayınladığı günlük haber sayılarını kullanarak bilgi akışını temsili olarak ölçmüşlerdir. Bir başka çalışmada Mitchell ve Mulherin (1994) ise Dow Jones tarafından sağlanan günlük haber başlıklarını kullanarak getiri oynaklığı ve yeni haber akışı arasındaki ilişkiyi ölçmüşlerdir. Türkiye'de ise buna örnek olarak, firma düzeyinde yapılan ve bilgi akışını gelen haber sayısı ile ölçen Baklacı v.d. (2011) çalışması gösterilebilir.

İkinci grup çalışmalar, makroekonomik değişkenlerin açıklanmaları ile bilgi akışını inceleyen ve olay analizi (event study) yöntemlerini kullanan çalışmalardan oluşmaktadır. Bu çalışmalar etkin piyasa hipotezi altında gün içi verilerini kullanarak sadece beklenmeyen, sürpriz bilginin etkisini inceleyen çalışmalardır. Özellikle hisse ve döviz piyasasında yoğun bir şekilde bulunan bu çalışmalara: Ederington ve Lee, 1993; Andersen ve Bollerslev, 1998; Almeida, Goodhart ve Payne, 1998; Pearce ve Roley, 1985; Pearce ve Solakoglu, 2007 çalışmaları örnek olarak verilebilir.

Üçüncü ve son grup çalışmalar ise hisse getirisi ve oynaklığı arasındaki ilişkiyi mali tabloların açıklanmaları ile ilişkilendiren çalışmalardır. Bu alandaki çalışmalar şirketin mali durumu ile ilgili her türlü açıklamanın bir bilgi içerdiği varsayımı

altında incelenebilir. Önemli olan, yapılan açıklamanın yatırımcıların gelecek getiri ve risk dağılımlarını etkilemesi ve bu etkilemenin yatırımcıların portföy dağılımını değiştirecek kadar büyük olmasıdır (Beaver, 1968).

Ball ve Brown (1968) kazanç açıklamalarının yapıldığı tarihte beklenen kâr ile gerçekleşen kâr arasındaki farkın hisse senetlerinin fiyatı üzerindeki etkisi üzerine çalışma yapmışlardır. Sonuçta iyi haberlerin şirket hisselerinin piyasa fiyatını artırmakta olduğunu, buna karşılık kötü haberlerin (negatif kazançlar) ise şirket hisse senetlerinin piyasa fiyatını düşürdüğünü ortaya koymuşlardır.

Aharony ve Swary (1980:1-12) kâr dağıtımını açıklamalarının yapılacağı tarihlerin şirket değerine etkisini araştırmışlardır. Açıklamanın yapılmasından önce ve açıklama tarihlerinde şirketlerin hisse senetleri değerlerine baktıklarında, bir grup hisse senedi değerinin azaldığını, diğer bir grup şirketin hisse senedi değerinin yükseldiğini gözlemlemişlerdir.

Berry ve Howe (1994) yaptıkları çalışmada bilgi (enformasyon) ve hisse senedi (varlık) fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, kamuya açıklanan genel bilgiler ile pay piyasasındaki hacim arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişkinin varlığını ortaya koymuşlardır.

Tatari (1999:37) kâr dağıtımının şirket değerine etkisi konusunda yaptığı çalışmada, nakit kâr dağıtımının şirket değerine etki yaptığını belirlemiştir. 1995-1997 yılları arasında, İMKB' da işlem gören şirketlerin temettü ilan tarihlerini olay günü olarak almış ve hisse senedi getiri verilerini kullanmıştır. Olaydan önceki son üç güne kadar yukarı yönlü, olay gününü takip eden günlerde ise aşağı yönlü değişme olduğu ifade edilmektedir. Sonuç olarak, nakit temettü dağıtılmasıyla, olay günü öncesindeki son 3. gün piyasa değerinin en yüksek değere ulaşacağını, olay sonrasında fiyatta düşme olacağını ve piyasanın yeni bir denge fiyatına ulaşana kadar bunun devam edeceğini ifade etmiştir.

Wayne ve Maydew (2002) çalışmalarında 3 ayda bir yapılan kazanç açıklamaları bilgilerinin içeriklerindeki değişimleri inceleyerek analizlerini gerçekleştirmişlerdir. Çalışmalarında, normal olmayan işlem hacmi (abnormal trading volume) ve normal olmayan getiri oynaklığını (abnormal return volatility) kullanmışlardır. Çalışma dönemi için 1972-1998 yılları arasında 3 günlük olay aralığı penceresi kullanmışlardır. Çalışmaları sonucunda kazanç açıklamalarının bilgi içeriğinde bir azalma olmadığını aksine zaman içinde bilgi içeriğinde bir artış olduğunu gözlemlemişlerdir. Bununla birlikte şirketlere özel bazı bilgilerin (büyüklük, kazanç tahmin edilebilirliği vb.) bu sonucu değiştirici bir etkisinin bulunmadığını ifade etmektedirler.

Kalev vd. (2004) yaptıkları çalışmalarında firma düzeyinde yapılan açıklamaların hisse senedi getirilerinin oynaklığı üzerindeki etkisini GARCH modelini kullanarak

incelemişlerdir. Sonuç olarak gelen haber ile oynaklık arasında pozitif ve istatistikî olarak anlamlı bir ilişki tespit etmişlerdir.

Jansen (2004) çalışmasında günlük piyasa oynaklığı ile kamuya açık bilgi akışı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Faiz oranı ile ilgili haberlerin en önemli haber grubu olarak ortaya çıktığını, gelen haberlerin çoğunlukla bir gün içinde oynaklığa etki ettiğini ve oynaklığın ısrarlı (volatility persistence) olması nedeniyle gelen haberlerin GARCH modeli kullanılarak incelendiğinde ciddi anlamda azalma gösterdiğini tespit etmiştir.

Kothari ve Warner (2006) çalışmalarında toplam kazanç açıklamalarına hisse senedi piyasasının verdiği tepkileri araştırmışlardır. Beklentilerin aksine, toplam getirilerin kazanç açıklamalarına pozitif tepki vermesini beklerken, bu çalışmada toplam getiriler ve kazanç büyümesi arasında negatif korelasyon bulunmuştur.

Pekkaya (2006) regresyon analizi yöntemini kullanarak, kâr payı dağıtımıyla karın sermayeye ilave edilmesinin şirket değerini nasıl etkilediğini ölçümlemeye çalışmıştır. Kâr payını dağıtmayıp şirkette bırakmanın şirket değerini olumlu etkilediği sonucuna varmıştır. Kâr dağıtımının ise şirket değerini etkilemede değişkenlik arz ettiği, bir kısım şirketleri pozitif etkilerken diğer bazı kısım şirketleri ise olumsuz etkilediğini tespit etmiştir.

Özaltın (2006) şirketlerin sermaye yapıları ile piyasa değeri arasındaki ilişkiyi korelasyon analizi yöntemini kullanarak araştırmıştır. BIST 100 endeksindeki araştırma yapılan yaklaşık 85 şirketin sermaye yapıları ile piyasa değerleri arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığını gözlemlemiştir.

Düzer (2008) BIST100 Endeksinde yer alan 58 şirket üzerinde, panel veri analizini kullanarak, finansal analizde kullanılan oranlar ile firma değeri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Firma değeri ile oran analizinde kullanılan oranlar arasında önemli derecede anlamlı ilişkinin var olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Baldemir ve Süslü (2008:259-268), İMKB100 endeksine dâhil olan 75 firmanın verilerini kullanarak şirketlerin hisse senedi değeri ile kısa vadeli borçları arasında oluşan değişim ilişkisini incelemişlerdir. En küçük kareler yöntemini kullanarak yaptıkları regresyon analizi sonucunda değişkenler arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemediğini ve bununla birlikte Modigliani-Miller yaklaşımının Türkiye için geçerli bir yaklaşım olmadığını belirtmektedirler.

Louhichi (2008:102-115) gün-içi hisse senedi verilerini kullanarak Paris Borsası'nda kazanç açıklamalarının hisse fiyatlarını nasıl etkilediğini araştırmıştır. Gelen açıklamalar olumlu, olumsuz ve nötr olarak üç grupta incelenmiş ve olumlu haberlerin fiyatları pozitif, olumsuz haberlerin ise negatif yönde etkilediği

gözlemlenmiştir. Ancak bu etkinin 15 dakika kadar sürdüğünü ve 15 dakika içinde ortadan kalktığını tespit etmiştir.

Kaba (2009) kâr dağıtımının şirket değeri üzerine etkisini Borsa İstanbul'da işlem gören ve kâr dağıtımı yapan 222 şirketin verileriyle 2000-2007 arasını temel alarak araştırmıştır. Kâr dağıtım oranı arttıkça şirket değerinin arttığını, kâr dağıtımını nakit olarak yapan şirketlerin şirket değerinin, kâr dağıtımını hisse senedi vererek yapan şirketlere oranla daha yüksek olduğunu tespit etmiştir

Cready ve Gürün (2010:289-334) firmaların kazanç açıklamalarının toplam piyasa getirisini doğrudan etkilediğini belirtmektedirler. Ancak, bu çalışmada beklentilerin aksine, yüksek kazanç açıklamalarının piyasa değerlerinde düşüş meydana getirdiğini gözlemlemişlerdir. Kısaca, yüksek kazanç açıklamasının gelecek nakit akışlarına uygulanacak iskonto oranının da arttığı bilgisi taşıdığı ortaya koymuşlardır.

Altan ve Arkan (2011), BIST Sınâî Endeksi'nde bulunan 127 firmanın 2004-2007 yılları arasındaki ara dönem üç aylık verilerini kullanarak şirketin finansal yapısının firma değeri üzerindeki etkisini çoklu regresyon analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Kısa vadeli borç, uzun vadeli borç ve özsermayenin firma değeri üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğunu tespit etmişlerdir.

Baklacı v.d. (2011) firma düzeyinde gelen haberlerin bilgi içeriğini incelemiş, yaptıkları analiz sonucunda oynaklığın ısrarlılığında istatistikî olarak anlamlı bir azalma olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Yücel (2012) çalışmasında, firma çeşitlendirmesinin firma değeri, performansı ve riski üzerine etkilerini İstanbul Borsasına kayıtlı firmalar için panel veri analiz yöntemini kullanarak test etmiştir. Büyüklükleri birbirine yakın çeşitlendirilmiş firmaların kârlılıklarının, çeşitlendirilmiş firmaların kârlılıklarına göre daha yüksek olduğu sonucunu elde etmiştir. Ayrıca çeşitlendirme sonucu kârlılık düzeyinin arttığını, firma risklerinin, borçlanma seviyelerinin azaldığını ve çeşitlendirilmiş firmalarda çeşitlendirme primi adı altında firma değeri oluştuğunu ortaya koymuştur.

Bu çalışmada finansal tablolarında yer alan kazançların kamuya açıklanması ile şirket değeri arasındaki ilişki incelenmektedir. Bununla birlikte, kazanç açıklamaları ve kazanç istikrarının yatırımcılar açısından önemine değinmek de yerinde olacaktır. Epstein ve Turnbull (1980) çalışmalarında kazanç açıklamaları, şirketlerin gelecekteki nakit akımlarında oluşabilecek belirsizliğin giderilmesi için şirket faaliyetleri ile ilgili bilgi sunduğunu, bununla birlikte fiyatlara hemen yansıyan tepkiler duyuru süresince pay senedi getirilerindeki değişkenliği artırdığından bahseden çalışmalarında bunun da, kazanç ilanları süresince şirketin beta katsayısını ve beklenen getirilerini yükselttiğini savunmaktadırlar.

Goel ve Thakor (2003:151-192) yatırımcılar için kazanç istikrarının hisse getirisi ve oynaklığına etkisini incelemişlerdir. Kazançlarda belirli bir istikrarın sağlanması özellikle bilgi sahibi olmayan yatırımcıları etkileyecektir. Kazanç istatistiklerinin oynaklık gösterdiği piyasalarda bilgi sahibi olmayan yatırımcıların beklenen kayıpları, bilgi sahibi yatırımcılara oranla daha yüksek olacaktır. Bu nedenle, kazanç istikrarının hisse getirisi ve oynaklığı üzerindeki etkisi önemli olacak ve bu önem piyasadaki yatırımcıların bilgi sahibi veya bilgi sahibi olmayan yatırımcılar olarak dağılımından da etkilenecektir.

3. Araştırma Verileri

Türkiye’de faaliyet gösteren Borsa İstanbul 100 endeksine kayıtlı firmalar analize dahil edilmiş ve seçilen firmaların üçer aylık kazanç açıklama tarihleri elde edilmiştir. Analiz verileri 2009-2013 yılları arasında, Borsa İstanbul’a kayıtlı 78 adet farklı sektörlerde faaliyet gösteren şirketlere ait veriler olup, kamuyu aydınlatma platformundan elde edilmiştir. Borsa İstanbul 100 endeksinde bulunan bankalar ve sigorta şirketleri finansal tablolarındaki farklılıklar nedeniyle analiz dışı bırakılmışlardır. Şirket değeri için piyasa değeri alınmış ve günlük düzeltilmiş hisse fiyatları Datastream veritabanından elde edilmiştir.

Veri setinin sektörler göre dağılımı incelendiğinde, İmalat Sanayi şirketleri 34 şirketle en fazla verisi kullanılan sektör olarak çalışmada yer almaktadır. İkinci olarak ise, 19 şirketle mali kuruluşlar yer almaktadır. Üçüncü sırada toplam 8 şirketle Toptan ve Perakende Ticaret bulunmaktadır. Daha sonra sırasıyla, ulaştırma ve haberleşme 5 şirketle, madencilik 3 şirketle, eğitim-sağlık-spor, enerji, inşaat ve bayındırlık 2 şirketle temsil edilmektedir. Elektrik-su-gaz, Teknoloji-bilişim ve üretim sektörleri de 1’er şirketle çalışmada yer almışlardır

4. Analiz Sonuçları

4.1. Olay Analizi Bulguları ve Yorumları

Çalışmanın bu kısmında kazanç açıklamalarının firma değeri üzerindeki kısa dönem etkileri bir olay analizi kullanılarak incelenmiştir. Olay analizi için kazanç açıklama tarihleri kamuyu aydınlatma platformunda ilan edilen şirket gelir tabloları kaynağı kullanılarak derlenmiş, her bir firma için günlük düzeltilmiş² kapanış fiyatları Datastream veri tabanı kullanılarak elde edilmiştir. Analiz için 2009-2013 yılları içinde yapılan 1388 kazanç açıklaması kullanılmıştır.

²Sermaye artışları ve temettü ödemelerinin etkisi dikkate alınmaktadır.

Standart olay analizi tekniğinde eğer kazanç açıklamalarının yatırımcı gözünde bir değeri varsa beklenen getiri ve gerçekleşen getiri arasındaki farkın, normal olmayan getirinin (AR: Abnormal Return), sıfırdan farklı olması beklenir. Beklenen getiriyi hesaplamak için açıklama tarihinden önce bir model penceresi belirlenmekte ve piyasa modeli beklenen getiriyi tahmin etmekte kullanılmaktadır. Bu çalışmada açıklama öncesi ve sonrası 10 gün açıklamanın firma değeri üzerindeki etkisini ölçmede kullanılmış, model için ise bu tarihlerden önceki 90 gün modeli geliştirme süresi olarak değerlendirilmiştir. Kullanılan model şu şekildedir.

$$R_{it} = \alpha_i + \beta_i R_{mt} + \varepsilon_{it} \quad t=-101 \text{ ile } -11 \text{ arası}$$

Bu modelde R_{it} bir hissenin fiyatının günlük getirisini, R_{mt} ise piyasa portföyünün günlük getirisini göstermektedir. Getiri hesaplamasında ise aşağıda belirtilen eşitlik kullanılarak getirilerin logaritmik değerleri hesaplanmıştır.

$$R_{it} = \ln(P_{i,t}) - \ln(P_{i,t-1})$$

Bu eşitlikte $P_{i,t}$ bir şirket pay senedinin t tarihindeki düzeltilmiş kapanış fiyatını ifade etmektedir. Eşitlik 90 günlük getiriler için [-101,-11] veri penceresi için tahmin edilmiş ve tahmin edilen parametreler kullanılarak [-10,+10] penceresi için öngöründe bulunulmuştur. Bu tahminlerde piyasa portföyü için BİST100 endeksi kullanılmıştır. Her bir şirket için normal olmayan getiriler aşağıdaki eşitlik yöntemiyle hesaplanmıştır.

$$AR_{it} = R_{it} - (\hat{\alpha}_i + \hat{\beta}_i R_{mt})$$

Bu eşitlikte AR_{it} i şirketi için t zamanındaki normal olmayan getiriyi göstermektedir. $\hat{\alpha}_i$ ve $\hat{\beta}_i$ ise olay penceresi öncesi verilerek kullanılarak EKK (En Küçük Kareler) yöntemiyle elde edilmiş parametre tahminleridir. Sonuçların daha güvenilir olması için normal olmayan getiriler [-10, +10] penceresi için bütün şirketlerin ortalaması alınarak ortalama normal olmayan getiri, AAR_t (Average Abnormal Return) hesaplanmış ve analizlerde kullanılmıştır. Matematiksel olarak yapılan hesaplama aşağıda gösterilmektedir³.

$$AAR_{it} = \frac{\sum_i AR_{it}}{N}$$

Bu eşitlikte N toplam açıklama sayısını göstermektedir. Açıklamanın etkisini analiz etmek için kümülâtif normal olmayan getiri de, CAR (Cumulative Abnormal Returns), farklı olay pencereleri için hesaplanmaktadır.

³ Kısaca bu denklem 1388 kazanç açıklaması için ayrı hesaplanmış ve bize 1388 AR değerleri (-10, +10) olay penceresini vermiştir.

Kümülatif normal olmayan getiriyi kullanmamızın nedeni ise açıklamanın etkisi günlük olmasa bile birkaç güne yayılması durumunda bu etkiyi yakalamak içindir. Bu nedenle, kümülatif etkiyi hesaplarken açıklama öncesi, sonrası ve açıklama etrafında farklı olay aralıkları kullanılmıştır. Bu aralıklar: CAR(-5, +5), CAR(-5, -1), CAR(+1, +5), CAR(-1, +1), CAR(-1, 0) ve CAR(0, +1) olarak belirlenmiştir.

(Bu aralıklar neye göre belirlenmiştir diyor eleştiri-)

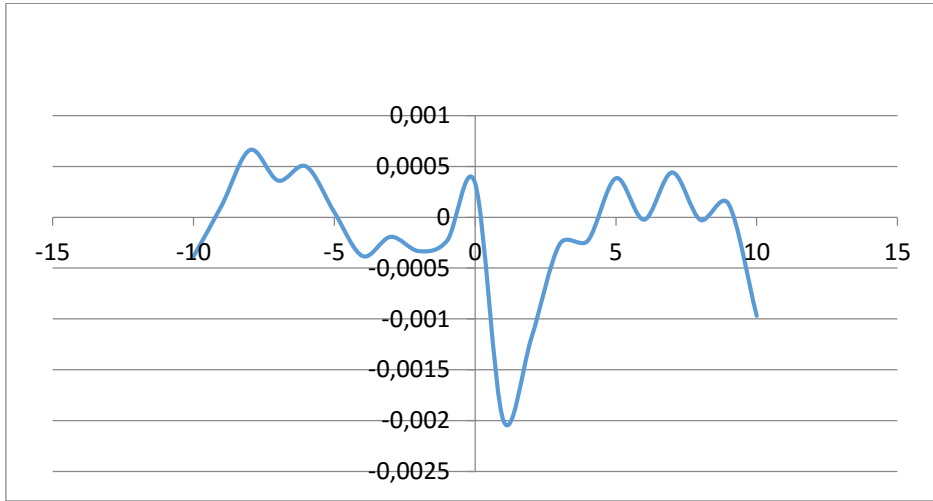
4.2. Bütün Zamanlar ve Bütün Şirketler

Olay analizinin ilk uygulamasında bütün açıklamalar ve bütün şirketler analize dâhil edilmiştir. Test ettiğimiz ilk hipotez ise aşağıda belirtilmiştir.

Hipotez 1: Kazanç açıklamalarının firma değeri üzerinde bir etkisi yoktur.

Eğer kazanç açıklamalarının şirket değeri üzerinde bir etkisi yoksa ki Etkin Piyasa Hipotezi doğru ise ve kazanç açıklamaları bir sürpriz durumu yansıtmıyorsa kazanç açıklamalarının bir etkisinin olması beklenemez, AAR ve CAR değerlerinin hiçbir zaman aralığında sıfırdan farklı olması beklenmez.

Şekil 1: Ortalama Normal Olmayan Getiri.

Şekil 1 tüm zaman ve firmalar için AAR değerlerini (-10,+10) penceresi için göstermektedir. Çalışmada olay penceresi olarak (-10, +10) penceresi analiz için, ancak tablolarda (-5, +5) penceresi yorumlamak için kullanılmıştır. Bunun nedeni literatürde yapılmış olay analizlerinde genelde bu olay penceresinin kullanılmış olumasıdır. Bununla birlikte olayın etkisinin uzun süreli değil, kısa süreli olması ve

analizde de kısa dönem etki incelendiği için bu pencerenin çalışmanın amacına daha uygun olduğu düşünülmektedir.

Kazanç açıklamalarının etkisi olmadığı durumda AAR değerinin 0 etrafında salınımda bulunması beklenir. Şekil 1' de bu salınım açıklama tarihine kadar gelmekte ve açıklama tarihinden sonraki iki gün şirket değerinde bir düşüş olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, ortalama gerçekleşen getiri beklenen getirinin altında olmakta ve ortalama firma değeri bu açıklama sonucu düşmektedir.

Tablo 1 açıklama tarihinin etrafında daha kısa bir zaman aralığı için AAR ve CAR değerlerini ve t-istatistiklerini raporlamaktadır. Olay öncesi ve sonrası -5 ve +5 gün için $H_0:AAR_t=0$ hipotez testinin t-değerleri AAR değerlerinin açıklama sonrası +1 ve +2 günlerinde % 1 anlamlılık düzeyinde sıfırdan farklı olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Ortalama Normal Olmayan Getiri (AAR), Kümülatif Normal Olmayan Getiri (CAR)

Pencere	AAR	t-değeri		CAR(-t, +t)	t-değeri
-5	0.0000	0.1795	CAR(-5, +5)	-0.0041	-1.79723
-4	-0.0004	-1.3917	CAR(-5, -1)	-0.0011	-2.67053
-3	-0.0002	-0.7093	CAR(+1, +5)	-0.0033	-1.44046
-2	-0.0003	-1.1977	CAR(-1, +1)	-0.0019	-0.90033
-1	-0.0002	-0.8458	CAR(-1, 0)	0.0001	0.180077
0	0.0003	0.2890	CAR(0, +1)	-0.0017	-0.71429
1	-0.0020	-5.7692			
2	-0.0012	-4.2494			
3	-0.0003	-0.8548			
4	-0.0002	-0.8388			
5	0.0004	1.2825			

Kümülatif etki incelendiğinde ise özellikle açıklama öncesi (-5,-1) aralığında şirket değerinde istatistiki olarak anlamlı bir azalma olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar hipotez 1'deki beklentimizle uyuşmadığı için hipotez 1 reddedilmektedir. Bununla birlikte, elde edilen bu bulgu beklentilerimizin dışında ve Etkin Piyasa Hipotezi'ne ters bile olsa, Afego⁴ (2013: 141-149) çalışmasının bulguları ile uyuşmakta ve tutarlılık göstermektedir.

4.3. Yıllara Göre Olay Analizi

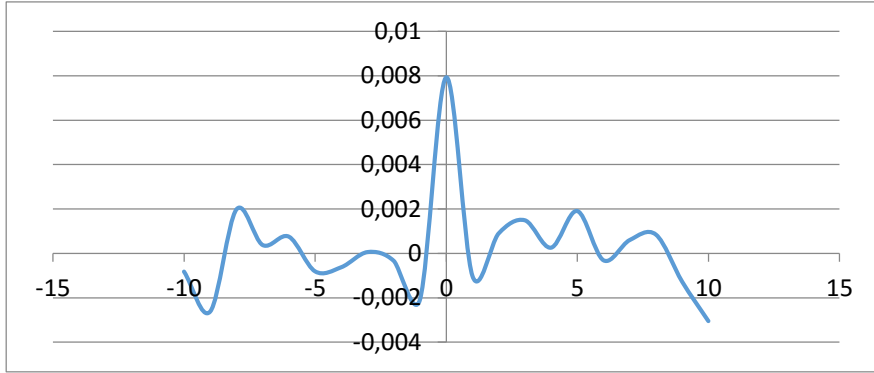
Şekil 1 ve Tablo 1 sonuçları bütün yılları ve bütün dönemleri kapsamaktadır. Ancak, kullanılan veriler 2009-2013 yıllarını kapsadığından ve 2009 küresel bir

⁴Afego (2013: 141-149) Nijerya Menkul Kıymetler Borsasında yaptığı analizi sonucunda sürpriz kazanç açıklamalarının şirket değerini, beklenenin tersi yönünde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

krizin son zamanlarına denk geldiğinden⁵ Örneklem içinde 2009 ve 2013 yıllarına ait verilerin olması çıkan sonuçlar üzerinde yanıltıcı sonuçlara yol açabileceği düşünüldüğünden, aynı analizi 2009 ve 2013 yılları için de tekrarlamak daha doğru olacaktır. Şekil 2 de 2009 yılı için normal olmayan getiriyi ifade etmektedir.

Normal olmayan getiriler olay gününe kadar sıfır değeri etrafında salınım göstermekte ve olay gününde şirket değeri üzerinde pozitif bir etki oluşturmaktadır. Ancak, Tablo 2’de görüldüğü üzere bu pozitif etki istatistikî olarak sıfırdan farklı değildir. Kümülatif olarak bakıldığında ise özellikle [-5,-1] penceresinde kazanç açıklamaları beklentilerinin şirket değeri üzerinde negatif bir etki yaptığı görülmektedir. Kazanç açıklamasından bir gün önce ise AAR değerinin istatistikî olarak sıfırdan farklı ve negatif olduğu Tablo 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2: Ortalama Normal Olmayan Getiri (AAR) 2009

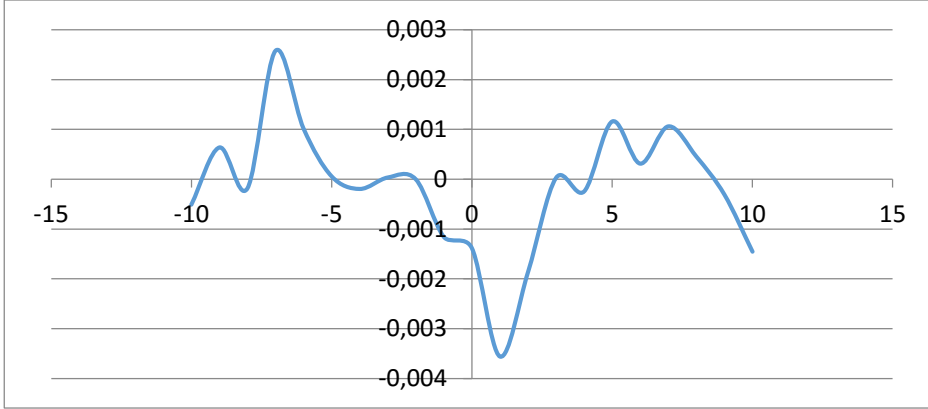
Tablo 2: 2009 Yılına Ait Ortalama ve Kümülatif Normal Olmayan Getiri

Pencere	AAR	t-değeri		CAR(-t, +t)	t-değeri
-5	-0.0008	-1.0607	CAR(-5, +5)	0.0076	0.8613
-4	-0.0006	-0.6910	CAR(-5, -1)	-0.0038	-1.9318
-3	0.0001	0.0525	CAR(+1, +5)	0.0035	212209
-2	-0.0003	-0.3720	CAR(-1, +1)	0.0048	0.5054
-1	-0.0021	-2.3362	CAR(-1, 0)	0.0058	0.5827
0	0.0079	1.0044	CAR(0, +1)	0.0069	0.7717
1	-0.0010	-0.8018			
2	0.0009	0.9706			
3	0.0015	1.0276			
4	0.0003	0.2461			
5	0.0019	1.7615.			

⁵NBER ABD için krizin bitiş tarihini Mayıs 2009 olarak belirlemektedir. Küresel kriz Amerika'daki sub-prime krizi ile başladığı için bu tarih aynı zamanda küresel krizin bitiş tarihi olarak da kullanılmaktadır.

2013 yılı için normal olmayan getirilerin değerinin kazanç açıklama tarihi etrafındaki davranışı Şekil 3’de gösterilmiştir. Aynı yıl için örneklem içinde bulunan şirketlerin ne çok hızlı büyüyen bir küresel ekonomi ile, ne de bir kriz ile karşı karşıya olmadığı bilinmektedir.

Şekil 3: Ortalama Normal Olmayan Getiri (AAR, 2013)

2013 yılı için hem Şekil 3, hem de Tablo 3 kazanç açıklama sonrası şirket değerindeki değişmelerin çok farklı olmadığı görülmektedir. Şirket değerinde araştırma hipoteziyle tutarlı olmayan şekilde bir azalma olduğu ve bu azalmanın özellikle açıklama tarihinden bir gün önce ortaya çıktığı görülmektedir.

4.4. Sektörlere Göre Olay Analizi

Bu bölümde şirkete özel olan ve yatırımcı için önemli olabilecek bir değişken şirketin faaliyetlerini sürdürdüğü sektör olacaktır. Bu nedenle, olay analizi, dönemsel ve yıllara göre analiz farklı sonuç vermediğinden, bütün dönemler ve yıllar için ama farklı sektörler için tekrar edilmiştir. Olay analizinin sonuçları Tablo 3’de sunulmuştur. Analizdeki ilk sektör “mali kuruluşlar” sektörüdür. AAR değerleri açıklama tarihinden 5 gün önce ve 5 gün sonra şirket değerinde bir artış göstermekte, ancak olaydan 1 gün sonrası için azalış göstermektedir. Kümülatif değerlere bakıldığında ise istatistiki olarak anlamlı olan olay aralığının (0, +1) zaman aralığı olmakta ve şirket değerinde bir azalma olduğunu göstermektedir. Madencilik sektöründe ise olay öncesi ve sonrası şirket değerinde genelde artışlar görülmekte, sadece açıklama tarihinden bir gün sonra şirket değerinde bir azalma olduğu gözlemlenmektedir. Açıklama öncesi fiyatlara yansıyan bu beklentinin, açıklama sonrası özellikle spekülâtör yatırımcı için kâr realizasyonuna yol açması ile bu düşüş açıklanabilir. CAR değerleri ise (-1, 0) aralığında, yani açıklamadan bir gün önce ve açıklama günü, şirket değerinin istatistikî olarak arttığını göstermektedir.

Tablo 3: Ortalama Normal Olmayan Getiri (AAR) - Sektörler

Pencere	Mali Kuruluşlar		Madencilik		Eğitim, sağlık, spor		Enerji	
	AAR	t-değeri	AAR	t-değeri	AAR	t-değeri	AAR	t-değeri
-5	0,001	2,084	-0,002	-0,963	-0,001	-0,793	0,001	0,513
-4	0,000	0,363	-0,003	-1,557	0,002	0,674	0,002	1,343
-3	-0,001	-0,924	0,003	1,782	-0,001	-0,613	0,000	-0,168
-2	-0,001	-1,021	0,004	2,128	0,002	0,822	-0,003	-2,594
-1	0,000	0,089	0,002	0,775	0,000	-0,106	0,000	0,131
0	-0,001	-1,420	0,004	2,028	-0,001	-0,709	-0,002	-2,155
1	-0,002	-3,502	-0,005	-2,819	-0,005	-2,367	-0,004	-1,847
2	-0,001	-1,240	-0,004	-1,826	0,000	0,077	0,002	0,928
3	0,000	-0,325	0,005	2,292	-0,001	-0,602	0,001	0,620
4	0,000	0,335	-0,001	-0,500	-0,002	-1,433	0,000	0,218
5	0,001	2,016	0,005	2,125	0,000	-0,099	-0,002	-0,936

Ortalama Normal Olmayan Getiri (AAR) - Sektörler Devamı

Pencere	İmalat Sanayi		İnşaat ve Bayındırlık		Toptan ve Perakende Ticaret		Ulaştırma ve Haberleşme	
	AAR	t-değeri	AAR	t-değeri	AAR	t-değeri	AAR	t-değeri
-5	0,000	-0,856	-0,002	-1,581	0,001	1,523	-0,001	-0,877
-4	0,000	-1,016	-0,002	-1,354	-0,001	-1,004	-0,001	-1,871
-3	0,000	-0,259	0,000	-0,241	-0,001	-1,332	0,000	-0,302
-2	0,000	-0,330	-0,003	-2,019	-0,001	-1,836	-0,002	-1,682
-1	-0,001	-1,253	0,000	-0,124	0,000	-0,435	0,000	0,036
0	0,001	0,362	0,000	-0,217	0,001	0,836	0,000	-0,255
1	-0,002	-3,821	-0,002	-1,344	0,000	-0,364	0,000	-0,180
2	-0,001	-3,018	0,000	0,342	-0,003	-2,648	-0,002	-2,325
3	-0,001	-1,488	0,002	1,187	0,000	-0,311	-0,001	-1,042
4	-0,001	-1,593	0,000	0,099	0,001	1,075	0,000	-0,039
5	0,000	0,356	0,001	1,145	0,000	-0,520	-0,001	-0,969

Tablo 4: Kümülatif Normal Olmayan Getiri (CAR) - Sektörler

	Mali Kuruluşlar		Madencilik		Eğitim, sağlık, spor		Enerji	
	AAR	t-değeri	AAR	t-değeri	AAR	t-değeri	AAR	t-değeri
Pencere								
CAR (-5,5)	-0,002	-0,641	0,009	0,746	-0,008	-1,319	-0,005	-0,773
CAR (-5,-1)	0,000	0,216	0,004	0,553	0,002	0,372	0,000	-0,103
CAR (1,5)	-0,001	-0,526	0,001	0,051	-0,008	-1,807	-0,002	-0,375
CAR (-1,1)	-0,003	-1,572	0,001	0,157	-0,006	-1,608	-0,006	-1,737
CAR (-1,0)	-0,001	-0,897	0,006	2,107	-0,002	-1,326	-0,002	-0,860
CAR (0,1)	-0,003	-2,444	0,000	-0,033	-0,006	-1,952	-0,006	-4,902

Kümülatif Normal Olmayan Getiri (CAR) - Sektörler Devamı

	İmalat Sanayi		İnşaat ve Bayındırlık		Toptan ve Perakende Ticaret		Ulaştırma ve Haberleşme	
	AAR	t-değeri	AAR	t-değeri	AAR	t-değeri	AAR	t-değeri
Pencere								
CAR(-5,5)	-0,005	-2,031	-0,007	-1,321	-0,005	-1,294	-0,009	-3,719
CAR(-5,-1)	-0,001	-3,478	-0,007	-2,544	-0,002	-1,055	-0,004	-2,285
CAR(1,5)	-0,005	-2,231	0,001	0,247	-0,003	-0,947	-0,004	-2,202
CAR(-1,1)	-0,002	-0,673	-0,003	-1,339	0,000	-0,040	-0,001	-1,590
CAR(-1,0)	0,000	0,264	-0,001	-2,667	0,000	0,361	0,000	-0,769
CAR(0,1)	-0,001	-0,411	-0,003	-1,328	0,000	0,257	-0,001	-8,200

Eğitim, Sağlık ve Spor Sektörü'nde, AAR açıklama tarihinden bir gün sonra şirket değerinde bir azalış olduğu görülmektedir. Kümülatif analiz ise şirket değerinde azalmanın (0, +1) ve özellikle (+1, +5) aralığında gerçekleştiğini göstermektedir. Enerji sektöründe ise açıklamanın etkisinin açıklama tarihinin 1 gün etrafında yoğunlaştığı ve şirket değerinin azaldığı Tablo 4'te görülmektedir. AAR imalat sanayinde kısa dönemli etkinin negatif olduğunu açıklama tarihinden bir ve iki gün sonra göstermektedir.

Kümülatif olarak ise (-5, +5) aralığında istatistiki olarak anlamlı ve negatif olduğunu göstermektedir. İnşaat ve bayındırlık sektöründe de açıklamanın şirket değerinde olumsuz etki oluşturduğu ve bu etkinin (-1, 0) aralığında yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Toptan ve Perakende Ticaret Sektörü için ise AAR kısa dönemli ve negatif etki gösterse de, kümülatif bir etkinin olmadığı CAR sonuçlarından görülmektedir. Kazanç açıklamalarının, Ulaştırma ve Haberleşme

Sektörü'nde bulunan şirketler için de olumsuz bir etki oluşturduğu ortaya konmaktadır.

4.5. Kazanç Açıklaması Sürprizleri ve Olay Analizi

Şirket değerinin kazanç açıklamalarına verdiği tepkiler önce genel olarak ele alınmış (bütün açıklamalar, bütün dönemler ve bütün şirketler), sonra olası küresel krizin etkisinden arındırılması nedeniyle 2009 ve 2013 yılları için tekrarlanmış ve daha sonra da yatırımcı için önemli olabileceği için sektörel bazda analizlere tabi tutulmuştur. Bu analiz için yapılabilecek en büyük eleştiri ise kazanç açıklamasının pozitif veya negatif olması değil, beklenenden iyi ya da kötü olup olmadığı yönünde olacaktır. Bu geçerli bir eleştiridir ve analize dâhil edilmesi gerekir. Özellikle, gelen yeni bilginin incelenmesinde etkin piyasa hipotezi altında gelen bilgiden daha çok bilginin yeni olması, yani sürpriz olması, önemlidir ve bu durum geçmiş çalışmalar tarafından da gösterilmiştir (Örneğin, Pearce ve Solakoglu, 2007). Bu çalışmalar çoğu zaman sürprizleri belirlemek için önce beklentileri ölçmekte ve gerçekleşen ile beklenti arasındaki fark sürpriz olan açıklamaları ortaya çıkarmaktadır. Ne var ki, bu çalışmalarda kullanılan beklentiler ya bir anket sonucu ortaya çıkmakta (MMS International Şirketi tarafından Amerikan makro değişkenleri için yapılan anket), ya bilgi sağlayan şirketler tarafından verilmekte (Örneğin, Foreks veri sağlayıcı) ya da şirket kazançları ile ilgili analiz yapan kuruluşların tahminleri kullanılmaktadır. Alternatif olarak istatistikî yöntemler kullanılarak (zaman serisi veya yapısal bir model) tahmin ve dolayısıyla beklenti oluşturmak da mümkün olacaktır. Ancak, bu çalışmada kullanılan veriler zaman serisi için yeteri sayıda gözleme sahip değildir. Üstelik yapısal model için ise her şirket için ayrı bir modele ihtiyaç duyulabilir. Bu nedenle, basit yöntemin en doğrusu olduğu varsayımı altında, yatırımcıların kazanç açıklamalarını bir önceki yılın aynı çeyrek açıklaması ile karşılaştıracağı varsayılmış ve aradaki farkın bir sürprizi ifade ettiği düşünülmüştür. Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin kazanç açıklamaları öncelikle yıllık enflasyondan arındırılarak, reel kazanç açıklamaları elde edilmiştir. Pozitif ve negatif sürpriz kazanç açıklamaları ise şu şekilde elde edilmiştir:

$$kazanç_t - kazanç_{t-4} \geq 0 \rightarrow \text{pozitif sürpriz}$$

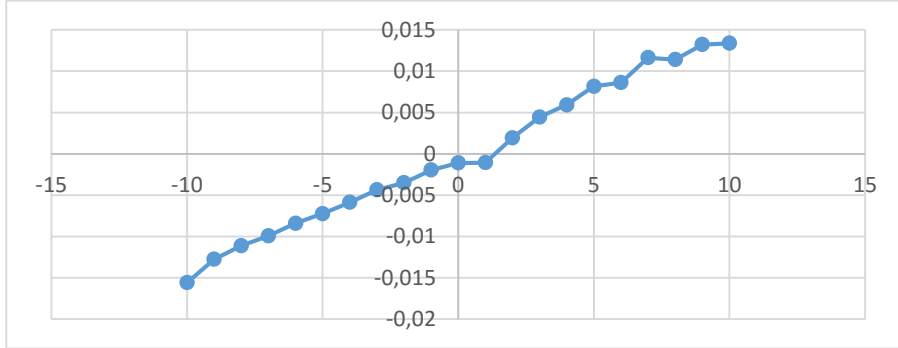
$$kazanç_t - kazanç_{t-4} < 0 \rightarrow \text{negatif sürpriz}$$

Çalışmada kullanılan kazanç açıklamaları yukarıda belirtilen kurallara göre 2 gruba ayrılmıştır. Kazanç açıklamalarının yeni bilgi sağlaması aşağıda belirtilen iki hipotezin test edilmesine olanak sağlamaktadır.

Hipotez 1: Eğer kazanç açıklaması pozitif bir sürpriz ise şirket değerinin açıklama sonrası artması beklenir.

Hipotez 2: Eğer kazanç açıklaması negatif bir sürpriz ise şirket değerinin açıklama sonrası azalması beklenir.

Şekil 4: Ortalama Normal Olmayan Getiri (AAR) ve Negatif Kazanç Sürprizi

Beklenenden daha düşük (önceki seneye göre daha kötü performansı yansıtan) kazanç açıklamalarının günlük şirket değeri üzerindeki etkileri Şekil 4'te gösterilmiştir. Normal-olmayan getiri pozitif bir eğim gösteriyor gibi gözükse de, Tablo 5'te görüldüğü üzere olay günü haricinde AAR değerleri istatistikî olarak sıfır değerinden farksız olmaktadır. Olay gününde ise şirket değerinde negatif ve istatistikî olarak anlamlı bir değişme görülmektedir. Diğer bir deyişle, beklenenden daha kötü kazanç açıklaması yatırımcıları açıklama gününde hisse fiyatlarını aşağı yönlü değiştirecek bir stratejiye yönlendirmektedir. Kümülatif normal olmayan getiri davranışına bakıldığında ise olay öncesi ve olay sonrası şirket değerinde bir azalış görülmekte, (+1,+5) penceresinde ise şirket değerinin arttığı görülmektedir. Kümülatif normal olmayan getirinin olay öncesi pencerede istatistikî olarak anlamlı bir düşüş göstermesi kazanç açıklamasının olay öncesi bir tarihte öğrenildiğini düşündürmektedir.

Tablo 5: Negatif Kazanç Sürprizi ve Şirket Değeri

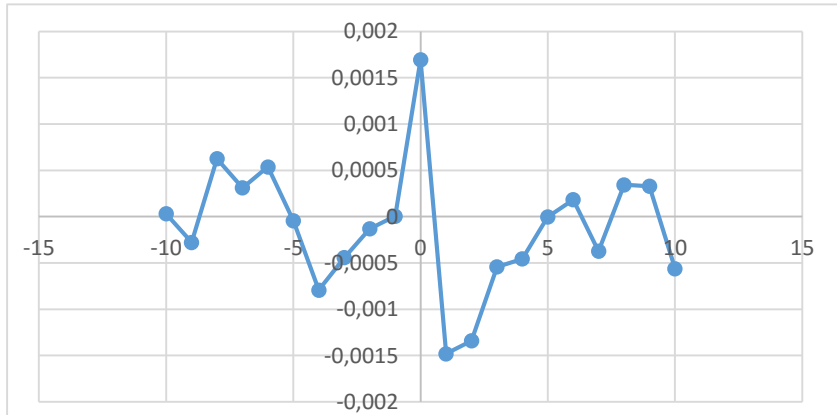
Pencere	AAR	t-değeri		CAR(-t, +t)	t-değeri
-5	-0.00724	-0.97920	CAR(-5, +5)	-0.0046	-0.2789
-4	-0.00586	-0.98954	CAR(-5, -1)	-0.0229	-4.5648
-3	-0.00436	-0.98113	CAR(+1,+5)	0.0194	2.2182
-2	-0.00350	-1.17552	CAR(-1, +1)	-0.0041	-4.6993
-1	-0.00196	-1.27873	CAR(-1, 0)	-0.0031	-3.5769
0	-0.00110	-2.67301	CAR(0, +1)	-0.0022	-52.2857
1	-0.00106	-0.68324			
2	0.00194	0.64903			
3	0.00446	1.00190			
4	0.00591	0.99811			
5	0.00817	1.10497			

Olay sonrası artış ise yatırımcıların düşen fiyatlara tepki göstermesi ile açıklanabilir ve beklenenden düşük kazanç açıklamasının gelecek ile ilgili riskleri yatırımcı gözünde artırmadığının da bir göstergesi olabilir. Özellikle yerli yatırımcıların hisseleri elde tutma sürelerinin oldukça kısa olması yerli yatırımcıların uzun vadeli düşünmediğini gösterebilir⁶. Hipotez 2 olay günü öncesi reddedilmezken, olay gününden sonra ise artan şirket değeri bu hipotezin reddedilmesini gerektirmektedir.

Şekil 5'te aşağıda normal olmayan ortalama getirinin (AAR) pozitif sürpriz için zaman içinde olay günü çevresinde izlediği yolu göstermektedir. Bu şekle göre pozitif sürprizler olay gününden bir gün önce ve özellikle kazanç açıklama günü şirket değerinin pozitif olarak etkilendiğini göstermektedir. İlginç olan ise kazanç açıklamasından bir gün sonra bu artışın tersine döndüğü ve hatta negatif olduğu görülmektedir.

Kümülatif etkilere bakıldığında ise şirket değerinin (-5,-1) penceresinde zayıf da olsa istatistikî olarak anlamlı bir şekilde azaldığı, ama asıl düşüşün olay sonrası gerçekleştiği de görülmektedir. Bu durumda Hipotez 1 AAR ve CAR verileri dikkate alındığında reddedilmektedir. Bunun çeşitli sebepleri olabilir. Birincisi yatırımcıların beklenti oluştururken farklı kıstaslar oluşturması ve bu nedenle bizim için pozitif sürpriz olan bir açıklamanın onlar için aslında negatif sürpriz olması. İkincisi ve daha önemli sebep ise yatırımcıların temel analiz yerine teknik analize daha önem vermeleri. Özellikle yerli yatırımcıların hisse senetlerini elde tutma sürelerinin daha çok önce bahsedildiği gibi kısa olması bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Şekil 5: Ortalama Normal Olmayan Getiri (AAR) ve Pozitif Sürpriz

⁶ Borsa trendleri raporu, <http://www.tuyid.org>. Örneğin, yerli yatırımcılar için 2011 yılı için ortalama elde tutma süresi 36 gün iken, yabancı yatırımcı için bile bu süre 326 gün olmaktadır.

Tablo 6' da (aşağıda) pozitif sürprizler için (-5,+5) penceresi için AAR değerlerini ve t-değerlerini vermektedir. Özellikle, olay sonrası 2 gün içinde AAR'de görülen negatif değişme istatistikî olarak anlamlı çıkmaktadır.

Tablo 6 : Pozitif Kazanç Sürprizi ve Şirket Değeri

Pencere	AAR	t-değeri		CAR(-t, t)	t-değeri
-5	-0.00004	-0.11656	CAR(-5, +5)	-0.0035	-1.2645
-4	-0.00079	-1.97046	CAR(-5, -1)	-0.0014	-1.7137
-3	-0.00044	-1.08488	CAR(+1, +5)	-0.0038	-2.4903
-2	-0.00013	-0.32372	CAR(-1, +1)	0.0002	0.0806
-1	0.00001	0.01518	CAR(-1, 0)	0.0017	1.0066
0	0.00170	0.76755	CAR(0, +1)	0.0002	0.0681
1	-0.00148	-2.90796			
2	-0.00134	-3.51972			
3	-0.00054	-1.12170			
4	-0.00046	-1.21855			
5	0.00000	-0.00702			

Olay analizi sonuçlarına bakıldığında, kazanç açıklamasının kendisinden daha çok bu açıklamanın sağladığı bilginin ne yönde olduğunun önemli olduğu görülmektedir. Yatırımcının pozitif bir sürpriz yerine özellikle negatif bir sürpriz karşısında tepki verdiği görülmektedir. Borsa trendleri raporlarının gösterdiği gibi yerli yatırımcının özellikle kısa dönem pay senedini elinde tutması, yani beklentisine göre pozisyon alması, kazanç açıklamalarının bu tür yatırımcı için önemli bilgiler sunmadığı ve firma düzeyinde temel analiz yerine daha çok teknik analize değer verdiği ortaya çıkmaktadır.

5. Sonuç

Bu çalışma kazanç açıklamalarının hisse getirisini etkileyip etkilemediğini, hangi koşullar altında etkilediğini, yönünü ve önemini gösterecektir. Bu bilgi yatırımcılara kazanç açıklamalarının bilgi taşıma gücünü göstereceği için, yatırım kararlarında ve portföy güncellemelerinde önemli bir fayda sağlayacaktır. Kısaca, bu çalışma finans ve muhasebe bilimini doğrudan etkileyecek ve bulguları kazanç açıklamalarının yatırımcılara bir faydası olup olmadığını gösterecektir. Uygulamada BIST100 Endeksi'ne kayıtlı 78 şirketin 2009-2013 yılları itibarı ile finansal verileri kullanılarak kazanç açıklamalarının şirket değerini etkileyip etkilemediği araştırılmıştır.

Analiz yöntemi olarak yatırımcının kazanç açıklamalarına kısa dönem tepkilerini ölçmek için olay analizi yöntemi kullanılmıştır.

Yapılan olay analizi sonuçları kazanç açıklamasının kendisinden daha çok bu açıklamanın sağladığı bilginin ne yönde olduğunun önemli olduğu gösterilmektedir. Yatırımcının pozitif bir sürpriz yerine özellikle negatif bir sürpriz karşısında tepki verdiği görülmektedir. Borsa trendleri raporlarının gösterdiği gibi yerli yatırımcılar özellikle kısa dönem pay senedini elinde tutmakta, yani beklentisine göre pozisyon almaktadır. Kazanç açıklamaları bu tür yatırımcılar için önemli bilgiler sunmamakta, bu yatırımcıların firma düzeyinde temel analiz yerine daha çok teknik analize değer verdikleri ortaya çıkmaktadır.

Olay analizi sonuçları genel olarak kazanç açıklama tarihi etrafında şirket değerinde bir azalışı göstermektedir. Bu sonuç analiz farklı yıllara, farklı dönemlere veya farklı sektörlere göre yeniden incelendiğinde farklı bulgulara yol açmamaktadır. Tek istisnası ise madencilik sektöründe ortaya çıkmaktadır. Bu durumda hipotez 1 (Eğer kazanç açıklaması pozitif bir sürpriz ise şirket değerinin açıklama sonrası artması beklenir) normal olmayan ortalama kazanç (AAR) ve kümülatif ortalama kazanç (CAR) verileri dikkate alındığında reddedilmektedir. Bunun çeşitli sebepleri olabilir. Birincisi, yatırımcıların beklenti oluştururken farklı kıstaslar oluşturması ve bu nedenle bir kısım yatırımcılar için pozitif sürpriz olan bir açıklamanın diğer bir kısım yatırımcılar için ise negatif sürpriz olması olabilir. İkinci ve daha önemli bir sebep ise, yatırımcıların temel analiz yerine teknik analize daha fazla önem vermeleri düşünülebilir. Özellikle yerli yatırımcıların hisse senetlerini elde tutma sürelerinin daha önce bahsedildiği gibi kısa olması bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Olay analizinin kriz sonrası ve kriz etkisinin olmadığı bir zamanda incelenmesinin sonuçlar üzerinde etkili olduğu ve ekonomik koşullara göre yatırımcı beklentilerinin farklılığının kazanç açıklamalarının etkisini değiştirdiği görülmektedir.

Kaynaklar

Afego, N., Pyemo. (2013). "Stock Price Response to Earnings Announcements: Evidence from the Nigerian Stock Market" , Journal of African Business, Volume 14, Issue, 141-149.

Aharony, J. ve Swary, I. (1980). "Quarterly Dividend and Earnings Announcements and Stockholders Return: An Empirical Analysis" , The Journal of Finance, Vol. 35, No. 1.

Almeida, A., Goodhart, C. ve Payne, R. (1998). "The Effects of Macroeconomic News on High Frequency Exchange Rate Behavior" , Journal of Financial and Quantitati and Analysis 33, 383-408.

Altan, M. ve Arkan, F. (2011). "Relationship Between Firm Value And Financial Structure: A Study On firms in ISE İndustrial İndex" , Journal of Business and Economics Research, Vol. 9, 61-65.

Andersen, T. G. ve Bollerslev, T. (1998). "Deutsche Mark–Dollar Volatility: Intraday Activity Patterns, Macroeconomic Announcements, and Longer Run Dependencies" , Journal of Finance 53, 219-265.

Baklacı, H. F. v.d. (2011). "The Impact of Firm-Specific Public News On Intraday Market Dynamics: Evidence From The Turkish Stock Market" , Emerging Markets Finance and Trade, Vol. 47, 99-119.

Baldemir, E. ve Süslü, B. (2008). "Firmaların Kısa Vadeli Borçlanmalarının Hisse Senedi Fiyatlarının Değişimine Etkisi: Modigliani-Miller Teoremi" , Dokuz Eylül Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi, İzmir. Cilt. 23, Sayı. 2, 259-268.

Ball, R. ve Brown, P. (1968). "An Empirical Evaluation of Accounting Income Numbers" , Journal of Accounting Research, Vol. 6, No. 2, 159-178.

Beaver, W. H. (1968). "The Information Content of Annual Earnings Announcements" , Journal of Accounting Research, Vol. 6, 67–92.

Berry, T. D. ve Howe. K. M. (1994). Public Information Arrival, The Journal of Finance, Vol. 49, No 4, 1331-1346.

Ceylan, A.-Korkmaz,T., (2008), İşletmelerde Finansal Yönetim, 10. Basım, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Cready, W. M. ve Ümit, G. G. (2010). "Aggregate Market Reaction to Earnings Announcements" , Journal of Accounting Research, 289-334.

Düzer, M. (2008). "Finansal Analizde Kullanılan Oranlar ve Firma Değeri İlişkisi, İMKB’de Bir Uygulama" , SBE, Sakarya, Yüksek Lisans Tezi.

Ederington, L. H. ve Lee, J. H. (1993). "How Markets Process Information: News Releases and Volatility" , Journal of Finance, Vol. 48, No. 4.

- Epstein, L. ve Turnbull, S. (1980). "Capital Asset Prices and The Temporal Resolution of Uncertainty" , Journal of Finance, 627-643.
- Fama, F. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work The Journal of Finance, Vol.25, Issue.2.
- French, K. R. ve Roll, R. (1986). Stock Return Variances The Arrival of Information and the Reaction of Traders, Journal of Financial Economics.17, pp. 5-26.
- Goel, A., M. ve Thakor, A., V. (2003). Why do Firms Smooth Earnings, The Journal of Business, Vol. 76, No. 1, pp. 151-192 .
- Jansen, G. (2004). "Public Information Arrival and Volatility Persistence in Financial Markets" , The European Journal of Finance, Volume. 10, 177-197.
- Kalev, P., S., vd. (2004). "Public Information Arrival and Volatility of Intraday Stock Returns", Journal of Banking and Finance, Vol. 28, 1441-1467.
- Kothari, S. P, Warner. J., B. (2006). "Stock Returns, Aggregate Earnings Surprises, and Behavioral Finance", Journal of Financial Economics, 79.
- Louhichi, W. (2008). "Adjustment of Stock Prices to Earnings Announcements: Evidence From Euronext Paris" , Review of Accounting and Finance, Vol. 7, Iss. 1, 102-115.
- Mazumdar, C. S. ve Sengupta, P. (2005). "Disclosure and The Loan Spread On Private Debt", Financial Analysts Journal, No. 61, 83.
- Mitchell, M. L. ve Mulherin, J. H. (1994). "The Impact of Public Information on Stock Market", Journal of Finance 49, Issue. 3, 923-950.
- Pearce, D. K. ve Roley, V. V. (1985). "Stock Prices and Economic News" , Journal of Business, Vol. 58, Issue. 1, 49-67.
- Pearce, D. K. ve Solakoğlu, M. N. (2007). "Macroeconomic News and Exchange Rates" , Journal of International Financial Markets, Institutions and Money 17, 307-325. .
- Pekkaya, M. (2006). "Kâr Payı Dağıtımının Şirket Değeri Üzerine Etkisi: İMKB 30 Endeks Hisselerine bir Analiz" , ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı 4. Zonguldak, 183-209.
- Özaltın, O. (2006). "Sermaye Yapısı ve Firma Değeri İlişkisi: İMKB'de Bir Uygulaması, Süleyman Demirel Üniversitesi", SBE, Yüksek Lisans Tezi.
- Yücel, E. (2012). "Firma Çeşitlendirmesinin Firma Değeri, Riski ve Performansına Etkileri: Türkiye Uygulaması" , Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, SBE, Adana.
- <http://www.tuyid.org>, (Erişim:30.10.2014).

Vergi Ceza Hukukunda Tekerrür Hükümlerinin Vergi Cezaları Açısından Değerlendirilmesi

Ahmet AK

Prof.Dr.,Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
İİBF, Maliye Bölümü
ahmet.ak@bilecik.edu.tr

Vergi Ceza Hukukunda Tekerrür Hükümlerinin Vergi Cezaları Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of Repetition Provisions in Tax Law in Terms of Tax Penalties

Özet

Abstract

Bu çalışmada hukuk kurallarını ihlal edici fiillerin tekerrürü halinde uygulanacak yaptırımların ağırlaştırılmasına ilişkin ceza hukukunun genel ilkeleri ve pozitif hukuk kuralları, vergi kabahatleri ile vergi cezalarına yönelik olarak irdelenmiştir. Bunun yanında, özel usulsüzlük cezaları başta olmak üzere, aksayan yönlerinin araştırılması ve bulguların değerlendirilerek, konuya ilişkin önerilerimize yer verilmesi amaçlanmıştır. Çalışmamızda konuyla ilgili mevzuat ve konuyu açıklamaya yeterli olacağı düşünülen literatür taramasına dayalı bir araştırma yöntemi uygulanmıştır. Yapılan araştırma sonucunda ulaşılan bulguların değerlendirilmesi, güncelliğinin tartışılması, ekonomik ve toplumsal yapıya uygunluğu da dikkate alınarak sistematik yapısı analiz edilmeye çalışılmıştır.

In this study, in the case of repetition of acts which violate legal rules, general principles of criminal law and positive legal rules related to aggravation sanctions which will be applied are examined intended for tax fault and tax penalty. Besides that, it is aimed to include our proposals related to the subject by valuating findings and searching limping aspects particularly special irregular penalties. The research method based on scanning the relevant literature and legislation is applied in our study. The evaluation of the research findings, discussion of contemporaries and suitability taking into account the economic and social structure has been studied to analyze the systematic structure.

Anahtar Kelimeler:Vergi Ceza Hukuku, Vergi Cezası, Tekerrür

Keywords:Tax Criminal Law, Tax Penalty, Repetition

1. Giriş

Devletin toplum ve bireylerle olan ilişkilerini de düzenleyen hukuk kuralları, bireylere bir yandan hak ve yetkiler verirken, bir yandan da görevler yükler. Bu durum Anayasa'da (m.5) "Devletin temel amaç ve görevleri, (...) kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; (...) insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır." hükmüyle vurgulanmıştır. Toplum içinde yaşayan bireylerin huzur ve güven içinde yaşamlarını sürdürebilmeleri amacıyla, insan olmanın sonucu olarak doğuştan sahip olduğu hak ve özgürlükler uluslararası belgelerde ve anayasalarda "insan hak

ve hürriyetleri" başlığı altında düzenlenmiş ve ceza hukukunun güvencesi altına alınmıştır.

Hak ve özgürlüklerin ihlalinin yaptırımı kural olarak ceza kanunlarında gösterilir. Devlet, bireylerin hak ve özgürlüklerini fiilen idrak edebilmeleri için her türlü tedbiri almak ve hak ve özgürlüklerin fiilen idrak edilmesini sağlamak durumundadır. Hak ve özgürlüklerin ihlal edilmesi halinde, ihlal eden kişileri bulup cezalandırmak suretiyle bozulan toplumsal barışı tekrar tesis etmek de devletin görevleri arasındadır. Hukuk kurallarını ihlal edenler için öngörülen yaptırımlar caydırıcı bir etki yaparken, ihlal için öngörülen yaptırımların infazı da failinin ıslahını sağlayacak, aynı fiillerin tekrarlanması halinde yaptırımların derecesi artırılarak uygulanması öngörülerek hukuk kurallarını ihlal etme ısrarında olanlara karşı da bir önlem alınmış olacaktır. Bu durum Anayasa'da vurgulanan hukuk devletinin bir gereğidir.

Bu çalışmamızda hukuk kurallarını ihlal edici fiillerin tekrarlanması halinde uygulanacak yaptırımların ağırlaştırılmasına yönelik pozitif hukuk kuralları, vergi kabahatleri ile cezalarına yönelik olarak irdelenip, özel usulsüzlük cezaları başta olmak üzere aksayan yönlerinin ortaya çıkarılması ve önerilerimize yer verilmesi amaçlanmıştır.

2. Ceza Hukukunun¹ Amacı, Suç ve Ceza Kavramı

Ceza hukuku, hukuk kurallarını ihlal edici fiiller ve bu fiiller için öngörülen cezaları düzenleyerek, hukuk kurallarının ihlalinin önlemeyi yani caydırıcılığı, hukuk kurallarını ihlal edenlere ceza infazı ile bunları ıslah etmeyi, ihlali tekrarlayanlara ilkinden daha ağır ceza öngörerek tekerrürden caydırmayı, tekrarlama fiilinin gerçekleşmesi halinde ise, daha ağır ceza uygulamak suretiyle ihlalde ısrar veya tekerrürü önlemeyi amaçlar.

Bu kapsamda, Türk Ceza Kanunu'nda (m.1), "Ceza Kanununun amacı; kişi hak ve özgürlüklerini, kamu düzen ve güvenliğini, hukuk devletini, kamu sağlığını ve çevreyi, toplum barışını korumak, suç işlenmesini önlemektir. Kanunda, bu amacın gerçekleştirilmesi için ceza sorumluluğunun temel esasları ile suçlar, ceza ve güvenlik tedbirlerinin türleri düzenlenmiştir." hükmüyle, ceza kanununun temel amacı vurgulanmıştır.

Ceza kanunlarında suça ilişkin genel bir tanım yapılmayıp, her bir suçun ilgili olduğu kanunda tanımlanması yöntemi benimsenmiştir. Öğretide yapılan tanımda suç, toplum tarafından onaylanmayan davranışların, kanun tarafından düzenlenip,

¹TCK'nın Birinci Kitabının Üçüncü Kısmı "Yaptırımlar" başlığı ile Birinci Bölüm "Cezalar" İkinci Bölüm "Güvenlik Tedbirleri" başlıkları altında iki kısımda düzenlendiği için, esasen hukukun bu alanını ifade etmek üzere kullanılan "ceza hukuku" teriminin uygun olmayıp, suç hukuku" teriminin kullanılması gerektiği yönünde eleştirilmektedir. Zira "ceza" hukuk kuralının kendisi değil, eksik olmakla birlikte (güvenlik tedbirlerini karşılamıyor) sadece sonucunu ifade etmektedir. (bkz. Artuk,2009:4)

yaptırıma bağlanmasıdır (Demirtaş, 2012:185-186). Suç, hukuk düzeninin ceza yaptırımına bağladığı beşeri bir fiil ya da insanın ceza hukukunca yasaklanan fiilleridir. En kısa ifadeyle suç, ceza kanununun ihlalidir (Hafizoğulları,Özen, 2012: 177). Hukuk kurallarını ağır derecede ihlal eden fiiller suç, hafif derecede ihlal eden fiiller ise kabahat olarak nitelendirilir. (Şenyüz, 2013:3) 19. YY'da doğan infaz biliminin günümüzdeki amacı, suçlunun topluma kazandırılması yoluyla hem kişinin hem de toplumun korunmasıdır (Soyaslan,2012:546). Günümüzde suçlunun cezalandırılmasından çok topluma yeniden kazandırılması amacı ön plana çıkmıştır (Soyaslan,2012:551). Suçlunun tekrar topluma kazandırılması ve ıslahına yönelik yaptırımın "eza verici" niteliği bulunmaktadır (Artuk vd., 2009:703-705).

2.1. Cezanın İşlev ve Özellikleri

Cezanın suç işlemekten alıkoyma konusunda ülkede yaşayan herkes üzerindeki etkisi genel önleme, suç işleyen kişi üzerindeki etkisi de özel önleme amacına yöneliktir. Cezanın işlevi konusunda kefare, korkutma ve ıslah olmak üzere üç temel teori geliştirilmiştir. Ancak, cezanın gerçek işlevinin kefare, olmayıp, hukuk düzenini açısından tehlike oluşturan davranışlara karşı toplumu korumaktır. (Toroslu, 2010:384-385). Cezanın etkili olması en önemli unsurlardan biridir. Bu anlamda yaptırımların, failin hukuk kurallarını tekrar ihlal etmesini önleyecek etkiye sahip olması ve bunun yanında toplumun diğer fertlerini de hukuk kuralı ihlallerinden caydırıcı olması gerekir. (Artuk vd., 2009:717) .

2.2. Cezanın İşlev ve Özellikleri

Ceza kanunlarındaki suçlar incelendiğinde kural olarak bir zararın meydana gelmesi halinde suçun oluştuğu kabul edilirken, bazı suçlarda bir zarar meydana gelmese bile, sadece bir tehlike oluşması da yeterli kabul edilmektedir. Bu tespit çerçevesinde suçları zarar suçu ve tehlike suçu şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutmak mümkündür. Zarar suçlarında hareketin yönelmiş olduğu konuda bir zararın meydana gelmiş olması arandığı halde, tehlike suçlarında suçun konusu üzerinde zarar tehlikesinin meydana gelmesi netice olarak yeterlidir. Tehlike suçlarında hareketin yöneldiği konunun gerçekten zarara uğraması şart değildir. Bu konunun objektif olarak zarara uğrama tehlikesi ile karşılaşması, yani hareketin suçun konusu üzerinde zarar tehlikesi oluşturabilme imkanının varlığı suç tipinin ihlal edilmiş olması için yeterlidir (Hakeri, 2011:147).

Tehlike suçları somut ve soyut tehlike suçları olmak üzere ikiye ayrılır. Somut tehlike suçlarında, gerçek bir zarar tehlikesinin meydana gelmesi gerekirken, soyut tehlike suçlarında hareketin yapılması yeterli olup, ayrıca somut bir tehlikenin oluşmasına da gerek yoktur (Hakeri, 2011:148).

2.3. Suçluda Tehlike Hali ve Tekerrür

Tehlike hali, doğuştan ya da çevreden gelen etkilerle kişilerde oluşan suç işleme eğilimidir. Cürmi ehliyet olarak da ifade edilen tehlike halinin varlığı, cezanın ağırlaştırılması veya türünün değiştirilmesi ya da cezaya güvenlik tedbiri eklenmesini gerektirir. (Demirbaş,2012:514). Bu durum fiilin tekerrürü halinde karşımıza çıkar. Ceza Hukukunda tekerrür, bir suçtan dolayı kesin hükümle mahkum olduktan sonra, yeniden suç işleyen kimsenin kişisel durumudur (Toroslu, 2010:369). Diğer bir ifadeyle tekerrür, genel kabul görmüş tanımı ile bir ceza mahrumiyetine uğradıktan sonra, yeniden suç işleyen kişinin durumudur (Candan, 2004:32). TCK'da² tekerrüre ilişkin "*Önceden işlenen suçtan dolayı verilen hüküm kesinleştikten sonra yeni bir suçun işlenmesi hâlinde, tekerrür hükümleri uygulanır. Bunun için cezanın infaz edilmiş olması gerekmez.*" hükmüne yer verilmiştir.

Öğretide tekerrürün oluşma koşulları bakımından; gerçek tekerrür – varsayılan (mefruz) tekerrür, genel tekerrür – özel tekerrür, süreli tekerrür – süresiz tekerrür, milli tekerrür – milletlerarası tekerrür ve mecburi tekerrür – ihtiyari tekerrür olmak üzere, aşağıda kısaca tanımına yer vereceğimiz beş temel tekerrür çeşidine yer verilmiştir.

Gerçek Tekerrür – Varsayılan Tekerrür; Tekerrür hükümlerinin uygulanması için yani suçlunun tekerrüre düşen kişi sayılabilmesi için, önceki mahkûmiyetin tamamen infaz edildikten sonra ikinci suçun işlenmiş olmasını gerekli gören sisteme, gerçek tekerrür sistemi; ikinci suç için önceki mahkûmiyetin sadece kesinleşmesini yeterli kabul eden sisteme ise, varsayılan (mefruz) tekerrür sistemi denir.

Genel Tekerrür – Özel Tekerrür; Tekerrür hükümlerinin uygulanabilmesi için, önceki mahkûmiyete konu olan suçla sonraki suç arasında bir ayniyet aranıyorsa özel tekerrür; buna karşılık iki suç arasında ayniyet aranmıyorsa genel tekerrürün varlığından söz edilir.

Süreli Tekerrür – Süresiz Tekerrür; Failin, birinci mahkûmiyete karar verildikten veya ilk mahkûmiyet infaz edildikten sonra belirli bir süre içinde ikinci suç işlenmesi halinde tekerrür hükümlerinin uygulanmasını kabul eden sisteme "süreli tekerrür"; buna karşın, ilk mahkûmiyet kararından itibaren ne kadar süre geçerse geçsin ikinci suçun işlenmesi halinde tekerrür hükümlerinin uygulanmasını kabul eden sisteme ise, "süresiz tekerrür" sistemi denir.

Milli Tekerrür – Milletlerarası Tekerrür; Milli tekerrür sisteminde, tekerrüre esas olan mahkûmiyet ancak, milli mahkemelerce verilen mahkûmiyet olabilir. Yabancı mahkemelerce verilen mahkûmiyetler tekerrüre esas alınmaz. Milletlerarası

²TCK,m.58/1

tekerrür sistemi ise, yabancı bir ülke mahkemesinde verilen mahkûmiyet hükmünün başka bir ülkede tekerrüre esas alınmasını ifade eder.

Mecburi Tekerrür – İhtiyari Tekerrür; Tekerrür koşullarının gerçekleşmesi durumunda tekerrür için öngörülen sonuçların uygulanması zorunlu tutulmuş ise zorunlu tekerrür sisteminden; kanunun tekerrür için öngördüğü koşullar gerçekleşmesine rağmen hâkime tekerrür hükümlerini uygulayıp uygulamama konusunda takdir yetkisi veren sistemin kabulü durumunda ise ihtiyari tekerrür sisteminden bahsedilir (Bayraklı-Bozdağ, 2008:381-382;Demirbaş,2012:619-620; Artuk vd., 2009:936-937).

Türk hukukunda, tekerrürün oluşması için, daha önce tekerrür kapsamında bir suç işlenmesi yeterli olmayıp, fiilin suç olarak yargı mercilerince tespit edilip, suçla ilgili hüküm verilmesi ve bu hükmün de kesinleşmesi şarttır. Ancak kesinleşen hükmün infaz edilmiş veya zamanaşımı nedeniyle düşmüş olması tekerrür açısından gerekli değildir. Tekerrürün oluşabilmesi için, kesinleşen hüküm sonrasında yeni bir suç işlenmiş olması da gerekir. Çünkü kanunun mantığına göre tekerrür halinde olan kişi tehlikeli olan kişidir. O halde bu tehlikenin ortadan kalkması gerekir. Bunun için cezanın infazı gerekmez (Soyaslan,2012:535). Tekerrürde cezasını çekenin sonsuza dek takip edilmesi söz konusu olmaz. O halde cezasını çekmeyen mahkûm için tekerrür süresi ceza zamanaşımı süresi doluncaya kadar uzayacak demektir. Bunun anlamı kanun koyucunun infazdan kaçanı ödüllendirmek istemeyişidir.

Genel bir müessese olan tekerrürün oluşması için, yeni işlenen suçun türü ve niteliği esas itibarıyla önemli değildir. Önceki ve sonraki suçun cinsi birbirinden farklı olabilir. Ancak, kasıtlı suçlar ile taksirli suçlar arasında tekerrür uygulanmaz.³ Tekerrürün varlığından bahsedebilmek için, önceki suç kasıtlı suç ise, sonraki suçun da kasıtlı suç olması, önceki suç taksirli suç ise sonrakinin de taksirli suç olması gerekir. (Soyaslan,2012:536) Tekerrür kapsamındaki suçlarda kasıt, taksir, askeri suçlar, yurt dışında işlenen suçlar, 18 yaşından küçüklerin işlediği suçlar ve tekerrürde esas alınacak sürelerle TCK'da (m.58) ayrı ayrı düzenlenmiştir (Hakeri, 2011:584).

Tekerrür süresi geçtikten sonra işlenen suçların cezasına tekerrür hükümleri uygulanmaz. Tekerrürde esas alınan, fiilin işlendiği tarihtir. Bu kapsamda, sonraki suça ilişkin fiilin işlendiği tarih tekerrür süresi içindeyse, bu fiile ilişkin mahkumiyet kararı daha sonra verilse bile tekerrür hükümleri geçerli olacaktır (Toroslu,2010:372).

³ Kast, suçun kanunî tanımındaki unsurların bilerek ve istenerek gerçekleştirilmesidir. TCK,m.21 Taksir ise, dikkat ve özen yükümlülüğüne aykırılık dolayısıyla, bir davranışın suçun kanunî tanımında belirtilen neticesi öngörülmeyerek gerçekleştirilmesidir. Taksirle işlenen fiiller, kanunun açıkça belirttiği hâllerde cezalandırılır (TCK,m.22).

Mevcut TCK'ya göre, tekerrür halinde, sonraki suçun cezası artırılmayıp, bunun yerine infaz rejiminin ağırlaştırılması, adli para cezası ile hapis cezasının seçimlik olması halinde hapis cezasına hükmolunması veya infaz sonrası denetime tabi tutma yoluna gidilir. Ceza infazı açısından da koşullu salıverme süresinin daha uzun tutulması, koşullu salıvermeden yararlandırmama veya infaz sonrası denetime tabi tutma yoluna gidilir.⁴

Suç işlemede tekerrür hali kişinin diğer suçlara kıyasla toplum açısından daha fazla tehlikeli olduğunu ortaya çıkarmaktadır. TCK (m.58) gerekçesinde de belirtilen, "Kişinin daha önce işlediği suç nedeniyle belli bir cezaya mahkûm edilmiş olmasına rağmen suç işlemede gösterdiği kararlılıkla toplum açısından tehlikeliliğini ifade eden tekerrür", ifade ettiği haksızlık bakımından, ilk defa işlenen suçla mükerrer olarak işlenen suç arasında bir fark bulunmamaktadır. Kusurluluk bakımından da fark yoktur (Özgenç, 2012:742).

Suç işleme kapasitesi ile sosyal tehlikelilik arasında bir bağlantı mevcuttur. Suç işleme kapasitesi suç işleme imkânıdır. Tehlikelilik ise daha yüksek ihtimaldir. Tehlikeli olan suç işleyendir. Suç işleme ihtimali içinde olan da tehlikelidir. İşleyecek olan da tehlikelidir. Tehlikelilik suçlu kapasitesinin daha ileri bir aşaması, daha güçlü bir şeklidir. Tehlikeliliğin olması için suç kapasitesinin de olması gerekir. Buna karşılık tehlikelilik olmaksızın da suç kapasitesi olabilir. Bu kapasite uygun yer ve zamanda tehlikeye dönüşür (Soyaslan, 2012:532). Tehlikelilik devam eden bir durumdur. Suç ise işlendiği zaman tükenir. Tehlikelilik suçun sebebidir. Pozitivistlere göre suç işleyen herkes tehlikelidir. Suçlu gelecek için de tehlikeli bir kişidir.

İtalyan Hukukunda Tehlikeliliğin dört özel şeklinden biri de tekerrürdür. Tekerrür ile diğer tehlikelilik şekillerinin⁵ farkı suç daha ağırlaştığı için ceza artmaktadır (Soyaslan,2012:534). Tekerrür kusurluluğu arttıran bir sebeptir. Failin yeniden suç işlemiş olması, önceki mahkûmiyetinden dolayı, suç işlemekte inat ve ısrarını gösterir (Hakeri,2011:579). Bunun yanında, tekerrürün hukuki esası hakkında iki temel görüş ileri sürülmüştür;

Birinci görüşe göre, tekrar suç işleyen kişi topluma meydan okumaya devam etmekte ve suçlu iradesini sürdürmektedir. O halde failin tekrar suç işlemesini engellemek için cezanın artırılması gerekir. Tekerrürde ceza artırımına gerekçe olarak, failin yeniden suç işleme kapasitesi ve ihtimalinin bulunması, kusurluluğunun derecesinin fazla olması, tekrar suç işleme ihtimali içinde olan mükerrirlerin daha fazla sosyal endişe doğurmaları, kendilerine verilen cezanın az gelmesi ve bunu artırma gereği çeşitli hukukçular tarafından ileri sürülmektedir. Tekerrürü kabul eden görüşe göre, tekrar suç işleyene verilecek ikinci cezanın

⁴ 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun, m.108

⁵alışık suçluluk, profesyonel suçluluk, suç işleme eğilimi

artırılmasının nedeni failin tekrar suç işlemesi nedeniyle daha tehlikeli olması veya suç işleme konusunda daha güçlü bir iradeye sahip olmasıdır. Dolayısıyla tekerrür halinde cezanın artırılması, suç işleme konusunda uzmanlaşmış ve toplum için tehlikeli olduğu kabul edilen kişilerin şerrinden toplumu korumaktır.(Bayraklı,1999:130)

İkinci görüşe göre, fail tekrar suç işlemekle toplum için tehlikeliliğini bir defa daha ortaya koymuştur. O halde kendisini tehlikeli kılan nedenleri özel bir infaz rejimi uygulamak suretiyle, ortadan kaldırmak gerekir. TCK da bu görüşü kabul ederek tekerrür halinde olan suçluların tehlikeliliklerinin ortadan kaldırılması gereği doğrultusunda özel bir infaz rejimi öngörmüştür (Soyaslan,2012:535). TCK'daki tekerrür konusundaki düzenleme suçun unsurları ile ilgili olmayıp, failin tehlikeli kişiliği ile ilgili olduğu düşüncesine dayanmaktadır.

Vergi kabahatlerinde tekerrür hükümlerinin uygulanmasında vergi kabahatine ilişkin cezanın tahsil edilme şartı aranmadığından, varsayılan tekerrür esası benimsenmiştir. Vergi kabahatlerinde tekerrür uygulamasında belli süreler esas alındığından, süreli tekerrür benimsenmiştir. Tekerrür hükümlerinin uygulanmasında mükellefin şahsı esas alınır. Tekerrür uygulamasında önceki ceza ile sonraki cezanın aynı vergiden kaynaklanması ya da aynı vergi dairesi yetki alanında işlenmiş olması ya da aynı mükellefiyet dolayısıyla kesilmiş olması da gerekmez. (Şenyüz, 2011:230-231)

3.Ceza Hukukunda Suç ve Kabahat Ayrımı

1926 yılında yürürlüğe giren 765 sayılı TCK yürürlükten kaldırılarak, 2005 yılından itibaren 5237 sayılı TCK ve 5326 sayılı Kabahatler Kanunu⁶ yürürlüğe girmiş, ceza hukukunda suçlar ve kabahatlerin ayrı kanunlarda düzenlendiği bir yapıya geçilmiştir (İnaltong, 2011:4). Bunun yanında, 5728 sayılı Temel Ceza Kanunlarına Uyum Amacıyla Çeşitli Kanunlarda ve Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun ile ilgili mevzuatta hükümlerinde ve özellikle Vergi Usul Kanunu'nun⁷ ceza hükümlerinde, değişiklikler yapılmıştır. Yapılan değişikliklerle, 5237 sayılı TCK'daki suç ve 5326 Sayılı KK'daki kabahat ayırımına uygun olarak vergi ceza hukukunda da vergi suçu ve vergi kabahati ayırımı netleşmiştir (İnaltong,2011:5).

765 sayılı mülga TCK'da (m.1) cürüm ve kabahatler olarak ayrılan suçlar, kabahatlerin 5326 sayılı KK kapsamına alınması ile 5237 sayılı Yeni TCK'da sadece cürüm olarak ifade edilen suçlara ilişkin düzenlemeler kalmıştır. Dolayısıyla suçları sadece cürüm olarak düzenleyen yeni TCK'da ayırım yapılacak alt grup kalmadığından, suç ifadesinden sadece, TCK kapsamındaki cürümlerin anlaşılması

⁶ Bundan sonra KK olarak ifade edilecektir.

⁷ Bundan sonra VUK olarak ifade edilecektir.

gerektiği ve bunun sonucu olarak da TCK da sadece suçların düzenlendiği sonucuna varılmaktadır (Çomaklı-AK, 2013:34).

5326 sayılı Kanun kabahatlere ilişkin genel kanun niteliğindedir (m.3). Pozitif hukuk çerçevesinde, hukuk düzenini ağır nitelikte zedeleyen ve suç olarak ifade edilen fiiller ve bu fiillere uygulanacak yaptırımlar genel olarak TCK'da düzenlenmiştir. Bunun yanında, hukuk düzenini, suçlara kıyasla, daha hafif zedeleyen ve kabahat⁸ olarak ifade edilen fiiller ve bu fiillere uygulanacak yaptırımlar genel olarak KK'da düzenlenmiştir.

Ancak KK'de yer alan⁹"213 sayılı Vergi Usul Kanununda yer alan vergi mahkemelerinin görevine ilişkin hükümler saklıdır." hükmüyle vergi hukukunun özellikli durumu nedeniyle, VUK'da yapılan konuya ilişkin düzenlemeler korunmuştur. Dolayısıyla KK'nın yargılamaya ilişkin usul hükümlerinin vergi kabahatleri ve cezalar açısından uygulanmayacağı şeklinde istisnai bir düzenleme yapılmıştır.

TCK ve KK dışında, çeşitli kanunlarda kabahat ve suçlara ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. 213 sayılı VUK ile düzenlenen, vergi kanunlarını ihlal edici fiiller, vergi kabahatleri ve vergi suçları olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Bununla birlikte, vergi kabahatleri ve bu kabahatlere uygulanacak yaptırımların özel olarak VUK'da, vergi suçları ve bu suçlara ilişkin yaptırımların bir kısmı özel olarak VUK'da, diğer bir kısmı da genel olarak TCK'da düzenlenmiştir.

4. Vergi Ceza Hukukunun Türk Ceza Kanunu İlişkisi

Bilindiği üzere, suçları düzenleyen TCK genel kanun niteliğinde olup, vergi suçlarına ilişkin düzenlemeler özel olarak VUK'da yer almıştır. Vergi suçlarına ilişkin VUK'da hüküm bulunmaması halinde, TCK'da (m.5) "Özel kanunlarla ilişki" başlığı altında yer alan "Bu Kanunun genel hükümleri, özel ceza kanunları ve ceza içeren kanunlardaki suçlar hakkında da uygulanır." hükmü gereğince TCK hükümleri uygulanacaktır.

Ceza hukukuna uygun olarak, vergi kurallarının kamu düzenini zedeleyici fiillerle ihlal edilmesi vergi suçu, mali düzeni veya idari düzeni zedeleyici fiillerle ihlal edilmesi ise vergi kabahati olarak karşımıza çıkar. Bu durum vergi ceza hukukunun oluşmasına temel teşkil eder (Çomaklı-AK, 2013:18).

⁸ (1) Kabahat deyiminden; kanunun, karşılığında idarî yaptırım uygulanmasını öngördüğü haksızlık anlaşılır. KK.m.2/(1)

⁹ Ek Madde 1- (Ek: 11/5/2005-5348/5 md.)

5.Vergi Suçları ve Kabahatlerinde Tekerrür

5.1.Vergi Suçlarında Tekerrür

TCK'da suça teşebbüs cezalandırılabilirken, Kabahatler Kanunu'nda kabahate teşebbüs kural olarak cezalandırılmamaktadır. Suça iştirakte suç ortakları arasında fail ve şerik ayırımı yapılmaktadır. KK'da yer alan hükümlere göre, kabahate iştirakte tek tip fail sistemi kabul edilmiştir. Vergi kabahatlerine iştirak edenler için dahi bir ceza öngörülmemesi karşısında, kabahatlere iştirak edenlerin iştirak fiillerini tekrarlamaları halinde artırılmış ceza uygulanması gibi bir durumun oluşmasının hiç düşünülmemesi gerektiğini belirtmek gerekir. Tekerrür bakımından da suçlarla kabahatler arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Suçlarda tekerrür, daha önce işlenmiş olan herhangi bir suçun belli bir süre içerisinde tekrar işlenmesi halinde, cezanın artırılması sonucunu doğuran bir nedendir. Vergi kabahatlerinde ise farklı bir durum söz konusudur. Kanun kapsamındaki fiillere tekerrür hükümlerinin uygulanmasında suçlarda geçerli olan sadece fiilin tekrarı yerine, vergi kabahati oluşturan fiilin tespiti, bu fiile ceza kesilmesi ve kesilen cezanın kesinleşmesi durumunun tekrarı esas alınmıştır.

TCK'daki diğer suçlarda olduğu gibi, vergi suçlarının tekerrüründe de, hükmedilen hapis cezasının süresine göre belirlenen süre içerisinde tekrarlanması halinde, infaz rejiminde değişiklik yapılma ve denetimli serbestlik uygulamasına gidilmesi şeklinde bir uygulama benimsenmiştir. Suçlarda tekerrür nedeniyle ceza artırımına gidilmemektedir. (TCK,m.58) Bu çalışmamızda vergi kabahatlerinin tekerrürü ağırlıklı olarak esas alındığından, suçlara ilişkin TCK'da yer alan tekerrür hükümlerinin ayrıntılarına daha fazla girilmeyecektir.

5.2.Vergi Kabahatlerinde Tekerrür

VUK'a göre (m.339), vergi ziyanına sebebiyet vermekten veya usulsüzlükten dolayı ceza kesilen ve cezası kesinleşenlere, cezanın kesinleştiği tarihi takip eden yılın başından başlamak üzere vergi ziyanında beş, usulsüzlükte iki yıl içinde tekrar ceza kesilmesi durumunda, vergi ziyanı cezası %50, usulsüzlük cezası %25 oranında artırılmak suretiyle uygulanır. Dolayısıyla; Kanun metninden de anlaşıldığı üzere, tekerrür uygulaması sadece vergi ziyanı ve usulsüzlükler için geçerlidir. Buna karşılık, VUK,m.353'de sayılan belge düzenine ilişkin özel usulsüzlüklere tekerrür hükümlerinin uygulanmasına ilişkin yasal düzenleme bulunmamaktadır. Tekerrür nedeniyle vergi cezalarının artırılabilmesi için, vergi ziyanı fiilinde beş yıl; usulsüzlük fiilinde ise iki yıl içerisinde tekrar işlenmesi sonucunda ceza kesilmesi gerekmektedir (Çomaklı-AK, 2013:235).

Bunun yanında vergi kabahatlerinde tekerrür uygulaması için cezanın kesinleştiği tarihi takip eden takvim yılı değil de aynı yıl içinde tekrar aynı fiilin işlenmesi, ceza kesilmesi ya da cezanın kesinleşmesi durumu VUK'da (m.339) düzenlenen "Tekerrür" hükümleri kapsamında yer almadığından, yasallık ilkesi gereğince, artırımlı ceza uygulanması da söz konusu olmayacaktır. Ancak cezanın kesinleştiği tarihi takip eden aynı yıl içinde tekrar vergi kabahati işlenmesi, ceza uygulanması ya da cezanın kesinleşmesinden herhangi birinin varlığı halinde failin hukuk kuralları ihlalinde ısrar ettiği açıktır. Buna rağmen, yasallık ilkesi nedeniyle tekerrür hükümlerine tabi olamayacaktır.

Öte yandan, tekerrürden söz edebilmek için, işlenen fiilin aynı türden olması gerekir. Örneğin, son beş yıl içerisinde mükellef, önce usulsüzlük sonra vergi ziyayı fiili işlemişse, bu durumda tekerrür söz konusu olmayacaktır. Tekerrür süresi içerisinde işlenmiş, ancak kesinleşmemiş yani yargı aşamasında bulunan kabahatler için de tekerrür hükümleri uygulanamaz. Tekerrür süresi, cezanın kesinleştiği tarihi izleyen yılın başından itibaren başlar. VUK'da belirtilen tekerrürden dolayı ceza artırımına gidilebilmesi için aşağıdaki koşulların varlığı gerekir;

- Her iki cezanın da vergi ziyayı veya usulsüzlükten dolayı kesilmiş olması gerekir.

Vergi kabahatlerine tekerrür hükümlerinin uygulanabilmesi için, önceki vergi kabahatinin cezası ile sonraki vergi kabahatinin cezasının her ikisinin de aynı türden olmasının gerekli olup olmadığı öğretilmektedir. Özel tekerrür görüşüne göre, iki vergi kabahati arasında tekerrür hükümlerinin uygulanabilmesi için, her iki vergi kabahatinin de aynı türden olması gerekir. Genel tekerrür görüşüne göre ise, tekerrürün oluşması için, önceki ve sonraki cezaların aynı türden olmalarına gerek yoktur. Bu görüştekiler, önceki ceza usulsüzlük, sonraki ceza vergi ziyayı veya bunun tam tersine önceki ceza vergi ziyayı sonraki ceza usulsüzlük olsa bile, tekerrür hükümlerinin uygulanabileceğini ileri sürmektedirler (İnaltonç,2011:6; Mutluer,2008:266; Şenyüz,2011:234; Dibo-Atsan, 2014:94; Silahşör, 2013:285).

Ancak VUK'da yer alan tekerrür hükümlerinden de anlaşılacağı üzere, cezaların aynı neviden olması açıkça belirtilmemekle birlikte, vergi ziyasında 5 yıl, usulsüzlükte 2 yıl içinde ceza kesilmesi durumunda tekerrür hükümlerinin uygulanacağı belirtildiğinden, kanun koyucunun iradesinin özel tekerrür görüşüne uygun olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle önceki kesinleşmiş cezanın sonraki ceza ile aynı türden olması gerekir. Diğer bir ifadeyle, önceki ceza vergi ziyayı ise sonrakinin de vergi ziyayı olması veya önceki ceza usulsüzlük ise sonrakinin de usulsüzlük olması gerekir.¹⁰ Ancak tekrarlanan cezanın tıpatıp aynı fiilden

¹⁰VUK'da 4369 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik öncesi, önceki fiil ile sonraki fiilin ceza uygulaması açısından aynı neviden olması açıkça yasa hükmünde yer almaktayken, değişiklik sonrasında bu açık hükme yer verilmemiştir.

kaynaklanması da gerekmez. Örneğin önceki ceza Birinci derece usulsüzlük, sonraki ceza ikinci derece usulsüzlük fiilinden kaynaklansa bile tekrür hükümlerinin uygulanacağı görüşündeyiz.

Tekerrürden dolayı sonraki cezanın arttırılması için önceki ve sonraki, yani her iki kabahatin, ya vergi ziyayı ya da (genel) usulsüzlük kabahati olması gerekir. Özel usulsüzlük kabahati kapsam dışı bırakıldığından bu fiilin tekrarı, diğer vergi kabahatlerini takiben işlenmesi veya diğer vergi kabahatlerinin bu fiili takiben işlenmesi durumlarında tekerrürden bahsedilemez (Aslanpınar,2009-I:273; Aslanpınar,2009-II:289-291). Vergi cezası kesilmesini gerektiren ilk kabahatin vergi ziyayı, sonrakinin usulsüzlük olması veya ilkinin usulsüzlük sonrakinin vergi ziyayı olması hallerinde tekerrür hükümleri uygulanamaz.

Kanun koyucu, tekerrür uygulaması bakımından ceza nevi ayrımını kaldırmak isteseydi, önceki ceza ile sonraki ceza arasında cezanın nevine göre, iki yıl ve beş yıl olarak farklı süreler belirlemeyip, iki yıl veya beş yıl şeklinde bir süre süreyi esas alırdı. Bunun yanında, 339. madde hükmünün 4369 sayılı Kanun ile değişmeden önceki halinde olduğu gibi, değişiklik sonrasında da vergi ziyayı ve usulsüzlük cezalarının tekerrüründe ayrı ayrı artırım oranları öngörülmesi, tekerrür uygulamasında esas alınan cezaların aynı neviden olma koşulunun diğer bir göstergesidir. Önceki ve sonraki cezaya göre tekerrürü uygulamasına ilişkin bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Önceki ve sonraki vergi kabahatlerine ilişkin cezaların tekerrür uygulanma durumunu gösterir tablo.¹¹

Önceki Vergi Kabahati	Sonraki Vergi Kabahati	VUK 339'a Göre Tekerrür Kapsamında mı
Vergi ziyayı	Vergi Ziyayı	Evet
Vergi ziyayı	Genel Usulsüzlük	Hayır
Vergi Ziyayı	Özel Usulsüzlük	Hayır
Genel Usulsüzlük	Vergi Ziyayı	Hayır
Genel Usulsüzlük	Genel Usulsüzlük	Evet
Genel Usulsüzlük	Özel Usulsüzlük	Hayır
Özel usulsüzlük	Vergi Ziyayı	Hayır
Özel usulsüzlük	Genel Usulsüzlük	Hayır
Özel usulsüzlük	Özel Usulsüzlük	Hayır

Bununla birlikte, VUK'da (m.339) yer alan usulsüzlük tabirinin özel usulsüzlükleri de kapsadığı, dolayısıyla özel usulsüzlüklerin de tekerrür kapsamında olduğunu savunan görüşler de bulunmaktadır (Balçı,2001:137; Dibo-Atsan, 2014:93;

Ancak burada tekerrüre yol açması bakımından önem taşıyan; kayba uğratılan verginin aynı olması değil, vergiyi veya vergileri kayba uğratan fiilin veya fiillerin aynı neviden cezaları gerektirmesidir.

¹¹ Aynı yönde görüşler için bkz. (Şenyüz, 2013:235)

Bozdağ,2009:152). Kanun hükmünün lafzına amacını aşan şekilde, sistematik yapıyı gözardı ederek yapılan yorumla ulaşılan bu görüşlere katılmak mümkün değildir.

- Kesilen cezaların kesinleşmiş olması gerekir.

Sonraki cezaya tekerrür hükümlerinin uygulanabilmesi için, daha önce bir vergi cezası kesilmesi ve bu cezanın kesinleşmesi gerekir. Kesilen vergi cezası; uyuşmazlık konusu yapıma imkânının ortadan kalkması ve idare tarafından cebren tahsil edilebilir hale gelmesi halinde kesinleşmiş olur. Yoksa bu cezanın infaz edilmiş yani tahsil edilmiş olma koşulu aranmaz. VUK'a göre, uzlaşmanın sağlanması, cezada indirim (VUK,m.376) talebinde bulunulması ve ödemenin yapılması, dava açma süresinin geçmesi ve dava açılmış ise yargı yolunun tükenmesi halleri cezanın kesinleşmesi sonucunu doğuran durumlardır.¹²

Bu koşullar oluşmaksızın tekerrür durumunun varlığından bahsedilemeyeceği gibi, ceza tutarının artırılması, yani tekerrür hükümlerinin uygulanması, mümkün olmayacaktır. Aksi halde hatalı uygulamalara yol açıldığından dolayı durum yargıya intikal ettirilebilecektir. Nitekim konuya ilişkin Danıştay Kararlarına rastlanmaktadır (Çomaklı-AK, 2013:236; Aslanpınar, 2009-I:273).¹³

- Yeni bir fiilden dolayı, ceza kesilmesi

Tekerrür uygulaması için, vergi kabahatleri kapsamında sayılan fiillerden birinin tekrarlanması, diğer bir ifadeyle daha önce kabahati işleyen kişinin, "tekerrür" sözcüğünün içerdiği anlamda olduğu gibi, fiili "tekrar" işlemesidir. VUK'a göre yeni bir vergi kabahatinin işlenmiş olması, önceki cezanın kesinleştiği tarihi izleyen yılın başından itibaren işlenen fiiller için söz konusudur. Dolayısıyla, aynı yıl içinde tekrarlanan veya bir önceki kabahat kesinleşmeden işlenen ikinci fiil, tekerrür uygulanmasına konu olabilecek yeni bir vergi kabahatin işlendiği anlamına gelmez (Aslanpınar, 2009-II:289).¹⁴

¹² Bununla birlikte, iç hukuk yollarının tüketilmesi halinde başvurulabilen Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvurulması halinde cezanın kesinleşmesi hali ayrı bir tartışma konusudur.

¹³ "Kaçakçılık sebebi ile tekerrür cezası kesilebilmesi için aynı fiil nedeniyle daha önce kesilen kaçakçılık cezasının kesinleşmiş olması gerektiği,"(Danıştay 3.Dairesinin 8.11.1993 tarih ve E.1992/2643-K.1993/3305 SK; 1992 yılı için davacı adına kesilen kaçakçılık cezası henüz kesinleşmediğine ve kesinleşen bir cezanın varlığı da idarece iddia edilmediğine göre 1993 yılı için cezayı gerektiren bir fiilin tekerrüründen bahsetmenin mümkün olmadığı, bu cezanın terkininin icap ettiği,"Danıştay 9. Dairesinin 26.12.1997 tarih ve E.1996/6122- K.1997/4455 SK; "Uzlaşma halinde ceza türü değişmeyeceğinden, koşullarının bulunması halinde, tekerrür zammı uygulanabileceği" yönündedir. Danıştay 3. Dairesinin. 27.05.1987 tarih ve E.1987/169- K.1987/1389 SK.

¹⁴ Konuyla ilgili Danıştay Kararlarına göre: "Tekerrür zammının uygulanabilmesi için, ceza kesilmesini gerektiren fiilin belli süreler içinde tekrar işlenmesi zorunludur Danıştay 3. Dairesinin 15.10.1986 tarih ve E. 1986/533- K. 986/1991 SK.;Örneklerinde sıra numarası yazılı olmayan faturaların usulüne uygun bastırılmamasından kaynaklanan usulsüzlük tek bir eylem olduğundan tekerrürden söz edilemez. DVDDGK, 10.10.1997 tarih ve E. 1996/107- K. 1997/385 SK.

Tekerrürde sonraki vergi kabahatinin ne zaman işlenmiş olması gerektiği konusu tartışmalıdır. VUK'un 339. maddesinde 4369 sayılı kanunla yapılan değişiklikle, önceki halinde yer alan¹⁵ ilk fiilin cezasının kesinleşmesinden sonra fiilin tekrar işlenmesi koşulu, ceza kesildikten sonra tekrar ceza kesilmesi şekline dönüştürülmüştür (Dibo-Atsan, 2014:94). Anayasa Mahkemesi bu durumun hukuka aykırılığı iddiasıyla kanun hükmünün iptali istemini reddetmiştir. Yüksek Mahkemenin konu hakkındaki görüşleri özetle şöyledir; Ceza hukukunda "tekerrür" müessesesi, bir ceza mahkûmiyetine kesin olarak uğrayan bir kimsenin, yeniden suç işlemesi halinde Ceza Kanunu karşısındaki kişisel durumunu tanımlar.

Tekerrür müessesesinin vergi suç ve cezaları bakımından gözetilmesi ve vergi kabahatlerinde tekerrür halinde vergi cezalarının özel olarak belirlenmesi kanun koyucunun takdir yetkisidir. Hukuka aykırı bir fiilin tekerrürü halinde verilecek cezanın artırılması, daha önce verilen cezanın ıslah edici olmadığı ve failin hukuk kurallarını ihlal konusundaki ısrarının daha ağır bir cezayı gerektirdiği düşüncesinden doğmaktadır. Bununla birlikte, faile tekerrür nedeniyle daha ağır bir ceza uygulanabilmesi, diğer bir ifadeyle failin ıslah olmadığı ve hukuk kurallarını ihlal konusundaki ısrarının ortaya konulabilmesi için, hukuka aykırı bir eylemi failin birden fazla gerçekleştirmiş olması tek başına yeterli olmayıp, tekerrüre esas alınan fiili nedeniyle daha önce cezalandırılmış olmasına rağmen bu tarihten sonra aynı fiili tekrar işlemiş olması gerekir.

Belirli bir kesinlik içinde kanunda hangi eyleme hangi hukuki yaptırımın bağlandığının bireyler tarafından bilinmesi ve eylemlerin sonuçlarının öngörülebilmesi gerektiğinden, hukuka aykırı bir fiili işlediği tarih itibariyle hakkında daha önce verilen bir ceza bulunmayan kişinin daha sonraki bir tarihte aldığı cezanın esas alınarak ve tekerrür hükümleri uygulanarak cezasının artırılması hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmaz. Fiili işlediği tarihte henüz mükerrir olarak kabulü mümkün olmayan kişiye tekerrür hükümlerinin uygulanması, suç ve cezaların yasallığı ilkesine de aykırı olacaktır.

Vergi ziyai cezası ve usulsüzlük cezası kesilen kişilere, bu cezaların kesinleştiği tarihten itibaren belirli bir süre içinde tekrar vergi ziyai cezası veya tekrar usulsüzlük cezası kesilmesi durumunda, cezalarda artırım uygulanacağını öngören itiraz konusu kuralda ise tekerrür hükmüne esas alınacak sonraki fiilin her halde ilk fiil için verilen cezanın kesinleşme tarihinden sonraki bir tarihte gerçekleşmiş

¹⁵Kaçakçılık, ağır kusur, kusur veya usulsüzlükten dolayı ceza kesilen ve cezası da kesinleşen bir kimse aynı neviden bir fiili cezanın kesinleştiği tarihi takibeden yılın başından başlamak üzere kaçakçılık, ağır kusur ve kusurda beş, usulsüzlükte iki yıl zarfında tekrar işlerse cezası kaçakçılıkta yarısı, ağır kusur ve kusurda üçte biri, usulsüzlükte dörtte biri nispetinde arttırılır.

olması gerektiği tabiidir. Bu nedenle, kural belirsiz ve öngörülemez değildir ve kuralın suç ve cezaların yasallığı ilkesine aykırı olduğundan da söz edilemez.¹⁶

-Sonraki cezanın da aynı kişi adına kesilmesi

Tekerrür uygulamasında önceki ceza ile sonraki cezanın aynı mükellef veya sorumlu adına kesilmesi gerekir. Konuya ilişkin olarak Danıştay, VUK kapsamındaki (m.339) vergi kabahatlerine tekerrür hükümlerinin uygulanabilmesi için, vergi kabahatine ilişkin fiillerin aynı şahıs tarafından tekrarlanması koşulunu aramıştır. Önceki fiilin kolektif şirket bakımından gerçekleştirilmesine karşın sonraki fiilin aynı şirketin ortağı konumundaki adi ortaklık tarafından yapılmasına tekerrür hükümlerinin uygulanamayacağına karar vermiştir.¹⁷

-Ceza gerektiren ikinci fiile ait ceza kanunda belirlenen süre içinde kesilmiş olmalı

VUK'a göre (m.339), tekerrür hükümlerinin uygulanmasını gerektiren sonraki fiil dolayısıyla kesilecek cezanın, önceki fiile ilişkin cezanın kesinleştiği tarihi takip eden yılın başından başlamak üzere, vergi ziyaında beş yıl, usulsüzlükte ise iki yıl içinde kesilmesi gerekir. Ayrıca takip eden yılın başından itibaren belirli süre içinde tekerrür cezasının söz konusu olabilmesi için somut tespit yapılması gerekmektedir. Nitekim Danıştay *"tekerrür cezası kesilebilmesi için, bu cezayı gerektirecek fiilin 5 yıl içinde tekrarlandığı yolunda bir tespitin gerekli olduğu"*¹⁸ kararını vermiştir.

6. Özel Usulsüzlük Cezalarında Tekerrür Uygulaması

6.1. Özel Usulsüzlük Fiilleri ve Ceza Uygulaması

Usulsüzlük VUK'da (m.341); vergi kanunlarının şekle ve usule müteallik hükümlerine riayet edilmemesi olarak tanımlanmıştır. Ancak aynı Kanunda "Usulsüzlükler ve Cezaları" (m.352) ile "Özel Usulsüzlükler ve Cezaları" (m.353) başlığı altında usulsüzlük ve özel usulsüzlük fiilleri ve bunlara uygulanacak cezalara ayrı ayrı yer verilmiştir. Özel usulsüzlük cezalarına ayrıca "Damga Vergisinde" başlığı altında 355 maddede ve "Bilgi Vermekten Çekinenler ile 256, 257 ve mükerrer 257 nci madde Hükmüne Uymayanlar İçin Ceza" başlığı altında mükerrer 355. maddede yer verilmiştir. Dolayısıyla, vergi hukukunda genel kabul görmüş yorum kurallarından "mevhum-u muhalif" yani "aksi ile ispat" esas alındığında özel usulsüzlükler dışındaki usulsüzlüklerin genel usulsüzlükler olarak ifade edilmesi mümkündür. Bu bakımdan usulsüzlükleri genel usulsüzlükler ile özel usulsüzlükler olarak ayırma tabi tutmak daha doğru olacaktır.

¹⁶ Anayasa Mahkemesinin, 2.12.2010 tarih ve E. 2009/51- K.2010/73 SK, 2.12.2010. tarih ve 27773 sayılı RG.

¹⁷ Danıştay 3. Dairesinin 14.4.1988 tarih ve E.1987/2104-K. 1988/1191 SK.

¹⁸ Danıştay 4. Dairesinin 25.1.1989 tarih ve E.1988/399- K. 1989/388 SK.

Özel usulsüzlük cezası, vergi mükellefleri, vergi sorumluları ya da nihai tüketicilerce belge almama, belge vermeme başta olmak üzere, genel usulsüzlüklere kıyasla çok farklı biçimlerde oluşabilen, vergi kaybı açısından yakın tehlike kabahati oluşturan fiillerdir. (Kızılot-Kızılot,2009:257) Şüphesiz özel usulsüzlükler de genel usulsüzlükler gibi vergi kanunlarının öngördüğü şekle ve usule yönelik hükümlerine uyulmaması halinde oluşur. Özel usulsüzlük fiilleri ve bu fiiller için öngörülen cezalar genel usulsüzlük fiillerine ve cezalarına kıyasla hem nitelikleri itibariyle, hem de miktarları itibariyle daha ağırdır.

Vergi kanunlarında öngörülen belge düzenleme yükümlülükleri, devletin vergilendirme işlevinin sağlıklı yürütülmesi ve vergi güvenliğinin sağlanması amacıyla yöneliktir. Ancak bu amacın sağlanması, vergi yükümlülerinin etkin bir şekilde denetlenmesine bağlıdır. Vergilendirme dönemi sonrasında yapılacak denetimlerde vergi kaybı ile ilgili ispat vasıtalarının ortadan kalkma ihtimali nedeniyle etkinliği de azalabileceğinden, vergi denetimlerinin vergi kaybına yol açacak fiillerin zamanında tespitini sağlayacak şekilde yürütülmesi daha etkin olacaktır. Bu durum ayrıca, vergi yükümlülerinin sonradan daha büyük cezalarla karşılaşmalarını da önleyeceğinden, yükümlüler açısından yararlı olacağını da söylemek mümkündür (Candan, 2004:192).

6.2.Özel Usulsüzlük Cezalarında Tekerrür

VUK'da özel usulsüzlük fiilleri veya cezaları için tekerrür hükümlerinin uygulanacağına ilişkin bir hüküm yer almamıştır. Cezaların yasallığı ilkesi gereğince kanunda bulunmayan bir tekerrür hükmünün özel usulsüzlük cezalarına uygulanması da mümkün değildir. Kanun koyucu özel usulsüzlük cezalarının vergi kaybı açısından yakın tehlike kabahati olduğunu da dikkate alarak, genel usulsüzlüklere ceza tutarında artırım şeklinde öngördüğü uygulamayı özel usulsüzlükler için kaçakçılığa teşebbüs suçu olarak ayrı bir düzenlemeye tabi tutmuştu. Ancak kaçakçılığa teşebbüsle ilgili düzenleme 4369 sayılı Kanun (m.82/1-b) ile 1.1.1999 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırılmıştır. Bu maddenin kaldırılma gerekçesinde, bu maddede belirtilen fiillerin VUK'un 359¹⁹ ve mükerrer 355.²⁰ maddenin içinde yer verilmiş olmaları nedeniyle kaldırıldığı belirtilmiştir (Maliye Bakl.,1998:70)

3239 sayılı Kanun ile (m.27) 1.1.1986 tarihinden geçerli olmak üzere VUK'a (mük.m.354) eklenen işyeri kapatma cezası uygulamasına ağırlık verilmiştir. Ancak işyeri kapatma cezası uygulaması da 5228 sayılı Kanun ile (m.60/1-c) 31.7.2004 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırıldığından, belge düzenlememe fiilinin

¹⁹Kaçakçılık suçları ve cezaları.

²⁰Bilgi vermekten çekinenler ile 256, 257 ve mükerrer 257 nci madde hükmüne uymayanlar için ceza.

tekerrürüne ağırlaştırıcı ya da ilave ceza uygulaması sona ermiştir. Dolayısıyla kayıt dışılığın önlenmesinde en etkin yöntem olarak uygulanan belge düzeninin sağlanmasına yönelik tekerrür müessesesi ortadan kalkmıştır.

Bununla birlikte VUK'da özel usulsüzlük cezalarına ilişkin bir kısım düzenlemelerin açıkça tekerrür olarak nitelendirilmeyip, tartışma konusu olabilecek yapıda olmasına rağmen, ceza kesildikten sonra aynı fiilin tekrarına bağlı olarak, uygulanan artırımlı özel usulsüzlük cezasının adı konmamış bir özel tekerrür hükmü niteliğinde olduğu görüşüdeyiz.

VUK'da (mük.m.355) bir kısım mecburiyetleri özel usulsüzlük cezası kesilmesine rağmen yerine getirmeyenlere yeniden süre verilerek bu mecburiyetleri yerine getirmelerinin tebliğ olunacağı, verilen sürede bu mecburiyetlerini yerine getirmeyenlere, önceden uygulanan özel usulsüzlük cezasının bir kat artırılarak uygulanacağı hükmüne yer verilmiştir.

Özel usulsüzlük cezalarında artırımlı ceza uygulanan fiiller, VUK'un "c) Bilgi vermekten çekinenler ile 256²¹, 257²² ve mükerrer 257²³nci madde hükmüne uymayanlar için ceza" başlıklı mükerrer 355. maddesinde yer almıştır. Söz konusu düzenlemeye göre;

VUK'un 86²⁴, 148²⁵, 149²⁶, 150²⁷, 256²⁸ ve 257. maddelerinde yer alan zorunluluklar ile mükerrer 257. madde uyarınca getirilen zorunluluklara uymayan (Kamu idare ve müesseselerinde bilgi verme görevini yerine getirmeyen yöneticiler dahil);²⁹

1. Birinci sınıf tüccarlar ile serbest meslek erbabı hakkında **1.300** Türk Lirası

2. İkinci sınıf tüccarlar, defter tutan çiftçiler ile kazancı basit usulde tespit edilenler hakkında **660** Türk Lirası,

3. Yukarıdaki bentlerde yazılı bulunanlar dışında kalanlar hakkında **330** Türk Lirası,

Özel usulsüzlük cezası kesilir.

Özel usulsüzlük cezası kesilmesine rağmen mecburiyetleri yerine getirmeyenlere yeniden süre verilerek bu mecburiyetleri yerine getirmeleri tebliğ olunur. Verilen sürede bu mecburiyetlerin yerine getirilmemesi halinde yukarıda yazılı özel usulsüzlük cezaları bir kat artırılarak uygulanır.

²¹ Defter ve Belgelerle Diğer Kayıtların İbraz Mecburiyeti

²² Diğer Ödevler

²³ Yetki

²⁴ Komisyonların Yetkileri

²⁵ Bilgi Verme

²⁶ Devamlı Bilgi Verme

²⁷ Ölüm Vakalarını ve İntikalleri Bildirme

²⁸ Defter ve Belgelerle Diğer Kayıtların İbraz Mecburiyeti

²⁹ 1.1.2015 tarihinden geçerli tutarlar

Bu düzenlemelerden de anlaşıldığı üzere, VUK'da yer alıp, hukuk kuralları ihlalinin tekrarlanması halinde özel usulsüzlük cezasının artırılarak uygulanması öngörülen fiiller, belge düzenine ilişkin fiillere kıyasla yaygın fiiller değildir. Bu kapsamdaki ihlallerin, tekerrür tanımlamasına uygun olup olmayacağı konusunda tereddütler ortaya çıkabilir. Bu kapsamdaki fiillerin ya da uygulanacak cezaların VUK'da (m.339) "Tekerrür" tanımına uygun olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü ihlal konusu fiilin tespiti, ceza kesilmesi ve kesinleşmesinin tekrarı koşulu gerçekleşmeden, sadece ilk fiile ceza uygulanması ve aynı fiilin tekrarlanmasıyla artırımlı caza uygulanmaktadır. Özellikle cezanın kesinleşmesi koşulu gerçekleşmediğinden m.339 kapsamında bir tekerrürden bahsedilemez. Ancak, hukuk kurallarını ihlal edici fiillerin ceza kesilmesine rağmen tekrarlanması yani bilgi vermemekte ısrar edilmesi halinde ikinci cezanın artırılarak uygulanmasının m.339 kapsamı dışında tanımlanabilecek tekerrürün özel bir hali anlamını taşıyacağı düşüncesindeyiz.

Özel usulsüzlüklerin VUK'da (m.339) "Tekerrür" başlığı altında yer almayıp, sadece mükerrer 355. maddede sınırlı olarak tekerrür niteliğinde olduğunu düşündüğümüz düzenlemelerin yer alması, buna karşılık belge düzenine uymama fiili için öngörülen özel usulsüzlük cezalarının tekerrüründe ilave bir ceza yaptırımına ilişkin hüküm bulunmaması, vergi kayıp ve kaçığının önlenmesinde en etkili yöntemlerden biri olan belge düzeninin sağlanmasında olumsuz etkiler oluşturduğu gibi, adeta belge düzenlememe fiilini teşvik edici niteliktedir.

Vergi hukukunda kullanılan genel kabul görmüş mantık kurallarından biri olan evleviyet ilkesi açısından da bakıldığında, vergi kaybı açısından tehlike kabahatleri için öngörülen tekerrür hükümlerinin, yakın tehlike kabahatleri için de uygulanması gerekir. Ancak vergi ve cezada yasallık ilkesi, yorum yoluyla böyle bir sonuca ulaşarak tekerrür hükümlerinin uygulanmasına izin vermeyecektir. Bu nedenle yakın tehlike kabahati niteliğinde olan özel usulsüzlük fiilleri ve cezalarına da tekerrür hükümlerinin uygulanması yasama organınca yapılacak yasal düzenleme ile mümkün olacaktır. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, özel usulsüzlük fiilleri ve cezalarının da VUK'da (m.339) "Tekerrür" hükümleri kapsamına alınması gerekir.

7.Değerlendirme ve Sonuç

Hukukun en genel amacının, kamu düzeni ve adaleti sağlamak olduğu söylenebilir. Ceza hukuku ise, hukuk kurallarını ihlal edenleri başta ıslah olmak üzere, çeşitli amaçlarla cezalandırmayı, ihlali tekrarlayanları daha ağır cezalandırarak ısrardan caydırmayı amaçlar.

TCK'da, Ceza Kanununun amacı, kişi hak ve özgürlüklerini, kamu düzeni ve güvenliğini, hukuk devletini, kamu sağlığını, çevreyi ve toplum barışını korumak,

suç işlenmesini önlemek olarak yer almıştır. Hukuk kurallarını ağır derecede ihlal eden fiiller suç, hafif derecede ihlal eden fiiller ise, kabahat olarak nitelendirilmektedir. Kişilerin hukuk kurallarını ihlal etme eğilimlerini etkileyen unsurlardan biri de önceki yaptıkları ihlalleridir. Hukuk kurallarını ihlal etmiş bir kişinin, toplumun diğer bireyelerine kıyasla, ihlali tekrarlama potansiyeli olan tehlikeli bir kişi olduğu kabul edilmektedir.

Hukuk kurallarını ihlal etme potansiyeli ile sosyal tehlikelilik arasında bir bağlantı mevcuttur. Hukuk kurallarını ihlal etme potansiyeli suç işleme imkânıdır. Tehlikelilik ise daha yüksek ihtimaldir. Tehlikeli olan daha önce suç işleyendir. Suç işleme ihtimali içinde olan da tehlikelidir. Tehlikelilik hukuk kurallarını ihlal potansiyelinin daha ileri bir aşaması ve daha güçlü bir şeklidir. Pozitivistlere göre suç işleyen herkes tehlikelidir. Suçlu gelecek için de tehlikeli bir kişidir.

TCK ve KK dışında, çeşitli kanunlarda kabahat ve suçlara ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. VUK ile düzenlenen, vergi kanunlarını ihlal edici fiiller, vergi kabahatleri ve vergi suçları olarak iki kategoriye ayrılmıştır. Vergi kabahatleri ve bu kabahatlere uygulanacak yaptırımların özel olarak VUK'da, vergi suçları ve bu suçlara ilişkin yaptırımların bir kısmı özel olarak VUK'da, diğer bir kısmı da genel olarak TCK'da düzenlenmiştir.

Suçlarda tekrür, daha önce işlenmiş olan bir suçun belli bir süre içerisinde tekrar işlenmesi halinde, cezanın artırılması sonucunu doğura bir nedendir. Failin yeniden suç işlemiş olması, önceki mahkumiyetinden dolayı, suç işlemekte inat ve ısrarını gösterir. Mevcut TCK'ya göre, tekrür halinde, sonraki suçun cezası artırılmayıp, bunun yerine infaz rejiminin ağırlaştırılması yoluna gidilir. Bu durum vergi suçlarının tekrüründe de geçerlidir.

Vergi kabahatlerinin tekrüründe, suçlara ilişkin TCK'da yer alan tekrür hükümlerinden farklı olarak ceza artırımı öngörülmiştir. Ancak bununla birlikte, özel usulsüzlük cezaları başta olmak üzere, vergi kabahatlerine uygulanacak tekrür hükümlerinde bir kısım tartışmalı hükümler ve eksiklikler bulunmaktadır.

VUK'a göre (m.339), vergi kabahatlerinde tekrür uygulaması sadece vergi ziyayı ve usulsüzlükler için geçerlidir. Buna karşılık, VUK,m.353'de sayılan belge düzenine ilişkin özel usulsüzlüklere tekrür hükümlerinin uygulanmasına ilişkin yasal düzenleme bulunmamaktadır. Tekrür hükümleri açısından, VUK'da yer alan usulsüzlük ifadesinin özel usulsüzlükleri de kapsadığı görüşüne katılmamız da mümkün değildir. Bu görüşe, kanun hükümlerinin sistematik yapısı dikkate alınmaksızın, hükümlerin lafzi anlamlarını zorlayarak ulaşıldığı düşüncesindeyiz.

Vergi ziyayı ve usulsüzlük cezaları için tekrür uygulamasında farklı süre ve oran belirlenmiştir. Bu düzenlemeler, öğretilerde tartışma konusu olan usulsüzlükten sonra vergi ziyayı ya da vergi ziyandan sonra usulsüzlük cezası kesilmesi halinde tekrür hükümlerinin uygulanamayacağına da bir göstergesidir. Kanun koyucu,

tekerrür uygulaması bakımından ceza nevi ayırımını kaldırmak isteseydi, önceki ceza ile sonraki ceza arasında cezanın nevine göre farklı süre ve oranlar belirlemek yerine, sabit bir oran ya da süreyi esas alırdı düşüncesindeyiz.

Bununla birlikte, vergi kabahatlerinde, tekerrür hükümlerinin uygulanmasında, suçlarda geçerli olan, fiilin tekrarı yerine, ceza uygulamasının tekrarı ve kesinleşmesi esas alınmıştır. Ancak tekrarlanan cezanın tıpatıp aynı fiilden kaynaklanması da gerekmez. Örneğin önceki ceza I. derece usulsüzlük, sonraki ceza II. derece usulsüzlük fiilinden kaynaklansa bile, diğer koşulların da varlığı halinde, tekerrür hükümleri uygulanacaktır.

Bunun yanında, 339.madde hükmünün 4369 sayılı Kanun ile değişmeden önceki halinde olduğu gibi, değişiklik sonrasında da vergi ziyayı ve usulsüzlük cezalarının tekerrüründe ayrı ayrı artırım oranları öngörülmesi, tekerrür uygulamasında esas alınan cezaların aynı neviden olma koşulunun diğer bir göstergesidir.

Özel usulsüzlük cezası, belge almama, belge vermeme başta olmak üzere genel usulsüzlüklere kıyasla çok farklı biçimlerde oluşabilen, vergi kaybı açısından yakın tehlike kabahati oluşturan fiillerdir. Şüphesiz özel usulsüzlükler de genel usulsüzlükler gibi vergi kanunlarının öngördüğü şekle ve usule yönelik hükümlerine uyulmaması halinde oluşur. Özel usulsüzlük fiilleri ve bu fiillere uygulanan cezalar genel usulsüzlük fiillerine ve cezalarına kıyasla hem nitelikleri itibarıyla, hem de miktarları itibarıyla daha ağırdır.

Cezaların yasallığı ilkesi gereğince kanunda bulunmayan bir tekerrür hükmünün özel usulsüzlük cezalarına uygulanması mümkün değildir. Kanun koyucu özel usulsüzlük cezalarının vergi kaybı açısından yakın tehlike kabahati olduğunu da dikkate alarak, genel usulsüzlüklere ceza tutarında artırım şeklinde öngördüğü uygulamayı özel usulsüzlükler için kaçakçılığa teşebbüs suçu olarak ayrı bir düzenlemeye tabi tutmakta iken, bu düzenleme 1.1.1999 tarihinden itibaren kaldırılmış ve belge düzenlememe fiiline bağlı olarak kesilen özel usulsüzlük cezalarının tekrarlanması halinde işyeri kapatma cezası uygulamasına ağırlık verilmiştir. Özel usulsüzlük cezaları için halen uygulanmakta olan bir kısım özel tekerrür hükümleri bu değişikliğin gerekçesi olarak ifade edilmiştir. İşyeri kapama cezası da 31.7.2004 tarihinden itibaren yürürlükten kaldırdığından belge düzenlememe fiilinin tekerrürüne ağırlaştırıcı ya da ilave ceza uygulaması tamamen sona ermiştir. Dolayısıyla kayıt dışılığın önlenmesinde en etkin yöntemlerden biri olan belge düzeninin sağlanmasına yönelik tekerrür müessesesi bulunmamaktadır.

Özel usulsüzlük cezalarına ilişkin özel tekerrür hükümlerine VUK'un mük.355. maddesinde yer verildiği anlaşılmaktadır. Bu madde gereğince özel usulsüzlük cezası kesilmesine rağmen mecburiyetleri yerine getirmeyenlere yeniden süre

verilerek bu mecburiyetleri yerine getirmeleri tebliğ olunur. Verilen sürede bu mecburiyetlerin yerine getirilmemesi halinde özel usulsüzlük cezaları bir kat artırılarak uygulanır.

Bu düzenlemelerden de anlaşıldığı üzere, VUK'da tekerrürü nedeniyle artırılarak özel usulsüzlük cezası uygulanması öngörülen fiiller, belge düzenine ilişkin fiillere kıyasla yaygın fiiller değildir. VUK'da belge düzenine uymama fiili için öngörülen özel usulsüzlük cezalarının tekerrüründe ilave bir ceza yaptırımına ilişkin hüküm bulunmaması, vergi kayıp ve kaçığının önlenmesinde en etkili yöntemlerden biri olan belge düzeninin sağlanmasında olumsuz etkiler oluşturduğu gibi adeta belge düzenlememe fiilini teşvik edici niteliktedir.

Vergi Usul Kanununda (m.339) düzenlenen vergi kabahatlerine öngörülen tekerrür hükümlerine, VUK'un 353. maddesinde yer alan özel usulsüzlük fiillerine uygulanan cezaların da dahil edilmesi gerekir. Vergi hukukunda genel kabul görmüş yorum kurallarından evleviyet ilkesi gereğince, vergi kaybı açısından tehlike oluşturan usulsüzlük fiillerine uygulanan cezaların tekrarında cezanın artırılarak uygulanması öngörülüyorsa, yakın tehlike oluşturan fiillere uygulanan özel usulsüzlük cezalarının tekrarında da cezanın artırılarak uygulanması hukuk devletinin bir gereğidir. Ancak vergi ve cezada yasallık ilkesi, yorum yoluyla böyle bir sonuca ulaşarak tekerrür hükümlerinin uygulanmasına izin vermeyecektir. Bu nedenle yakın tehlike kabahati niteliğinde olan özel usulsüzlük fiilleri ve cezalarına da tekerrür hükümlerinin uygulanması yasama organınca yapılacak yasal düzenleme ile mümkün olacaktır. Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, özel usulsüzlük fiilleri ve cezalarının da VUK'da (m.339) "Tekerrür" hükümleri kapsamına alınması gerekir. Bu durum vergi ceza hukukunun sistematik bütünlüğünü sağlamak açısından da zorunluluktur.

Kaynaklar

- Artuk, M.E. vd. (2009), Ceza Hukuku Genel Hükümler, 6. Baskı, Ankara: Adalet Yayınevi.
- Aslanpınar,B.(2009), Vergi Suçu ve Cezalarında Tekerrür-I, Yaklaşım, Sayı.193,Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Aslanpınar,B.(2009), Vergi Suçu ve Cezalarında Tekerrür-I, Yaklaşım, Sayı.194,Ankara: Yaklaşım Yayıncılık.
- Balcı,S.H. (2001), Vergi Suç ve Cezalarında Tekerrür, Vergi Dünyası, Sayı:235,Ankara: HUD.
- Bayraklı, H.H. (1999), Vergi Ceza Hukuku, 2.Baskı, Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayını.
- Bayraklı,H.H. ve A.Bozdağ (2008), “Türk Ceza Hukukunda ve Vergi Ceza Hukukunda Tekerrür (Afyonkarahisar Örneği)”, İ.İ.B.F. Dergisi (C.X,S II), Afyon:Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Bozdağ,A. (2009), Türk Ceza Hukukunda ve Vergi Ceza Hukukunda Tekerrür, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Candan, T. (2004),Vergi Suçları ve Cezaları, Güncelleştirilmiş İkinci Baskı, İstanbul: Süryay.
- Çomaklı,Ş.E. ve A.AK (2013), Vergi Ceza Hukukunda Suç ve Kabahatler, Ankara: Erzurum Barosu/Savaş Yayınevi.
- Demirbaş,T. (2012), Ceza Hukuku Genel Hükümler, 8. Baskı, , İzmir: Seçkin Kitabevi.
- Dibo, M. ve E. Atsan (2014), “Vergi Ziyat ve Usulsüzlük Suçlarında Tekerrüre İlişkin Karşılaşılan Sorunlar”, Vergi Dünyası, Sayı, 389, Ankara: HUD.
- Hafızoğulları,Z. ve M.Özen (2012), Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, 5. Basım, Ankara: US-A Yayıncılık.
- Hakeri,H. (2011), Ceza Hukuku Genel Hükümleri, 12.Tıpkı Basım, Ankara: Adalet Yayınevi.
- İnaltong,C. (2011), “Vergi Suçlarının ve Vergi Cezalarının Tekerrüründe Ceza Uygulaması”, Vergi Dünyası, Sayı:353,Ankara: HUD.
- Kızılot, Ş. ve Z.Kızılot (2009), Vergi, Ticaret ve Ceza Hukuku Yönünden Kaçakçılık Suçları ve Naylon Fatura İhtilafları, Ankara:Yaklaşım Yayıncılık.

- Mahmutoğlu, F.S. (2014), Suç-Kabahat Ayırımı, İdari Ceza Hukukunun Temelleri, <http://fsmahmutoglu.av.tr/pdf/e347388642006e588cf2c697c444aa95c3fa57d77818090242.pdf> (E.24.10.2014)
- Mutluer, M.K. (2008), Vergi Genel Hukuku, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özenç,İ. (2012), Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, 7. Bası, Ankara: Seçkin Kitabevi.
- Şenyüz,D.(2013), Vergi Ceza Hukuku Vergi Kabahatleri ve Suçları, 7. Baskı, Bursa:Ekin Yayın Dağıtım.
- Şenyüz,D.(2011) Vergi Ceza Hukuku Vergi Kabahatleri ve Suçları, 5. Baskı, Bursa:Ekin Yayın Dağıtım.
- Silahşör,M. (2013), “Vergi Hukukunda Tekerrür Kurumu”,Ankara: Ankara Barosu Dergisi (2013/2).
- Soyaslan, D. (2012), Ceza Hukuku Genel Hükümler, 4. Baskı, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Toroslu, N. (2010), Ceza Hukuku Genel Kısım, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Maliye Bakanlığı, (1998), Vergi Reformu, (Eski Kanun - Yeni Kanun - Gerekçe), Ankara: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü.
- <http://tdk.gov.tr> (E.24.10.2014)
- <http://tdk.gov.tr> Büyük Türkçe Sözlük. (E.24.10.2014)
- Dn.3. D.08.11.1993, E.1992/2643, K.1993/3305;
- Dn.9. D.26.12.1997, E.1996/6122, K.1997/4455;
- Dn. 3. D. 27.05.1987, E.1987/169, K.1987/1389;
- Dn. 3. D.15.10.1986, E. 1986/533, K. 986/1991
- DVDDGK, 0.10.1997, E. 1996/107, K. 1997/385
- AYM,2.12.2010 tarih ve E. 2009/51, K. 2010/73 sayılı Kararı, 2.12.2010. tarih ve 27773 sayılı RG
- Dn. 3. D. 14.04.1988, E. 1987/2104, K. 1988/1191
- Dn. 4. D. 25.01.1989, E. 1988/399, K. 1989/388
- TC. Kanunlar ve diğer mevzuat.

“Presentable” Duygusal Emek: İlaç Mümessillerinde Duygusal Emegın İşe Bağlılığa Etkisi

Gaye ATİLLA GÖK

Dr. Okutman, Süleyman Demirel Üniversitesi
İİBF, Sağlık Yönetimi Bölümü
gayeagok@gmail.com

“Presentable” Duygusal Emek: İlaç Mümessillerinde Duygusal Emegın İşe Bağlılığa Etkisi

Özet

Mümessiller, firmalarını temsil etmek ve ilaçlarını satabilmek için uğraşmakta, firmaların belirlediği kotalar yüzünden tutturmak zorunda oldukları satış hedeflerinin baskısı altında çalışmaktadırlar. Meslek, fikri ve fiziki olduğu kadar, örgütün amaçlarına uygun duyguların sergilenmesi çabası olan, duygusal emegın harcanmasını da gerektirmektedir. Sektörün duygusal emek yoğun bir yapıya sahip olmasından hareketle; bu araştırmanın amacı mümessillerin duygusal emek düzeyi ve işe bağlılık düzeylerinin belirlenmesi ile duygusal emegın işe bağlılık üzerindeki yordayıcı etkisinin tespitidir. Araştırma, Isparta, Burdur ve Denizli’de görev yapan 251 ilaç mümessiliyle yürütülmüştür. Çoklu regresyon analizi sonucuna göre duygusal emek boyutlarından derinlemesine davranma boyutunun modele etkisinin pozitif, yüzeysel davranma boyutunun modele etkisinin ise negatif olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İlaç mümessili, tıbbi mümessil, duygusal emek, işe bağlılık

“Presentable” Emotional Labor: The Impact Of Emotional Labor On Work Commitment Among The Pharmaceutical Representatives

Abstract

Representing the companies and aiming to sell their drugs, pharmaceutical representatives work under sales target pressure in order to secure quotas set by the companies. This job requires not only intellectual and physical effort but also emotional labor. As the industry has a dense structure of emotional labor this study aims to determine levels of emotional labor and work commitment among pharmaceutical representatives. Another aim of the study is to determine the predictive effect of emotional labor on work commitment. The study is conducted with 251 pharmaceutical representatives who work in Isparta, Burdur and Denizli. According to the results of multiple regression analysis, it is determined that the contribution of deep acting dimension is positive and the contribution of surface acting dimension is negative to the model.

Keywords: Pharmaceutical representative, medical sales representative, emotional labor, work commitment

1. Giriş

Ülkelerin ilaca ödedikleri paranın artışı, insan sağlığının iyileşmesiyle paralel değildir. Bu artışın tıbbi bir sebebi bulunmamakta, tamamen ilaç endüstrinin pazarlama faaliyetlerinin başarısı olarak yorumlanmaktadır (Küçükusta, 2011: 1). Çokuluslu ilaç firmalarının karları yüksektir ve son 50 yılda ilaç endüstrisi satış ve şirket değer oranı yüzdesi olarak borsa listesindeki tüm diğer üretim dallarını geride bırakmıştır. “Farmasötik İstila” süreci kişiyi kendi kendine ya da başkalarının

zorlamasıyla ilaç almaya itmektedir (Illich, 2011: 51, 54). İlaç ve tıbbi malzeme pazarlayan, satan ve tanıtımını yapan firmalar, satış artışını sağlamak amacıyla satış elemanları vasıtasıyla tüketiciye reçete yazacak olan hekimleri bulmakta ve bu hedef kitle üzerinde yoğun bir şekilde çalışmaktadır (Şeref ve Aksoy, 2002: 90). Çok şık takım elbiseleri ile “sunmak” (present) kökeninden türemiş meslekleriyle “temsilci, mümessiller” (reprezant); her daim “sunulabilir” (presentable) görüntüleriyle bu farmasötik istilanın kıymetli oyuncularındandır. Makale adı, artık Türkçe’de de -özellikle iş ilanlarında “iyi görünümlü” anlamında- kullanılan “presentable” kelimesine, hem fonetik hem köken ilişkisi bakımından gönderme yapmaktadır.

İlaç firmalarının doktor ve eczacılarla ilişkisini söz konusu mümessiller sağlamaktadır. Görevleri kağıt üzerinde ilaç tanıtımı veya ilaç propagandası olmakla beraber asıl yaptıkları iş, ilaç satışlarını artırmak için doktorlara ve eczacılara promosyon taşımak olan bu çalışanlara propagandist, röprezant, promosyon taşıyıcısı veya tıbbi mümessil gibi farklı isimler de verilmektedir (Küçükusta, 2010: 1). Mümessil ve temsilci, Arapça ‘massala’ kökünden gelmekte olup benzerini yapan, örnek veren anlamlarına gelmektedir (nisanyansozluk.com). Tıbbi satış mümessili, kendi başına ve belirli bir süre içerisinde, ilaç tanıtımı ve satışını gerçekleştirmek amacıyla doktor ziyareti, eczane ziyareti, grup aktivitesi, ilaç alım ihalelerinin takibini yapma ve diğer firma faaliyetlerini takip etme bilgi ve becerisine sahip nitelikli kişidir (tibbimumessil.com). Bu çalışmada kavram kargaşasına sebep olmamak adına araştırma konusu çalışanlara “ilaç mümessili” denilecektir.

İlaç mümessili ilacın tanıtımı ve sonrasında satışından sorumludur. Beşeri tıbbi ürünlerin tanıtım faaliyetleri hakkındaki yönetmeliğin 4. maddesinin (d) bendi uyarınca tanıtım; beşerî tıbbi ürünlerin tıbbi-bilimsel özellikleri hakkında sağlık meslek mensuplarına gerçekleştirilecek bütün bilgi verme faaliyetlerini, bu çerçevede ürün tanıtım elemanlarının aktivitelerini, tıbbi ve mesleki kitap ve dergilere verilecek ilanları, doğrudan postalama, basın veya diğer iletişim araçları yoluyla yapılacak duyuruları, bilimsel/eğitsel aktiviteler, toplantılar ve benzeri etkinlikler ile yapılacak faaliyetleri kapsamaktadır (resmigazete.gov.tr). Kişi başına reçeteli ilaç tüketiminin dünyanın hiçbir yerinde ticari promosyonla ilgili olmadığı ve en çok da hekim sayısı ile ilgili olduğu bilindiğinden; ilaç üreticisinin satış çabaları, ürünü yazan ‘aracı tüketici’ olan hekime yöneliktir (Illich, 2011: 52). İlaç endüstrisi, hekimlerle düzenli olarak görüşen mümessillere hediyeler, ücretsiz yemekler, seyahat destekleri, parası ödenmiş eğitimler ve sempozyumlar yoluyla çok büyük paralar ödemektedir (Wazana, 2000: 373). Hekimlerle sürekli iletişim halindeki ilaç mümessilleri, çok güzel ve düzgün konuşurlar. Hem kendilerinden son derecede emindirler hem de inanılmaz derecede kibar ve saygılıdır. Yüzlerinde daima bir tebessüm vardır; sinirlendikleri veya kızdıkları asla görülmemiştir (Küçükusta, 2010: 1). Takındıkları bu tavırların hepsi içten, samimi olabilir mi? Tüm bu resim için duygusal olarak emek harcamadıkları söylenebilir mi?

Yıllar boyunca iş ve örgüt yaşamında duyguların yerinin olmadığı, özellikle bu alanın duygular karıştırılmadan mantıksal çerçevede değerlendirilmesinin gerekliliği (Tuna, 2008: 16) fikirlerine rağmen duygu, hayatta kalmak ve canlı olmak için doğuştan sahip olduğumuz bir zorunluluktur (Sartorius, 2008: 50). Bu anlamda duyguların yapılmakta olan işlere karıştırılmaması sadece bir ütopyadır. Artık günümüzde işverenlerin çalışan duygularını önemsemeye, kullanmaya, duyguları 'iş'e karıştırmaya başlamalarının altında, duyguların da "para ettiğinin", "satın alınabilirliğinin" keşfi yatıyor olabilir.

Duygusal emek, işgörenlerin duygularını düzenleyerek dışarıdan gözlemlenebilecek yüz ve beden hareketleriyle karşı tarafa yansıtmaları (Hochschild, 1983: 7), uygun duygunun sergilenmesi davranışı (Ashforth ve Humphrey, 1993: 90), kişiler arası ilişkilerde örgütsel olarak istenen davranışları sergilemek için gerekli olan çaba, planlama ve kontrol (Morris ve Feldman, 1996: 987) ya da işi gereği müşterilerle birebir iletişim halinde olan işgörenlerin duygusal tepkilerini örgüt için kabul edilebilir şekle sokmak veya örgüt amaçlarıyla uyumlu duygu gösterimleri yaratmak amacıyla harcadıkları çaba (Oral ve Köse, 2011: 465) şeklinde tanımlanabilir. Duygusal emek, bazı mesleklerde pozitif duyguları davranışa dönüştürme süreci iken, bazı meslekler için negatif duyguların sergilenmesi gerekli olmaktadır. Her iki durumda da, beklenen davranışların temelinde yer alması gereken duyguları hissetme yükümlülüğü çalışandan beklenmektedir (Türkay vd., 2011: 203). Hochschild (1983: 230)'in kavramsallaştırmasıyla duygusal emek, hizmet sektörü çalışanlarının yüz yüze ilişkiye dayalı olan işlerinde, müşterilerine karşı gerek yüz ifadeleri ve konuşmaları gerekse bedenlerinde ortaya çıkardıkları duygusal ifadelerin toplamından oluşmaktadır. Hochschild (1983)'e göre, çalışanlar duygusal emeklerini iki şekilde sergilemektedirler; "yüzeysel davranma" (*surface acting*) ve "derinlemesine davranma" (*deep acting*). Yüzeysel davranma sözel ve yüz ifadesi, duruş, ses tonu gibi sözel olmayan işaretler yoluyla gerçekte hissedilmeyen duyguların sergilenmesidir. Derinlemesine davranma ise, kişinin kendisinden göstermesi beklenen duyguları gerçekten hissetmeye, tecrübe etmeye çalışmasıdır (Akt. Ashforth ve Humphrey, 1993: 92-93). Yüzeysel davranmada bireyler dış görünümü dikkate alırken derinlemesine davranmada içsel kanaatler konuşur (Grandey, 2000: 97). Yüzeysel davranma duygusal bir maskeleye adına kişinin kendi gerçek ifadesini 'bastırma'yı içerirken derinlemesine davranma kişinin gerçek ve ifadesi arzu edilen duygularının hizaya konulmasını 'destekleme'yi içermektedir (Grandey, 1998; akt. Brotheridge ve Lee, 2003: 366). Yüzeysel davranma, vücudu duyguyu *göstermek/sergilemek* için kullanırken; derinlemesine davranma, vücudu duygudan *esinlenmek/duyguyu canlandırma* için kullanmaktadır (Hochschild, 1983: 257). Derinlemesine davranışın yüzeysel davranıştan bir diğer farkı da sadece

davranışların değil duyguların da davranış kurallarına uyumlu hale getirilmesi gerekliliğidir (Grandey, 2000: 97).

İşinin karakteristiği gereği müşteri-çalışan etkileşiminin yoğun olduğu işlerde çalışanlar duygu işçisi olarak adlandırılmaktadır. Bu kişiler fiziksel ve zihinsel emekten daha çok duygusal emek harcamakta ve gerçekte hissettikleri ne olursa olsun, iş süreçlerinde müşterilerin memnuniyetini yüksek tutup işletmeye daha fazla fayda/kâr sağlayabilmek için duygularını işin gerekliliklerine uyarlamaktadırlar (Kaya ve Serçeoğlu, 2013: 311, 323). Bu anlamda hekimlere verilen satış hizmetinin önemli bir parçasının duygusal emek olduğunu; ilaç mümessillerinin duygusal emeğinin de ilaçlarını yazdırabilmek maksadıyla hekimlerin kendilerini daha iyi hissetmelerine yardımcı bir tavırla yaklaşmak olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Asıl duyguların açıklanmasının pek sık karşılanmadığı durumlar vardır. Kim patronunun yüzüne karşı onu berbat bulduğunu söyleyebilir ya da bir cenaze töreninde içten bir kahkaha atabilir ki (Konrad ve Hendl, 2003: 170)? Hosteslerin yolcuları hoş, gülümseyen bir yüz ifadesiyle ağırlamak için “gerçek” hislerini yönetmek üzere nasıl eğitildikleri hakkında yaptığı incelemelerde Hochschild (1983), görevlerini yerine getirmek üzere hizmetliler tarafından duyulan duygusal yönetim ve dışavuruma ilişkin kurumsal kuralların kişisel bir maliyeti olduğunu ileri sürmektedir (Lupton, 2002: 38-39). Bu bir maliyettir ve bu maliyet, hislerimizi dinleme derecemizi ve bazen bizzat hissediş yeteneğimizi etkilemektedir (Hochschild, 1983: 21). İlaç mümessilleri de duygusal emek sarfetmeleri yüzünden gerçek hislerine yabancılaşma yaşayabilmekte, bunun sonucu olarak da tükenmişlik, işten ayrılma eğilimi gösterme, iş tatmininin düşmesi vb. olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilmektedir.

Duygusal emek konusu birbirinden farklı pek çok konuyla birlikte ve farklı sektörlere yönelik olarak çalışılmıştır. Bunlardan bazıları sağlık çalışanlarına (Oral ve Köse, 2011; Onay, 2011; Glomb ve Tews, 2004), eğitim çalışanlarına (Savaş 2012; Chang, 2009), çağrı merkezi çalışanlarına (D’Cruz ve Noronha, 2012; Başbuğ vd., 2010; Man ve Öz, 2009; Chong, 2009), havayolu çalışanlarına (Sohn ve Lee, 2012; Chen ve Kao, 2011; Chang ve Ju-Mei, 2009; Hochschild, 1983), kamu işletmesi çalışanlarına (Çelik ve Turunç, 2011), otel çalışanlarına (Pala ve Tepeci, 2014; Rathi vd., 2013; Lee vd., 2012; Gürsoy vd., 2011; Kim, 2008; Chu ve Murmann, 2006), banka çalışanlarına (Ünlü Öz, 2007), tur rehberlerine (Güzel vd., 2013; Kaya ve Özhan, 2012; Wong ve Wang, 2009; Guerrier ve Adib, 2003), turizm, kuaför, eczane, cafe-lokanta, fast-food, sağlık, satış vb. birbirinden farklı hizmet çalışanlarına (Yürür vd., 2011), turizm ve sağlık çalışanlarına (Ünlü ve Yürür, 2011), oteller, banka şubeleri, restoran ve özel hastanelerde çalışan üst ve orta kademe yöneticilerine (Türkay vd., 2011), otel, çağrı merkezi ve mağaza satış hizmetlerinde çalışanlara (Kaya ve Serçeoğlu, 2013), üniversite (öğrenci işleri personeli) memurlarına (Altın Gülova vd., 2013), lojistik firması çalışanlarına (Tokmak, 2014) yöneliktir. Bu çalışma ise, duygusal emek

davranışının literatürde görece olarak daha az ele alınmış olan işe bağlılıkla ilişkisini ölçmek amacıyla.

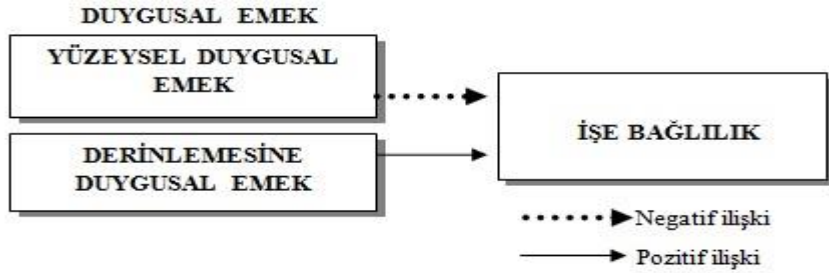
İlaç mümessilleri eczacı ya da hekimlerle görevleri gereği defalarca ve belli sürelerde görüşmek zorundadırlar. İş, ilaçların satışı/pazarlanması için karşı tarafı 'ikna'ya yöneliktir. Burada duygusal emek (belli duyguların saklanması/sergilenmesi, bazı duyguların parlatılması, bazı duyguların varmışçasına gösterilmesi..vb.) olmaması mümkün değildir. Bu, hizmet çalışanı olarak mümessilin sadece fiziken değil duygularıyla da emek verdiği anlamına gelmektedir. İlaç firmalarının reklam imkânlarının da bulunmaması konuyu mümessillerin kişisel özellikleri ve gayretleri noktasına yoğunlaştırmaktadır.

Hochschild çalışanların müşteri ile karşılaştığı süreçte duygularını kontrol ve yönetme uğraşına duygusal emek demektir. Hizmet çalışanlarının müşteriler ile birebir etkileşim halindeyken duyguları üzerindeki kontrolleri ve düzenlemeleri işlerine bağlılıklarını etkilemektedir. Bu yüzden bu iki kavram bağlantılı bulunmuştur (Ünler Öz, 2007: 28). Literatüre bakıldığında ise çoğunlukla işe bağlılık değil de örgütsel bağlılığa dair çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu iki kavram sıklıkla birbirine karıştırılsa da işe bağlılık ile örgütsel bağlılık arasında detay farkları bulunmaktadır. İşe bağlılık kavramı içsel ve dışsal olarak birçok faktörden etkilenmekte olup içsel (bireysel) faktörler demografik ve psiko-sosyal olarak ayrıma tabi tutulur ve direkt olarak kişinin kendisi ile ilgili olan faktörlerdir. Dışsal faktörler ise örgütsel ve toplumsal faktörler olarak ayrılmış olup örgütsel faktörler, örgüt yapısı, örgüt iklimi ve örgütsel koşullardan; toplumsal faktörler ise, ekonomik, hukuki, siyasal, çevresel unsurlardan oluşur (Tanrıverdi ve Sarıhan, 2013: 211). İşe bağlılığı bir iş tutumu olarak tanımlayan Allport (1943) işe bağlılığı "bir çalışanın işe katılım, prestij ve otonomi gibi ihtiyaçlarını karşılama derecesi" olarak kavramsallaştırmaktadır (Akt. Kuruüzüm, İrmak ve Çetin, 2010: 183-184). İşe bağlılık bireyin işine yönelik tutumu ya da uyumu, bireyin kimliğinin işi ile bütünleşmesi ya da bağlantılı olması şeklinde tanımlanabilir (Chusmir, 1982: 596). Ama duyguları sürekli kontrol altında tutmak çalışanın işinden duyduğu zevki azaltabilir (Ünler Öz, 2007: 29). Çünkü işe bağlılık çalışanın işini yaparken keyif alması, işiyle bütünleşmesidir. Bu yüzden işe bağlı (işe bağlılığı yüksek) kişi kendini işiyle birlikte tanımlar.

Duygusal emeğin hizmet çalışanlarının işe bağlılıklarını hangi yönde etkilediği de araştırma konusu olmuştur ve bunun yönü duygusal emek davranışlarının seçimine göre değişebilmektedir (Ünler Öz, 2007: 29). Altın Gülova vd. (2013) duygusal emek ile işe bağlılık arasındaki ilişkide amir desteğinin rolünü araştırmış, üç duygusal emek davranışı ile işe bağlılık arasında pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğunu ve bu ilişkilerin amir desteği arttıkça daha da güçlendiğini tespit

etmişlerdir. Türky vd. (2011) ise duygusal emeğin işe bağlılığa etkisini motivasyonel ve yapısal etkenler altında incelemişler, yine amir desteğine değinmişler ve yüzeysel duygusal emek gösteriminin işe bağlılığı anlamlı düzeyde açıkladığını görmüşlerdir. Ünler Öz (2007) duygusal emek davranışlarının iş sonuçlarına etkisini incelediği doktora tez çalışmasında sadece 'derinlemesine duygusal emeğin' işe bağlılığı artırdığını, yüzeysel davranışlar içine giren 'rol yapma ve gerçek duyguları gizlemenin' işe bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığını ortaya koymuştur. Konuyla ilgili tüm bu açıklamalardan hareketle araştırmanın kavramsal modeli Şekil 1'deki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 1. Araştırmanın Kavramsal Modeli

Araştırma kapsamında test edilen hipotezler şunlardır:

H1. Yüzeysel duygusal emek işe bağlılığı negatif yönde etkiler.

H2. Derinlemesine duygusal emek işe bağlılığı pozitif yönde etkiler

Bu araştırma, Türkiye’de duygusal emek-işe bağlılık konusunda ilaç mümessilleri üzerindeki ilk çalışma olması dolayısıyla konuyla ilgili literatürün oluşumuna katkıda bulunması bakımından önem arz etmektedir.

2. Amaç ve Yöntem

Duygusal emek davranışının işe bağlılıkla ilişkisi literatürde görece olarak az ele alınmış, ilaç mümessilleri üzerinde hiç araştırılmamıştır. Bu noktadan hareketle araştırmanın temel amacı; Isparta, Burdur ve Denizli’de çalışan ilaç mümessillerinin duygusal emek düzeyi ve işe bağlılık düzeylerinin belirlenmesi ile duygusal emeğin işe bağlılık üzerindeki yordayıcı etkisinin tespitidir. Bununla birlikte çalışmada, demografik özelliklerle duygusal emek düzeyi ve işe bağlılık arasındaki ilişkiler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın evrenini Isparta, Burdur ve Denizli’deki ilaç mümessilleri oluşturmuştur. Zaman ve maddi olanakların kısıtlı olmasından dolayı araştırma kapsamı kolayda örneklem yoluyla ulaşılan 251 ilaç mümessilidir. Araştırma Isparta, Burdur ve Denizli’de çalışan mümessiller üzerinde uygulanmıştır. Araştırmada anket tekniği kullanılmıştır. Araştırmanın yöntemi survey’dir. İlaç firmalarının bölge

müdürlüklerinden alınan bilgiler doğrultusunda, 20 farklı ilaç firmasının bulunduğu bölgede yaklaşık olarak 500-600 mümessil görev yapmaktadır. Yapılan hesaplamalara göre %5.5 hata toleransı ve %95 güven aralığı için evren 500 kişi ise 218 kişilik bir örneklem; evren 600 kişi ise 235 kişilik bir örneklem gerekmektedir. Toplamda 280 ilaç mümessiline anket uygulanmış, değerlendirme sonucunda eksik ve hatalı olanlar elendikten sonra eldeki geçerli anket sayısı 251 olarak saptanmıştır. Dolayısıyla anketlerin geri dönüş oranı %89'dur. Yukarıdaki veriler ışığında bu çalışmadaki örneklemin yeterli olduğu söylenebilir. Veriler 15.0 SPSS paket programında analize tabi tutulmuştur.

İlaç mümessillerine anket uygulamasına geçilmeden önce 2 farklı firmada görev yapan ve tesadüfi olarak seçilen 10 ilaç mümessili ile anket sorularının uygunluğu hakkında ön çalışma yapılmış ve daha sonra uygulama aşamasına geçilmiştir. Anket formunda toplam 37 soru yer almıştır. Bunların 6'sı mümessillerin demografik özellikleri, 5'i iş rutinleri ile ilgili sorulardır. Geri kalan 18'i duygusal emek, 8'i ise işe bağlılıkla ilgilidir. Anket katılımcılarla yüz yüze görüşülerek uygulanmıştır.

Duygusal emek ve işe bağlılık ölçeği Ünler Öz (2007)'den alınmıştır. İlk ölçek Brotheridge ve Lee (2003)'nin geliştirdiği duygusal emek ölçeğine dayanmaktadır. Bunun yanında Türkçe'ye çevrilmiş ve geçerli ve güvenilir sonuçlar ürettiği kanıtlanmıştır. İkinci ölçek Kruml (1999)'un doktora tezi için kullandığı 3 soru ve Lodahl ve Kejner (1965)'in geliştirdiği anketten 5 soru ile oluşturulmuştur. Likert soru tipine göre hazırlanan ifadeler için 1 (kesinlikle katılmıyorum) – 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında 5'li bir cevaplandırma kriteri uygulanmıştır. Çalışma verileri değerlendirilirken tanımlayıcı istatistiksel metotlardan (frekans, yüzde, ortalama, standart sapma) yararlanılmıştır. Yapı geçerliliğini test etmek için Açıklayıcı Faktör Analizi kullanılmıştır. Ölçekler arası ilişkileri saptamak için Pearson Korelasyon analizi kullanılmıştır. Değişkenlerin ikiden fazla grup olması durumunda parametrelerin gruplararası karşılaştırmalarında Tek yönlü (Oneway) Anova testi ve farklılığa neden olan grubun tespitinde çoklu karşılaştırma metodlarından Bonferroni testi kullanılmıştır. Sonuçlar % 95 güven aralığında, $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde çift yönlü olarak değerlendirilmiştir.

İlaç mümessilliği mesleğinde, çalışan devir hızı oldukça yüksektir. Ayrıca bir mümessilin sadece tek bir şehirde çalışmadığı, bir şehirde çalışan mümessilin başka bir ya da daha fazla şehirde de çalıştığı bilinmektedir. Öte yandan son dönem ilaç firmalarından geniş çaplı işten çıkarmalar gerçekleşmiştir. O yüzden mümessil sayılarının tam net dökümünün yapılması oldukça zordur. Evren -dolayısıyla örneklem sayıları- değişkenlik göstermektedir. Bu değişkenlik, araştırmamızın kısıtıdır.

3. Bulgular

3.1. Demografik ve Diğer Bulgular

İlaç mümessillerine ilişkin demografik ve diğer bulgular Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. İlaç Mümessillerine İlişkin Demografik ve Diğer Bulgular

<i>Değişkenler</i>	<i>N</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>N</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Cinsiyet			Medeni Durum		
Kadın	55	21.9	Bekâr	90	35.9
Erkek	196	78.1	Evli	160	63.7
			Kayıp	1	0.4
Yaş			Tecrübe (yıl)		
21-25	20	8.0	1-5	135	53.8
26-30	95	37.8	6-10	85	33.9
31-35	95	37.8	11-15	20	8.1
36-40	31	12.4	16-25	8	3.2
41-46	10	4.0			
Eğitim			Gelir (TL)		
Lise	19	7.6	1000-2000	201	80.1
Önlisans	35	13.9	2001-3000	41	16.3
Lisans	191	76.1	3001+	9	3.6
Lisansüstü	6	2.4			
Etkileşim Sıklığı (kez)			Etkileşim süresi (dakika)		
1-45	212	84.2	1-4	102	40.6
46-90	39	15.8	5-8	107	42.6
			9+	42	16.8
Toplam Hekim Sayısı			Majör Hekim Sayısı		
15-50	7	2.8	3-25	135	53.8
51-100	39	15.4	26-50	79	31.4
101-150	178	70.8	51-75	22	8.8
151-200	25	10.0	76+	14	5.6
			Kayıp	1	0.4
			Toplam	251	100.0

Tablo 1’de de görüldüğü gibi katılımcıların %78.1’i erkektir. Bu, mesleğin fiziken de yorucu olmasıyla ya da erkekler tarafından tercih edilmesiyle ilişkilendirilebilir. Mümessillerin %63.7’si evli olup %76.1’i lisans mezunudur. Yaşları 26-35 yaşları arasındaki çalışanlar, toplam katılımcıların yaklaşık %75’ini oluşturmaktadır. Bu da mesleğin, fiziksel güç gerektirdiğini, bu yüzden de gençlerin istihdam edildiğini doğrular nitelikte bir bulgudur. Mesleki tecrübeye ise katılımcıların neredeyse tamamına yakını, yaklaşık %88’lik bir çalışan kesiti sektörde 10 yıldan daha az bir süredir görev yapmaktadır. ‘Etkileşim sıklığı’, mümessil ve hekimlerin bir hafta içinde bir araya gelme frekansıdır. ‘Etkileşim süresi’ ise tek seferde birlikte olunan sürenin dakika cinsinden karşılığıdır. Sıklığa bakıldığında mümessillerin bir hafta içinde yaklaşık olarak %84’ünün 45 ve daha az kez hekimlerle görüştüğü

görülmektedir. Yine yaklaşık olarak %83'lük bir kısım, görüşme süresini 8 dakikadan az tutmaktadır. Sürenin bu kadar kısa tutulması, kota tutturmak için daha fazla görüşme yapmak zorunda olan mümessil için ya da hasta yoğunluğu yüksek hekimlerin vakitlerini fazla almamak için bir zorunluluktur. Tablo 1'de görülen 'majör hekim', mümessilin hafta içinde mutlaka görüşmesi gereken hekim sayısını ifade etmekteyken, 'toplam hekim' mümessilin listesindeki tüm hekim sayısını vermektedir. Katılımcıların yarısından çoğu (%54) 3 ila 25 arasında değişen sayılarda majör hekim sayısına sahiptir. Toplam hekim sayılarına bakıldığında %71'lik bir mümessil grubunun 101 ila 150 hekim ile görüştüğü saptanmıştır.

3.2. Faktör Analizleri

3.2.1. Duygusal Emeğe İlişkin Faktör Analizleri

Duygusal emek düzeylerini ölçmek amacıyla mümessillere sorulan 18 soruya faktör analizi uygulanmıştır.

Tablo 2. Duygusal Emeğe İlişkin Faktör Yükleri

SORULAR		Faktörler	
		1	2
Yüzeysel Davranma Cronbach Alpha: 0.929 p: 0.000	Hissetmediğim duyguları hissediyormuş gibi yaparım.	.861	
	Kurumumun benden göstermemi istediği duyguları yansıtabilmek için rol yaparım.	.828	
	Genellikle o sırada hissettiğim gerçek duygularımı gizlemeye çalışırım.	.817	
	Hekimlere uygun davranmam gerektiği için gerçek tepkilerimi bastırırım.	.779	
	Karşımdaki kişiyle ilgilenirken sıkıntılı ve sinirli olduğumu belli etmemek için rol yaparım.	.746	
	Hekimlerle etkileşim sırasında içimden geçenleri hissettirmemek için gayret gösteririm	.727	
	Asabi bir hekim ile konuşurken sinirlenmemek için kendimi rahatlatıcak şeyler düşünmeye çalışırım.	.699	
	Gerçek duygularımı göstermemek için çaba sarf ederim.	.698	
	Hekim ile ilişkim sırasında yansıtmam gereken duygu, benim ruh halimle uyuşmasa bile o duyguyu yansıtmaya çalışırım.	.666	
	Karşımdakilere göstermem gereken duygu hangisi ise o duyguyu hissetmek için çaba sarf ederim.	.614	
	Kendi duygularımı kontrol etmeye çalışırım.	.604	
	Hekim ile ilişki sırasında, benim duygularıma ters gelse bile, o sırada işim icabı göstermem gereken duygu ne ise, onu hissetmeye çalışırım.	.576	
Derinlemesine Davranma Cronbach alpha: 0.831 p: 0.000	Sinirli bir hekim ile konuşurken, esasında benim görevimin ona yardım etmek olduğunu düşünürüm.		.787
	Sinirli bir hekimle konuşurken, onların aramızda geçenlere değil başka bir şeye hiddetlendiğini düşünürüm.		.751
	Hekime yardım ederken neşeli olduğumu göstermeye çalışınca bir süre sonra kendimi gerçekten neşeli bulurum.		.730
	İşimin benden beklediği kişi olabilmek için içtenlikle çaba sarf ederim.		.702
	Sinirli hekimlerle bile, olaylara onların bakış açısından bakmaya çalışarak konuşurum.		.696
	Kendimi çok kötü hissettiğim zaman bile arkadaşça davranıp gülümserim.		.557
KMO: 0.936 p: .000 (Bartlett's Test)			

Dönüştürme Metodu: Temel Bileşenler Analizi

Elde edilen faktör yükleri Tablo 2’de görülmektedir. Bazı çalışmalarda rol yapma ve gerçek duyguları gizleme (bastırma) şeklinde ayrı ayrı ifade edilen yüzeysel davranma boyutlarının aynı faktöre yüklenmesi sonucu, faktör sayısı ikiye düşmüştür. Faktörler toplam varyansın %58.894’ünü açıklamaktadır. İç tutarlılık değerleri ise sırasıyla .929 ve .831’dir. KMO değeri .50’den yüksek ve Bartlett’s test değerleri anlamlıdır.

3.2.2. İşe Bağlılığa İlişkin Faktör Analizleri

İşe bağlılığa ilişkin faktör analizi sonuçları Tablo 3’de sunulmuştur. Görüleceği üzere mümessillere yöneltilen işe bağlılığa ilişkin ifadeler üzerinde yapılan analizde faktör yükleri .698 ile .880 arasında değişmektedir. Faktör, toplam varyansın %64.489’unu açıklamaktadır. İç tutarlılık değeri ise .919’dur. KMO değeri .50’den yüksek ve Bartlett’s test değeri anlamlıdır.

Tablo 3. İşe Bağlılığa İlişkin Faktör Yükleri

		<i>SORULAR</i>	<i>Faktörler</i>
Cronbach alpha: 0.919	Ö l ç m e	Başka şeylerle meşgulken bile aklımda işim vardır	.880
		İşime fazlasıyla düşkünümdür	.861
		Fazla mesai ücreti almasam bile geç saatlere kadar çalışmak benim için sorun değildir	.841
		Başımı yastığa koyduğumda ertesi gün işyerimde yapacaklarımı düşünürüm	.838
		Hayatımda bana en fazla mutluluk veren şey işimdir	.807
		İşimde benden beklenenin ötesinde kendiliğimden çaba harcarım	.772
		Hayatımın en önemli seyleri işimle ilgili olanlardır	.709
		Eğer seçme şansım olsaydı, müşterilerle etkileşime girilmeyen bir işi tercih ederdim	.698
		KMO: 0.797	
		p: .000 (Bartlett’s Test)	

Dönüştürme Metodu: Temel Bileşenler Analizi

İşe bağlılık ölçeğindeki son ifade anlam bakımından ters olduğundan, ters kodlanmış ve bu şekilde değerlendirilmiştir. Faktör yüklerinin yüksek çıkması, soruların diğer sorularla ortak bir varyansı paylaştığını, diğer bir ifadeyle soru gruplarının birbirleriyle ilişkili olduğunu ve toplam varyansın duygusal emekte %56 ila %86’sını, işe bağlılıkta ise %69 ila %88’ini açıkladığını göstermektedir.

3.3. Yüzeysel Davranma Boyutu

Analizlerin yapılabilmesi için öncelikle Kolmogorov-Smirnov normallik testi yapılmış olup verilerin normal dağıldığı görüldüğünden, bağımsız değişkenlerin duygusal emek ve işe bağlılık üzerindeki etkilerini ölçmek için parametrik testler kullanılmıştır. Yüzeysel davranma boyutunun değişkenlere göre farklılaşp farklılaşmadığının tespiti için analizler yapılmış, ilaç mümessillerinin yüzeysel davranma boyutundan almış oldukları puanların demografik ve diğer değişkenlere göre karşılaştırması Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Yüzeysel Davranma Boyutunun Demografik ve Diğer Değişkenlere Göre Karşılaştırması

<i>Değişkenler</i>	<i>n</i>	<i>Ort.</i>	<i>Ss</i>	<i>Z/X²</i>	<i>p</i>
<i>Cinsiyet</i>					
Kadın	55	3.567	0.127	-0.318	0.751
Erkek	196	3.502	0.057		
<i>Medeni Durum</i>					
Bekâr	90	3.622	0.094	-0.299	0.765
Evli	160	3.459	0.062		
<i>Eğitim</i>					
Lise	19	3.476	0.163	11.198	0.011
Önlisans	35	3.307	0.129		
Lisans	191	3.582	0.061		
Lisans üstü	6	2.805	0.188		
<i>Gelir (TL)</i>					
1000-2000	201	3.603	0.058	6.558	0.038
2001-3000	41	3.189	0.125		
3001+	9	3.138	0.200		
<i>Mesleki Tecrübe (Yıl)</i>					
1-5	135	3.747	0.070	17.961	0.000
6-10	85	3.251	0.078		
11-15	20	3.300	0.204		
16-25	8	3.093	0.209		
<i>Toplam Hekim Sayısı</i>					
15-50	7	2.916	0.091	26.004	0.000
51-100	39	3.301	0.125		
101-150	178	3.665	0.060		
151-200	25	2.930	0.150		
<i>Majör Hekim Sayısı</i>					
3-25	135	3.834	0.064	50.063	0.000
26-50	79	3.245	0.089		
51-75	22	3.087	0.149		
76+	14	2.678	0.120		
<i>Etkileşim Sıklığı (defa)</i>					
1-45	212	3.413	0.057	-4.736	0.000
46-90	39	4.070	0.072		
<i>Etkileşim Süresi (dk.)</i>					
1-4	102	3.675	0.757	29.110	0.000
5-8	107	3.591	0.775		
9+	42	2.956	0.758		

Tablo 4’de de görüldüğü gibi ilaç mümessilleri en fazla yüzeysel duygusal emeği 1-4 dakika süren görüşmeleri sırasında harcamaktadır. Mümessillerin uzun süre görüşmeye nazaran daha kısa sürede daha fazla duygusal emek harcamaları, dar zamanda tanıtmakla yükümlü olduğu ilacı daha fazla reçeteye dâhil ettirmek için fazla uğraş vermelerini açıklar niteliktedir. Görüşülen majör hekim sayısı arttıkça harcadıkları duygusal emek düzeyi ise azalmaktadır. Bu, mümessillerin hekim yoğunluğundan yorulmasıyla ya da duygusal emek harcayacak enerjilerinin kalmamasıyla açıklanabilir. Anlamlılık düzeylerine bakıldığında sadece cinsiyet ($Z=-0.318$, $p=0.751$) ve medeni durumun ($X^2=-0.299$, $p=0.765$) anlamlı bir fark

yaratmadığı; eğitim ($X^2=11.198$, $p=0.011$), gelir ($X^2=6,558$, $p=0.038$), mesleki tecrübe ($X^2=17.961$, $p<0.001$), toplam hekim sayısı ($X^2=26.004$, $p<0.001$), majör hekim sayısı ($X^2=50.063$, $p<0.001$), mümessillerin hekimlerle etkileşim sıklığı ($X^2=4.736$, $p<0.001$) ve mümessillerin hekimlerle görüşme sürelerinin ($X^2=29.110$, $p<0.001$) yüzeysel duygusal emek için istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yarattığı ortaya konmuştur. Gruplara ilişkin farkın anlamlı çıkması durumunda farklılığın hangi gruptan kaynaklandığını belirlemek için ileri analiz yöntemlerinden uygun olanı kullanılmalıdır. Varyans ve örneklem büyüklüklerinin eşit olup-olmama durumu, post-hoc istatistik türünün seçiminde oldukça etkili olabilmektedir (Kayri, 2009: 51). Tukey HSD'nin grup ortalama puanları arasında anlamlı fark belirlediği grup ya da grupları, Scheffe ve Bonferroni testleri de aynı şekilde belirlemektedir (alfaistatistik). Çok yaygın kullanılan bir çoklu karşılaştırma testi olan Bonferroni "eşit örneklem sayısı" ilkesini gerektirmediği için (Miller, 1969; akt. Kayri, 2009: 54) bu çalışmada Bonferroni metodu kullanılmıştır. Anlamlı farklılıkların hangi gruplardan kaynaklandığının ortaya konması için yapılan çoklu karşılaştırmalarda elde edilen sonuçlar şu şekildedir: Eğitimdeki anlamlı farklılığın lise-lisansüstü ($I-J^1=-0.772$, $p=0.046$); gelirdeki anlamlı farklılığın 1. ve 2. gruplar ($I-J=0.398$, $p=0.016$); tecrübedeki anlamlı farklılığın ise 1-5 ve 6-10 yıllık tecrübe ($I-J=0.463$, $p=0.000$) arasındaki farktan kaynaklandığı tespit edilmiştir. Hekim sayılarına bakıldığında toplam hekim sayısı 101-150 olan mümessillerin hekim sayısı 15-50 ($I-J=-0.636$, $p=0.011$) ve 151-200 ($I-J=-0.726$, $p=0.000$) olan mümessillerle arasındaki farkın toplam hekim sayısı bağlamında istatistikî anlamlı farka sebep olduğu görülmüştür. Majör hekim sayısındaki anlamlı farklılığın şu gruplar arasındaki farktan kaynaklandığı tespit edilmiştir: Birinci grup ile ikinci ($I-J=0.587$, $p=0.000$), üçüncü ($I-J=0.780$, $p=0.000$) ve dördüncü grup ($I-J=1.154$, $p=0.000$) ile ikinci ve dördüncü ($I-J=0.567$, $p=0.004$) grup arasındaki fark majör hekim sayısındaki anlamlı farklılığa sebep olmuştur. Etkileşim süresine dair analizlere gelindiğinde birinci grubun üçüncü ($I-J=0.931$, $p=0.000$) ikinci grubun ise üçüncü ($I-J=0.839$, $p=0.000$) grup arasındaki farkların etkileşim süresindeki anlamlı farklılığın kaynakları olduğu tespit edilmiştir.

3.4. Derinlemesine Davranma Boyutu

Derinlemesine davranma boyutunun değişkenlere göre farklılaşım farklılaşmadığının tespiti için analizler yapılmış, ilaç mümessillerinin derinlemesine davranma boyutundan almış oldukları puanların demografik ve diğer değişkenlere göre karşılaştırması Tablo 5'de gösterilmiştir.

¹ Gruplar arası fark

Tablo 5. Derinlemesine Davranma Boyutunun Demografik ve Diğer Değişkenlere Göre Karşılaştırması

<i>Değişkenler</i>	<i>N</i>	<i>Ort.</i>	<i>Ss</i>	<i>Z/X²</i>	<i>p</i>
Cinsiyet					
Kadın	55	3.478	0.114	-0.474	0.636
Erkek	196	3.444	0.055		
Medeni Durum					
Bekâr	90	3.611	0.090	-2.313	0.021
Evli	160	3.374	0.057		
Eğitim					
Lise	19	3.083	0.123	8.224	0.042
Önlisans	35	3.485	0.124		
Lisans	191	3.479	0.058		
Lisans üstü	6	3.500	0.338		
Gelir (TL)					
1000-2000	201	3.508	0.055	4.290	0.117
2001-3000	41	3.187	0.125		
3001+	9	3.425	0.127		
Mesleki Tecrübe (Yıl)					
1-5	135	3.582	0.068	7.592	0.055
6-10	85	3.251	0.083		
11-15	20	3.350	0.134		
16-25	8	3.687	0.192		
Toplam Hekim Sayısı					
15-50	7	3.142	0.307	10.230	0.017
51-100	39	3.594	0.111		
101-150	178	3.504	0.056		
151-200	25	2.698	0.188		
Majör Hekim Sayısı					
3-25	135	3.592	0.065	2.838	0.417
26-50	79	3.279	0.093		
51-75	22	3.383	0.138		
76+	14	3.178	0.198		
Etkileşim Sıklığı (defa)					
1-45	212	3.405	0.054	-1.434	0.152
46-90	39	3.728	0.103		
Etkileşim Süresi (dk.)					
1-4	102	3.484	0.749	12.952	0.002
5-8	107	3.592	0.739		
9+	42	2.956	0.784		

Tablo 5'e bakıldığında medeni durum ($X^2=-2.313$, $p=0.021$), eğitim ($X^2=8.224$ $p=0.042$), mümessillerin görüştükları toplam hekim sayısı ($X^2=10.230$, $p=0.017$) ve sürenin ($X^2=12.952$, $p=0.002$) harcanan derinlemesine duygusal emek için istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yarattığı görülmektedir. Kadınların duygusal emeklerinin erkeklerinkine göre daha fazla olması literatüre paraleldir ancak bu çalışmada duygusal emeğin her iki boyutunda da cinsiyetler arası anlamlı bir fark tespit edilememiştir. Eğitimdeki anlamlı fark, lise ve lisansüstü arasındaki ($I-J=0.435$, $p=0.021$) farktan kaynaklanmaktadır. Lisansüstü eğitim almış mümessillerin

derinlemesine duygusal emek düzeyleri lise mezunlarına göre daha yüksektir. Harcanan duygusal emek yüz yüze görüşülen hekim sayısına göre istatistikî olarak anlamlı bir fark ortaya koymaktadır. Bonferroni test sonucu bu farkın 151-200 toplam hekim sayısına sahip mümessillerin 51-100 (I-J=0.656, p=0.025) ve 101-150 (I-J=0.570, p=0.037) sayıda hekim ile görüşenler arasındaki farktan kaynaklandığı bulunmuştur. Mümessillerin görüştüğü hekim sayısı arttıkça harcadıkları duygusal emek düzeyi azalmaktadır. Bu, mümessillerin hekim yoğunluğundan yorulmasıyla ya da duygusal emek harcayacak enerjilerinin kalmamasıyla açıklanabilir. Etkileşim süresindeki anlamlı farklılığın 1-4 dk. ve 9+ dk. arasındaki (I-J=0.527, p=0.011) 5-8 dk. ve 9+ dk. arasındaki (I-J=0.637, p=0.001) farktan kaynaklandığı ileri analiz yöntemiyle tespit edilmiştir.

3.5. İşe Bağlılık Boyutu

Araştırmaya katılan ilaç mümessillerinin işe bağlılık boyutundan almış oldukları puanların demografik ve diğer değişkenlere göre karşılaştırması Tablo 6'da gösterilmiştir.

İşe bağlılık düzeylerine bakıldığında ise sadece medeni durum ($X^2=-2.291$, p=0.022), toplam hekim sayısı ($X^2=10.032$, p=0.018) ve etkileşim sıklığının ($X^2=-2.048$, p=0.040) işe bağlılık açısından istatistikî olarak anlamlı bir fark yarattığı görülmektedir. Toplam hekim sayısındaki tespit edilen anlamlı farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığını belirlemek üzere yapılan Bonferroni çoklu karşılaştırma test sonuçlarına göre anlamlı fark, 51-100 ile 101-150 (I-J=0.519, p=0.025) arasındaki farktan kaynaklanmıştır. 45 ve altında hekimle görüşen mümessillerin işe bağlılıkları, 46 ve üstü hekimle görüşen mümessillerin işe bağlılıklarından yüksektir. Hekimlerle daha sık görüşen kitlenin işle özdeşleşmesinin, doğal bir bulgu olduğu düşünülebilir. Ayrıca anlamlı bir fark olmamakla birlikte kadın mümessillerin işe bağlılıkları erkeklere göre daha yüksektir.

Evli çalışanlara göre bekâr mümessiller işe daha çok bağlıdır. Buradaki anlamlı farkın, evli olan mümessillerin özel hayatlarında bekârlara göre daha fazla sorumluluk taşıyor olmalarından kaynaklandığı düşünülebilir. Ayrıca mümessillerin görüştüğü toplam hekim sayısı işe bağlılıkta anlamlı bir fark yaratmaktadır. Bunun dışındaki değişkenler istatistikî olarak anlamlı bir fark ortaya koymamaktadır

Tablo 6. İşe Bağlılık Boyutunun Demografik ve Diğer Değişkenlere Göre Karşılaştırması

<i>Değişkenler</i>	<i>n</i>	<i>Ort.</i>	<i>Ss</i>	<i>Z/χ²</i>	<i>p</i>
Cinsiyet					
Kadın	55	3.395	1.046	-1.039	0.299
Erkek	196	3.256	1.032		
Medeni Durum					
Bekâr	90	3.475	1.019	-2.291	0.022
Evli	160	3.182	1.035		
Eğitim					
Lise	19	2.980	1.121	1.676	0.642
Önlisans	35	3.375	1.000		
Lisans	191	3.300	1.041		
Lisans üstü	6	3.312	0.801		
Gelir (TL)					
1000-2000	201	3.309	1.003	0.253	0.881
2001-3000	41	3.201	1.143		
3001+	9	3.166	1.300		
Mesleki Tecrübe (Yıl)					
1-5	135	3.341	0.976	1.555	0.669
6-10	85	3.202	1.095		
11-15	20	3.450	0.954		
16-25	8	2.906	1.523		
Toplam Hekim Sayısı					
15-50	7	3.589	1.142	10.031	0.018
51-100	39	3.692	0.936		
101-150	178	3.172	1.027		
151-200	25	3.495	1.025		
Majör Hekim Sayısı					
3-25	135	3.122	1.042	7.132	0.067
26-50	79	3.455	0.991		
51-75	22	3.460	1.085		
76 +	14	3.562	0.950		
Etkileşim Sıklığı (defa)					
1-45	212	3.341	1.030	-2.048	0.040
46-90	39	2.990	1.023		
Etkileşim Süresi (dk.)					
1-4	102	3.136	0.995	4.639	0.098
5-8	107	3.378	1.002		
9+	42	3.286	1.035		

3.6. Korelasyon Analizi

Değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi için korelasyonlar incelenmiş, bu çalışmadaki veriler normal dağılım gösterdiği için Pearson Korelasyon Analizi uygulanmıştır. %1 ve %5 düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Değişkenlerin ortalama ve standart sapma değerleri ile korelasyon analizleri sonucu elde edilen bulgular Tablo 7'de gösterilmektedir.

Analiz sonuçları, işe bağlılık ile en güçlü ilişkiye sahip boyutun derinlemesine duygusal emek boyutu (0.325) olduğunu göstermektedir. Buradan hareketle bu katsayıyı kullanarak hesaplanan belirlilik katsayısı değeri (r^2) yaklaşık olarak 0.31'dir. Buna göre; değişkenlere sadece ikili olarak bakıldığında, derinlemesine duygusal emek değişkeni, işe bağlılıkta ortaya çıkan değişimin %10'luk kısmını açıklamaktadır. Diğer değişkenin korelasyon katsayısı incelendiğinde yüzeysel (-0.154) boyutun da tıpkı derinlemesine emekte olduğu gibi işe bağlılık ile istatistiki olarak anlamlı ($p=0.015$) ilişkisi olduğu ancak bu ilişkinin negatif yönde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla derinlemesine duygusal emek değişkeninde meydana gelen bir artışın, işe bağlılığı artıracağını, yüzeysel davranmanın ise azaltacağını söylemek mümkündür.

Tablo 7. Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ort.	Ss.	1	2	3
1. Yüzeysel Duygusal Emek	3.506	.826	r p	1	
2. Derinlemesine Duygusal Emek	3.448	.781	r p	.000 1.000	1
3. İşe Bağlılık	3.286	1.035	r p	-.154(*) .015	.325(**) 1 .000

3.6. Regresyon Analizi ve Hipotez Testi

Duygusal emeği oluşturan yüzeysel ve derinlemesine boyutların işe bağlılık üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla kurulan regresyon modelinin F değeri 18.374, anlamlılık düzeyi ise $p<0.001$ 'dir. Bu, modelin bir bütün olarak her düzeyde anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır (Kalaycı, 2008: 268). İki boyutun tamamı, işe bağlılığı %12 oranında (düzeltilmiş R^2) açıklamaktadır. Bu oran zaman serileri için düşük sayılabilir ancak, yatay kesit verilerinin kullanıldığı araştırmalarda model uygun olduğu halde R^2 düşük çıkabilmektedir.

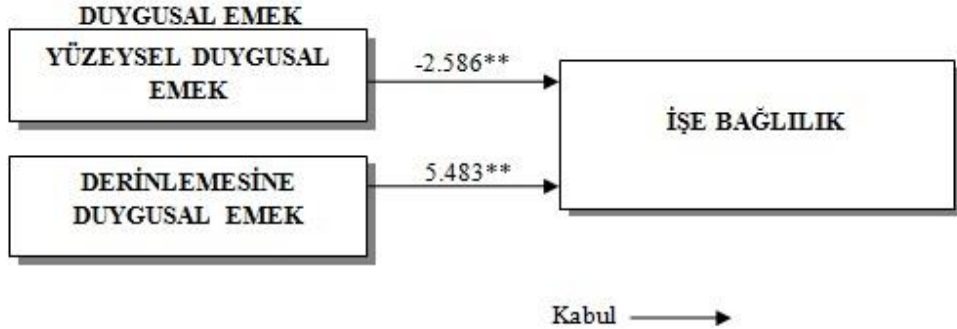
Tablo 8. Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken Duygusal Emek	Bağımlı Değişken İşe Bağlılık		
	β	t	Sig.
Sabit (constant)		53.777	0.00
Yüzeysel Duygusal Emek	-0.159	-2.586**	0.01
Derinlemesine Duygusal Emek	0.336	5.483**	0.00
F		18.374**	
R^2		0.130	
Adj. R^2		0.122	

Beta değeri bağımsız değişkenlerin önem sırasını gösterir (Kalaycı, 2008: 269). Analiz sonuçlarına göre derinlemesine duygusal emek ($\beta=0.336$; $p<0.001$) boyutu,

işe bağlılık üzerinde en güçlü etkiye sahip bağımsız değişkendir. Yüzeysel duygusal emek ($\beta=-0.159$; $p<0.001$) boyutu da derinlemesine duygusal emek kadar olmasa da işe bağlılığı etkilemekte ayrıca negatif yön taşımaktadır. Başka bir ifadeyle değişkenlere ait β değerleri tek tek incelendiğinde derinlemesine duygusal emek değişkeninin modele etkisinin pozitif yönlü; yüzeysel duygusal emek değişkeninin modele etkisinin negatif yönlü olduğu söylenebilir. Sonuç itibarıyla H1 ve H2 kabul edilmiştir.

Şekil 2. Hipotez Sonuçlarının Şematik Gösterimi

4. Tartışma ve Sonuç

İlacını daha fazla reçeteye dâhil ettirme çabasındaki mümessil, hekimi ikna etmek için tüm tanıtım sürecinde duygusal emek harcamaktadır. İlaç satış mümessillerinin hekimlerle görüşmeleri sırasında harcadıkları duygusal emek ile işe bağlılıkları arasındaki ilişkinin belirlenmeye çalışıldığı bu çalışmanın sonuçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

Katılımcıların büyük çoğunluğunun erkek, 26-35 yaş arası, lisans mezunu, geliri 1000 ile 2000 TL arasında değişen, -etkileşim sürelerine bakıldığında- hekim ile 1-8 dk. arasında görüşen, -etkileşim sıklığına bakıldığında- haftada 1-45 kez ziyarete çıkan, 101-150 toplam hekim sayısına sahip mümessillerden oluştuğu görülmektedir. Yarısından çoğu meslekte 1-5 yıllık tecrübeye sahiptir ve majör hekim sayıları 3-25 arasında değişmektedir.

Yüzeysel duygusal emek anlamlılık düzeylerine bakıldığında sadece cinsiyet ve medeni durumun anlamlı bir fark yaratmadığı; bunun dışındaki tüm değişkenlerin (eğitim, gelir, mesleki tecrübe, toplam hekim sayısı, majör hekim sayısı, mümessillerin hekimlerle etkileşim sıklığı ve mümessillerin hekimlerle görüşme sürelerinin) yüzeysel duygusal emek için istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yarattığı ortaya konmuştur. Derinlemesine duygusal emekte ise sadece medeni durum, eğitim, mümessillerin görüştükları toplam hekim sayısı ve sürenin harcanan

derinlemesine duygusal emek için istatistikî olarak anlamlı bir farklılık yarattığı görülmektedir. Literatürde kadınların daha fazla duygusal emek verdikleri, buna sebep olarak da kadınların erkeklere göre daha fazla duygularını yönetme ihtiyacı hissetmeleri (Hochschild, 1983; Grandey, 1999; Kruml, 1999) gösterilmektedir. Analizler sonucunda bu çalışmada hem duygusal emeğin boyutları hem de işe bağlılık noktasında kadın ve erkek arasında -kadınların ortalamaları daha yüksektir ancak- anlamlı bir fark bulunamamıştır. Anlamlı farklılığın bulunmaması, katılımcıların formları isteksiz ya da dikkatsizce doldurmalarından kaynaklanmış olabilir.

İşe bağlılık düzeylerine bakıldığında ise sadece medeni durum, toplam hekim sayısı ve etkileşim sıklığının işe bağlılık açısından istatistikî olarak anlamlı bir fark yarattığı görülmektedir. Evli çalışanlara göre bekâr mümessillerin işe bağlılığı daha yüksektir. Anlamlı farkın, evli olan mümessillerin özel hayatlarında bekârlara göre daha fazla sorumluluk taşıyor olmalarından kaynaklandığı düşünülebilir.

Pek çok farklı alandaki -ancak ilaç mümessillerini içermeyen- çalışmalarda Oral ve Köse (2011), yüzeysel davranmanın işe bağlılığı azalttığını, Kaya ve Serçeoğlu (2013), duygusal emeğin yoğun olarak gösterildiği alanlarda çalışanların işe yabancılaşma eğiliminin arttığını, Türkay vd. (2011), yüzeysel davranmanın işe bağlılığı pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Gülova vd. (2013), duygusal emek davranışlarından samimi davranış ve derinlemesine davranış ile işe bağlılık arasında pozitif yönlü ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki ortaya koyarken, yüzeysel davranış ile işe bağlılık arasında -beklenilenin aksine- pozitif yönlü ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ünler Öz (2007) de sadece derinlemesine davranmanın işe bağlılığı artırdığını, yüzeysel davranma içine giren rol yapma ve gerçek duyguları gizlemenin işe bağlılık üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit etmiştir. Duygusal emek-işe bağlılık sonucu üzerinde pek çalışma bulunmadığından yazında duygusal emek davranışlarının iş sonuçlarına etkileri incelendiğinde öne çıkan kavramların ağırlıklı olarak iş tatmini ve tükenmişlik olduğu görülmüştür. Ünlü ve Yürür (2011: 183), derinlemesine davranışın çalışanların görevsel ve bağlamsal performans sergileme niyetlerini artırdığını belirlemiş, Rathi vd. (2013: 273) ise yüzeysel davranışın duygusal tükenme ve işten ayrılma niyetiyle pozitif, örgütsel bağlılıkla negatif ilişkisini ortaya koymuştur. Bu çalışmada, çoklu regresyon analizi sonuçları anlamlıdır. Derinlemesine duygusal emek boyutunun işe bağlılık üzerindeki etkisi, yüzeysel duygusal emek boyutundan fazladır. Mümessillerin yüzeysel duygusal emeği işe bağlılığı negatif; derinlemesine duygusal emeği ise pozitif olarak yordaması literatür ile örtüşmektedir. İki boyutun tamamı, işe bağlılığı %12 oranında açıklamaktadır.

Bir firma ancak çalışanlarının gösterdiği performans kadar iyi olabilir. İşe bağlılık bu anlamda iş çıktılarını yükselten bir girdidir. Çünkü işe bağlılık örgütsel başarının en önemli belirleyicilerindedir. Duygusal emek boyutlarından derinlemesine

davranmanın işe bağlılığa pozitif etkisi bilindiğinden mümessillerin hekimlerle etkileşim sırasında harcadıkları derinlemesine duygusal emeğin artırılabilmesi için firma içi duygusal emek gösterim kurallarının netleştirilmesi önerilebilir. Kişinin yüzeysel davranırken yaşayabileceği (rol yapma ve gerçek duygularını bastırmasından kaynaklanan) negatif duygusal sonuçlara karşı, psikolojik sermayesi yüksek mümessillerin istihdam edilmesi ya da mümessillerin psikolojik sermayelerinin geliştirilebilmesine yönelik tedbirlerin alınması ilaç firmaları için gerekli olabilir. Bu çalışma Türkiye’de duygusal emek-işe bağlılık konusunda yapılan çok az sayıda çalışmadan biri olup ilaç mümessilleri üzerindeki ilk çalışmadır. İlaç mümessillerine uygulandığından tüm hizmet çalışanlarına genellenebilir sonuçlar içermeyen bu çalışma, bir başlangıç noktası olabilir.

Kaynaklar

Altın Gülova, A., B.T. Palamutçuoğlu ve A.T. Palamutçuoğlu (2013), “Duygusal Emek İle İşe Bağlılık Arasındaki İlişkide Amir Desteğinin Rolü: Üniversitede Öğrenci İşleri Personeline Yönelik Bir Araştırma”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28(2), 41-74.

Ashforth, B.E. and R.H. Humphrey (1993), “Emotional Labor in Service Roles: The Influence of Identity”, *Academy of Management Review*, 18(1), 88-115.

Başbuğ, G., E. Ballı ve Z. Oktuğ (2010), “Duygusal Emegin İş Memnuniyetine Etkisi: Çağrı Merkezi Çalışanlarına Yönelik Bir Çalışma”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 58: 254-274.

Brotheridge, C.M. and R.T. Lee (2003), “Development and Validation of the Emotional Labour Scale. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*”, 76(3), 365- 379.

Chang, C. P., ve C. H. I. U. Ju-Mei (2009). Flight Attendants’ Emotional Labor and Exhaustion in the Taiwanese Airline Industry. *Journal of Service Science and Management*, 2(04), 305-311

Chang, M. (2009), “Teacher Emotional Management in the Classroom: Appraisals, Regulation, and Coping with Emotions”, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, The Ohio State University, San Diego.

Chen, C. and Y. Kao (2011), “The Antecedents and Consequences of Job Stress of Flight Attendants- Evidence from Taiwan”, *Journal of Air Transport Management*, 17(4), 253-255.

Chong, P. (2009), “Servitude with a Smile: A Re-Examination of Emotional Labour”, *A Canadian Journal of Work and Society*, 14, 177-185.

Chu, K. H. and S. K. Murrmann (2006), “Development and Validation of the Hospitality Emotional Labor Scale”, *Tourism Management*, 27(6), 1181–1191.

Chusmir, L.H. (1982), “Job Commitment and the Organizational Woman”, *Academy of Management Review*, 7(4), 595-602.

Çelik, M. ve Ö. Turunç (2011), “Duygusal Emek ve Psikolojik Sıkıntı: İş–Aile Çatışmasının Aracılık Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 40(2)226-250.

D’Cruz, P. ve E. Noronha (2012), “Duygusal Emek İcra Etmek: Hindistanlı Çağrı Merkezi Çalışanlarının Deneyimleri”, (çev. Fuat MAN), *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(1), 95-121.

Glomb, T. M. and M. J. Tews (2004), "Emotional Labor: A Conceptualization and Scale Development", *Journal of Vocational Behavior*, 64(1), 1-23.

Grandey, A.A. (1999), "The Effects of Emotional Labor: Employee Attitudes, Stress and Performance", *Yayınlanmış Doktora Tezi*, Colorado State University, Colorado

Grandey, A.A. (2000), "Emotion regulation in the workplace: A new way to conceptualize emotional labor", *J Occup Health Psychol*, 5(1), 95-110.

Guerrier, Y. and A. Adib (2003), "Work at Leisure and Leisure at Work: A Study of the Emotional Labour of Tour Reps", *Human Relations*, 56(11), 1399-1417.

Gürsoy, D., Y. Boylu ve U. Avcı (2011), "Identifying the Complex Relationships Among Emotional Labor and Its Correlates", *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 783-794.

Güzel, F.Ö., G. Atilla Gök ve D. Büyüker İşler (2013), "Duygusal Emek ve Duygusal Emek Ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerinde Bir Araştırma", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi/ Journal of Travel and Hospitality Management*, 10(3), 107-123.

Hochschild, A.R. (1983), *The Managed Hearth: Commercialization of Human Feeling*, Berkeley: University of California Press.

<http://www.alfaistatistik.com/#!/PostHoc-%C3%87oklu-Kar%C5%9F%C4%B1a%C5%9Ft%C4%B1rma-Testleri/c12ri/982DD453-F9A9-4EA7-8931-D4F42CCA46EA> (Erişim: 3.4.2015)

<http://www.nisanyansozluk.com/?k=m%C3%BCmessil&x=0&y=0> (Erişim: 3.3.2015)

<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/08/20110826-22.htm> (Erişim: 3.4.2015)

<http://www.tibbimumessil.com/swarticle.aspx?IcerikID=1004> (Erişim: 1.3.2015)

Illich, I. (2011), *Sağlığın Gaspsı*, Çev. Süha Sertabiboğlu, 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Kalaycı, Ş. (2008), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri İçinde: Kalaycı Ş. Asil Yayın Dağıtım*, Ankara.

Kaya, U. ve Ç. K. Özhan (2012), "Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma", *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2), 109-130

Kaya, U. ve N. Serçeoğlu (2013), "Duygu İşçilerinde İşe Yabancılaşma: Hizmet Sektöründe Bir Araştırma", *Çalışma ve Toplum*, 36(1), 311-346.

- Kayri, M. (2009), "Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (Post-Hoc) Teknikleri", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(1), 51-64
- Kim, H. J. (2008), "Hotel Service Providers' Emotional Labor: The Antecedents and Effects on Burnout", International Journal of Hospitality Management, 27(2), 151-161.
- Konrad, S. ve C. Hendl (2003), Duygularla Güçlenmek, Çev. Meral Taştan, İstanbul, Hayat Yayıncılık.
- Kruml, S.M. (1999), "The Heart Working: An Emprical Investigation of the Dimensions, Antecedents and outcomes of Emotional Labor", Yayımlanmış Doktora Tezi, Temple University, A.B.D.
- Kuruüzüm, A., S. Irmak ve E.İ. Çetin (2010), "İşe Bağlılığı Etkileyen Faktörler: İmalat ve Hizmet Sektörlerinde Karşılaştırmalı Bir Analiz", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, 53, 183-198.
- Küçükusta, A.R. (2011), "İlaç Endüstrisinin Kâr Hırsına Kim Dur Diyecek", <http://ahmetrasimkucukusta.com/2011/01/02/yazilar/elestirel-yazilar/ilac-endustrisi/ilac-endustrisinin-kar-hirsina-kim-dur-diyecek/>(Erişim: 18.11.2014)
- Küçükusta, A.R. (2010), "Tıbbi mümessil mi promosyon taşıyıcısı mı?", <http://ahmetrasimkucukusta.com/2010/04/01/yazilar/tip-yazilari/tibbi-mumessil-mi-propagandist-mi-roprezant-mi-yoksa-cantaci-mi/> (Erişim: 3.4.2014)
- Lee, G., T. Kim, S.H. Shin and I.K. Oh (2012), "The Managed Hearth: The Structural Analysis of the Stressor-Strain Relationship and Customer Orientation Among Emotional Labor Workers in Korean Hotels", International Journal of Hospitality Management, 31(4), 1067-1082.
- Lupton, D. (2002), Duygusal Yaşantı, Çev. Mustafa Cemal, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Lodahl, T.M. and M. Kejner (1965), "The Definition and Measurement of Job Involvement", Journal of Applied Psychology, 49(1), 24-33.
- Man, F. ve C. Selek Öz (2009), "Göründüğü Gibi Olamamak Ya Da Olduğu Gibi Görünememek: Çağrı Merkezlerinde Duygusal Emek", Çalışma ve Toplum, 20(1), 75-94.
- Morris, J.A. ve D.C. Feldman (1996), "The Dimensions, Antecedents and Consequences of Emotional Labor", Academy of Management Review, 21(4), 986-1010.
- Onay, M. (2011), "Çalışanın Sahip Olduğu Duygusal Zekasının ve Duygusal Emeğinin, Görev Performansı ve Bağlamsal Performans Üzerindeki Etkisi", Ege Akademik Bakış, 11(4), 587-600.

Oral, L. ve S. Köse (2011), "Hekimlerin Duygusal Emek Kullanımı ile İş Doymu ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma", Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(2), 463-492.

Pala, T. ve M. Tepeci (2014), "Otel İşletmelerinde Çalışanların Duygusal Emek Boyutlarının Belirlenmesi ve Duygusal Emek Boyutlarının İş Tatmini ve İşte Kalma Niyeti Üzerine Etkisi", Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi/ Journal of Travel and Hospitality Management, 11(1), 21-37.

Rathi, N., D. Bhatnagar and S.K. Mishra (2013), "Effect of Emotional Labor on Emotional Exhaustion and Work Attitudes Among Hospitality Employees in India", Journal of Human Resources in Hospitality & Tourism, 12(3), 273-290.

Sartorius, M. (2008), Kadınlar da Duygusal Zeka – EQ'yu Daha İyi Kullanmanın Yolları, Çev. Şebnem Can Erendor, Redaksiyon: Özgül Eraman, 2. Baskı, İstanbul, Varlık Yayınları.

Savaş, A.C. (2012), "Okul Müdürlerinin Duygusal Zekâ Ve Duygusal Emek Yeterliklerinin Öğretmenlerin İş Doymu Düzeylerine Etkisi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 33, 139-148.

Sohn, H. and T. J. Lee (2012), "Relationship Between HEXACO Personality Factors and Emotional Labour of Service Providers in the Tourism Industry", Tourism Management, 33(1), 116-125.

Şeref, D. ve K. Aksoy (2002), "Doktor - Firma İlişkisi", Türk Nöroşirürji Dergisi, 12, 90 – 93.

Tanrıverdi, H. , M. Sarıhan (2013), "İşe Bağlılığın, Tükenmişlik Ve Depresyon Düzeyleri Üzerindeki Etkileri: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma", Uluslararası İşletme ve Yönetim Dergisi, (1)210-232.

Tokmak, İ. (2014), "Duygusal Emek ile İşe Yabancılaşma İlişkisinde Psikolojik Sermayenin Düzenleyici Etkisi", İşletme Araştırmaları Dergisi, 6(3), 134-156.

Tuna, Y. (2008), Örgütsel İletişim Sürecinde Yöneticilerin Duygusal Zeka Yeterlilikleri, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir.

Türkay, O., A. Ünal ve O. Taşar (2011), "Motivasyonel ve Yapısal Etkenler Altında Duygusal Emegın İşe Bağlılığa Etkisi", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 7(14), 201-222.

Ünler Öz, E. (2007), Duygusal Emek Davranışlarının Çalışanların İş Sonuçlarına Etkisi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İngilizce İşletme Anabilim Dalı, Organizational Behavior Bilim Dalı. Doktora Tezi. Beta Yayınları: İstanbul

Ünlü, O. ve Ş. Yürür (2011), “Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve Görev/Bağlamsal Performans İlişkisi: Yalova’da Hizmet Sektörü Çalışanları ile Bir Araştırma”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 37, 183-207.

Wazana, A. (2000), “Physicians and the Pharmaceutical Industry: Is a Gift Ever Just a Gift?”, Journal of the American Medical Association, 283(3):373-380.

Wong, J. ve C. H. Wang (2009), “Emotional Labor of The Tour Leaders: An Exploratory Study”, Tourism Management, 30(2), 249-259.

Yürür, Ş., M. Gümüş ve B. Hamarat (2011), “Çalışan-Müşteri İlişkilerinde Algılanan Adalet/Adaletsizliğin Duygusal Emek Davranışlarına Etkisi”, Journal of Yasar University, 23(6), 3826-3839.

ESOGÜ İİBF DERGİSİ MAKALE DEĞERLENDİRME SÜRECİ VE MAKALE YÖNETİM SİSTEMİ İLE İLGİLİ BİLGİLER

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi yılda üç kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergide iktisadi ve idari bilimler konuları ile ilgili teorik ve uygulamalı çalışmalara öncelik verilir. Derginin yayın dili Türkçe olup, belli oranda İngilizce çalışmalara da yer verilir.

1.Dergimizde yayınlanmasını istediğiniz çalışmalarınızı dergi yazım kurallarında belirtilen koşullara uygun olarak dergi web sayfasına yüklenecektir. İlk defa makale gönderimi için Makaleler kısmından Yeni Makale Ekle seçilerek gerekli adımların takibi ile makale sisteme yüklenecektir. Sisteme yüklenen makale metninde yazar(lar) isim, soyad ve iletişim bilgileri olmamalıdır. Bu bilgilerin yer aldığı özet ve abstract sayfası ayrıca (tek bir sayfa olarak) eklere iletişim bilgileri şeklinde eklenmelidir. Eğer makale herhangi bir tez ya da bilimsel çalışmadan (bildiri, poster vb.) türetilmişse bu durum iletişim bilgilerinin olduğu sayfada ve editöre notlar kısmında açıkça belirtilmelidir.

2.Yazarlar makalelerini web sayfamızda yer alan dergi dizgi şablonuna uygun şekilde Microsoft Office Word'ün 2010 ve üzeri bir versiyonunda hazırlayarak göndermelidirler. Dizgi şablonuna uygun olmayan makaleler sürece dâhil edilmeden reddedilecektir. [Dizgi şablonu için tıklayınız.](#)

3.Dergimize gelen bir makale öncelikle editör ön incelemesine alınmaktadır. Editör uygun bulduğu makaleleri alanında uzman alan editörlerine yönlendirmektedir. Alan editörü ise makalenin hakem değerlendirmesine alınıp alınmamasına karar vermektedir. Alan editörü incelemesi sonrası uygun görülen makalelerin hakem değerlendirme süreci başlamaktadır.

4. Makale ile ilgili her türlü gelişme ve hakem değerlendirme sonuçları Makaleler kısmında yer alan Makalelerim sekmesinde yer alan sonuç klasöründe takip edilecektir. Ayrıca gerçekleşen her aşamanın sonucu sisteme tanımlanan yazar e-posta adresine mail olarak gönderilecektir.

5. Sonuç kısmında yer alan hakem ve editör raporları Detay simgesine tıklanarak görülecektir. Hakemlerin makale ile ilgili sistem yükledikleri Word, pdf vb. türde bir ek rapor dosyası varsa yazar bunu açarak görebilecektir.

6.Düzeltilme verilen makalelerin sisteme yüklenmesi için Makaleler kısmında yer alan Makalelerim sekmesi açılarak Detay bölümü seçilecektir. Detay bölümünde yer alan Makale Dosyası kısmında Gözet Seçilerek düzeltilen makalenin son hali ve

yapılan düzeltmeleri belirten ayrıntılı düzeltme raporu yüklenecektir. Sisteme eklenen her düzeltme nüshası versiyon0, 1, 2,3 şeklinde ilerleyecektir. Düzeltme raporu makale Word Dosyasının içerisinde ilk sayfada yer alacaktır.

7.Dergimizde herhangi bir sayıya özgü makale başvurusu söz konusu değildir. Hakem değerlendirme süreci olumlu şekilde sonuçlanan makaleler yayın kurulu kararı ile dergimize geliş önceliğine göre sıralanarak yayımlanmaktadır.

8.Dergimiz gönderilen makalelerin editör, alan editörü ve hakem değerlendirme süreçleri ortalama 5-6 ay sürmektedir. Bu süre sadece değerlendirme için geçen süre olup makalelerin basımı için 7. maddede yer alan açıklamaya göre hareket edilmektedir.

9.Yazarlar sisteme yükledikleri makalelerini ithenticate veya turnitin gibi intihal programları ile taratmalıdırlar. Tarama raporunu ve ıslak imzalı ilgili makale için temliknameyi (yayın hakkı devir beyannamesini) ek dosyalara yüklemelidirler. [Temlikname için tıklayınız.](#)

10.Makalesini yayınlanan bir yazar aynı yıl içerisinde yeni bir makale başvuru yapamaz ve gönderilen yeni makalenin hakem değerlendirme sürecinin olumlu sonuçlanması ile yayınlanabilmesi için yazarın önceki makalesi ile yayına kabul edilen makalesi arasında en az iki veya üç sayı geçmiş olması gerekmektedir.

YAZIM KURALLARI

1. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, İktisadi ve İdari Bilimler alanında özgün makaleleri yayınlamayı amaçlayan hakemli bir dergidir. Yılda iki kez yayınlanacak olan dergi, alanında teorik ve uygulamalı çalışmalara yer verir.

2. Dergiye gönderilecek makaleler Türkçe veya İngilizce olabilir.

3. Yayına gönderilecek makalelerin aynı anda başka bir derginin değerlendirme sürecinde bulunmaması, hiçbir yerde yayına kabul edilmemiş ve yayınlanmamış olması gerekmektedir.

4. Yayınlanmak üzere dergiye gönderilen makaleler ile birlikte yazar(lar)ın adı-soyadı, unvanı, kurum, ve e-posta adresleri ile açık iletişim adreslerini içeren bilgiler ayrı bir sayfada gönderilmelidir. Sisteme kayıt yapıldığında ek dosyalara yüklenebilir.

5. Yazım kurallarına uygun olarak gönderilen makaleler dergi editörü tarafından incelenir. Hakeme gönderilmesi uygun görülmeyen makaleler yazar(lar)ına bildirilir.

6. Hakeme gönderilmesi uygun görülen makaleler, konusunda uzman iki hakeme gönderilir. Hakem raporları doğrultusunda editör gerekli gördüğü durumda üçüncü bir hakem belirleyebilir.

7. Makale metninde makalenin Türkçe ve İngilizce başlıkları, 120 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce özetler ile en fazla beşer adet Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler yer almalıdır. Makale metninde yazar/ların kimlik bilgileri yer almamalıdır.

8. Dergiye gönderilecek yazılar A4 ebadında kâğıda, tablo ve şekiller, kaynakça ve ekler dâhil 25 sayfayı aşmayacak şekilde yazılmış olmalıdır. Sayfalar numaralandırılmalıdır.

10. Metin içi atıflarda yazar soyadı, tarih ve sayfa numaralarının verildiği sistem tercih edilmelidir (Örn: Clegg, 1997: 53). İki den fazla yazarı olan kaynaklara atıflarda ilk yazarın soyadı ve "vd." ibaresi kullanılmalıdır (Örn: Morgan vd., 1994). Aynı parantez içerisinde birden fazla kaynak noktalı virgül (;) işareti ile ayrılmalıdır (Örn: Hassard ve Parker, 1994; Boje, 1996).

11. Metin içinde yer alacak tablo, şekil, grafik, harita vb.'lerinin de bu ölçüleri aşmayacak şekilde metin içine ortalanarak yerleştirilmiş olması ya da gerekiyorsa ekler bölümünde -metin sonunda- kaynakçadan hemen önce yer almış olması gereklidir.

12. Tablo, şekil ve grafiklerin varsa kaynakları; tablo, şekil ve grafiklerin hemen altında metin içi atıf kurallarına uygun olarak verilmelidir. Matematiksel ve istatistiksel simgeler Microsoft Office denklem düzenleyicisi ile hazırlanmalıdır.

13. Makalenin sonunda yazar soyadlarına göre alfabetik olarak düzenlenecek kaynakça kısmı bulunmalıdır. Kaynakçada sadece makalede kullanılan eserler yer almalıdır ve kaynakça aşağıda belirtilen örneklere uygun olarak hazırlanmalıdır.

KİTAPLAR

Kazgan, G. (1989), İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Wood, R. ve T. Payne (1998), Competency Based Recruitment and Selection, London: Wiley.

Mondy, R. W., R. M. Noe, ve S. R. Premeaux (2002), Human Resource Management, 8th Ed., New Jersey: Prentice Hall.

DERLEME KİTAPTAN BÖLÜM

Toynbee, A. (2000), "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Tarihindeki Yeri", Ed. Kemal Karpat, Osmanlı ve Dünya, İstanbul: Ufuk Kitapları, 49-67.

MAKALELER

Paskaleva, V. (1967), "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı 1700-1850", İÜ. İktisat Fakültesi Dergisi, 27(1-2), 48-59.

Li, T. ve R. J. Calantone (1998), "The Impact of Market Knowledge Competence on New Product Advantage: Conceptualization and Empirical Examination", Journal of Marketing, 61(2), 13-29.

İNTERNET KAYNAKLARI

Yazarı Belli Olan İnternet Kaynakları:

Salmon, P. (2003), "Decentralization and Supranationality: The Case of the European Union", <http://www.imf.org/external/pubs/fiscal/salmon.pdf>, (Erişim: 02.10.2003).

Yazarı Belli Olmayan İnternet Kaynakları:

"Special Topic: Corporate Income Taxation and FDI in the EU-8", <http://siteresources.worldbank.org/INTLATVIA/Resources/QER3spec.doc> (Erişim: 28.10.2004).

<http://www.tcmb.gov.tr>, (Erişim: 28.10.2004).

Prof. Dr. Sami TABAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Meşelik Kampusu 26480

ESKİŞEHİR